2

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

2001

ISSN 0350-4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija
Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Izdavač zastupa: Radovan Grgec
Uređuje uredнički odbor
Glavni i odgovorni urednik:
Radovan Grgec
Tajnik uredništva: Mladen Jurčić
Godina izdavanja i tiskanja 2001.
Copyright:
HKD sv. Jeronima, Zagreb
Omot: Ante Starčević
Revija izlazi šest puta godišnje
(veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)
Rukopisi se ne vraćaju.
Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Telefon: (01) 49 22 300
Stranke se primaju svakog dana osim subote, od 11 do 13 sati.
Godišnja pretplata 180 KUNA.
Žiro račun kod ZAP-a

30102-678-114327

Cijena ovoga broja: 30 KUNA
Godišnja pretplata za inozemstvo: 36 USA dolara.
Uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:

30101-620-16
012103-2424116225

Tisak: TISKARA ZELINA d.d. Sv. Ivan Zelina

BROJ 2 ZAGREB, ožujak-travanj 2001. GOD. XXXIV

Radovan GRGEC

Uz rub (135)

Približujući se uskrsnom vremenu, slušam na radiju osvrt na Papino apostolsko pismo "Novo millennio *ineunte*" (Na početku novog tisućljeća), što simpatičan ženski glas izgovara *inuente*, a ne *ineunte*. Žao mi je, ali odmah mi glas postaje manje simpatičan, jer mislim da je taj isti glas prije toga deklaraciju "Dominus *Iesus*" nekoliko puta pročitao kao *lezus*. (Ne mogu si pomoći, ali mi isto tako postaju nesimpatični naši crkveni dostojanstvenici koji gotovo na mučenički i svetački pijedestal uzdižu upravo one čiji sam karakter i "erudiciju" imao prilike upoznati.) Simpatična spodoba tv-spikerice postala mi je manje simpatična kada je Mons. *Kokšu, pomoćnog* biskupa, proglasila *pomičnim* biskupom (sic!). Sigurno, to nisu nikakvi "delikti", ali ipak mislim da od onih koje slušaju i čitaju tisuće imam pravo očekivati da umjesno izgovaraju neke riječi i sudove. Ne očekujem od tih javnih djelatnika da znaju što su to diftonzi ili ablativ apsolutni, ali zar gotovo svi moraju izgovarati *aùkcija* ili *naùtika* premda su čuli i znaju da se kaže *àuto* a ne *aùto*. Gdje su ti jezični savjetnici da ih upute kako valja izgovarati pojedine riječi? Ima ih, ali prijatelja *Vladu Vratovića*, čini se, nitko ne sluša, kao ni duhovitu gospođu *Opačić*. Isto tako, željeli bismo od crkvenih dostojanstvenika da koji put poslušaju i one koji nisu tako blizu njihovu djelokrugu i vidokrugu.

Međutim, i sâm činim razne pogreške i "lapsuse". Važno bi bilo da to priznam, a ne da smatram kako sam u nečemu "infallibilis" ili čak "impeccabilis". Od "galofak", ili "fast-food" generacije, koja se nije susrela s odgojno-obrazovnim postupcima jednoga *Stepinca* ili *Zmajlovića* ne očekujem da shvati što nam to i danas mogu reći *Aristotel* ili *Toma Akvinski*, kao što ni od suvremenih povjesničara ne mogu tražiti da se posluže informacijama o našem laikatu od katoličkih laika i svećenika koji nisu niti su ikada bili "medijski eksponirane ličnosti" ni u eri socijalističkog "samoupravljanja" ni u konačno uspostavljenoj hrvatskoj državi.

Papino apostolsko pismo "Novo millennio ineunte" budi neke asocijacije i reminiscencije na proteklo tisućljeće i stoljeće. Sredinom prošlog stoljeća

ostao sam srećom živ kad su mi pokraj glave prohujali metci lepoglavskog milicajca s bunkera na velikom krugu, gdje sam tucao kamen s ostalim drugovima iz zloglasnog "crnog bataljona". Toga dana, 5. VII. 1948., poginula su osmorica mojih drugova, a ne osmorica milicajaca, kako to piše u poznatoj *Benigarovoj* knjizi o Stepincu. Priređivači te opsežne inače vrijedne knjige nisu slušali savjete i svjedočanstvo očevidaca, nego su obećavali da će to u idućem izdanju ispraviti, što nisu učinili. Rekoše da podatak imaju iz uspomena *Johna Pintara*, Amerikanca hrvatskog podrijetla, koji je tada, kao i Stepinac i moj otac, bio lepoglavski robijaš, ali je nakon četiri godine na intervenciju američke vlade pušten na slobodu. Tada je objavio svoje uspomene u knjizi "Four years in Tito's Hell" (Četiri godine u Titovu paklu), koju sam 1995. u prijevodu *S. Slamniga* i *M. Sabljak* objavio u HKD-u upravo zato što Pintar ne spominje 8 mrtvih milicajaca (da ih je bilo, pobili bi vjerojatno pola lepoglavske kaznionice!) nego osam nedužnih ljudi (eight innocent men). U predgovoru knjige, do koje sam došao zahvaljujući *Ljeposlavu Periniću*, naveo sam imena osmorice svojih mrtvih drugova. Krajem stoljeća pak ostao sam živ zahvaljujući bypassima dr. *Biočine*. I eto me u novom stoljeću i tisućljeću, hvala Gospodinu.

* * *

Sjećajući se, uoči Uskrsa, svojih mrtvih drugova, posebno osmorice iz lepoglavskoga "crnog bataljona" što ostaviše 5. srpnja 1948. svoje kosti u toj kaznionici u srcu Hrvatskog zagorja, kao kršćanin vjerujem da će njihovi smrtni ostaci doživjeti konačno uskrsnuće ljudske osobe kao psiho-fizičke cjeline. Kristovo uskrsnuće, naime, kao doživljaj vjere, kojemu je prethodio (nat)povijesni događaj, jamstvo je našeg osobnog uskrsnuća. S njima će uskrsnuti i ranjena i raskomadana Hrvatska. S Vitezovićem ponavljam sintagmu "Croatia rediviva" (Oživjela Hrvatska), ističući ne znam koji put da izraz "vječna Hrvatska" nije nikakva "contradictio in adiecto" nego samo stilem, kao npr. i izraz "za vječna vremena". Samo toliko, kako ne bih dao besposlenim "misliocima" priliku da "logički" i "racionalistički" čeprkaju po stilističkim izričajima (u koje ulaze i hiperbole i oksimoroni i sl.) "krsteći jariće".

Francuski pisac *Eric-Emmanuel Schmitt u svo*jem romanu "Evangile selon Pilat" (Evanđelje po Pilatu) trudi se, uz pomoć kanonskih i apokrifnih spisa, dočarati veličinu Kristova utjelovljenja i uskrsnuća. Iako njegovo pisanje odudara od nekih konvencionalnih vjerničkih shvaćanja, ipak ne upada u zamku u koju je upao *Thomas Sheehan* tvrdeći da je Kristov grob kršćanske legende zapravo i grob Kristove povijesne realnosti. S konvencionalnim shvaćanjem Kristova lika, muke i uskrsnuća ne slažu se ni neki pokušaji raznih filmskih

redisera da Isusa prikažu prvenstveno kao čovjeka. Uostalom, naše predodžbe katkada šokira i Krist revolucionar iz *Blokove* poeme "Dvenadsat" (Dvanaestorica) kao i patnjom iznakaženi *Rouaultov* Isus, toliko različit od sladunjavog *Renijeva* lika.

U prostorijama Francuske komunističke partije *Antoine Casanova* priredio je izložbu o Isusu u suradnji sa slikarom *Jean-Pierreom Joufroyem*. I tu nailazimo na nekonvencionalne prikaze Kristova lika, pa i na one apstraktističke i simbolističke, kao što je npr. krajobraz *Ču-Te-Čuna*, gdje svjetlo Kristova otkrivenja nadvladava snage tame. I japanski književnik i obraćenik *Šušako-Endo* (1923-1996) izrazio je svoje divljenje nad Rouaultovim slikama. *Benoît Vermander*, direktor instituta *Ricci* u Taj-pehu, izjavio je da i Endo i Rouault predstavljaju svojim umjetničkim djelom svjedočanstvo Božjeg "gratuiteta" (neproračunate i bezrazložne slobode, darovane besplatno sljedbenicima evanđelja).

Koliko god se neki kršćani zabrinuto pitali kako i gdje da mole za svoje mile i drage ako im ne znaju ni groba te kako da vjeruju u uskrsnuće tijela odn. uskrsnuće osobe u cjelini, mislim da tko vjeruje u Božju i Kristovu (sve)moć, ne bi smio razbijati glavu o tome kako ćemo *čitavi* uskrsnuti, ako nas i raznesu granate ili izgorimo u plamenu. Kršćanin vjeruje u Uskrsnuće, nadopunjujući *Horacijev* stih "Non omnis moriar" (Neću čitav umrijeti) vjerničkim usklikom "Čitav ću uskrsnuti" ili usklikom Kolje u romanu "Braća Karamazovi" *F. M. Dostojevskog:* "Kako će to biti divno!" Jest, smrt će izgubiti svoj žalac, i mi, kao i naši mili i dragi, pobijedit ćemo snagom ljubavi, tj. Uskrsnuća. Ljubiti nekoga, napisao je *Gabriel Marcel*, znači reći mu: "Ti nećeš umrijeti!"

Biblijska koncepcija ljudske osobe kao psiho-fizičke cjeline, grčko shvaćanje distinkcije duša-tijelo i univerzalna predodžba o vječnosti u stvari nisu međusobno proturječni, nego izražavaju trajnu poruku o besmrtnosti ljubavi i vječnosti, koja počinji već ovdje. To je i bit kršćanske vjere po kojoj vjerujemo u čudo kao normalnu ali natprirodnu stvarnost Božje svemogućnosti, a ne samo kao *znak*, o kojemu toliko pišu mnogi suvremeni "saduceji", tj. klerikalni pismoznanci i monopolisti, ne želeći da ih moderni mislioci proglase nemodernim i reakcionarnim tradicionalistima a empiristi i relativistički agnostici srednjovjekovnim natražnjacima. Sjećam se kako je mojoj obitelji otac poslao iz logora u Pisanici "preko žice" uskrsnu poruku u pjesmi koja završava stihom: "S uskrslim sam Kristom i ja trajno s vama!" To nas je obiteljsko zajedništvo pratilo u svim nevoljama nakon 1945., a pogotovo kad sam se i ja kao maloljetnik pridružio ocu u lepoglavskom zatvoru 1947. U ušima mi odzvanjaju riječi *Eloia Leclerca:* "Krist naših bezdana Krist je naših uskrsnuća". I franjevac Leclerc bio je pjesnik i robijaš.

* * *

Naravno, ova moja "laička" razmišljanja mogao bi tkogod proglasiti neumjesnima. Mislim tu na riječ "laički" u oba smisla (tj. nestručnjački pristup i pogled nekoga tko je bio tridesetak godina službeno "christifidelis laicus" kao član četiriju vijeća BK, autor brojnih članaka o laikatu u Hrvatskoj i ravnatelj laičkoga Jeronimskog društva, koje su i opet klerički stručnjaci zaobišli, premda sam naše biskupe više puta zamolio da to ne čine).

"Laička" ili "nelaička" razmišljanja o ljudskoj egzistenciji i danas se kreću oko pitanja smrtnosti i besmrtnosti, vječnosti i kontingencije, kauzaliteta i finaliteta. Mnogi agnostici, relativisti i ateisti odnose se prema tim problemima skeptički prekidajući diskusije završnim stihom jedne pjesme *Heinricha Heinea:* "Und ein Narr wartet auf die Antwort" ili završnim riječima berlinskog prirodoslovca *Dubois-Reymonda* "Ignoramus et ignorabimus" na jednom od njegovih predavanja.

Što se pak tiče smrti, kada se, kako pjeva *Kišević*, "tijelo rastače u mraku a duša naseli u zraku", vjernika može zadovoljiti samo istina o Uskrsnuću Krista, koji je pobijedio smrt i svojim Uskrsnućem dao jamstvo našemu osobnom uskrsnuću. Vjerujemo da po krštenju postajemo sudionici Kristove muke, smrti i uskrsnuća.

U tom svjetlu, prema Pavlovim riječima (Fil 1,21), za onoga kome je život Krist, smrt postaje dobitak, kojim se riječima poslužio i *Ivan Merz*. Smrt je, dakle, za nas i neizbježiv udes, ali i dobitak, jer je Kristovom pobjedom izgubila svoj žalac. U tom uvjerenju ne bi nas smjela pokolebati nikakva učena razglabanja novih "saduceja" i "arijevaca" koji, koliko god bio velik njihov utjecaj na "moderne" teologe i "pismoznance", neće nikada moći izbjeći da im se hrabro suprotstavi neki novi *Atanazije*, zvao se on *Ratzinger* ili kako drugačije.

U svakom slučaju, i opet ponavljamo Pavlove riječi iz poslanice Korinćanima: "Ako Krist nije uskrsnuo, bez temelja je naša vjera" (1 Kor 15, 14). Oplakujući smrt najbližih i najdražih te strepeći zbog neizbježivosti vlastite smrti, primičemo joj se znajući da je prije dva tisućljeća Krist pobijedio smrt uskrsnuvši od mrtvih.

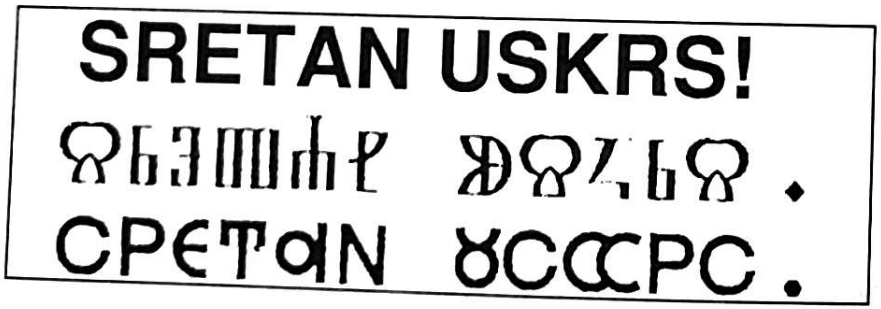

Štovanje sv. Nikole

U HKD-u sv. Jeronima predstavljena je 8. II. 2001. knjiga *Gerarda Cioffarija* "Sveti Nikola" u prijevodu *S. Vitkovića* i *V. Torbarine*, još jedna jeronimska edicija o popularnim svecima u redakciji *Marka Zefića*. Društvena večer je na prijedlog ravnatelja HKD-a prof. *Radovana Grgeca* započela molitvom sv. Nikoli i bl. *Alojziju Stepincu* uoči njegova blagdana. Štovanje svetaca kao uzornika i zagovornika jedna je od karakteristika naše pučke pobožnosti i svrhe koju je HKD-u namijenio utemeljitelj kardinal *Haulik*, kako je to istaknuo u svojem vrlo zanimljivom predavanju tajnik HKD-a dr. *Stanislav Vitković*. On se osvrnuo na sv. Nikolu i kao na ekumenskoga sveca, koji se štovao na Istoku prije raskola. Kod nas je najpopularniji kao zaštitnik pomoraca i kao posebni miljenik djece, kojoj donosi darove. Kasnije se u komercijaliziranom društvu Nikolinje na neki način stopilo s reklamiranjem raznih darova i s djedom Božićnjakom (Santa Claus), ali mi ne smijemo zaboraviti na vjernički značaj tih blagdana i slavlja.

/pr/

Predstavljanje novih jeronimskih izdanja

Na književnoj večeri u HKD sv. Jeronima 15. ožujka, u uvodnoj riječi ravnatelj HKD-a prof. *Radovan Grgec* istaknuo je značenje najnovijih jeronimskih izdanja pučke pobožnosti, primjerenih svrsi HKD-a koju je označio još utemeljitelj kard. *Haulik*. Zatim je tajnik HKD-a dr. *Stanislav Vitković* govorio o sadržaju pojedinih izdanja. O značenju pobožnosti križnog puta govorio je pisac predgovora "Križnom putu" dr. *Bonaventura Duda*. O "Posljednjoj volji duše" sv. *Karla Boromejskog* naglasio je *Vitković* da ju je usvojio kao svoju prvu oporuku bl. *Alojzije Stepinac*. *G. Smojver* iz Karlobaga opisao je svetište sv. Karla u Bagu, tj. u Karlovu Bagu. Govoreći o "Smislu života" dr. *Josipa Kribla* dr. *Vitković* ocrtao je dirljivu mučeničku sudbinu dr. *Kribla*, koji mu je bio na bogosloviji profesor i vicerektor. Kad se danas toliko govori o pritiscima kao uzrocima tjelesnih i duševnih oboljenja, valja imati na pameti da je tim pritiscima na poseban način bilo izloženo i Jeronimsko društvo i njegov vjerni član dr. *Kribl*, koji je bio i jedan od najčešćih predavača na jeronimskim književnim večerima. Na kraju je g. *Heblin* urednik prvoga izdanja "Križnog puta" (s Lackovićem ilustracijama) zajedno s urednikom drugoga izdanja g. *Zefićem*, pozvao prisutne na domjenak.

Svjetski kalendar i kršćanska era

Na društvenoj večeri u HKD sv. Jeronima 15. veljače predstavljena je knjiga prof. *Tatjane Kren* "Svjetski kalendar i kršćanska era". Prije predavanja prisutni su se kratko sabrali i pomolili za prof. *Luku Brajnovića,* jeronimskog suradnika i uglednog katoličkog laika iz Pamplone, koji je umro 8. veljače, i za prof. *Petra Grgeca,* jednoga od prvih jeronimskih odbornika, koji je rođen 15. II. 1890. Zatim je ravnatelj HKD-a prof. Radovan Grgec predstavio goste ove večeri: *Tatjanu Kren,* stalnu jeronimsku suradnicu i autoricu knjige, i dramskog umjetnika *Ivana Katića,* koji je pročitao neke odlomke iz knjige, vrlo zanimljive i bogate podacima. Autorica je ukratko iznijela po čemu je njezina knjiga od velikog značenja za sve koje zanimaju kalendarski problemi. Istaknula je povezanost kršćanskog kalendara i kršćanskih svetkovina s prijašnjim rimskim i židovskim kalendarom, prijelaz s julijanskog na gregorijanski kalendar kod većine katolika, razliku između lunarnog i solarnog kalendara, određivanje datuma Uskrsa i Božića itd. U raspravi nakon izlaganja predavača posebno se govorilo o promjenama u datumima svetačkih blagdana nakon reforme liturgijskoga kalendara. Mnogi ljudi, naime, misle kako su neki sveci "izbačeni" iz kalendara, a oni su samo promijenili datum, kao npr. sv. Matija, sv. Toma apostol ili sv. Grgur.

Predstavljanje zbirke "Moj život pjesmom"

Na književnoj večeri HKD sv. Jeronima 22. veljače predstavljena je zbirka pjesama prof. *Nevenke Starčević Kapetanović* "Moj život pjesmom". Na početku je mlada flautistica *Marija Esih* izvela odlomke iz Bachovih kompozicija. U uvodnoj riječi ravnatelj HKD-a prof. *Radovan Grgec* istaknuo je u čemu je bit autoričine poezije. N. Starčević već je desetak godina redoviti suradnik jeronimskih izdanja "Marulića" i "Danice". Svoju osjećajnost izražava stihovima kojima obuhvaća čitav svemir od najmanjeg cvijetka do nebeskih beskraja. Govoreći o svojoj poeziji autorica ju je opisala kao poeziju srca. U nebeskom beskraju nalaze svoje mjesto i osobe koje su je se posebno dojmile. Kad je kao mala djevojčica nastupila jednom pjesmom *Mire Preisler* u Jeronimskoj dvorani (sada Kazalištu lutaka), uzeo ju je k sebi na stolac jedan od slušatelja kojega nikad ne će zaboraviti. Bio je to zagrebački nadbiskup *Alojzije Stepinac.* Njemu i zagrebačkoj katedrali posvetila je jedan od svojih pjesničkih "medaljona". Pročitavši pjesmu posvećenu Nadbiskupu i katedrali, kao simbolima vjere u dobrotu, u hrvatstvo i vezu zemlje s nebom, recitirala je i druge pjesme iz svoje zbirke, od kojih su neke i uglazbljene.

Hrvatski katolički laici u XX. stoljeću

Na književnoj večeri HKD sv. Jeronima 22. ožujka govorili su o našim katoličkim laicima XX. stoljeća tajnik HKD-a dr. *Stanislav Vitković* i ravnatelj prof. *Radovan Grgec*. Razdoblje organiziranih laika (svjetovnjaka) započelo je prvim katoličkim kongresom u Zagrebu 1900. pod predsjedanjem *Miroslava Kulmera*. Dr. *Vitković* je govorio o tom kongresu i njegovim plodovima koji su se konkretizirali pet-šest godina poslije pokretanjem "Domagoja" i časopisa "Hrvatska straža", koji valja razlikovati od dnevnika "Hrvatska straža" (izlazio je 1929-1941. pod krovom jeronimske zgrade). Djelovanjem "oca hrvatskoga katoličkog pokreta" krčkog biskupa *Antuna Mahnića* i svjetovnjakâ dr. *Petra Rogulje* i dr. *Rudolfa Eckerta* katolici ulaze u javni kulturni i politički život, pa se na neki način upravo ti svjetovnjaci mogu smatrati pretečama II. vatikanskog koncila. Ta generacija katoličkih intelektualaca nastavlja svoje djelovanje okupljajući se oko p. *Bernardina Škrivanića* i "Riječkih novina", a kasnije u Zagrebu nakon Mahnićeve i Roguljine smrti 1920. u organizacijama domagojaca (seniora) i orlova (križara) te od 1922., kad je podignuta Jeronimska dvorana, u Jeronimskom društvu i oko publikacija koje u toj zgradi izlaze. Tu su uz "Hrvatsku stražu" tjednik "Obitelj", almanah "Selo i grad", "Mala mladost" itd., a u podrumu zgrade nalazi se Malinarova knjigovežnica i tiskara. O svjetovnjacima koji su tu djelovali kao pisci, organizatori, voditelji raznih tečajeva i zadrugarstva govorio je prof. Grgec. Antagonizme između raznih grana katoličkog pokreta nastojao je neutralizirati središnjom Katoličkom akcijom nadbiskup *A. Stepinac* koji je kao mladić bio i domagojac i križar, sklon korifejima tih pokreta (*Andrić, Markulin, Deželić, P. Grgec, Čepulić, Šćetinec* itd.)

DRUŠTVENE KNJIŽEVNE VEČERI
U HKD SV. JERONIMA

Trg kralja Tomislava 21, u 17 sati

15. III. 2001. - *Predstavljanje knjige Josipa Kribla "Smisao života"*
22. III. 2001. - *Hrvatski katolički laikat u XX. stoljeću*
19. IV. 2001. - *Tatjana Kren: Uskrsni datumi*
26. IV. 2001. - *Predstavljanje zbirke Mladena Jurčića "Nikome"*

LUKA BRAJNOVIĆ (1919-2001)

U Pamplonu je 8. veljače umro književnik i novinar prof. *Luka Brajnović*, rođen 1919. u Kotoru. Jedna od njegovih pet kćeri novinarka *Elica* počasni je hrvatski konzul u Španjolskoj. *Brajnović* je šogor prof. *Pavla Tijana*, koji je bio jedan od pokretača *Ujevićeve* Hrvatske enciklopedije, ali i španjolske enciklopedije, i uz svoju suprugu *Nedjeljku* pokretač hrvatskog radija u Madridu. Pokojnik je bio jedan od osnivača katedre za novinarsku etiku u Pamplonu, gdje su na njegov poziv 1991. govorili *Ljeposlav Perinić*, naš emigrant iz Argentine, poznat kao "kralj lutaka", i ravnatelj HKD-a *Radovan Grgec*. Po njemu je međunarodna novinarska nagrada nazvana "Luka Brajnović".

Umirovljen je 1992. kao redoviti sveučilišni profesor. Prije odlaska u emigraciju bio je urednik "Hrvatske straže" i "Luči", a javljao se i u ostalim hrvatskim listovima. Kao ugledni katolički laik bio je član "Domagoja". "U Pamplonu je živio nakon odlaska iz Austrije i iz Madrida, i tu mu se nakon 12 godina pridružila supruga s najstarijom kćerkom Elicom. Nakon slobodnih izbora posjetio je nekoliko puta domovinu, uz svoje Jeronimsko društvo i uredništva katoličkih sredstava priopćivanja. Prigodom zadnjeg posjeta bio je već teško bolestan u kolicima, i tada je održao jedno predavanje na zagrebačkom sveučilištu. Nedavno mu je u Pamplonu objavljena knjiga "Encuentros y Despedidas" (Susreti i opraštanja). I u emigraciji je objavio više knjiga proze i poezije, npr. 1958. zbirku "Na pragu radosti", zatim "U plamenu", "Priče iz djetinjstva" i dr. Od hrvatske države dobio je odličje "Danica s likom M. Marulića" a od zagrebačkog Sveučilišta posebnu spomen - medalju.

R. Grgec

s. Marija od PRESVETOG SRCA

O, zjene su tvoje...

O zjene su Tvoje
kao alem čiste,
odsijeva u njima
sjaj Tvoga božanstva.

I riječi su Tvoje
kristalne i bistre;
iz izvora teku
na bol čovječanstva.

I žubor im trajno
u svom srcu slušam...

Dok dubinom duše
ljubav Tvoju kušam.

s. Marija od PRESVETOG SRCA

Netko tajanstven

Uštap je izronio iza zvonika;
željno ga motre oči moje,
kao i zvijezde na svodu.

Dubinom duše ćutim:
NETKO tajanstven prolazi -
u svome vječnome hodu.

* * *

Alejom prolazim noću
i cvijeće usnulo motrim;
miruje - nije me strah.

I tu je nazočan Netko
božanskom svojom moću.

Ćutim Mu dah.

Malkica DUGEČ

Nedotkane nade

Zabola se pribadača
Usred srca od grkoće.

Zabola se do dna plača,
Sve do riječi ušutkane.

Zabola se i u sanje,
I u nade nedotkane

Pa još hoće
I u oči-svjetlo danje.

Zabola se pribadača
Jedne švelje osamljene
I u stalnost.
I u mijene.

Tatjana KREN

Uskrs i pravoslavlje

Tko zna kako bi se bila razvijala povijest ljudske uljudbe i što bi sve bilo drukčije i kako bi izgledao kalendar kršćanske ere, da u četvrtom stoljeću, na Nicejskom saboru 325. godine, nije bila donesena povijesno važna odluka. Naime, da bi se u svetkovanju Uskrsa vjerno slijedio židovski blagdan Pashe (pesaha) uoči kojega je, prema navodima evanđelistâ, Isus umro na križu, nije zadovoljavao dotadašnji fiksni nadnevak Uskrsa, nego je trebalo poštovati židovsko određivanje Pashe koja se slavi na pun Mjesec (uštap) koji nastupa nakon proljetne ravnodnevice. Isus je na križu umro noć uoči Pashe, a uskrsnuo trećega dana (u nedjelju). Želimo li, dakle, istinsku simulaciju događaja, Uskrs treba slaviti u prvu nedjelju koja nastupa nakon prvoga proljetnog uštapa. No, zbog gibanja Zemlje i Mjeseca oko Zemlje, poštivanje toga zahtjeva nije nimalo jednostavno, jer je time obuhvaćeno razdoblje od 35 dana (od 22. ožujka do 25. travnja), u kojem može nastupiti uskrsna nedjelja. Nadalje, tako određeni Uskrs uvjetovat će i određivanje brojnih ostalih blagdana u crkvenoj godini, direktno vezanih uz Uskrs i navode evanđelistâ, kao što su četrdeset Isusovih dana do Uzašašća, Pedesetnica, kada je zemaljska stvarnost zahvaćena djelovanjem Duha Svetoga i dr. A kako se tako naznačeni Uskrs ne može unaprijed odrediti bez dobrog poznavanja astronomijskih zakonitosti odnosno prividnoga gibanja Sunca kroz zodijačka zviježđa tijekom jedne Sunčeve godine te poznavanja Mjesečevog prividnog kretanja nebeskim svodom, drevna, najstarija znanost, astronomija (i astrologija), bila je nakon Nicejskog sabora u još većem zamahu. Onovremeni svećenici morali su biti vrsni zvjezdoznanci, izvrsni poznavatelji astronomije i astrologije na temelju tada prihvaćenog geocentričnog sustava sa Zemljom u središtu oko kojeg se okreću Sunce, Mjesec i planeti. Od njih se očekivalo sačinjavanje tablica s preciznim uskrsnim datumima i ostalim važnim događajima u crkvenoj godini. Takav *komputuš, komputski račun* ili *computus* (lat. computare - sračunavati) za određivanje blagdana, nije bio nimalo jednostavan jer se morao poznavati niz faktora da bi se moglo točno izračunati kada središte Sunčeve ploče prolazi kroz točku proljetne ravnodnevice, zapravo sjecište nebeskoga ekvatora i ravnine ekliptike, a potom kada će se, nakon toga datuma, Mjesec naći u mijeni Uštapa, u potpunosti osvijetljen Suncem. Možemo stoga slobodno kazati da cijela povijest ljudskog roda neizmjerno mnogo duguje naizgled jednostavnoj odluci Nicejskog sabora o izračunavanju datuma Uskrsa. Polako i mukotrpno, imperativom pravilnog izračunavanja uskrsne nedjelje, građena je i usavršavana zgrada kalendara, a svećenici zvjezdoznanci istraživali su nebeski svod i zbivanja na njemu, mjerili, računali, pratili prividno kretanje Sunca, Mjeseca i zvijezda nebeskim svodom i dolazili do različitih, više ili manje važnih, spoznaja. Konačno je to rezultiralo i kopernikanskim obratom, da se Zemlja giba oko Sunca, a ne Sunce oko Zemlje. Važnost proučavanja nebeskih kretanja uvjetovala je i jednog Boškovića, Newtona, Einsteina...

U izračunavanju uskrsnih tablica važnu su ulogu tijekom cijeloga srednjeg vijeka imali Sunčev ili Zlatni krug, Nedjeljno slovo, Mjesečev krug ili Zlatni broj, epakta te indikcija ili Rimski broj. Danas, u eri kompjutora, teško je zamisliti kakve su sve prepreke u izračunavanju ovih faktora morali svladavati svećenici komputisti. No, krenimo redom.

Sunčev ili *Zlatni krug* je vremensko razdoblje od 28 godina nakon kojega se svaki nadnevak poklapa s istim danom u tjednu. S obzirom na to da godina ima 365 dana, ona sadrži 52 tjedna i jedan dan pa se dan u tjednu u koji pada određeni datum u godini, pomiče za jedan dan unaprijed. Prvi i posljednji dan u godini, naime, padaju u isti dan u tjednu te ako je to bila nedjelja, sljedeća će godina započeti ponedjeljkom. Do ponavljanja bi trebalo doći nakon 7 godina jer tjedan (sedmica) ima 7 dana. No, svaka je četvrta godina prijestupna pa se te godine određeni datum pomiče za dva dana u tjednu unaprijed, jer veljača broji 29 dana. Zajednički višekratnik broja 7 i 4 jest 28 što znači da do ponavljanja dolazi svakih 28 godina. Za izračun ovoga kruga potrebno je početi od nekog ishodišta te je za početnu epohu računanja Sunčevoga kruga uzeta bizantska era (od stvaranja svijeta), čiji je početak bila nedjelja 1. rujna 5508. godine prije Krista. Od toga nadnevka do početka kršćanske ere prošlo je, znači, 196 Sunčevih krugova i 20 godina pa se Sunčev krug godine koja nas zanima dobije tako da se toj godini doda 9 i zatim podijeli s 28. Naprimjer za 2001. dobivamo rezultat da smo u 22. godini 72. Sunčevog kruga u vremenu poslije Kristova rođenja.

Nedjeljno slovo pokazuje o kojem se danu u tjednu radi. Svakom danu u godini bilo je pridruženo jedno slovo iz niza A, B, C, D, E, F i G, koje označuje dan u tjednu. Kako je ishodišni dan bila nedjelja 1. rujna 5508. prije Krista, relativno je jednostavno bilo izračunati nedjeljno slovo za svaku godinu Sunčevog kruga, što znači da se za bilo koju godinu u prošlosti i budućnosti može naći koji će dan u tjednu biti određenoga datuma. To je posebno važno u pitanju utvrđivanja nedjelje u koju pada Uskrs tražene godine.

Mjesečev krug ili *Zlatni broj* je razdoblje od 19 godina nakon kojega Mjesečeve mijene padaju ponovno u iste nadnevke u kalendaru. U računanju se pratila mijena mlađaka. Ishodišna točka, odnosno Zlatni broj 1 (naziv mu potječe od toga što je bio pisan zlatnim brojevima u kalendaru) bio je navedeni 1. rujna 5508. godine prije Krista, što znači da je do početka kršćanske ere prošlo 289 Zlatnih brojeva i 17 godina. Prve godine će svi dani u koje pada mlađak biti označeni s 1, druge s 2 i tako do 19. Zlatni broj za godinu koja nas zanima dobije se tako da toj godini dodamo 1 i zbroj podijelimo s 19. Ostatak kod dijeljenja je Zlatni broj koji nam omogućuje pronaći Mjesečevu mijenu za pojedini datum u godini ako posjedujemo Mjesečeve tablice, koje sadrže nadnevke Mjesečevih mijena za razdoblje od 19 godina. Za 2001. godinu Zlatni broj je 7. Jednostavniji je način upotreba *epakta* jer je tada potrebno imati samo Mjesečeve tablice za prvu godinu Mjesečevog kruga. Epakte kazuju u kojoj je mijeni Mjesec na dan 22. ožujka, tik nakon nastupanja proljetne ravodnevice, kada je prvi mogući datum Uskrsa. Kako je Sunčeva godina 11 dana duža od Mjesečeve, mlađak će sljedeće godine nastupiti 11 dana ranije. Želimo li dobiti epakte za odabranu godinu, Zlatni broj te godine, umanjen za jedan, treba pomnožiti s 11, a dobiveni broj podijeliti s 30. Ostatak uvećan za 1 je epakta te godine. Za 2001. godinu epakta je 6.

Indikcija ili *Rimski broj* je vremensko razdoblje od 15 godina koje je u Rimu bilo razdoblje za naplatu poreza. Vjerojatno potječe iz Egipta, a u Rim ju je uveo car Konstantin. Računa se kao ostatak dijeljenja broja godina, uvećanog za 3, s brojem 15. Za 2001. indikcija je 9.

Trebalo je imati sve gore navedene podatke da bi bilo moguće pravilno izvršiti komputski račun odnosno načiniti uskrsne tablice i točno odrediti uskrsnu nedjelju. Uskrs može, kako je već rečeno, nastupiti u vremenskom razdoblju od 35 dana, između 22. ožujka i 25. travnja, ovisno o broju dana koji protekne od nastupa proljetne ravnodnevice do prvoga Uštapa i potom nedjelje. No, astronomska je računica pokazala da se uskrsne nedjelje ciklički ponavljaju i taj krug cikličkih ponavljanja traje 532 godine, a naziva se uskrsnim krugom. Imamo li uređeni kalendar sa svima jedinstvenim i nepromjenljivim početkom od kojega počinjemo brojiti protok vremena, ujednačimo li trajanje godine i pritom što vjernije slijedimo prirodni tijek događanja, odnosno Sunčevu godinu i znademo li pravilno računati i pratiti kretanje Mjeseca, dobit ćemo mogućnost upotrebe toga Uskrsnog kruga. A to znači da bi bilo dovoljno pravilno izračunati sva kretanja za 532 godine, a dalje bi sve trebalo biti jednostavno.

Uskrsni krug i kršćanska era

Situacija je, međutim, bila daleko kompliciranija jer su uvjeti koji bi to omogućili bili daleko od savršenstva. U četvrtom stoljeću, vremenu nakon Nicejskog sabora, u upotrebi je bio julijanski kalendar, koji nije bio dovoljno točan, jer je greška u izračunu bila 1 prekobrojni dan svakih 128 godina. Na područjima na kojima su djelovali kršćani u upotrebi su bile i različite ere: Dioklecijanova era, rimska era (od osnutka Rima), bizantska era (od stvaranja svijeta), židovska era (od stvaranja svijeta), olimpijska era itd. Svaka je imala svoju ishodišnu godinu od koje se počinjalo računati nizanje godina. Počeci godina također nisu bili ujednačeni te su u upotrebi bili različiti načini (stilovi), što znači i različiti nadnevci početka nove godine.

Rješenje problema, međutim, nije se pojavilo preko noći. Moralo se dogoditi obraćenje cara Konstantina, koje je uvjetovalo izlazak kršćana iz ilegale 313. godine, kada je *Milanskim ediktom* Konstantin dao slobodu kršćanskom vjeroispovijedanju. Potom je 392. godine, po caru Teodoziju, postalo državnom religijom Rimskog Carstva, ali se svega tri godine kasnije Rimsko Carstvo podijelilo na Zapadno i Istočno. Zapadno Rimsko Carstvo propalo je 476. godine, a godine su se i dalje nizale po istom sustavu, od osnutka Rima, od cara Dioklecijana i dr. Cijelo to vrijeme kršćanski su svećenici s puno truda i mara izračunavali uskrsne tablice i nadnevak nastupanja Uskrsa svake dolazeće godine.

Tek u šestom stoljeću po Kristovu rođenju (525. godine ili 241. godine *Dioklecijanove ere*) sazrelo je vrijeme za, s današnje pozicije gledano, veliki događaj. Bilo je to razdoblje nakon provala Germana u Italiju i propasti Zapadnoga Rimskog Carstva (476.), teško vrijeme borbi s Istočnim Gotima (493.-555.), dok je Bizantom vladao Justin I. (518.-527.), kojega je naslijedio Justinijan I. (527.-565.). Papa sv. Ivan I. okrunio je Justina I., a sam je 526. godine umro u ostrogotskoj tamnici. Opat Dionizije Mali (Dionisius Exiguus), porijeklom Skit, po nalogu pape sv. Ivana I., proširio je i dopunio uskrsne tablice. No, uz izradu *komputuša*, Dionizije je, uvažavajući podatke kojima je raspolagao, pokušao odrediti godinu Kristova utjelovljenja (začeća). Realno je pretpostaviti da su i papa sv. Ivan I. i Dionizije bili uvjereni da bi opće prihvaćeno računanje vremena po Kristu uvelo konačni red u julijanski kalendar, zamijenilo sve dotadašnje različite ere i time omogućilo kršćanima praktičnu upotrebu računanja Uskrsa prema već spomenutom uskršnjem krugu ili su barem komputistima time naumili olakšati računanje uskrsnih tablica. Jedan krug, kako je već rečeno, traje 532 godine, a pritom Uskrs 129 puta nastupa u ožujku, a 403 puta u travnju.

Svoj izračun uskrsnih tablica Dionizije je iznio u djelu "Liber de paschate", a za oznaku godina u tablicama uvodi, prvi put u kršćanskoj povijesti, izraz *Od Utjelovljenja Kristova (anno ab incarnatione Domini)*, čime je otvorio put povjesničarima i ostalim stručnjacima nakon sebe da postupno uvedu kršćansku eru. Prema Marku Terenciju Varonu Rim je osnovan, po našem računanju, 21. travnja 753. godine prije Krista. Uzevši Varonovu eru za svoj izračun, Dionizije je odredio da se Kristovo ujelovljenje zbilo 25. ožujka 753. godine od osnutka Rima prema Varonu. Prema tako određenoj godini, 1.1.754. godine od osnutka Rima postao je 1.1.1. godine poslije Krista, čime je započela *kršćanska era* te su u kasnijim stoljećima svi događaji u prošlosti preračunavani prema tako prihvaćenoj skali.

Sigurno ni sam Dionizije nije bio svjestan kakvu će promjenu pokrenuti skromnom naznakom na svojim tablicama: *Od Utjelovljenja Kristova* ni kakve će polemike o svojem pravilnom ili pogrešnom računanju Kristova rođenja izazivati tijekom gotovo 15 stoljeća. Pa, premda za kršćane nije bilo valjanoga opravdanja za korištenje bilo kojom drugom točkom za početak brojenja godina nove ere osim godine Kristova utjelovljenja (i rođenja), trebalo je proći nekoliko stoljeća da kršćanska era doista zaživi i zamijeni sve druge ere.

Arhiepiskop Genadije i hrvatski dominikanac Benjamin

Svećenici komputisti izrađivali su uskrsne tablice, suočavajući se s brojnim problemima. A onda je, nakon brojnih sukoba i različitih mišljenja, koji su s manje ili više štete, uspijevali biti prevladani, došlo do nesretnog rascjepa kršćanstva na katoličku i pravoslavnu granu, 1054. godine. Postala je to do danas bolna i neprevladana rana na tijelu Crkve, a srednjovjekovna zapadnoeuropska i skolastička tradicija bitno se razlikuje od istočnoeuropske kulturne i znanstvene sfere. Što se Uskrsa tiče, pravoslavni je istok upotrebljavao uskrsne tablice grčkih matematičara. No, u XV. stoljeću pravoslavna se

Rusija suočila s novim problemom. Naime, u starim istočnoslavenskim kalendarima, kao i mnogim astrološkim djelima, bilo je predviđeno trajanje svijeta od 7000 godina. Kako je svijet, prema Knjizi Postanka, stvoren za 7 dana, a Bogu je, kako kaže Biblija, tisuću godina kao jedan dan, mnogi su smatrali da svakih zemaljskih tisuću godina doista odgovara jednom danu stvaranja te da se krug zatvara nakon 7000 godina trajanja. Prema bizantskoj eri svijet je stvoren, kako je prije navedeno, u nedjelju 1. rujna 5508. prije Krista, odnosno prema bizantskim proračunima Isus Krist rodio se 5508. godine od početka svijeta. Stoga se kraj svijeta očekivao 1492. godine, te su uskrsne tablice grčkih matematičara, kojima se koristio pravoslavni istok, završavale s 1492. godinom. U takvoj nezgodnoj situaciji, moskovski je crkveni sabor 1490. godine odlučio ipak poduzeti akciju računanja uskrsnih tablica i nakon 1492. godine, jer katolički zapad očito nije očekivao svršetak svijeta 1492. godine. Mitropolit Zosima proveo je izračun za daljnjih 20 godina, ali je bilo jasno da se mora nešto novo poduzeti. A, kako se Rusija nije mogla obratiti za pomoć carigradskim znanstvenicima, jer je Carigrad već bio u turskom posjedu, morala se, za potrebne podatke za dalje proračune, okrenuti zapadnoeuropskim latinskim izvorima.

Krajem XV. i poč. XVI. stoljeća jedno od najjačih kulturnih središta tadašnje Rusije bio je Novgorod, zahvaljujući ponajviše novgorodskom arhiepiskopu Genadiju (1484.-1504.), koji je bio sklon prihvatiti zapadnoeuropske katoličke utjecaje i prilagoditi ih pravoslavnoj tradiciji. Genadijev kulturni krug, koji je formirao hrvatski dominikanac Benjamin, imao je krajem XV. stoljeća za Rusiju veliku važnost i postao je prvo rusko kulturno središte. Dominikanca Benjamina u Novgorod je pozvao arhiepiskop Genadije te je on u Novgorodu djelovao od oko 1490. godine. Smatra se da je Benjamin bio Hrvat glagoljaš iz primorske Hrvatske te da je preko hrvatskih glagoljaških samostana u Pragu i Krakovu stigao u Rusiju, ili je pak došao iz Njemačke. Iz njegovih tekstova neki iščitavaju i mogućnost da je rođen u Splitu ili pak da je neko vrijeme proveo u splitskom dominikanskom samostanu.

Benjamin ima velikih zasluga za prijevod zapadnoeuropskih knjiga različitog sadržaja, ponajviše teološkog, na ruski jezik, pretežito iz njemačkih izvornika, čime je širio ideje zapadnoeuropskog humanizma. Zaslužan je za osnivanje škola u Novgorodu, koje dotad nisu postojale u Rusiji. Istaknuo se kao prvi zapadnoeuropski humanist na ruskom tlu, te bi ime ovog našeg velikog sunarodnjaka bilo vrijedno ugraditi u hrvatsku memoriju, što dosad nije bio slučaj, pa samo uski znanstveni krug znade o važnosti njegove misije u pravoslavnoj Rusiji. Za našu je temu najvažnija njegova velika zasluga u proračunavanju blagdana Uskrsa u pravoslavnoj Rusiji, jer je bitno utjecao na rješenje kalendarskog pitanja.

Zbog navedenih problema s komputskim računom u pravoslavnoj Rusiji, pretpostavlja se da je baš Benjamin savjetovao Genadiju da zatraži pomoć od pape Inocenta VIII., koji je Papi poslao delegaciju (od 1488. do 1490. godine). Papa Inocent VIII. je Genadiju poslao priručnik za izračunavanje Uskrsa. Premda nije točno poznato koji je to priručnik bio, pretpostavlja se da je to bilo znamenito djelo Guilelmusa Durandusa Speculatora iz XIII. st., *Računanje Božanskih službi*, fundamentalno za

povijest zapadne liturgije, koje se mnogo upotrebljavalo u srednjem vijeku, a već u XIV. st. bilo prevedeno na njemački i francuski jezik. Sastoji se od osam knjiga teološkog značaja. Osma knjiga sadrži computus, a naziva se *Osmi dio ili osma knjiga o izračunavanju i kalendaru i o svemu što se na to odnosi*. Sigurno je dokazano da je to djelo, s najnovijeg strazburškog izdanja iz godine 1486., na ruski jezik preveo Benjamin već 1495. godine i da su na temelju toga djela Genadijevi komputisti odredili blagdan Uskrsa za idućih 70 godina te korištenje Uskrsnim krugom od 532 godine. Treba se podsjetiti da su tada još i Zapad i Istok rabili julijanski kalendar te je i blagdan Uskrsa bio zajednički.

Godine 1492. nije došlo do svršetka svijeta, ali je, u svjetlu očekivanja te godine, zanimljivo da je baš te godine otkrivena Amerika, *novi svijet*, što je u daljnjih pet stoljeća uvjetovalo velike civilizacijske promjene.

Otpor prihvaćanju gregorijanskog kalendara

Do XVI. st. broj prekobrojnih dana se, zbog netočnosti julijanskog kalendara, popeo na 10 dana, što je bila vrlo uočljiva razlika prema događanjima u prirodi te je to navelo papu Grgura XIII. da se prihvati posla oko reforme kalendara. U međuvremenu, raskoli, nerazumijevanja i različita tumačenja Svetog pisma doveli su do rascjepa kršćanstva i na protestantsku granu (M. Luther 1517. g., Henrik VIII. 1534. g.) te je reforma kalendara 1582. godine, kada je uklonjeno 10 prekobrojnih dana (iza 4. listopada slijedio je 15. listopada 1582. godine) i povećana točnost kalendara na grešku od jednog prekobrojnog dana u oko 3300 godina, došla u vremenu rascijepljene Crkve. Zbog niza razloga, a ponajviše istovjetnoga zapadnog kulturnog kruga, određenih zajedničkih interesa, ali i velike točnosti i pokazane praktičnosti novog kalendara, u stoljećima koja su slijedila i protestantska grana je, premda neki sa zakašnjenjem od gotovo dva stoljeća, prihvatila gregorijanski kalendar ili novi stil, te tako i američki kontinent i kolonije. No, pravoslavna grana, da ne bi prihvatila latinski (papinski) kalendar, ostala je i dalje čvrsto vezana uz julijanski kalendar ili stari stil te je dosad razlika između starog i novog stila narasla na 13 dana. Po gregorijanskom kalendaru stoga Božić slavimo 25. prosinca, a kršćani istočnog obreda, koji nisu prihvatili gregorijanski kalendar, po julijanskom kalendaru 13 dana kasnije te njima Božić pada na nadnevak 7. siječnja sljedeće godine po gregorijanskom kalendaru. Još zanimljivija razlika događa se u pitanju Uskrsa, jer se pravoslavni i katolički Uskrs nekad sastaju, a nekad udalje jednu ili dvije nedjelje.

Pri usporedbi julijanskoga i gregorijanskog kalendara treba znati da je pri korekcijama usvojeno da je od 5. X. 1582. do 29. II. 1700. godine razlika iznosila 10 dana, a od 1. III. 1700. do 29. II. 1800. 11 dana. Stoga su 1752. godine, kada je Velika Britanija prihvatila novi stil, Englezi morali ukloniti 11 prekobrojnih dana. Da sve nije bio jednostavan potez pera govore povijesni zapisi toga doba o nemirima i protestima i zahtjevima za vraćanjem 11 dana, čiji je nestanak bilo teško objasniti i obrazovanijem dijelu pučanstva, a kamoli neobrazovanom. Primjeri iz krajeva koje su nastavali Hrvati

također govore o teškoćama s kojim se suočavala katolička Crkva pri uvođenju novog stila. U Hrvatskoj, u kojoj su bili mahom katolici, uglavnom je bez većih teškoća prihvaćena odluka pape Grgura XIII., no npr. u Bosni i Hercegovini, u kojoj je pravoslavna Crkva čvrsto ostala uz kalendar starog stila, znanstvena istraživanja govore da nije nimalo zanemariv broj Hrvata katolika, samo zbog novog kalendara, prešao na pravoslavlje, ne mogavši prihvatiti "gubitak" od 10 dana, a kasnije su, tijekom vremena, bili zbog vjeroispovijesti pribrojeni srpskom korpusu.

Od 11. III. 1800. do 29. II. 1900. godine razlika između kalendara starog i novog stila iznosila je 12 dana, a od 1.III.1900. do 29.II.2100. razlika iznosi 13 dana. Ukoliko, naravno, prije toga roka, vjernici koji rabe stari stil ne prihvate konačno neusporedivo točniji kalendar koji je već prihvaćen kao svjetski građanski kalendar.

Zajednički Uskrs za sve kršćane?

Što u pitanju Uskrsa znači rečena razlika od 13 dana? U praksi to znači da oba Uskrsa mogu pasti u istu nedjelju, ali da pravoslavni Uskrs može pasti i do pet tjedana nakon katoličkog. Naime, zbog pomaka u kalendaru, proljetna ravnodnevica se u oba kalendara ne poklapa, nego je i u tome razlika 13 dana. Stoga u računanju pravoslavnih vjernika, s obzirom na nastupanje proljetne ravnodnevice i prvog uštapa, uskrsna nedjelja može biti zajednička ili će se razlikovati 7 - 35 dana.

Ove, prve godine novoga tisućljeća imamo sreću, Božji dar. Svi kršćani slavit će Uskrs iste nedjelje, 15. travnja. Po gregorijanskom kalendaru proljetna ravnodnevica nastupa 20. ožujka u 14 sati i 32 minute, a prvi uštap nakon 20. ožujka nastupa 8. travnja, te je prva nedjelja nakon prvog uštapa 15. travnja 2001. godine odnosno 2. travnja 2001. godine po julijanskom kalendaru. To je bio povod ponovnom razmatranju problema različitog nadnevka Uskrsa među kršćanima. Papa Ivan Pavao II. već niz godina, u svom ekumenskom djelovanju, pokušava inicirati i rješenje toga važnog pitanja. Središnji odbor Ekumenskog vijeća Crkvi, koji se nedavno sastao u Berlinu, razmatrao je sva važnija pitanja ekumenskog obilježja pa tako i mogućnost prihvaćanja zajedničkog datuma za proslavu Uskrsa. Tajnik Vijeća, Konrad Raiser, izjavio je pritom da su stajališta predstavnika pravoslavnih Crkvi dosta ohrabrujuća. Iako se neke pravoslavne Crkve slažu s tim prijedlogom, smatraju da još nije dozrelo vrijeme za provođenje te ideje u praksu. Kako problem zadire u stoljetna razmimoilaženja, njegovo je rješavanje vrlo osjetljivo te će se vjerojatno provoditi postupno. Nagoviještaju li time pravoslavni da su spremni prihvatiti gregorijanski kalendar i preskočiti 13 prekobrojnih dana koji su stoljećima razlog smutnje? Naime, kada bi se išlo na neko drugo rješenje, npr. povratak fiksnom datumu Uskrsa i kada bi to bio npr. 25. ožujka, po julijanskom kalendaru bio bi 12. ožujka, no to ne bi riješilo problem netočnosti julijanskog kalendara. Jer, kako je prije navedeno, razlika između julijanskog i gregorijanskog kalendara neprestano se povećava. No, ne samo to. Razlika između julijanskog kalendara i događaja u prirodi postaje sve veća. Kao što je vidljivo iz gornjeg primjera, dok gregorijanski kalendar već broji dane nakon proljetne ravnodnevice,

kada su dan i noć jednakoga trajanja, po julijanskom kalendaru ta se ravnodnevica tek treba dogoditi premda priroda »tvrdi« drukčije.

Kako je u XX. stoljeću gregorijanski kalendar prihvaćen od većine svjetskih država, kao građanski kalendar u međusobnom komuniciranju, i pravoslavna Rusija (Sovjetski Savez) prihvatila ga je 1918. godine te je julijanski kalendar zadržan samo u vjerskom životu. No, poznato je da mnogi pravoslavni vjernici stoga dvostruko slave i Božić i Novu godinu, po građanskom kalendaru (sa cijelim svijetom), pa su tako zajedno s ostalim kršćanima ušli i u treće tisućljeće, i zatim još jednom, po julijanskom kalendaru, slaveći 7. siječnja Božić, a 14. siječnja Novu godinu. Stoga bi bilo logično očekivati da i pravoslavna Rusija napokon prihvati jedinstveni kalendar, ne stavljajući na prvo mjesto da je taj kalendar produkt papinske reforme kalendara iz XVI. st., nego njegovu očiglednu i dokazanu točnost i praktičnost. To više što su neke crkve istočnog obreda taj korak već učinile. Bio bi to, naravno, veliki korak k jedinstvu kršćana.

Stanislava ADAMIĆ

Vrata

Netko je pokucao na vrata. Ne znam tko. Rastvorio se zid.
Bijah u zidu - ja sâma kamen. Neizdržljivo željna boja, svjetla, planinskog zraka, mirisa i prostranstva poljâ, zagonetne muzike mora.
Bio je otvor. A bila su vrata.
Ne vidjeh ih. Ne dodirnuh.
Ja sâma - stvar od stvari - sa svojom pjesmom, nečujnoj, neprijemljivoj stvari.
Je li bio trenutak prije ili u jednom minulom vremenu, ili u nagovještaju budućeg, u kojemu će stvar poprimati svojstva živih. Jedno drugom saopćavat će se u nježnosti. Nitko neće biti sam.
Z n a m: Uhvatih jednu sunčanu zraku u jednom trenutku praskozorja. Privoljeh ju da me zavoli, zabavljah ju akrobacijama svoje mašte, zavjetno obećavah odanost srca i dosljednost svih umnih i duhovnih moći u služenju.
Ako su o n o bila vrata, sada se možda listaju, cvjetnim laticama poigravaju - pripremajući se za iznenađenje.
Odabrat će jedan moj najsumorniji trenutak. Ja ću ih nepomična, sklopljenih ruku i zatvorenih očiju dočekati.
Uskladit ću ritam svog disanja i zavodljivost igre svojih želja prema ovom spasonosnom Priviđenju.
Suvišna bit će riječ.

Nešto se osipa, pada

Nešto se osipa, pada. Poput kiše, snijega, nevidljive prašine. Gruša se u tmine. Raspršuje magle.
Dišemo pod gomilama. Uhvaćeni, sapeti u mreži nepredviđena zbivanja.
Dobro jutro. Poslije najranijeg buđenja pozdravljam pri prvom susretu znanca - i ne prisjećajući se imena. Iskrsne jedna boja, krivulja, riječ, prizor... Listamo priče. Pitamo se: Iz djetinjstva? Moglo je biti jučer. Svi smo, u sebi, svojevrsno rasadište osjećaja i misli. Rastemo - i osipamo se. Umanjeni i uvećani stasom i glasom. Na kraju u istom tijelu - optjecanjem Vremena nagrizeni, obesnaženi i tuđom nepoćudnom snagom opterećeni.
Zagonetka male, obične svakodnevice raste, osipa se, ruje. Otvara jame. Na kraju - Bezdan, da nas prekrije, ukopa. Ponizi do prašine, zablaćene zemlje, pijeska...
I dubina biva praznina.
Nema više pitanja, obmana horizonta, pogađanja: zašto dubine ceste, zapletenost i razvezanost raskrižja, ljepote planinskih vrhova - ako je polazište nemoć, neizvjesnost, zbunjenost...
Tko je most?!
Ruke su tako rijetko staze neprijeporne dobrote s učinkom lijeka za neizlječive. S utjehom molitvena Obećanja...
Riječi, riječi, riječi.
Ispisujemo, čitamo, gonetamo - riječ. Tonemo u slovo. Gađamo, nagađamo. Naprežemo vid - do sljepoće.
Ima jedna posljednja, nepredviđena riječ, koju uho ne čuje. Ne ovjekovječuju je ni usta, ni pamet, ni srce. Jedna tajanstvena iznenadna iskra prostrijelit će nešto dragocjenije od opipljiva tkiva. Planut će u oganj. Bit će plamen jedne neizrecive svetosti. Čovjek sa svim kozmosima. Sa s v o j i m odabranim nebom. Riječ bit će bespredmetna.
Neće postojati riječ. Vječnost se ne mjeri. Ona - blaženo neizmjerljiva, beskrajna - sada iščekuje poklonstvo.

Govor u slavu svetoga Tome Akvinskoga

Već je od prastarih vremena, pa i u Grka, a pogotovo u Rimljana, vladao običaj da onaj kome valja pred sucima ili pred narodom govoriti o nečemu važnom, gotovo uvijek započne time da zazove pomoć s nebesa. Držim da su taj red, jednako kao i žrtve i prinose prvina i ostale bogoštovne čine, uveli oni koji su štovali pravoga Boga, a potom su sve to, kao i taj običaj, od prave vjere preuzela i krivovjerja. Naime, među ljudima se doista javlja grozna opačina i malone začetak svih zala, te se pobožno štovanje dužno samo vječnom Bogu i stvoritelju iskazuje smrtnicima i stvorenjima. Pošto je ta navada nekoliko stoljeća vladala u oba naroda, malo-pomalo izišla je iz uporabe, pa su pomoć s nebesa prestali zazivati ne samo oni koji su se zalagali za nešto loše, već i oni koji su nastojali oko dobra. Oni koji su se zalagali za nešto loše stoga što ili nisu vjerovali da postoje ikakvi bogovi ili su se bojali da ih zazovu budući da svaki onaj koji zaziva bogove, zaziva ih da brane istinu i pravdu, a zli ne žele da se to dogodi. Oni pak koji su nastojali oko dobra stoga što su dijelom željeli pokazati kako se i bez pomoći bogova pouzdaju u svoje pravo, a dijelom jer su držali da će se izvrsnijima i muževnijima predstaviti ako se poput žena smjesta ne uteknu bogovima zazivajući njihovu pomoć. Naime, u to se doba zazivanje pomoći s nebesa doista nije smatralo muževnim, već više ženstvenim, pa zato u Salustija (*Katilinina zavjera,* 52,29) Katon kaže: "Pomoć se bogova ne postiže ni zavjetnim žrtvama ni ženskim molitvama." No, kao što su nevaljalo postupili oni koji su taj prastari običaj odbacili i gotovo zatrli, tako su valjano postupili oni koji su ga u cijelosti nanovo uspostavili i neokrnjena obnovili, ne da bi oponašali pogane, daleko od toga, već zato da ne izgleda kako su im pogani bili nadmoćni. Jer ako su oni krivim bogovima iskazivali takvu čast da su držali kako ih valja u početku važnih govora zazivati, koliko li smo tek mi dužni tu čast pravome Bogu iskazivati! Stoga se danas govoreći u pohvalu svetoga Tome Akvinskog moram i želim držati toga njihova izvrsnog običaja, te ću, kako je uobičajeno, zazvati Majku Božju vazda Djevicu da je pozdravim anđeoskim riječima: Zdravo Marijo...

Premda su svi koji u Gospodinu umru blaženi i sveti, Crkva ipak blaženima i svetima proglašava samo one za koje utvrdi da su dragovoljno i hrabro umrli za vjeru, za istinu, za pravdu, ili one koji su nakon čista i neporočna života Božjim znacima i čudima proslavljeni. Crkva prve naziva grčkom riječju *martyres* (svjedoci), a druge latinskom riječju *confessores* (priznavatelji, ispovjedaoci), iako oba naziva imaju gotovo isto značenje. Naime, što su mučenici, podnoseći muke i umirući, drugo učinili negoli to da su, ne htijući zatajiti Krista, priznavali njegovo ime! Nije li se u njih vrlo često usred muke očitovalo to da Krista nisu zanijekali, nego su svjedočili da je on Sin Božji! Prema tome, mučenik je isto što i ispovjedalac. Naime, što su drugo činili ispovjedaoci, pobožno živeći i pobožno pišući, ako ne to da su svjedočili za Istinu. Jer Ivan Krstitelj - koji je bio poslan da svjedoči za Svjetlo, to jest za Istinu - nije to učinio manje svojim propovijedanjem negoli svojom smrću. Budući da su ispovjedaoci to

učinili, onda su dakako i *martyres* (svjedoci) bili. Jer *martyr* se na latinski prevodi s *testis* (svjedok), a *martyrion* s *testimonium* (svjedočenje). No, iako je to tako, Crkva je, kako sam rekao, barem rimska Crkva, odredila da se samo prvi nazivaju *martyres* i da im pripada osobito odličje, jednako kao i odlučnim i hrabrim vojnicima kad u vojnim poslovima, ali osobito u bitkama, ugode svom vođi. Mučenici su doista, kao Kristovi vojnici, sudjelovali u boju, krv prolili i život dali za svog Vođu. Ispovjedaoci su jednako tako bili Kristovi vojnici spremni dati život za svog Vođu, za Boga, no njima se ta želja da sudjeluju u boju i da podnesu smrt nije ispunila, pa su obavljali samo mnogobrojne i dugotrajne vojne poslove. Čini se stoga kako su mučenici zaslužili da im se iskazuje veće štovanje. No, ako se po pravdi i po zasluzi to i činilo, tko može zanijekati da među ispovjedaocima ima onih koji se s gdjekojim mučenicima mogu ne samo usporediti nego ih mogu i slavom nadvisiti. To i božansko svjedočanstvo obznanjuje, jer vidimo da su mnogi ispovjedaoci po svojim čudima daleko slavniji od nekih mučenika. Kamo ovo smjera? Pa eto, prema mojem mišljenju čini se da našega Tomu Akvinskoga, premda je ispovjedalac, ne valja stoga iza mučenika stavljati, jer, da ne nabrajam nadugo i naširoko, on nipošto nije manje vrijedan od Petra (iz Verone), pripadnika svoga reda, koga je zato što je branio istinu, srpom umorio neki razbješnjeni seljak, ili od biskupa Tome Canterburyjskog koji je kao dobar pastir, da njegov kler ne bude opljačkan, dao život za svoje stado. Za to postoji i dokaz: premda je i jednom i drugom ime bilo Toma, ovome našem Tomi to ime nije nadjenuo čovjek, nego Bog, jer Toma na hebrejskom znači i *bezdan* i *dvoliki*. A Toma Akvinski je doista bio bezdan znanja i dvolik po znanju i kreposti: jedno i drugo bilo je u njega izvanredno i upravo nevjerojatno. Budući da je sjajnim naukom poput sunca sjao, a žarom kreposti upravo izgarao, zbog sjajna nauka valja ga među kerubine, a zbog žara kreposti među serafine smjestiti. Sada bih da progovorim o njima.

No, upravo onda kad sam namjeravao progovoriti o njima, pričini mi se kao da netko diže ruku prosvjedujući: "Što to govoriš? Što želiš postići tom hiperbolom, prijateljicom glupana, a neprijateljicom razboritih ljudi? Zar nemaš nimalo obzira prema istini, prema svojoj savjesti, prema ovim uglednim i umnim ljudima koji te slušaju? Nije li ti dovoljno to što Tomu Akvinskog izravnavaš s mučenicima i to što tvrdiš da mnoge od njih nadilazi dostojanstvom, već ga uznosiš sve do kerubina nad kojima stoluje Bog, pa ga onda izjednačuješ i sa samim serafinima od kojih nijedan red anđela nije viši. Što ćeš onda Tomi Apostolu dodijeliti? Što ćeš dodijeliti apostolu naroda Pavlu koji je nalik na kerubina, a što Ivanu Evanđelistu koji je serafinu nalik?" Odgovorio bih mu da prema mome mnijenju svi oni koji su puni znanja o onome što je božansko imaju nešto zajedničko s kerubinima i da svi oni koji su prožeti Božjom ljubavlju druguju sa serafinima. Da Toma nije prepun znanja i ljubavi, dotični bi imao pravo da me pobija i opominje. Stoga bih zamolio braću njegova Reda neka mi dopuste da se iznoseći pohvale u čast ovoga sveca vodim prije umjerenošću negoli mogućom slobodom, pa da ne iznesem sve, nego samo glavne njegove vrline. Da ne bi bilo na dosadu ovome časnom slušateljstvu, valja ih sažeti, a ne naširoko razlagati. Da sam se bio odlučio da ih sve svojim riječima uzveličam, toliko ih je i tako su velike da bi "prije večer, zakrilivši Olimp, smirila dan", kako kaže pjesnik (Vergilije, *Eneida,* I,374).

Najprije ću govoriti o njegovim krepostima, a onda o njegovu znanju i nauku. Zaslužio je takav čovjek da ga se prije njegova rođenja navijesti i da se prorekne njegov porod, život, pa čak i njegova smrt. I doista, dok ga je majka nosila u utrobi, došao je jedan pustinjak, čovjek Božji, da joj čestita i da joj kaže kako će roditi sina koji će se zvati Toma i kako će se u njemu ispuniti sva uzvišenost tog imena. Kad Bog odluči da zemlju obdari nečim posebnim i novim, onda on to obično najavi znamenjima i proroštvima. Za to ima mnogo primjera, no ja ću se kratkoće radi zadovoljiti samo jednim primjerom koji nam je blizak. Dok je majka blaženog Dominika bila trudna, njoj je također bilo proročeno da će on, praotac ove obitelji, biti veliki čovjek. Neću suditi o tome koje je od ta dva proročanstva bilo izvrsnije, jer nije na nama da uvodimo nekakvo nadmetanje između oca i sina. Jednako su vrijedna proročanstva o obojici, jednako vrijedne životne zasluge i jednoga i drugoga, pa se ne može jednoga drugome nadrediti. Oni su poput dva konzula: u državnoj službi nijedan nije viši od drugoga. Budući da su se obojica proslavili svim krepostima i bezbrojnim čudima, valja da ih jednako štujemo. Premda je moja zadaća da govorim u slavu samo potonjega, ipak ću ih združiti, najprije stoga što će se time što ih jednakima držim jasnije pokazati do kakvog se dostojanstva i do koje visine, po mom sudu, Toma vinuo, a onda i jer prema pravilu propovjednika braća ne idu sama, nego udvoje. Dominik je dom propovjednika utemeljio, a Toma ga je mramorom popodio; Dominik je zidove podigao, a Toma ih je izvanrednim slikama uresio; Dominik je ideal braće istaknuo, a Toma je uzor pružio; Dominik je sadio, Toma je zalijevao; jedan je dostojanstvima izmicao i biskupsku čast spremno odbio, a drugi je od plemstva, bogatstva, rođaka i roditelja kao od sirena pobjegao; jedan je Pavlovu čistoću i trezvenost slijedio, a drugi djevičanstvo Ivana Evanđelista nasljedovao; zadivljujuća je bila poniznost - koju Grci smislenije nazivaju tapeinofrosýne (osjećaj malenosti) - prvoga, a drugi se čudio čak i onda kad se netko drugi oholio i hvastao, jer je bio tako ponizan da nikad nije osjetio napast oholosti, premda je nekolicini braće prostodušno priznao kako je otkrio da u sebi ima mnogo velikih darova. Mnoga otkrivenja, viđenja, čuda, da ostalo prešutim, bila su proslava njihovih kreposti i nagrada i kao neki raj već u ovom životu: oba su sveca u stvarnosti ili u viđenju čula svete apostole Petra i Pavla, a s tijelom ili bez tijela (2 Kor 12,2) vidjeli i čuli presvetu Bogorodicu i našega Gospodina Spasitelja, obojici je pretkazana njihova skora smrt. Tako su žarko molili te su kadšto bili izdignuti iznad tla, a Bog je dopustio da to čudo vide i neka braća. Naposljetku, da završim s usporedbom, jedan je napisao izvanredna pravila za braću, a drugi izobilje izvrsnih knjiga... Vrednije je, kažeš, knjige napisati negoli pravila. Zašto kažeš da je vrednije? Jedan je sav posao obavio pišući knjige, dok se drugi prihvatio da upravlja provincijama, pa je kao izvrstan upravitelj zajednici svoje braće dao regulu i pravila suživota. Sigurno je da Toma svojim knjigama nije u nebo doveo više ljudi nego Dominik svojim pravilima. Prema tome, valja priznati da su Dominik i Toma u slavi svojih kreposti i čuda posve jednaki i da se među sobom ne razlikuju više nego što se Večernjača razlikuje od Danice.

Kako u stisci s vremenom ne bih rekao manje nego što dostojanstvo teme zahtijeva, nisam se služio opširnim dokazivanjem i kićenim riječima, već sam o Tominim krepostima i čudima progovorio kratko i jednostavno. Držim da se sada od mene očekuje da progovorim o tome što mislim o nauku toga sveca, koji sam na drugo mjesto stavio, te o tome kojim ga naučiteljima nadređujem, a s kojima ga izravnavam. Nije mi izbjeglo to kako poneki od onih koji su na ovom mjestu i na ovaj dan govorili o ovoj temi, ne samo da ga nisu podredili nijednom crkvenom naučitelju, već su ga svima nadredili. Zašto ga ne bismo smjeli nikome podrediti? To su dokazivali time što je neki redovnik neporočna života zadubljen u molitvu vidio Augustina, koga smatraju najvećim među teolozima, zajedno s Tomom - obojica su bili čudesno dostojanstveni - i čuo je kako Augustin kaže da mu je Toma jednak po slavi. A zašto bi ga se moglo svima nadrediti? To su razložili tako da su naveli kako se on za dokazivanje u teologiji služio logikom, metafizikom i cjelokupnom filozofijom, a stariji naučitelji jedva da su za njih i znali. Za mene je to varav i štetan razlog, ne samo što se tiče sveca u čiju slavu govorimo, već i zato što je u mnogih uvriježeno mnijenje da se bez nauka dijalektičara, metafizičara i ostalih filozofa ne može postati teologom. Da se prepadnem, da oklijevam, da zanemarim ono što želim reći? Zar da se govor ne slaže sa srcem? Budući da se ovamo nisam uspeo po svojoj volji, već su me na to potakla braća, a nije mi dopušteno da šutim, postupit ću tako da nitko ne može pomisliti kako sam svjesno lagao. U svetoga Tome ja nanovo i nanovo hvalim izvanrednu ljepotu izražavanja, divim se točnosti toga izražavanja, zaprepašten sam bogatstvom, raznolikošću i savršenstvom njegova nauka. K tome dodajem ono što neki ne žele priznati: pamti se da je on sam rekao kako nema te knjige koju je pročitao, a da je nije potpuno shvatio. To se u naše vrijeme, koliko znam, nikome nije posrećilo, ni pravniku u građanskom pravu, ni liječniku u medicini, ni filozofu u filozofiji, ni humanističkom znanstveniku u proučavanju antike, ni ikome u ostalim umijećima i znanostima, a kamoli nekom pojedincu u svemu tome. Nasuprot tome, ja se nipošto tako silno ne divim onome što nazivaju metafizikom, načinima označavanja i svemu ostalome toga roda čemu se novi teolozi i te kako dive kao nekom ovih dana otkrivenom nebeskom krugu, kao epiciklima planeta. Ja ne držim da je osobito važno znaš li ih ili ne znaš, a možda ih je bolje i ne znati, jer mogu biti zapreka nečemu što je bolje. Premda bih mogao, neću ti to svojim razlozima dokazivati, nego će mi za to biti jamci drevni teolozi Ciprijan, Laktancije, Hilarije, Ambrozije, Jeronim i Augustin. Oni u svojim knjigama ne samo da o tome nisu raspravljali, već u tim svojim djelima o tome ni spomena nisu ostavili. Zar možda iz neznanja? Može li to biti? Ako je tome temelj u našem jeziku, oni su bili vrsni latinisti, pa su prema njima suvremeni teolozi gotovo barbari; akono je tome temelj u grčkome, oni su znali grčki, a potonji ga ne znaju. Zašto, dakle, nisu o tome raspravljali? Zato što to nije ni bilo vrijedno raspravljanja, pa možda čak ni poznavanja. Za to postoje dva razloga: jedan se odnosi na stvar, a drugi na jezik. Što se tiče stvari: bilo im je jasno da ništa od toga ne pridonosi znanosti o Bogu. Bilo je to očito i grčkim teolozima Baziliju, Grguru, Ivanu Zlatoustom i ostalim njihovim suvremenicima koji su držali da u sveta pitanja ne valja miješati ni varčice dijalektičara, ni lukava metafizička okolišanja, ni kojekakve

trice načina označavanja. Oni svoj nauk nisu temeljili na filozofiji jer su pročitali ono što je uskliknuo Pavao: "Pazite da vas tko ne zavede filozofijom - ispraznom prevarom!" (Kol 2,8), a znamo da se i on sam toga držao. Ne govoreći sad o razumskoj filozofiji koja je sva od riječi, o čemu sam govorio i govorit ću, nego o ćudorednoj i naravnoj filozofiji, pitam: Što bi u njima bilo nedvojbeno i pouzdano osim onoga što su liječnici i ostali učenjaci iskustvom dokučili iz naravi! Što se tiče jezika: Budući da grčki i latinski zauzimaju različite položaje, to bi zahtijevalo podužu raspravu o pitanju koje nas momentalno ne zanima, pa će biti dovoljno ako kažemo da su se latinski crkveni naučitelji žacali rabiti one latinske riječi koje nikad nisu rabili latinski pisci, njihovi učitelji jezika, koji su osim toga bili i vrsni znalci grčkoga. A novi teolozi nameću upravo te riječi: *ens, entitas, quiditas, identitas, reale, essentiale, suum esse*, a onda i one riječi kojima se izražava širenje, dijeljenje, sastavljanje i tome slično. A crkvenim je ocima sve to većim dijelom bilo ili manje važno i nevrijedno rasprave ili vrijedno da se zanemari, kako se ne bi zanemarilo ono što je doista važno. Ne govorim to zato da umanjim vrijednost suvremenih teologa. Zašto bih želio umanjiti vrijednost svoga vlastitog naraštaja? Govorim to zato da obranim drevne naučitelje koje se nepravedno grdi i ruži. Oni se nisu bavili ovom vrstom teologije, jer su se potpuno predali tome da nasljeduju apostola Pavla, vođu svih teologa i učitelja svega bogoslovlja. Njegov način izražavanja, njegova snaga i dostojanstvo takvi su da se one izreke koje kod drugih, pa čak i kod apostola, leže, kod njega uspravljaju; koje se kod drugih ne miču, kod njega se bore; koje kod drugih jedva svijetle, kod njega blistaju i plamte, pa ga se zato s pravom prikazuje s mačem, Božjom riječi, u ruci. To je istinit i, kako kažu, pravi pravcati način bogoslovlja, to je istinsko pravilo kako valja govoriti i pisati, pa oni koji ga slijede, doista slijede najbolji način izražavanja i bogoslovlja. To što ti drevni naučitelji, istinski Pavlovi učenici nisu miješali filozofiju s teologijom nije valjan razlog da im suvremeni teolozi umanjuju vrijednost i da im nadređuju našega Tomu. A s kim ga se onda može usporediti? Ne bih se usudio da ga sa svima izravnam, no mnogima bih ga prilično lako nadredio. A da se ne čini kako je to malo, poimence ću ih nabrojiti. Tomu stavljam ispred Ivana Kasijanskoga kojega je prema predaji sveti Dominik revno čitao kao najboljeg učitelja; stavljam ga ispred Anselma koji je bio izvanredno oštrouman i naobražen; stavljam ga ispred Bernarda, učenog, finog, rječitog i otmjenog naučitelja; stavljam ga ispred Remigija, najučenijeg čovjeka u njegovu naraštaju; stavljam ga ispred Bede, od svih ovih učenijega; stavljam ga ispred Izidora, čiji štovatelji ne dopuštaju da ga se bilo kome podredi; jednako kažem i za učitelja "Mnijenja" i za Gracijana, za koje se prije može reći da su revni pabirčari negoli pravi pisci. Nadalje, stavljam ga ispred novijih teologa, sve samih redovnika njegova reda ili ostalih redova, Alberta Velikog, Egidija, Aleksandra Haleskog, Bonaventure, Ivana Skota i ostalih koji su prema vlastitom mišljenju bili tako veliki da nisu mogli podnijeti da ih se usporedi s drevnim naučiteljima. Osim toga, stavljam Tomu ispred Laktancija i Boetija, barem što se tiče teologije, jer ih što se tiče ostaloga i ne uspoređujemo. Jednako kažem i za Ciprijana, pa, premda preko volje, dodajem i Hilarija, jer ima li išta svetije, učenije i rječitije od njegovih rukopisa! Zar ovo nije dovoljno za Tominu slavu? O, koliko je

onih koji su i te kako dostojni slave a ja sam ih Tomi podredio! Ona četiri naučitelja od svih su veća, pa su gotovo jednaka četvorici evanđelista, tako da jedva znam koga bih kome nadredio prema njihovim izvanrednim darovima. Zar da njih stavimo u pitanje i dovedemo u situaciju da se nadmeću, a na mjesto jednoga od njih da stavimo Tomu? Iako se Augustina općenito stavlja iznad svih ostalih jer se bavio množinom teoloških pitanja, pa nema dvojbe da u mnogočemu sve nadilazi, ipak, ako se ono što je pisao Ambrozije usporedi s nekim Augustinovim djelima, po mojemu sudu to nimalo ne zaostaje za njima. Ni Jeronim ni u čemu ne zaostaje za Augustinovim genijem, dok je u svim znanstvenim disciplinama toliko veći da mi se čini kako je Augustin nalik Sredozemnom moru, a Jeronim oceanu kojim malo tko od nas plovi. Grgur im učenošću nije ravan, ali im je ravan po skrbi i marljivosti, a jezik mu je tako blag i svet da se gotovo približava anđeoskom govoru. Ne usuđujem se ovu četvoricu usporediti s Tomom ili s nekim latinskim ocima, pa ću ih radije usporediti s isto toliko Grka: Ambrozija s Bazilijem, koji mu je takmac u plemenitom smislu riječi; Jeronima s Grgurom Nazijanskim, koga je, kako sam kaže, slušao kao učenik učitelja; Augustina s Ivanom Zlatoustim, koga je na mnogim mjestima slijedio i s kojim se u množini knjiga natjecao; Grgura s Dionizijem, koga Areopagitom nazivaju, a koga je on, koliko znam, prvi od latinskih pisaca spomenuo, jer su svim ocima koje sam upravo nabrojio, ne samo latinskima nego i grčkima, Dionizijeva djela bila nepoznata. Ova četiri grčka oca nablizu slijedi Ivan Damaščanski, naučitelj koji je u Grka jednako slavan kao što je u nas slavan Toma. Zato ćemo s punim pravom Tomu združiti s Ivanom Damaščanskim, utoliko više što je i ovaj potonji napisao dosta toga s područja logike, a i metafizike. Bit će tako pet parova prvaka u teologiji koji zajedno s ona "dvadeset četiri Starca" (Otk 4,10) pred prijestoljem Božjim daju slavu Janjetu: oni koji su pisali o svetim stvarima i stalno pjevaju pred Bogom. Prvi par, Bazilije i Ambrozije, pjevaju uz liru; drugi par, Grgur Nazijanski i Jeronim uz citaru; treći par Ivan Zlatousti i Augustin uz psalter; četvrti par, Dionizije i Grgur, pušu u svirale; peti par, Ivan Damaščanski i Toma, pjevaju uz cimbala. Neće biti nerazumno ni to da sada bude pet parova namjesto četiri para, jer je u muzičara pet tetrakorda a ne četiri, pa ni to što Toma pjeva uz cimbala. Budući da se Toma na latinski prevodi *dvoliki*, a bilo mu je milo proizvoditi udvostručeni zvuk teologije i filozofije, odgovaraju mu cimbala, dvostruki instrument koji ugodno, veselo, bodro zvuči. Tako zvuče i Tomine knjige, takav je sklad kojim Toma razveseljuje i pobožne ljude koji ga čitaju i svete anđele koji ga slušaju. Jer on sad s ostalim svetim naučiteljima pred Bogom skladno udara takt i pjeva, postojano slaveći Janje i moleći za nas smrtnike da jednom stignemo onamo kamo je on već stigao. Neka nam to udijeli onaj blagoslovljeni koji živi i vlada u vijeke vjekova. Amen.

S latinskoga preveo **Matej Jeličić**

Tomo VEREŠ

Lorenzo Valla i Toma Akvinski

Talijanski humanist Lorenzo (Lovro) Valla (1405. ili 1407. - 1457.) bio je ne samo jedan od svestrano izobraženih govornika i mislilaca svoga vremena čije je djelo utiralo putove novoj kulturnoj epohi, nego je također po svome radikalnom kritičkom pristupu glasovitim osobama i ustanovama, te raznim povijesnim i doktrinarnim problemima postao začetnik kritičkog humanizma.[1] Međutim, njegovo je djelo s filozofskog i teološkog stajališta, kao što će se pokazati, vrlo prijeporno.

Za svećenika je zaređen 1431., iste godine počinje predavati retoriku na sveučilištu u Paviji i piše svoje prvo djelo *De voluptate* (*O požudi*), odnosno kasnije pod promijenjenim naslovom *De vero bono* (*O istinskom dobru*), u kojemu se suprotstavlja stoičkom moralu i zastupa tezu da je izvor kreposti užitak te da je, prema tome, svaki užitak dobar. Krajnje nemiran i ratoboran duh, ulazi u sukob s profesorima prava svoga sveučilišta zbog čega već 1433. mora napustiti Paviju i nastaviti svoju sveučilišnu karijeru u Milanu, Genovi i Firenzi predajući retoriku. Ali mira ne nalazi ni u ovim gradovima, nego tek kada 1435. godine postaje dvorski znanstvenik kralja Alfonza I. u Napulju. U tom svojstvu uživajući punu stvaralačku slobodu piše svoja glavna znanstvena djela. Godine 1439. objavljuje čak tri rasprave: *Dialecticarum disputationum libri III (Dijalektičke rasprave u III knj.)*, *De libero arbitrio (O slobodnoj volji)* i *De professione religiosorum (O redovničkom zavjetovanju)*. U prvoj raspravi Valla poduzima pretenciozan pothvat da nadomjesti Aristotelovu logiku jednom posve novom koja se, na čitateljevo iznenađenje, iscrpljuje u verbalnom cjepidlačarenju i gramatikalnom imperijalizmu nad suvislim ljudskim mišljenjem, vjernim zakonima zbiljnosti. U drugoj raspravi autor zastupa mišljenje da se razumskim putem ne može uskladiti načelo ljudske slobode s Božjim sveznanjem i predestinacijom, dok u trećoj raspravi odlučno odbacuje načelo redovničkog odricanja od svijeta koji je po Božjoj stvaralačkoj nakani dobar i poželjan.

Valla se osobito proslavio svojim povijesnim spisom uperenim protiv svjetovne vlasti papâ, iz god. 1440., *De falso credita et ementita Constantini donatione (O izmišljenoj Konstantinovoj darovnici u koju se pogrešno vjerovalo)*, gdje filološkim i paleografskim dokazima osporava ispravu kojom je car Konstantin tobože prepustio papama vlast nad Rimom i Italijom. Po ovome spisu autor se s pravom smatra pretečom moderne historiografske kritike.

No njegovo temeljno djelo *Elegantiarum latinae linguae libri VI* (*O ljepotama latinskoga jezika*, VI knj.) koje je počeo pisati 1444. a završio 1448. godine nije samo jezikoslovne naravi, nego je ujedno kritičko razračunavanje s teološkim i filozofskim naučavanjem skolastike. Skolastici su, prema našem autoru, jednostavno neuki ljudi koji ne znaju ni govoriti ni pisati latinski. Oni su prihvatili barbarski latinski jezik Gota te su njegovim nezgrapnim kategorijama izopačili izvornu kršćansku poruku. Stoga je

Valla osjećao potrebu da kritički usporedi latinski tekst *Vulgate* s izvornim grčkim tekstom Novoga zavjeta da bi ustvrdio kako Vulgata na mnogim mjestima ne reproducira vjerno grčki izvornik te je prvobitna zadaća teologije filozofski proučiti svoje mjerodavne tekstove. Taj je rad postumno izdao Erazmo 1505. godine pod naslovom *Annotationes in Latinam Novi Testamenti interpretationem (Primjedbe na latinsko tumačenje Novoga zavjeta)*. To se djelo može smatrati polazištem svetopisamske kritike.

Vallin posljednji tekst potječe od 7. ožujka 1457. kada je u dominikanskoj crkvi svete Marije nad Minervom održao svečani *Govor u slavu svetoga Tome Akvinskoga (Encomium sancti Thomae Aquinatis)*[2] za koji je bio zamoljen od samostanske uprave.

Kakav je govornikov stav prema sv. Tomi koga Katolička crkva već više od jednoga stoljeća smatra svojim "zajedničkim naučiteljem" (doctor communis)?

Prije nego odgovorimo na ovo pitanje valja imati na umu činjenicu da su svi veliki humanisti renesanse, koji su inače nemilosrdno napadali skolastiku i skolastičare, o Tomi - začudo - govorili s osobitim priznanjem i poštovanjem. Prema Marsiliju Ficinu on je sjajan lik teološke znanosti (splendor theologiae). Agostino Niffo i Pietro Pomponazzi slave ga kao najvećeg tumača Aristotelova djela koji je nadmašio i njegove grčke komentatore, dok Pico della Mirandola smatra, štoviše, da bi Aristotel bez Akvinčeva posredovanja ostao nijem u svjetskoj povijesti.

Čini se na prvi pogled da između Lorenza Valle i spomenutih velikana talijanske renesanse u tom pogledu nema nikakve razlike, dapače da ih u teološkom pogledu nadilazi. Polazeći od tumačenja da hebrejsko ime "Toma" znači "bezdan" i "dvoliki", naš autor tvrdi da je "Toma Akvinski doista bio bezdan znanja te dvolik po znanju i kreposti: jedno i drugo bilo je u njega izvanredno i upravo nevjerojatno. Budući da je sjajnim naukom poput sunca sjao, a žarom kreposti upravo izgarao, zbog sjajna nauka valja ga među kerubine, a zbog žara kreposti među serafine smjestiti." No Valla se ne zadovoljava samo time da Tomu uzdiže u nebeske visine zbog kreposna života i sjajna nauka, nego ga također izuzima od kritike barbarskoga latinskog jezika upućene ostalim skolastičarima te nedvosmisleno jasno ističe pred uglednim rimskim slušateljstvom: "U svetoga Tome ja nanovo i nanovo hvalim izvanrednu ljepotu izražavanja, divim se točnosti toga izražavanja, zaprepašten sam bogatstvom, raznolikošću i savršenstvom njegova nauka."

Međutim, naš se govornik temeljno razlikuje od svojih prethodnika i suvremenika po tome što zbog određenih filozofsko-teoloških razloga ne dopušta da Toma bude nadređen ostalim latinskim i grčkim crkvenim naučiteljima. "Nije mi izbjeglo", kaže Valla usred svoga zanosnog panegirika, "kako poneki od onih koji su na ovom mjestu i na ovaj dan govorili o ovoj temi, ne samo da ga nisu podredili nijednom crkvenom naučitelju, već su ga svima nadredili... A zašto bi ga se moglo svima nadrediti? To su razložili tako da su naveli kako se on za dokazivanje u teologiji služio logikom, metafizikom i cjelokupnom filozofijom, a stariji naučitelji jedva da su za njih i znali. Za mene je to varav i štetan razlog, ne samo što se tiče sveca u čiju slavu govorimo, već i zato što je u mnogih uvriježeno mnijenje da se bez nauka dijalektičara, metafizičara i ostalih filozofa ne može postati teologom." U prilog svoje teze da su crkveni naučitelji

to autentičniji teolozi što se manje služe filozofijom Valla navodi primjer Ciprijana, Laktancija, Hilarija, Ambrozija, Jeronima i Augustina kod Latina, a kod Grka Bazilija, Grgura Nazijanskog, Ivana Zlatoustog i njihove suvremenike koji se u svojim djelima, navodno, uopće nisu služili filozofijom, štoviše smatrali su je štetnom za spoznaju Boga i svekolike kršćanske poruke svijetu. Naš govornik potkrepljuje svoj antifilozofski stav i upozorenjem apostola Pavla Kološanima: "Pazite da vas tko ne zavede filozofijom i ispraznom prevarom" (Kol 2,8).

No, premda je Valla poznat kao začetnik kritičke historiografije, valja upozoriti da u svome panegiriku iznosi tvrdnje koje su u potpunom raskoraku s povijesnom istinom. Prije svega, on bitno krnji Pavlov tekst iz poslanice Kološanima kada zaboravlja navesti da apostol narodâ osuđuje onu filozofiju "koja se oslanja na predaju ljudi, na počela svijeta", dakle sofističku filozofiju, koja je isprazna prijevara, a ne filozofiju kao takvu. Drugo, naš autor krivotvori povijesne činjenice i onda kada zanemaruje prisutnost filozofije ne samo u teologiji latinskih i grčkih crkvenih otaca, nego također u njezinu polazištu, tj. u Svetom pismu. On se, naime, trebao zapitati zašto evanđelist Ivan navješćuje Krista upravo kao Logosa, što znači kada Pavao Atenjanima kaže da im navješćuje onoga "nepoznatog Boga" kojega oni ne znajući štuju (Dj 17, 22-23), te kada u nekim svojim govorima i poslanicama kršćansku poruku potkrepljuje ili oprimjeruje mišlju Epimenida, Menandra i Arata.

Pozitivan stav prema filozofiji nalazi se i u samim počecima kršćanske teologije. Sv. Justin, "filozof i mučenik", Minucije Felix, Aristid, Klement Aleksandrijski, Origen, Grgur Nazijanski, Bazilije Veliki, Grgur Niški, Augustin Hiponski, Dionizije Areopagita, Boetije i mnogi drugi pretežno se afirmativno odnose prema filozofiji i smatraju da je zbog svoje univerzalne otvorenosti prema svemu što postoji najprimjereniji posrednik ljudskoga smisla kršćanske poruke. Tek tu i tamo ukazuju na zastranjenja pojedinih filozofa. Neki između njih idu tako daleko te kršćanstvo prikazuju kao "ozbiljenu filozofiju" (vera philosophia), a ne kao teologiju, jer smatraju da kršćanski Bog ima nešto zajedničko s filozofskim Bogom, dok se potpuno razlikuje od boga i bogova politeističkih teogonija i mitologija. Protivno ovima tek jedan manji broj drevnih kršćanskih mislilaca kao Tacijan, Tertulijan, Epifan i još neki gotovo apsolutno odbacuje filozofiju i posvuda ukazuje na njezine zablude, poput Lorenza Valle.

Valla hvali, doduše, čistoću i točnost Tomina latinskog jezika, ali može se s razlogom postaviti pitanje da li je ta pohvala doista iskrena, budući da u istome govoru tvrdi kako su se latinski crkveni naučitelji žacali rabiti one latinske riječi koje nikada nisu rabili klasični latinski pisci, dok novi teolozi nameću upravo te riječi kao što su: ens, entitas, quidditas, identitas, reale, essentiale itd. Što naš govornik zapravo hoće kazati ovom primjedbom? Zar to da se latinski jezik ne smije razvijati kroz različita povijesna razdoblja, da mora vječno ostati u stadiju klasičnog latinskog jezika Kvintilijana i Cicerona? Valla zaboravlja, na žalost, da je latinski jezik *živi* jezik koji ima i svoje srednjovjekovno i novovjekovno razdoblje, a ne klasična povijesna okamina. Znamenita nizozemska jezikoslovka Christine Mohrmann, raspravljajući o

srednjovjekovnom latinskom jeziku pokazala je da se on ne oslanja samo na baštinu antike, nego su mu prvobitni izvori u praktičnom, osobito u liturgijskom životu kršćanske zajednice i u prevodilačkim naporima grčkoga filozofskog nazivlja. Stoga njezin zaključak glasi: "to je živi jezik, premda nije jezik neke etničke zajednice."[3] Ma koliko zvučalo paradoksalno, latinski je postao *mrtav* jezik upravo kad je klasika izvojevala pobjedu, kad je jezik Cicerona postao štovanja vrijedan muzejski predmet koji čuvaju pobožni konzervatori, upravo humanisti i klasični filolozi. Humanisti su, doduše, izveli plemeniti renesansni pothvat, ali nisu otišli dalje od ropskog oponašanja klasičnog latinskog jezika. Naprotiv, srednjovjekovni latinski jezik, kao uostalom i svi romanski jezici, izrasli su iz tla živog latinskog jezika, razvijali su se na njemu i davali originalna djela kao što je djelo Tome Akvinskoga.

Zaključimo. Vallin *Govor u slavu svetoga Tome Akvinskoga* ne služi na čast velikom talijanskom govorniku i humanistu. Osim nekih besadržajnih retoričkih pohvala upućenih Akvincu, govor odaje nepoznavanje slavljenikova života i djela, njegova položaja i značenja u povijesti kršćanske teologije, koja je u svojim bitnim elementima krivotvorena u tom govoru. Stoga nije čudnovato da je govor slušatelje potpuno razočarao, da je sačuvan u vrlo malom broju rukopisa i da je tiskom objavljen tek 1886. godine.[4]

BILJEŠKE

1 L. Halphen i Ph. Sagnac, *Peuples et Civilisations*, t. VII, *la Fin du moyen âge*, Paris 1931, ch. 9, § 4, *l'Humanisme critique: Laurent Valla*, str. 517-522.
2 J. Vahlen, *Lorenzo Valla ueber Thomas von Aquin*, u: *Vierteljahrschrift fuer Kultur und Literatur der Renaissance*, I (1886), str. 390-396.
3 Ch. Mohrmann, *Le dualisme de la Latinité médiévale*, u: *Revue des Etudes Latines*, 29 (1951), str. 338.
4 P. O. Kristeller, *Le thomisme et la pensée italienne de la Renaissance*, Montréal-Paris, 1967, str. 79. Vrijednu studiju o Vallinu stajalištu prema Akvincu napisao je P. Mesnard, *Une application curieuse de l'humanisme critique à la théologie: L'Eloge de saint Thomas par Laurent Valla*, u: Revue thomiste, LXIII (1955) 1, str. 159-167.

Radovan TOLJANIĆ

Kroz godišnja doba

- haiku -

Berem šparoge.
Na sivu je kamenu
usnula zmija.

* * *

Svibanjsko jutro.
U ribarevoj mreži
modre se skuše.

* * *

Još jedan cvrčak
ispreda ljetnu pjesmu
na grani bora.

* * *

Crveno lišće
s vjetrom je krenulo
do lokve kiše...

Travanjski pljusak...
Sivo smokvino granje
zazelenjelo.

* * *

Jedra na vjetru,
modrina u očima
na pragu ljeta.

* * *

More se valja...
Sve zvijezde titraju
ponad brijega.

* * *

Tamni se gora.
Smrznuta kiša lije
po pustom molu...

Đuro PIŠPEK

Starost

Ništ se ne zbiva duša počiva,
megleno jutro budi se...
Kosti boliju, soza se slieva,
čkomi tišina, jesen je! Siva..

Ništ se ne zbiva, duša hmira..
Vuni je sivo, jesen siva, kmična..
Saki dien isti, sobota ista,
nedela, nedeli slična!

Ništ se ne zbiva, duša propoda!
Radost je kak i žalost..
Jesen je! Siva.. Listje opoda:
za mladosti ploče se, Starost!

Ante TIČIĆ

Zadarska vila

Na Uskrs, treću
godišnjicu Nezavisnosti
Domovine, gradu
Zadru u spomen.

I
Kameni grad
velebno zdanje
kađeno dahom
tisućljeća
zidinam okruženo
križevi tornjeva
mu ljube nebo

III
Ponad forumskih arkada
riznica Benedîkta
zlata i srebra

II
Temelja splet mu je
u raskoši pletera
drevnih portala
što mûkom kroza nj
vječe

IV
Donatom, Krševanom,
Anastazijom i Šimom
krv predaka s tedeumom
u svetost se slila

V
Kraj njeg iz mora
nad valim
znamenjem zasjalim
Vila pomorkinja:

VI
Ne dvoji za ovo
more zlatno

VII
Ovo je
grad i more
KROACIJE

U Zadru, 3. travnja 1994.

Mladen JURČIĆ

Nepouzdano obzorje

(Nastavak 3.)

(Kratak sadržaj prošlih nastavaka: Dvojica nekad složne braće Zlatko i Vladimir Vidalin, polaze raznim životnim putovima, pa Zlatko postaje od svijeta odvojeni redovnik, a Vladimir je uspješan, beskrupulozni političar. Kad Vladimir posjećuje Zlatka u samostanu, kako bi ga pokušao nagovoriti da mu svojim ugledom pomogne u političkoj kampanji, među njima izbija sukob i oni se definitivno razilaze. Vladimirova žena Lena, u koju je, u mladosti, bio zaljubljen i Zlatko, moli redovnika da joj pomogne glede njezina i Vladimirova sina Karla, koji je mladi filmski redatelj i upravo snima prvi film, ali prilično je divalj, neobuzdan i nesređen. Onda dolazi do prijelomna događaja: U nastupu ljubomore i rastrojenosti, Lena ubija svog muža Vladimira, jer zatekla ga je s drugom ženom.)

VII

Prije početka sprovoda Zlatko je oko sat i pol prostajao u ugodnu hladu mrtvačnice, kraj Vladimirova lijesa, ne samo zato što su navirala sjećanja prožeta bolom za koji je mislio da ga više uopće ne može tako intenzivno osjećati, nego i zato da ne bude vani, gdje su polako pristizali Vladimirovi sudrugovi - teško bi ih se moglo nazvati prijateljima - okupljajući se u raštrkane grupice koje kao da je povezivao samo sveopći osjećaj nelagode. Došlo je razmjerno malo njih, a nije bilo najviđenijih lica, jer glavešine su, kao i obično u "mutnim" ili dvojbenim situacijama, poslale "izaslanstva" svojih službenika. Bit će to iznenađujuće mali sprovod, jer oprezni dužnosnici nisu bili sigurni kako se odnositi prema neugodnomu skandalu. Inače tako sposobni i lukavi Vidalin vrlo je glupo završio, unijevši posvemašnju konsternaciju u redove svojih stranačkih (i koalicijskih) kolega i to u najgore moguće, predizborno vrijeme, pa su s uobičajenom vještinom izabrali crtu manjega otpora, izmišljajući najrazličitije isprike (neki su izabrali upravo taj trenutak za neodgodiva, a inače često odgađana, službena putovanja, a drugi su morali biti nazočni na otvorenjima i puštanjima u promet ovoga ili onoga) kako bi na sprovod poslali podređene, koji su još manje znali kako se ponijeti, pa su stajali u plahim, zbijenim grupicama, zazirući od novinara koji su oblijetali unaokolo s torbama i opremom na leđima, nalik na ribe koje se oštrim zamasima repova kreću brzo i učinkovito kroz vodu, skrećući amo tamo među statične grupice, kao među tamno stijenje na dnu mora. Novinara iz različitih konkurentskih listova bilo je gotovo isto toliko koliko sudionika sprovoda, no vlasnike novina i urednike nije se moglo vidjeti, jer ponijeli su se kao i političari.

Kraj Zlatka je u mrtvačnici stajao Karlo, cijelo vrijeme posve nepomičan, ukočena pogleda crvenih očiju. Zabrinuti mu je Zlatko pokušao uputiti nekoliko riječi, ali kako

Karlo ničim nije pokazao da ga čuje, njegov je stric odustao, ostavivši obraćanje za poslije, tim više što je sumnjao da bi bio u stanju suvislo govoriti, jer izdao bi ga glas.

Posve zaokupljen zahtjevnim ozračjem svoga posebnoga svijeta, dosad nije bio ni svjestan da su sjećanja i emocije još tako živi i jaki, da su samo čekali trenutak da razbiju očito tanku ljusku i oslobođeni se uskomešaju bolno zamamnim slikama prisnosti i zajedništva davnoga, a ipak još tako bliskoga, neizbrisivoga djetinjstva, razdoblja koje kao da nije nepovratno iščezlo, nego je postojalo i postojat će dok Zlatko bude živ, naprosto se povukavši u tajnu, paralelnu dimenziju gdje je trajalo čak stvarnije od većine onoga što se odvijalo u sadašnjem razdoblju. A sada se raspukla zaštitna opna koja je dijelila te dimenzije pa su jarke slike navrle, preplavljujući Zlatka: jednako žive, zelenozlatne, tajni prepune šumske dubine što su ih Vladimir i on u djetinjstvu tako žedno istraživali, osunčana polja, plodova pune krošnje voćnjaka u kojima su dva brata provela tolika jutra modra od ljeta i ushitne pustolovine, obale sivomodre rijeke i tople zimske dubine soba nalik spiljama sa skrivenim blagom, iza čijih se prozora k bitno lirskim izvorima u biću bajkovito pružao poveći vrt, snoliko prekriven nikad više tako čistim snijegom, kao da nije sazdan ni od čega tvarnoga, nego od čistih osjećaja iz same jezgre zajedništva braće koji su sada, pred Zlatkovim unutrašnjim očima, ponovno (i zauvijek, možda je upravo to bilo najbolnije) zaranjali u bezvremensku nesputanost igara, zadihano se, oduševljeno natječući u slavnomu, začaranomu srcu praslika.

Sklad...i nezaboravna toplina prisnosti prije navale ledenoga, zauvijek nepoznatoga, nikad posve prihvatljivoga, tuđega i otuđena "svijeta" i vremena koje im već odavno nije i nije moglo pripadati, unatoč svoj Vladimirovoj prilagodljivosti zamkama toga stranoga svijeta. No je li mu se čak i Vladimir ikada *doista* prilagodio, ili je naprosto riječ o tome da se naviknemo kako-tako snalaziti u ledenoj pustoši, ne obazirati se na nju, u najvećoj mjeri iskoristiti ono što možemo, što dograbimo, kao što se čovjek na kraju snađe i preživi i u najnepovoljnijim okolnostima, ako je u njih bačen. A je li cijena takva prilagođavanja "svijetu" zapravo gubitak bića, senzibiliteta koji je, paradoksalno, nužan da bismo bili ljudi, ali je i nepremostiva smetnja "u svijetu", kao što su veliki teret i smetnja ta stalna nazočnost prošlosti i (na neki način ipak spasonosna) nemogućnost zaborava, iako nam je zaborav snažno oružje ne samo u prilagođavanju "stvarnosti", nego i u borbi protiv odviše izjedajuće, razarajuće svijesti o prolaznosti i nepovratu.

Unatoč tome što su se nad njima pružale bistre proljetne modrine, bio je to tužan sprovod i jedan od najmračnijih dana u Zlatkovu životu. Kad su pomalo nespretni grobari iz mrtvačnice iznijeli lijes, samo je svećenik rekao nekoliko oprezno konvencionalnih rečenica o pokojniku. Od nazočnih, koji su stajali unaokolo poput tamnih sjena (a vjerojatno su i priželjkivali da budu što više nalik na bezosobne sjene, kako ih novinari ne bi ništa pitali) nitko se nije javio za riječ, a Zlatko je osjećao da bi ga izdao glas, pa je i on zbunjeno i prilično kukavički šutio. U jednom se trenutku umalo odvažio, osjetio je poriv da istupi, čak je otprilike znao i što će reći, ali je nelagodnost pobijedila, što si kasnije nikada neće oprostiti.

Onda su krenuli, polako, depresivno, poput pravih sjena koje već prolaze kroz paradoksalno svijetli, proljetnim suncem začudno obasjani, ali svejedno zloslutni Had: glazbenici, svećenik i lijes, uz koji su koračali pomalo pripiti grobari, zatim Zlatko i Karlo, a na određenoj se udaljenosti od njih vukao zbijeni, nelagodni crni grozd ostalih. Karlo je koračao nepomično, zureći nekamo gore, u krošnje, vjerojatno suspregnuti suze, a kad su o lijes počeli tupo udarati ljigavi komadi zemlje, Zlatku odjednom proleti kroz glavu kako, naročito u umjetničkom izražavanju, tražimo što izvornije neobičnije riječi, misli, opise, kutove gledanja i ton pričanja, a u stvarnosti nam se u graničnim situacijama ponekad samo od sebe nametne ono što smatramo otrcanom frazom, koje se ne možemo riješiti, a koja, uporno, gotovo nasilno zvoneći u nama, odjednom zasja izvornim, prvobitnim, posve svježim značenjem koje je i učinilo da je rabe dok nije postala obična poštapalica, zakrpa u nedostatku boljih riječi. "Dio mene...", prisilno je ponavljao monotoni glas negdje duboko u njemu, što ga nikako nije mogao ugušiti, "dio mene..."

VIII

- Pođi k njoj, posjeti je, skupi snagu. *Moraš* sebi dopustiti širinu, uviđavnost, velikodušnost, moraš biti dostojan sam sebe, onoga najboljega, najnesebičnijega u sebi, što je u stanju oprostiti, pobijediti...- tiho je i usrdno govorio Zlatko Vidalin, nagnut naprijed na klimavoj stolici, položivši dlanove na stol, kao da je njemu, a ne njegovu posjetitelju potreban čvrst, tvarni oslonac, jer Karlo je na drugom kraju sjedio klonuo, s rukama opuštenima među koljenima, tupo zureći u zid pred sobom. Svećenik je bio svjestan da mu riječi zvuče otrcano i šuplje, jer u takvim su situacijama općenito nedovoljne, zadovoljavajući izraz teško pronalazimo upravo kad nam je najpotrebniji - prave riječi naviru uglavnom kad nam ne trebaju, u taštim, primjerice, i zapravo jalovim, naprosto razmetljivim diskursima, a gotovo nikada u prilici koja vapi za osjećajnom, sućutnom rječitošću. *Ali treba pokušati pružiti utjehu, uspostaviti kakvu takvu smislenost,* pomisli Zlatko, *a riječi i nisu toliko važne kao razumijevanje, sućut, iskrena podrška, koji, na svu sreću, neopipljivim zračenjem mogu oživotvoriti inače isprazne fraze, nekako im uliti stvarno, a neizgovoreno značenje, ili se barem uzdići nad njihov šuplji odjek.*

Karlo je, u maloj, škrtoj ćeliji, sjedio na rasklimanoj stolici (skljokao se na nju prije nego što ga je njegov domaćin stigao upozoriti), posve nepomičan, izgubljena izraza, ali ne više nijem, jer naglo je prekinuo dugu šutnju, s gorkom porugom ponovivši posljednju Zlatkovu riječ:

- Pobijediti? Koga i što pobijediti? Nju? Taj čin? To prokletstvo?

- Njezin i svoj bol. Na određen ćeš način time i sebe i nju iskupiti od...tog prokletstva, kako kažeš. Znam kako ti je...

- Znaš? - prekine ga mladić divlje, snažno se trgnuvši. Prvi put za dugo vremena skrenuo je pogled s točke na površini stola i oštro se, očajnički ispitljivo zagledao u sugovornikove oči. - A kako znaš?!

- Znam! - nije se dao zbuniti svećenik. - Znam - ponovi on, inzistirajući. - Nisam od jučer. - Kao što se iza mladićevih, kratkih, jednostavnih pitanja osjećala cijela bolna, buntovna bujica prosvjeda, u Zlatkovu je isto tako kratku odgovoru zazvučala snažna uvjerenost.

Nekoliko su se trenutaka gledali u oči, izmjenjujući argumente u tišini, gotovo se nadvikujući bez ikakva glasa, samo tim intenzivnim, nepomičnim pogledima, a onda se Karlo opet zagleda u zid.

- Ne znam kamo i zašto otići, što učiniti sa sobom, kako se postaviti, ni kako nastaviti - požalio se po dolasku, prije pola sata, tupo, s lažnim mirom gledajući na stranu kad je Zlatko, kojemu su javili za posjet, odjurio do porte. - Što dani više prolaze, sve mi je teže i teže. Ispočetka mi nije bilo tako teško, vjerojatno još nisam mogao posve shvatiti, kao da se sve to događalo nekome drugome, daleko od mene, u nekom drugom prostoru. Kad sam se drogirao, bila je to šala, u usporedbi sa stanjem u kojemu sam sada. Posve sam dezorijentiran.

Iako se nastojao držati diskretno, redovnik na porti ispod oka ih je motrio sve dok nisu zaokrenuli u hodnik. Zlatko povede mladića do svoje ćelije, a ovaj se zaista kretao kao drogiran (-Ništa nisam uzeo - odgovorio je na svećenikov upit kad su ušli u ćeliju. - Ne shvaćam kako sam mogao izdržati u takvim trenucima, ali nisam uzeo drogu. Valjda je otupjelost prevelika i za to...), jer slijepo je išao naprijed, pa ga je, na raskrižju hodnika, Zlatko morao blago uhvatiti za nadlakticu i uputiti u pravom smjeru.

- Pođi k njoj - ponovi svećenik sada, promuklim glasom, razbivši tišinu prostorijice. - Moraš to riješiti sa sobom...i s njom.

- Kako? - upita Karlo s bijesnom zaprepaštenošću. - Kako da riješim?

- Opraštanjem - kratko će svećenik. - Suosjećanjem - i ne pokušavajući usrdni, jednostavni savjet zaodjenuti u duže objašnjavanje.

Mladić odjednom počne plakati, spustivši glavu među ruke, a Zlatko osjeti određeno olakšanje, jer provala je bila nalik oslobađajućem prolomu oblaka poslije duge, teške i opasne sparine.

Kad je ćeliju opet preplavila neuništiva tišina, mladić ostade neko vrijeme s glavom među rukama. - Oprosti - ispriča se napokon, rezigniranim, ali čvrstim glasom, bez traga drhtanja. - Nisam sebi smio dopustiti takvu slabost.

- Ponekad je, paradoksalno, velika snaga pokazati "slabo" ljudsko srce i istinske osjećaje - odgovori svećenik. - Kultura koja ih zatomljuje i niječe temelji se na laži. Smio si i morao si to sebi dopustiti.

- Što će sada biti? Kako ću dalje?

- Kao i dosad. Tražit ćeš, pokušavati...nadmašiti sebe. To je, čini se, sve što možemo, ali dovoljno je: pokušati, stalno pokušavati biti bolji od sebe. Nisi stvoren za statičnost, ravnodušnost, rezignaciju, ni jednostavna rješenja. Tražit ćeš, borit ćeš se...i mislim da ćeš naći.

- Što ću naći? - upita Karlo pomalo podrugljivo.

- Sebe, kakav jesi i ono što možeš učiniti, što možeš postići takav kakav jesi, u situaciji u kojoj si se našao, u koju si...bačen. A naći ćeš i nju, svoju majku, takvu

kakva jest, jer druge nemaš. Duboko je nesretna, ali nije nikakvo čudovište, a niti je sebična izdajica, kako možda sad gledaš na nju.

- Jest izdajica - intenzivno mu je proturječio mladić. - Izdala me je. Sebično me je izdala. Nije uopće mislila na mene.

- Nije mislila ni na što, ni na koga. U tom trenutku nije mogla. Shvatit ćeš to. Moraš pronaći... vaš pravi odnos, sebe i nju onakve kakvi jeste, a ne kako se vidite, ili kakvi nestvarno očekujete da budete. Moraš joj pružiti podršku, treba te.

- Podršku? Kako, kad to ne mogu ni sebi?

- Moći ćeš, kad nađeš sebe i kad kroz to nađeš nju. U prvom ćeš joj času biti podrška tako da joj oprostiš, a i sebi. Onda ćete krenuti dalje.

- Dalje? Ha! Ima li kakvo dalje?

- Mislim da ima. Treba te. A ti trebaš nju i samoga sebe.

- Da, trebao sam je...a eto što se dogodilo!

- Dogodilo se da su..da ste bili nesretni, svi vi, a njih su dvoje na određeni način bili tragične osobe. Lutali su, posrtali i tražili, izbačeni, izglobljeni iz središta, kao većina nas. Samo možda nisu tražili dovoljno uporno i žarko, s dovoljnim uvidom da bi zaista našli...No mislim da za tvoju majku ima nade.

- Ima? A za oca? - Karlo prkosno i pomalo izazivački pogleda sugovornika. - Gdje je on sada? U paklu?

- To se nikada ne može reći. O onomu svijetu, o ljudskoj duši i posljednjim trenucima znamo malo, pa o tome ne možemo ni govoriti. U svom beskrajnom milosrđu, Bog na stvari gleda posve drukčije od nas odviše ograničenih, sirovih i žalosno jednostranih ljudi. Zato je najbolje da o tome i ne mislimo, pogotovo dok smo očajni, u buntovnom i prkosnom raspoloženju, dok je u nama sve uzburkano. Tada nam je moć spoznavanja posve zamagljena, ne možemo vidjeti istinu, nego često posve suprotno. A ako uopće imamo ikakve spoznaje o onomu svijetu, znamo da ondje vlada vrhunsko razumijevanje, pravednost i... mir.

- Pravednost? Kakva je pravedna kazna za mog oca?

- Božja pravednost je posve drukčija od naše. Mi ne možemo ni shvatiti vrhovnu pravednost. Milosrđe, duboka sućut i razumijevanje najveća su pravednost, a već sam ti rekao da je tvoj otac bio duboko nesretan čovjek. Svaki nesretnik zaslužuje nekakvo milosrđe. To je sve što znamo i to je možda dovoljno. Molit ću za Vladimira. U svakom slučaju, trebali bismo se baviti onim što *možemo* spoznati, promijeniti, na što možemo djelovati, a tako rijetko zaista djelujemo na pravi način.

- Po tebi, moj otac zaslužuje milosrđe.

- Uvijek ga je zasluživao.

- A ja?

- Ti pogotovo. I više od toga. Slušaj me: Krist je rekao posrnulu Petru: "Kad dođeš k sebi, učvrsti svoju braću". A ja tebi kažem: Kad dođeš k sebi, a doći ćeš, pomozi svojoj majci, budi joj podrška, da i ona, u tom napokon pronađenu odnosu, pomogne tebi. To je tvoja neposredna zadaća...uz sve ostalo.

- Uz ostalo? - gorko će Karlo. - Što "ostalo"? Ne mogu nastaviti. Primjerice, ne

znam što će biti s filmom. Sve mi se čini posve besmislenim. Kao da lutam među samim ruševinama.

- Možeš i moraš nastaviti. To je tvoj život, ono najintenzivnije, najbolje što imaš, pa se drži toga, kad si već takav sretnik da ti je pružena prilika raditi ono što najviše voliš, za čim najdublje čezneš. To je veliki dar...možda i znak.

- Znak? Žao mi je, ali nikako ne vjerujem u znakove koji dolaze iz "onostranosti".

- Možda *zasad* ne vjeruješ. U svakom slučaju, nastavi s radom, moraš nastaviti, jer to bi u ovom trenutku mogao biti tvoj spas, ono za što se možeš uhvatiti, prije nego budeš u stanju spoznati i druge stvari. To je tvoja smislena zadaća: dalje graditi, bez obzira koliko bilo srušeno.

Karlo se trgne kad je podeblja policajka bezizražajna lica uvela Lenu u sivu, sumornu prostoriju (vani su se preko neba posve raširili niski, tamni oblaci), jer majka se uvelike promijenila. Ponajprije, nije ju baš često viđao tako jednostavno odjevenu i bez šminke. Hodala je polako, spuštena pogleda i pogurena, a nekoć puna i jedra, vidljivo je smršavila. Fraza "osušila se", za mršavljenje, imala je sada i doslovno značenje, jer Lena kao da se nekako osušila, uvenula. (Karlu proleti glavom kako bi njegova majka bila sretna da je u "uobičajenim" okolnostima naišla na dijetu pomoću koje bi tako brzo smršavila.) Na njezinu sada nekako ruševnu licu, ugleda ne samo tragove boli, proživljena užasa i neko prepuštanje, rezignaciju, odustajanje od nečega što kao da ju je prije podupiralo, održavalo, tragove ne samo života (koji ju je, sa svim svojim mogućnostima izdao, odbacio) i vremena (u ovo kratko vrijeme ostarjela je barem deset godina), nego i tragove samoga svijeta koji ju je, iako je bila supruga uspješna bogataša, predugo zaobilazio, držao je po strani, podalje od svojih sjajnih, kaotičnih putova, a onda se odjednom podlo i bez upozorenja survao na nju, okrutno je pritisnuo svojim izdajstvom i besmislenošću, pa Karla, pri pogledu na to, preli val sažaljenja koji ga je gušio, jer u bljesku je tog trenutka uvidio, spoznao nešto bitno i duboko, što ga je snažno udarilo posred prsiju, a prije to nije mogao, ni imao vremena (ni pameti, ni snage, ni širine, pomisli on) raspoznati. Iako je još od malena vrlo rijetko plakao, dođe mu da grčevito zaplače, pa se morao s velikim naporom suzdržavati.

U času je, prvi put nakon tko zna koliko vremena, spoznao, duboko u sebi osjetio, da je ta žena pred njim njegova majka, da je to, kako je Zlatko i prorekao da će se dogoditi, ponovno i zbiljski postala u trenutku kad je to priznao, shvatio, kad je i nju i njihov odnos pronašao u časovitu bljesku prosvjetljenja. Jasno je uvidio njezin (i svih nas) očaj, muku, izgubljenost, lutanje, tragediju, prokletstvo, ali i onaj iskupljujući osjećaj krhke ljudskosti i bespomoćnosti, izgubljenosti, ljubavi i mogućnosti praštanja koji nam glave drži iznad pjene bujica.

Pokajao se, posramio i razbjesnio na samoga sebe što ju je, slijep na te neuhvatljive, neopipljive ali nepobitno stvarne čimbenike odbacio, što ju je, ne vidjevši je, ne čuvši i ne osjetivši to tragično zračenje, osudio nepravedno i gore nego što će je osuditi bilo kakav sud.

Kad je podigla oči i ugledala ga (zamolio je čuvaricu da joj ne kaže tko je dolazi

posjetiti, jer to je iznenađenje) licem joj prosine osmijeh pun sretnoga olakšanja, kakvoga kod nje već od djetinjstva nije vidio, naglo joj i začudno obasjavši cijeli dotad turobni, tjeskobni i bolno napeti izraz, a on se, postojano zadržavajući navalu osjećaja, također nasmiješi, dijelom spontano odgovarajući na njezin izraz, a dijelom jer u prvom času nije znao kako bi je ohrabrio, dao joj do znanja da je - promijenjen - došao s namjerom da je ohrabri.

- Mama... - pozdravio ju je glumljeno ležerno, malo podigavši ruku, nastojeći da joj njegovo, naizgled neusiljeno, prirodno ponašanje i smiješak prenesu duboku, umirujuću poruku za koju, nijem, nije nalazio (a bojao se da pri ovom susretu neće ni naći) riječi. - Drži se.

- Sad se zbilja držim i držat ću se - odvrati ona drhtavim glasom. - Više ništa nije tako važno. Ostvarilo mi se ono što sam najviše željela. Sanjala sam da si došao.

- Da, došao sam i dolazit ću i dalje. - Poput slijepca pipajući iza sebe, privukao je stolicu i sjeo joj nasuprot, za stol. - Vidjet ćemo što se može učiniti. Kako se drži Batić?

- Ne baš sjajno. Mislim da manje-više frazira.

- Naći ćemo ti boljega odvjetnika, ne brini.

- Ah, Karlo, tako sam.... - Iz nje, kao i iz njega u samostanu, odjednom provali. Zabila je lice među ruke i počela nezadrživo plakati.

Sad je jasno osjetio što znači razumijevanje i praštanje: uviđavnost, širina osjećaja nasuprot skučenosti i sivilu nerazumijevanja, zatvorenosti u vlastitu, sebičnu gorčinu. Gledajući njezin jad i bespomoćnost - ljudskost - još je nedvojbeno osjećao dubinu prokletstva, bijesa, užasa nad onim što je učinila, ali mrak beznadnosti unekoliko su razbili sućut, ljubav, bol, ne samo zbog ove situacije, nego i zbog svega što je do nje dovelo, zbog njezine (sad je to možda prvi put posve jasno, duboko sažalno uvidio, iako je i prije znao za to, ali znati i shvaćati su ponekad dvije posve različite stvari) tragične usamljenosti, odbačenosti (iako je na drugoj, zamršenijoj razini mogao shvatiti i očevu bol, usamljenost, prazninu, tragični nedostatak samokontrole, nesigurnost i frustraciju koje su ga bacile u bujicu slijepe ambicioznosti), majčino dugogodišnje očajničko koprcanje u zrakopraznu prostoru, kojemu je i on pridonio svojim lažno usmjerenim buntom, hladnoćom i prijezirom. Konfuzni su ga osjećaji svladali i ponijeli poput voda koje su razlokale i probile zid unutrašnjega zatvora i ponijele ga van, na određeni način spasonosno, iako je s naporom držao glavu iznad površine.

- Što god se dogodilo, neće više biti tako strašno - reče ona kroz ruke što ih je još držala na licu.

Karlo ispruži ruku u spontanu, ohrabrujućemu pokretu, a ona posegne za njegovom rukom i gladno je stisne na svoje oboreno čelo, ne gledajući ga. - Što god se dogodilo...

- Moramo se sabrati - reče on, nastojeći odagnati sentimentalnost, kako bi je umirio - odlučiti što ćemo učiniti.

- Sad više ništa nije važno. Što god se dogodilo, bit će dobro, dobro je...

IX

Zlatko je vozio cestom kroz tamnozelene šume i pokraj svjetlijih, suncem obasjanih livada koje su se pružale ozračjem vedroga proljetnoga dana, a kad bi se pojavio poneki uski putić u svježi, mirisni hlad među drvećem, Zlatku se, iako su dječački dani odavno prošli, i sad činilo da će, pođe li njime, stići do začarana proplanka koji je ulaz u novu, bajkovitu dimenziju u kojoj će naći vile, patuljke, princeze i vitezove. (Nije čudo da se toliko lijepih bajki odigrava u šumama i to najčešće začaranima, na podlozi toga jedinstvenoga i uvijek nekako tajanstvenoga listanja i daha.)

Onda se drveće uz cestu prorijedi, a iza šuma se raskriliše prostrane livade, veličanstveno se spuštajući prema naselju duboko u dolini. Malo podalje na obronku Zlatko ugleda grupu ljudi s kamerom, visokim "štapom" mikrofona i reflektorima, a među njima se, u laganoj plavoj haljini isticala Nives Antarić, čija je duga zlatna kosa izdaleka sjala na suncu. Karlo je gledao kroz kameru i nešto živo objašnjavao čovjeku kraj sebe.

Nakon što je svoj stari samostanski "ford" parkirao kraj ostalih automobila, kraj kojih je stajala i stara prikolica, svećenik se mekim svjetlozelenim tepihom visoke trave zaputi prema grupici ljudi na livadi. Snimali su u zbilja krasnomu kraju, a ako je scenarij dobar, mogle bi to biti vrlo dojmljive i atmosferične scene, možda pomalo renoirovskoga daha. Međutim, Renoir je bio davno, tko ga se od ovih današnjih klinaca redatelja i sjeća? Njegovi su filmovi za kinoteku, kao što i on, Zlatko Vidalin, davni štovatelj tog francuskoga umjetnika već spada u nekakvu arhivu. Ili možda još ne? Možda još može ponešto učiniti, beskorisni sluga, kakav već jest.

Ugledavši filmsku ekipu osjetio je jak žalac nostalgije, iako joj u njegovu zvanju možda nije bilo mjesta. Ali vrlo je rano zavolio film, zaokupljajuću, ushitnu snagu i ljepotu izražavanja dinamičnim slikama koje su, ako je film bio dobar, istančano i znalački svirale po strunama bića i pomoću posebno markantnih, nadarenih glumaca, prototipova gotovo svih čovjekovih strana, pomoću tijeka pokreta, montaže i glazbe, gradile čarolije začudnih, detaljno prosanjanih svjetova, odmatale zadivljujuće, nadahnjujuće pustolovine, jarku osjećajnost, ljubavi, borbe i spoznaje protagonista, sjajne pothvate u kojima je, za razliku od našega svijeta bilo sklada, dirljive sustavnosti, iskrenosti, duboke komunikacije, pravocrtna razvijanja priče i likova koji su se sigurno kretali svojim vrhuncima, dozrijevanjima ili vrlo poučnim i uvijek smislenim padovima i gubicima.

U mladosti je dugo sanjao o tome da se bavi filmom, čak je napisao i nekoliko scenarija, u njih je utrošio veliku energiju i entuzijazam, a kad bi se potrudio potražiti, negdje bi ih možda i našao, požutjele, vjerojatno beznadno naivne i zastarjele, jer u vrtoglavo nestalnu svijetu upravo se film posebno brzo mijenjao. Žarka ga je, nemirna i beskompromisna potraga za svrhom i ispunom bića odvela daleko od filma, no na određeni način ni njegov put najviše zauzetosti i ljubavi nije bio nesličan putovanjima, traženjima i borbama protagonista iz filmova što ih je volio u mladosti. Neobično (no možda i nije, možda i u tome, kao u svemu drugome, ima neke skrivene, tajne, na

površini neobjašnjive povezanosti) što se i Karlo tako oduševljeno bavi filmom. U sebi je mladiću zaželio svu sreću, koja će mu zbilja trebati u prečesto kaotičnomu, uzburkanomu i okrutnu svijetu iza izvanjske, živahno obojane sređenosti i sjaja.

Nives i Karlo već su mu brzali u susret, pa Zlatko s obadvije svoje obuhvati najprije glumičinu, a onda Karlovu ispruženu ruku, srdačno ih tresući.

- Bravo! - s iskrenom će razdraganošću mladić. - Tako nam je drago da si prihvatio poziv. Iz prve ćeš ruke vidjeti kako radimo, a kako si i ti filmski čovjek, moći ćeš nas korisno savjetovati. Ili pak nemilosrdno kritizirati. Ako ti se nešto ne bude svidjelo, samo reci. Iskustvo filmskog gledatelja dragocjeno je. Zapravo, o filmu se najviše, gotovo sve, nauči u sjedalu kinodvorane. Filmske nam škole, pa i najbolje, ne mogu dati ništa što već nismo "pokupili", usvojili i naučili ondje.

- Lokacija je izvrsna, čestitam - prokomentira Zlatko. - Već sam na putu ovamo pomislio da ta bujnost nadahnjuje. Spremate li se snimiti kakav važan prizor?

- Dakako, važan i emocionalan - odgovori redatelj ponosno. - Mislim da će ti se svidjeti. Prije početka snimanja doradio sam ga i produbio. Još sam ga više prilagodio okolici. Imaš pravo, ovo mjesto nadahnjuje. Ponekad česte promjene scenarija djeluju razdražujuće, pogotovo na glumce, ali od onih sam koji nikada nisu zadovoljni, stalno sumnjaju i napeti su, uvijek tražeći još bolje i izražajnije...

- ...Što znači da si od najboljih - prihvati svećenik. - Vidjet ćemo.

Šetajući, stigli su do ekipe, pa Karlo predstavi posjetitelja poznatomu mladomu glumcu Damjanu Lovrenu, koji se već proslavio s nekoliko filmskih uloga, a i u kazalištu, gdje je zablistao kao Hamlet i Stanley Kowalski, a sada je sjedio na travi, malo po strani, proučavajući očito novonapisanu i u scenarij umetnutu stranicu. Zatim je svećenik upoznao snimatelja Eduarda Klemenčića, o kojemu je čuo, iako više nije redovito pratio filmska zbivanja, snimatelja tona, majstora rasvjete i redateljevu pomoćnicu, svojim poslom očito oduševljenu, mršavu djevojku kratke crne kose, podužega lica i sjajnih očiju, a i još nekolicinu ljudi. Svi su bili dobro raspoloženi, smijali su se i šalili, pa je vladalo vrlo ugodno ozračje, o kakvomu je Zlatko nekad sanjao, a opet, svi kao da su bili posve svjesni da se bave "najboljim poslom na svijetu" i bili vrlo ponosni na tu činjenicu.

Zlatku se učini da su zaista posvuda razine, njihov imperativ i stube do njih, a naš se duh nagonski uspinje, tražeći svoju razinu, svoje istinsko ozračje i duboko je frustriran sve dok ih ne nađe. Ovo je bila Karlova razina, ispunjena dinamičnošću, sjajem i obećanjima "show-businessa", zajedništvom ljudi koji su dijelili isti entuzijastički san i ostvarivali ga, a njegova, Zlatkova, razina? Bila je naizgled samotna i tiha, jer u njoj su umirala sva izvanjska komešanja pa i takva kakva su se odvijala na ovom obronku, gasile su se i u ništetnost odlazile sve iluzije, kako bi iza zastora svekolike zamamne "čarolije svijeta" napokon posve pročišćeno zasjalo ono ključno i samo prividno samotno.

Onda je s nekim bolom što ga je možda prouzročilo prizorom snimanja filma prizvano sjećanje na mlade dane (kad se, daleko pretjerano i - već je odavno uvidio - posve uzaludno oduševljavao sjajnim, pokretnim opčinjavajućim i u zamračenoj dvorani

zavodljivim slikama, pa je žarko želio postati redatelj...začudo nikada glumac...i sam orkestrirati nevjerojatnu čaroliju, stvarati tijek tih od stvarnosti mnogo stvarnijih slika, koje kao da su našu stvarnost usmjeravale i otkrivale njezin inače preduboko skriveni smisao), nepokretno stojeći na uzvisini u blistavu krajoliku, ali izdvojen, nepripadan sveopćemu, entuzijastički svjetovnomu pokretu snimanja, u ozračju koje kao da se i samo neprestano dinamično kretalo, teklo, jer vjetar je njihao jarkozeleno raslinje, promatrao snimanje scene u kojoj je kamera dugom vožnjom pratila dvoje glavnih glumaca, Nives Antarić i Damjana Lovrena koji su šetali, izgovarajući vrlo dobro napisane dijaloge, a očito je bila riječ o sceni početnoga zbližavanja njihovih likova u radnji filma. Intuicijom nekadašnjega prekaljenoga filmofila, Zlatko je osjećao da će to biti izvrsna scena i vjerojatno, ako Karlo nešto bitno ne pokvari, a valjda neće jer bio je nadaren i izgarao je od želje da sve dobro napravi, vrlo dobar film, koji bi mogao biti početak uspješne karijere..."u svijetu".

Zlatku se činilo da još samo promatrajući prizor snimanja filma može osjetiti određenu bol nostalgična žaljenja, jer da nije postao ono što jest, neminovno, nezadrživo uronivši u sjajne širine beskrajno profinjene tajne onostranosti, od koje ništa nije moglo biti važnije, ljepše i utješnije, možda bi za sebe još uvijek najviše želio upravo taj dio "svijeta": moć, mogućnosti i duboko zadovoljstvo filmskoga stvaranja, zvanje redatelja, no za razliku od Karla, u Zlatkovu bi slučaju sve najvjerojatnije ostalo na bolno frustrirajućoj razini neostvarivih želja.

Polako je pošao za kamerom, a da taj pokret nije prekinuo bitnu izdvojenost i nepripadnost njegove pojave, pa čak ni samu njegovu nepomičnost koja kao da je, naprosto se povukavši nekamo duboko u njega, postala još izrazitija.

(Nastavit će se)

Božo KUKOLJA

Zaljubljenici

Oni za koje život nosi ime
najljepšega cvijeta
Oni za koje noć dariva svoje tijelo
najljepšem od svih dana
Oni za koje dan dariva svoje
svjetlo
svemu i svima

Oni jedini znaju
zbog čega ovaj svijet
ima upravo takav oblik.

Barbara TANODI-KUKOLJA

Očarana suncem

Očarana suncem
vrištim
budeći se iz jutarnjeg sna.

I polijećem
ususret danu što me preobražava
u vlat zelene trave
što je ponikla u potoku živom
tvoga jutarnjeg smijeha
kojim si pokušao oplemeniti
svijet.

Columbus

I.

Hand on the hilt of vital motion,
restless winds once more
in the sails of the soul.
Since only departure can grant
return to ourselves and to all we are
embark! - chalice of the self raised
in honour of pure horizon.

No harbour but our longing.
One side of the sky blue
with past discoveries
the other silvered by untravelled distance.
Ever renascent in departure sail
toward creation, love, oceans,
continents furthermost
from death's dark stasis,
veins of paths into action braided
from the inmost, cristalline pith.

By the redemptive force of our voyages driven,
even more constant, substantial, aware,
for ourselves waiting
in that richly florescent
invitation of farness.

II.

Bless the steerer into the unknown,
that crucial confluence grant me
of sea way and my being,
the substance of striving and distance
- the blazing range to insoul
with meaning of courage and hope.

Heart - vista's core,
spirit its treshold.
Paint me the continent
of daring, potential and dream,
give mi life - let me gather way!

III.

To ebb? Shall we turn back, after all recede
into confirmation of void and loss?
All the ships imprisoned, deadened by their striving,
by distance, their marrow, impellent and cause.
Dark, terrible deadlock whirling in the brightness,
hurricane of silence howling in the soul.

And now to return, after all regress,
man weighted and hollowed by his very core,
horizons of vigour and wingspan of venture,
blinded by the brilliance of his boundless scope,
burnt up, parched, consumed by seas of the self,
the Earth within us aimless as the one without?
After all retreat, frozen by our fire,
smothered by the freedom of our longing breath?

Then silence, despair, then offing, the torment,
hopeless corruscation, nothing and blind faith,
burdens of the spirit, of endurance, burning,
the sea-way and headway, desolation, ice...
And then the continent at resplendent last,
then finally newness and potential dawning,
all the mountains, valleys and redeeming shore,
then dreams and the ranges to undreamed of future
amassing and stately growing into sight.

Prijevod:

Kolumbo

I.

Ruka na balčaku životnoga pokreta
nemirni vjetrovi još jednom
u jedrima duše.
Budući da nam samo odlazak može podariti
povratak sebi i svemu što jesmo,
otisni se! - peharom bića nazdravi
čistomu obzoru.

Nema druge luke osim naše čežnje.
Jedna strana neba plava
od prošlih otkrića
a druga posrebrena još neproputovanim daljinama.
Stalno se preporađajući u odlascima, plovi
prema stvaranju, ljubavi, oceanima,
kontinentima najdaljima
od tamne statičnosti smrti,
žile staza u čin su spletene
iz najunutrašnjije, kristalne jezgre.

Iskupljujućom silom gonjeni svojih putovanja,
sve postojaniji, stvarniji, svjesniji,
sami sebe čekamo
u bogato procvjetalu
pozivu daljine.

II.

Blagoslovi kormilara u nepoznato,
bitno ušće podari mi
morskoga puta i moga bića,
srž težnje i daljina
- kako bih plamtećem prostoru udahnuo dušu
smislom hrabrosti i nade.
Srce jezgra je vidika,
a duh mu je prag.

Kontinent mi ocrtaj
smjelošću, mogućnošću, snom,
daj mi život - dopusti da krenem na put!

III.

Opadati? Okrenuti se natrag, poslije svega uzmaći
u potvrdu praznine i gubitka?
Svi brodovi zatočeni, umrtvljeni vlastitom čežnjom,
daljinom, vlastitom srži, poticajem i uzrokom.
Mračni se, strašni zastoj kovitla u sjaju,
a orkan tišine zavija u duši.

A sad da se vratim, da poslije svega nazadujem,
poput čovjeka vlastitom jezgrom otežana i prošupljena,
da obzori krepkosti i obujam krila pustolovine
oslijepljeni budu sjajem vlastitoga bezgraničnoga vidokruga,
da ih spali, sprži, istroši pučina vlastitoga bića,
da Zemlja u nama bude jednako besciljna kao i ona izvan nas?
Da se poslije svega povučemo, vlastitim plamenom smrznuti,
zagušeni slobodom vlastita čeznutljiva daha?

Onda tišina, očaj, onda pučina i muka,
beznadno svjetlucanje, ništa i slijepa nada,
tereti duha, izdržljivosti plamte,
otvoreno more i napredovanje broda, opustošenost, led...
A onda kontinent, u blistavom "napokon",
onda konačno sviću novina i mogućnost,
sve planine, doline i iskupljujuća obala,
onda snovi i dohvat neslućene budućnosti
skupljaju se i svečano rastu u vidik.

Željko VEGH

Politika Zapada prema Hrvatskoj u člancima i knjigama dr. Milana Šufflaya

Sedamdeset godina od ubojstva heroja borbe hrvatskoga naroda za samostalnu državu (18. veljače 1931. - 18. veljače 2001.)

Nijedna vlada u politici, kao što nijedan trgovac u trgovini, ne pozna plemenitost i velikodušje.[1]

II. Šufflayevo odgonetanje zagonetke Balkana

Više je izvora složenosti osobe i djelâ dr. Milana Šufflaya. Prvi je svakako taj što je Šufflay živio dva usporedna života: neprekidno policijski praćen, Šufflay je htio o sebi u široj javnosti, a ne samo policiji, ostaviti predodžbu da, iako hrvatski nacionalist, a predodžbu o nacionalistu nije mogao mijenjati jer je na sudskom procesu 1921. godine osuđen kao nacionalist, nije opasan jer živi kao bonvivan, pomalo lijeno i ležerno, između dvije žene. Ta igra s predodžbom o dokoličarskom životu kao zavjesom iza koje se odvija stvarni život, život analitičara znanstvenika svjetskoga formata, grozničavo posvećenog praćenju političkih događanja u svijetu, posvećen razotkrivanju političkih planova velevlasti Zapada i Istoka, kako na području Pacifika, tako na Balkanu, te traženju mjesta Hrvatske u velikim igrama Zapada, igrama također sakrivenima zavjesama satkanim od privida o miroljubivom, antifašističkom Zapadu, uvriježenom jer eto boljševička Rusija ima agresivne namjere prema Zapadu i naoružava se dok se Zapad razoružava, privida iza kojega se krije naoružavanje Zapada i pripremanje za rat s Rusijom, te iz toga (mada ne samo toga) razloga anglosaksonsko podržavanje Mussolinijeva fašističkog režima u Italiji - ta igra s predodžbama, sa zrcalima koja ne odražavaju stvarne sadržaje, nego prividne, prekriva cijeli Šufflayev život i sva djela. Da bi sakrio svoje kapitalno djelo, a Šufflayevo kapitalno djelo jesu raščlambe politike Zapada, prije svega anglosaksonskog Zapada, prema Balkanu i Hrvatskoj, te prema Istoku, Šufflay svoje članke s takvim temama uglavnom ne potpisuje, te ih objavljuje većinom u zagrebačkim dnevnim novinama, u "Hrvatskom pravu", "Jutarnjem listu" i "Novostima", ponajviše u "Obzoru", a o tom listu i njegovu položaju nakon 1918. Josip Horvat[2] piše:

1 *Engleska politika u Egiptu: Kako je došlo do engleskog protektorata nad Egiptom? Glavne točke egipatsko-engleskog spora: Sueški kanal i Sudan. Engleska produkcija pamuka.* OBZOR. 65 (1924), br. 204 (31.VII.), str. 2. Nepotpisani članak Milana Šufflaya.

2 Horvat, Josip. *Povijest novinstva Hrvatske: 1771-1939.* Zagreb: Stvarnost, 1962.

"Možda je "Obzor" najteže pogodilo to što je izgubio dodir s novim vremenom, njegovim težnjama i shvaćanjima. U tome je ostao dosljedan tradicijama obzoraša. "Obzor" je zbog toga u novom poratnom vremenu ostao list stare akademski obrazovane građanske inteligencije koja je izgubila svoje nekadašnje pozicije u javnom životu i polagano počela izumirati. Dok je još potkraj 1918. sam Svetozar Pribićević preko "Obzora" a ne "Hrvatskog pokreta", svoga stranačkog organa, lansirao prve najvažnije političke izjave, tri mjeseca kasnije "Obzor" je u novinstvu Hrvatske u nimalo sjajnoj osamljenosti."[3]

Tako Josip Horvat. U takvu "Obzoru"[4] objavio je Šufflay i niz svojih rasprava i članaka o povijesti Balkana. Osim članaka u dnevnim novinama i znanstvenih rasprava u časopisima, za razumijevanje njegova tumačenja povijesti Balkana ključne su dvije njegove knjige: znanstvena studija "Srbi i Arbanasi"[5] te povijesni roman "Kostadin Balšić"[6].

Šufflay u tumačenju ljudske povijesti, povijesti narodâ, naglašava ulogu pejsaža, ulogu plastike tla, kako se volio izražavati, u ponašanju narodâ, te u pokretanju narodnih mnoštava i sukobljavanju njihovu, koje je vidio kao gibanja i potrese zemaljske

3 Isto, str. 392.

4 Još dva "junaka", osim dr. Milana Šufflaya, iz Horvatove jednostrane knjige "Hrvatski panoptikum" vezana su za "izumirući" i "nimalo sjajni" "Obzor" nakon 1918.: dr. Milivoj Dežman, između dva svjetska rata direktor "Obzora", te Vladimir Lunaček, glavni urednik "Obzora" od 16. veljače 1906. do smrti, 1. kolovoza 1927. Kako u svojoj knjizi Josip Horvat tvrdi da je Vladimir Lunaček bio jugoslavenski orijentiran hrvatski intelektualac, a dr. Milan Šufflay objavljuje u "Obzoru" od 1905. do, s prekidima, prve polovice 1929., zanimljivo je primijetiti da je Šufflay očito utjecao na Lunačeka tako, da se glavni urednik "Obzora" pred kraj svoga života počeo okretati prema hrvatskom političkom svjetonazoru, što se može uočiti u Lunačekovom članku "Kako i što se o nama piše", objavljenom u "Obzoru" br. 223 od 20. VIII. 1926. Komentirajući knjigu Jovana Dimitrijevića "August Šenoa" (Beograd, 1926.), Lunaček piše: "Ne može nam biti svejedno, a ne smijemo biti ni ravnodušni, što se o nama Hrvatima piše po izdanjima koja nastoje da se izdignu iz razine svakidanje političke i plemenske protimbe. Poimence ne smijemo prestati da pratimo ono što pišu Srbi o nama i o našoj nacijonalnoj snazi, koja je također dobar dio onog nacijonalnog temelja, na kojemu je izgrađena i zagarantovana ne samo narodna, nego i politička naša zajednica". U istom članku, prikazujući Godišnjak kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Lunaček primjećuje: "Kroz čitavu se knjigu vidi, da se piše kako bi se ma kako smanjilo znamenovanje Hrvata u toj državi". Josip Horvat nije samo promašio u ocjeni života i djela dr. Milana Šufflaya, nego i Vladimira Lunačeka, a vjerojatno i drugih hrvatskih intelektualaca prikazanih u "Hrvatskom panoptikumu".

5 Šufflay, Milan. *Srbi i Arbanasi : (njihova simbioza u srednjem vijeku).* Beograd : [s.n.], 1925. Usput rečeno, kao primjer površnosti u pristupu djelima dr. Milana Šufflaya, navodim kako Darko Sagrak u svojoj već navedenoj knjizi "Dr. Milan pl. Šufflay : hrvatski aristokrat duha" tvrdi, da je "knjiga Srbi i Arbanasi tiskana (...) u Beogradu" (vidi str. 225. Sagrakove knjige), a Šufflayeva knjiga nije tiskana u Beogradu, nego u Ljubljani, kako lijepo piše na poledini naslovne stranice: "Štampala Učiteljska tiskarna u Ljubljani. Za nju odgovara Francè Štrukelj u Ljubljani". Ime grada na naslovnim stranicama knjiga ne označava mjesto tiskanja, već mjesto u kojemu se nalazi nakladnik, dakle onaj koji je dao novac, laički rečeno.

6 Šufflay, Milan. *Kostadin Balšić : (1392 - 1402.) : historijski roman u tri dijela.* Zagreb : [vlastita naklada], 1920. Roman je objavljen pod pseudonimom Alba Limi, a kao primjer kako Šufflayeva temeljna djela često imaju okvir koji im nije prikladan, te koji stvara predodžbu da se radi o djelima za jednokratnu upotrebu, navodim da je roman tiskan na tankom nekvalitetnom novinskom papiru. Inače, Darko Sagrak u svojoj već više puta navedenoj monografiji, u dijelu nazvanom "Bibliografija", ovako piše naslov Šufflayevog romana: "Konstantin [!] Balšić" (vidi str. 118. Sagrakovog djela).

kore, kao plime i oseke mora, a gradove ljudske kao žive organizme, koji se rastežu i savijaju, njišu i poskakuju, kako to lijepo možemo pročitati u "Kostadinu Balšiću" u Šufflayevu zoomorfnom i sažetom prikazu povijesti albanskih gradova: "U perspektivi tisućljeća, - a gotovo svi albanski gradovi spadaju među rijetke pojave, koje u dimenziji vremenskoj možemo gledati iz takove daljine, - izgleda svaka varoš kao čudnovat, gigantski mekušac višeg organičkog tipa, kojemu bi, da imade muklu svijest, uslijed silno malena opsega percepcije i lagane reakcione norme prema teoriji Williama Jamesa, sunce brzinom meteora kružilo oko zemlje, godišnje dobe prolazile kao časovi, a stoljetni hrastovi bi mu rasli naglo kao gljive. U toj perspektivi kao da živi svojim individualnim, somatičkim životom i ljuštura, što je izlučuje taj makrobiont. Ulćin se njiše od sjevera na jug, varoš Škodra oscilira oko svoje citedele, Leš automatički odbaciva i opet regenerira svoju akropolu, Avlona je dva puta dipnula, a Drač se poput ježa rasteže, a onda od vremena seobe naroda sve jače savija u klupko"[7].

To, da iz ljudi i narodâ, sela i gradova progovara tlo koje nastanjuju ili na kojemu su izgrađeni, to, da se narodi koji nastanjuju europska velegorja razlikuju od narodâ koji žive uz obale Mediterana ili pak u riječnim dolinama, to učenje o različitim rasama, a ne samo narodima, učenje je koje je bilo vrlo utjecajno među europskim znanstvenicima nakon 1918. godine, nakon Velikog rata, koji je bio golem šok za bijelu rasu, kako je često Šufflay naglašavao u svojim člancima o uzrocima Velikog rata, u "Obzoru"[8]. U "Obzoru" je Šufflay objavljivao i članke u kojima je prikazivao radove europskih, mahom anglosaksonskih znanstvenika i intelektualaca, radove koji razmatraju sukobe između različitih rasa. Tako u članku *Uzburkanost na Pacifiku*[9] Šufflay prikazuje knjigu "The Conquest of the Philippines by the United States 1898-1925" (New York, 1925.) Mourfielda Storeya i Marciala P. Lachauca, u kojoj se analizira povijest sukoba između bijele i žute rase na Pacifiku; u članku *Na Dnjestru "rijeci straha"*[10] Šufflay izvještava čitatelje "Obzora" o putopisu američke spisateljice Anne O'Hare Cormick, objavljenom u "New York Times Magazinu", u kojemu autorica piše o napetostima među rasama u Besarabiji; u članku *Kako da se u bliskoj budućnosti spriječi rat između pojedinih rasa*[11] Šufflay piše o članku nizozemskog antropologa Bernelota Moensa u pariškim novinama.

7 "Kostadin Balšić", str. 32.

8 Primjerice:
Kriegsschuldfrage : The Roots the War : Radovi Bertrand Russella, Garreta i John Ewarta. OBZOR. 67(1926), br. 119 (4. V.), str. 2. Potpis: Dr. Milan Šufflay.
Anglosaska istraživanja ratne krivnje : Bujica profesorskih radova : Mišljenja Engleza Dickinsona i Amerikanca Barnesa. OBZOR. 67(1926), br. 192 (20. VII.), str. 2. Potpis: Dr. M. Š.
Poincareovi memoari. OBZOR. 67(1926), br. 200 (28. VII.), str. 3. Potpis: Dr. M. Š.

9 *Uzburkanost na Pacifiku : "Teret bijelaca" na Filipinima : Pred panazijskom konferencijom u Nagasakiju.* OBZOR. 67(1926), br. 202 (30. VII.), str. 2. Potpis: Dr. M. Š.

10 *Na Dnjestru "rijeci straha" : Što znače svijetu Besarabija, Albanija, Makedonija?* OBZOR. 68(1927), br. 165 (22. VI.), str. 2. Nepotpisani članak.

11 *Kako da se u bliskoj budućnosti spriječi rat između pojedinih rasa : Mišljenje jednog uglednog holandskog antropologa.* OBZOR. 68(1927), br. 200 (29. VII.), str. 4. Nepotpisani članak.

Teorije o rasnim razlikama među narodima, o utjecaju plastike tla na ponašanja narodâ, o ljudima kao izdancima tla, bile su raširene na Zapadu, pa tako i anglosaksonskom Zapadu. Te teorije nisu nastale iz mržnje prema drugačijoj rasi, niti iz želje za postojanjem rasnih razlika među narodima, nego iz potrebe da se objasne uzroci Velikog rata, u kojemu su međusobno ratovali upravo narodi Zapada, dakle narodi koji pripadaju istim kulturnim krugovima, istim civilizacijskim dosezima, te da se, dakle, ustanovljavanjem pravih uzroka Velikoga rata spriječe budući ratovi, ili da se pak barem mogu predvidjeti. Upravo u tom kontekstu treba gledati Šufflayevo prianjanje uz ideje da bijela rasa, zato što ona najbrže razvija industriju, treba usporiti svoj tehnološki razvoj i vratiti se selu, farmeru, a tako su mislili i drugi mislioci Zapada, primjerice Henry Wallace, čiju knjigu "Our Debt and Duty to the Farmer" Šufflay prikazuje u "Obzorovu" članku *Anglosaska rasa i seljaštvo*[12]. Šufflay smatra da su u narodima, a pogotovo u narodima europskih velegorja, još snažni plemenski predindoeuropski pranagoni, dakle nagoni tala na kojima narodi žive, nagoni olakog posizanja za palicom i praćkom, a onda je svakako bolje da su narodima za međusobne obračune pri ruci palica i praćka, nego topovi, otrovni plinovi, avioni i rakete. U tom kontekstu valja promatrati i Šufflayevo proučavanje povijesti Balkana, na kojemu su Hrvati graničari Zapada - Šufflay proučava Balkan stoga, da bi ustanovio od čega to boluju narodi koji nastanjuju Balkan, te kako se Hrvatska treba postaviti da više ne bi bila zahvaćena ratnim vrtlozima koji vladaju Balkanom, i, dakako, kako bi se trebao postaviti Zapad prema Balkanu i Hrvatskoj.

Djelovanje pejsaža na narode, utjecaj velegorja na povijest, na ratobornost narodâ, provjerit ćemo u jednoj velikosrpskoj knjizi, "Velikoj Srbiji" Vladimira Ćorovića;[13] u svojoj kratkoj povijesti velikosrpske ideje, dakako pozitivno tumačene, Ćorović ovako opisuje pejsaž u kojemu je počela nicati, u XII. stoljeću, "srpska državna misao":

"U sklopu gora stare Hercegovine, od Neretve do Novog Pazara, sa središtem oko Lima i Ibra, u teško pristupačnim planinama, gde se razvijao gorštački kult slobode i staro plemensko nasleđe narodnog jezika i patrijarhalnog morala, raška plemena behu mnogo drukčija od primorskih i u bitnosti više sposobna za jednu čvršću narodnu akciju. Ona se razvijahu sporo, ali stalno. U Raškoj behu i inače uslovi za solidan razvoj: nacionalno u glavnom čista; dosta udaljena od svakog neposrednog uticaja i sa istoka i sa zapada i po tome manje izložena da potpadne pod samo jednu vrstu kulturnog opredeljivanja; svojim planinama dovoljno zaštićena od svakog zavojevanja, koje bi išlo do potpunog narodnog podjarmljivanja"[14].

U jednom zatvorenom pejsažu, mračnom, zatvorenom prema svijetu, prema drugome kao drugačijem, pejsažu koji ne poziva ruke da se otvore za susret, koji ne poziva dlanove ruku da se okrenu prema nebu, u pejsažu koji ne poziva nego odbija

12 *Anglosaska rasa i seljaštvo : Posljedice veleindustrije u Engleskoj i Americi : Povodom Radićevih izjava o engleskom štrajku.* OBZOR. 67(1926), br. 130 (16. V.), str. 5. Potpis: Dr. Milan Šufflay.

13 Ćorović, Vladimir. *Velika Srbija.* Beograd : Narodno delo, 1924.

14 Isto, str. 3-4.

stranca, putnika, rodila se velikosrpska državna misao, rodila se u Šufflayevom velegorju, u kojemu je snažno sačuvan *vis a tergo* - nagon iz pradoba, balkanskog, predindoeuropskog, neslavenskog pradoba, nagon za plemenskim samoočuvanjem pomoću palice, praćke i strelice, kako je *vis a tergo* definirao Šufflay. Balkanska "državna misao" nastaje u zatvorenim i mračnim klancima balkanskog velegorja, u kojima nema traga ni kršćanstva istočnoga ni kršćanstva zapadnoga, u kojemu nema utjecaja kulture Istoka ni Zapada, nastaje izvan putova kojima putuju putnici, izvan putova kojima putuje život, izvan putova koji povezuju Istok i Zapad, nastaje u svijetu balkanskog velegorja, svijetu koji je sam sebi dovoljan, koji nikoga ne treba, a pogotovo ne onoga koji je drugačiji, koji je drugi, jer drugi je uvijek iz drugoga plemena, plemena koje je isto takvo, dakle koje je naoružano palicom, praćkom i strelicom.

Za razliku od balkanske državne misli, hrvatska država nastaje na Mediteranu, u kraljevskom gradiću Ninu, koji je izrastao iz pješčane lagune, nježne, čiste, čije otvorene dlanove bistri toplo, bistro more, more koje se u laguni umirilo, i prepustilo se, igrajući se zrncima pijeska, zagrljaju lagune onom ljubavlju, kojom se voli život, voli svijetlo, plavo nebo Mediterana, kojom se voli mir među ljudima, i mir u čovjeku. Molitveni je mir u plavoj laguni ninskoj, mir koji je znak blizine Boga, u slavu kojega su izgradili stari Hrvati prije tisuću godina crkvu sv. Križa u Ninu, izgradili je na temeljima antičke civilizacije, kamenjem staroga Rima, i Križu Isusovom se zavjetovali, da će Križem, da će na Križu braniti i čuvati mir svoje domovine, mir hrvatskih laguna koje otvorena srca dočekuju putnike dobre volje, a stijenom Križa odbijaju one koji dolaze naoružani palicom, praćkom i strelicom balkanskog praplemena. Kameni zid Velebita, ispod kojega miruje more plave ninske lagune, zauvijek će ostati neosvojiv za one koji dolaze naoružani balkanskim plemenskim nagonima, naoružani mržnjom prema drugome i drugačijemu, mržnjom prema svjetlosti mediteranskog neba, mržnjom prema životu, jer je Velebit izrastao iz molitava u ninskim crkvama, iz molitvene odlučnosti Hrvata da brane svoju domovinu, iz svijesti Hrvatâ da ne brane samo svoj dom, nego da brane i papinski Rim, i civilizaciju Zapada od barbarskog Balkana, da Križem svoje vjere čuvaju smokve i masline, koje rastu iz zvonika ninskih srednjovjekovnih crkvica, i bez kojih bi naši životi bili suhi, suhi bez sokova Božje ljubavi prema životu i domovini.

Hrvatska državna misao niknula je iz sjemena hrvatske privrženosti papinskom Rimu i Zapadu, nastala je u otvorenom svijetu mediteranske lagune, kraj morskih i kopnenih trgovačkih putova, otvorena za stranca koji dolazi dobre volje, otvorena prema Europi.

Dr. Milan Šufflay pisao je rasprave o Balkanu svjestan, kao i drugi tadašnji povjesničari na Zapadu, snage utjecaja tla, pejsaža, na povijesna zbivanja, posebno utjecaja velegorja na narode koji ih nastanjuju, jer velegorja, budući da ih zaobilaze trgovački putovi, putovi kojima prodiru visoke civilizacije, najbolje čuvaju tragove predindoeuropskih plemena:

"Stari Iliri jezično pripadaju indoevropskoj (arijskoj) grupi. Ali oni su na Balkanu,

kao i Tračani i Heleni, naišli na stariju naslagu ljudske rase nearijske krvi i jezika. Propale rase i njihove jezike najbolje čuva velegorje. Na Atlasu održali se Kabili i Tuarezi, u Pirenejima Baski, a Kavkaz je pravi muzej propalih naroda."[15]

I Albanci, narod koji živi na jadranskoj obali mediteranskoj, ali i na balkanskom velegorju, sačuvali su tragove predindoeuropske povijesti nemirne kore velegorja, recimo u svome jeziku, posebno u riječima iz marvogojstva, kojima slične nalazimo u njemačkim narječjima Alpa.[16] Međutim, nije samo ta "balkanska" komponenta albanskog naroda privukla Šufflaya albanologiji. Objašnjenje Šufflayeva bavljenja albanologijom naći ćemo također u "Srbima i Arbanasima":

"U arbanaskoj i crnogorskoj prošlosti i sadašnjosti nakrcano je gradivo, koje imade prvorazrednu vrijednost i s gledišta opće historije čovječanstva. Premda ovi krajevi leže na visoko kulturnome Jadranu, društvena struktura njihove indoevropske pokrivače još dandanas je izrazito plemenska. Klasično je to područje za studij gentilnog ustrojstva, ali posve drugačije nego američko područje primarnih indijanskih totema. Gledana sociološki, povijest Albanije neprestano je stvaranje plemenskih maglica i propadanje starih gentilnih sistema. Postoji vis a tergo, elan iz pradoba, ali taj nije izvorno sačuvan kao na poljanama Wild Westa, već je nekoliko puta prošao kroz visoko kulturnu retortu."[17]

Mnogi narodi nastanjuju velegorja u svijetu, i više naroda živi na Balkanu, ali povijest albanskog naroda posebno je zanimljiva dr. Milanu Šufflayu, pa tako i svakom Hrvatu iz više razloga. Prvo, iako je albansko tlo i pogotovo albanska obala bila prekrita civilizacijom i grčkih i rimskih gradova i putova, pa zatim bizantskom civilizacijom, pa srednjovjekovnom civilizacijom u kojoj su participirali i Venecija, i papinski Rim, i Bizant, uvijek iznova, kada bi propadali stari gradovi, kada bi neka od visokih jadranskih civilizacija odlazila, provaljivali bi u riječne doline iz balkanskog velegorja albanski gorštaci, udarao bi "čas pastirskog katuna, krcata baštinom pradoba, oružana praćkom, palicom i otrovnom strijelom, bremena pranagonom samoodržanja: krvnom osvetom, besom i pobratimstvom."[18] Snažan je balkanski *vis a tergo* - nagon iz pradoba, tako snažan da ga se ne može uništiti; ne mogu se civilizirati balkanska velegorja, ne mogu se pripitomiti, ne mogu se uljuditi, ne mogu se privesti civilizaciji Zapada, jer su visoke kulture koje gostuju na Balkanu samo pokrivači od pijeska, koje lako otpuhne svaka zgodna prilika za buđenje nagona iz pradoba, za buđenje palice, praćke i otrovne strijele, za buđenje nagona koji drijemaju poluotvorenih očiju, vrlo lagana sna. Upravo ta neuništivost balkanskih plemenskih nagona, ta nemoć visokih civilizacija i kultura pred nagonima za palicom i praćkom, ta nemogućnost civiliziranja i uljuđivanja balkanskog velegorja prvi je poučak Balkana, povijesno iskušan poučak, iznimno

15 Šufflay, Milan. *Srbi i Arbanasi :* (njihova simbioza u srednjem vijeku), str. 70.
16 Isto, vidi str. 70. i 71.
17 Isto, str. 51.
18 Isto, str. 59.

stranca, putnika, rodila se velikosrpska državna misao, rodila se u Šufflayevom velegorju, u kojemu je snažno sačuvan *vis a tergo* - nagon iz pradoba, balkanskog, predindoeuropskog, neslavenskog pradoba, nagon za plemenskim samoočuvanjem pomoću palice, praćke i strelice, kako je *vis a tergo* definirao Šufflay. Balkanska "državna misao" nastaje u zatvorenim i mračnim klancima balkanskog velegorja, u kojima nema traga ni kršćanstva istočnoga ni kršćanstva zapadnoga, u kojemu nema utjecaja kulture Istoka ni Zapada, nastaje izvan putova kojima putuju putnici, izvan putova kojima putuje život, izvan putova koji povezuju Istok i Zapad, nastaje u svijetu balkanskog velegorja, svijetu koji je sam sebi dovoljan, koji nikoga ne treba, a pogotovo ne onoga koji je drugačiji, koji je drugi, jer drugi je uvijek iz drugoga plemena, plemena koje je isto takvo, dakle koje je naoružano palicom, praćkom i strelicom.

Za razliku od balkanske državne misli, hrvatska država nastaje na Mediteranu, u kraljevskom gradiću Ninu, koji je izrastao iz pješčane lagune, nježne, čiste, čije otvorene dlanove bistri toplo, bistro more, more koje se u laguni umirilo, i prepustilo se, igrajući se zrncima pijeska, zagrljaju lagune onom ljubavlju, kojom se voli život, voli svijetlo, plavo nebo Mediterana, kojom se voli mir među ljudima, i mir u čovjeku. Molitveni je mir u plavoj laguni ninskoj, mir koji je znak blizine Boga, u slavu kojega su izgradili stari Hrvati prije tisuću godina crkvu sv. Križa u Ninu, izgradili je na temeljima antičke civilizacije, kamenjem staroga Rima, i Križu Isusovom se zavjetovali, da će Križem, da će na Križu braniti i čuvati mir svoje domovine, mir hrvatskih laguna koje otvorena srca dočekuju putnike dobre volje, a stijenom Križa odbijaju one koji dolaze naoružani palicom, praćkom i strelicom balkanskog praplemena. Kameni zid Velebita, ispod kojega miruje more plave ninske lagune, zauvijek će ostati neosvojiv za one koji dolaze naoružani balkanskim plemenskim nagonima, naoružani mržnjom prema drugome i drugačijemu, mržnjom prema svjetlosti mediteranskog neba, mržnjom prema životu, jer je Velebit izrastao iz molitava u ninskim crkvama, iz molitvene odlučnosti Hrvata da brane svoju domovinu, iz svijesti Hrvatâ da ne brane samo svoj dom, nego da brane i papinski Rim, i civilizaciju Zapada od barbarskog Balkana, da Križem svoje vjere čuvaju smokve i masline, koje rastu iz zvonika ninskih srednjovjekovnih crkvica, i bez kojih bi naši životi bili suhi, suhi bez sokova Božje ljubavi prema životu i domovini.

Hrvatska državna misao niknula je iz sjemena hrvatske privrženosti papinskom Rimu i Zapadu, nastala je u otvorenom svijetu mediteranske lagune, kraj morskih i kopnenih trgovačkih putova, otvorena za stranca koji dolazi dobre volje, otvorena prema Europi.

Dr. Milan Šufflay pisao je rasprave o Balkanu svjestan, kao i drugi tadašnji povjesničari na Zapadu, snage utjecaja tla, pejsaža, na povijesna zbivanja, posebno utjecaja velegorja na narode koji ih nastanjuju, jer velegorja, budući da ih zaobilaze trgovački putovi, putovi kojima prodiru visoke civilizacije, najbolje čuvaju tragove predindoeuropskih plemena:

"Stari Iliri jezično pripadaju indoevropskoj (arijskoj) grupi. Ali oni su na Balkanu,

kao i Tračani i Heleni, naišli na stariju naslagu ljudske rase nearijske krvi i jezika. Propale rase i njihove jezike najbolje čuva velegorje. Na Atlasu održali se Kabili i Tuarezi, u Pirenejima Baski, a Kavkaz je pravi muzej propalih naroda."[15]

I Albanci, narod koji živi na jadranskoj obali mediteranskoj, ali i na balkanskom velegorju, sačuvali su tragove predindoeuropske povijesti nemirne kore velegorja, recimo u svome jeziku, posebno u riječima iz marvogojstva, kojima slične nalazimo u njemačkim narječjima Alpa.[16] Međutim, nije samo ta "balkanska" komponenta albanskog naroda privukla Šufflaya albanologiji. Objašnjenje Šufflayeva bavljenja albanologijom naći ćemo također u "Srbima i Arbanasima":

"U arbanaskoj i crnogorskoj prošlosti i sadašnjosti nakrcano je gradivo, koje imade prvorazrednu vrijednost i s gledišta opće historije čovječanstva. Premda ovi krajevi leže na visoko kulturnome Jadranu, društvena struktura njihove indoevropske pokrivače još dandanas je izrazito plemenska. Klasično je to područje za studij gentilnog ustrojstva, ali posve drugačije nego američko područje primarnih indijanskih totema. Gledana sociološki, povijest Albanije neprestano je stvaranje plemenskih maglica i propadanje starih gentilnih sistema. Postoji vis a tergo, elan iz pradoba, ali taj nije izvorno sačuvan kao na poljanama Wild Westa, već je nekoliko puta prošao kroz visoko kulturnu retortu."[17]

Mnogi narodi nastanjuju velegorja u svijetu, i više naroda živi na Balkanu, ali povijest albanskog naroda posebno je zanimljiva dr. Milanu Šufflayu, pa tako i svakom Hrvatu iz više razloga. Prvo, iako je albansko tlo i pogotovo albanska obala bila prekrita civilizacijom i grčkih i rimskih gradova i putova, pa zatim bizantskom civilizacijom, pa srednjovjekovnom civilizacijom u kojoj su participirali i Venecija, i papinski Rim, i Bizant, uvijek iznova, kada bi propadali stari gradovi, kada bi neka od visokih jadranskih civilizacija odlazila, provaljivali bi u riječne doline iz balkanskog velegorja albanski gorštaci, udarao bi "čas pastirskog katuna, krcata baštinom pradoba, oružana praćkom, palicom i otrovnom strijelom, bremena pranagonom samoodržanja: krvnom osvetom, besom i pobratimstvom."[18] Snažan je balkanski *vis a tergo* - nagon iz pradoba, tako snažan da ga se ne može uništiti; ne mogu se civilizirati balkanska velegorja, ne mogu se pripitomiti, ne mogu se uljuditi, ne mogu se privesti civilizaciji Zapada, jer su visoke kulture koje gostuju na Balkanu samo pokrivači od pijeska, koje lako otpuhne svaka zgodna prilika za buđenje nagona iz pradoba, za buđenje palice, praćke i otrovne strijele, za buđenje nagona koji drijemaju poluotvorenih očiju, vrlo lagana sna. Upravo ta neuništivost balkanskih plemenskih nagona, ta nemoć visokih civilizacija i kultura pred nagonima za palicom i praćkom, ta nemogućnost civiliziranja i uljuđivanja balkanskog velegorja prvi je poučak Balkana, povijesno iskušan poučak, iznimno

15 Šufflay, Milan. *Srbi i Arbanasi* : (njihova simbioza u srednjem vijeku), str. 70.
16 Isto, vidi str. 70. i 71.
17 Isto, str. 51.
18 Isto, str. 59.

značajan za Hrvate, za hrvatsku politiku, za Zapad, jer znači da Hrvati ne mogu uvijek iznova prihvaćati ulogu civiliziranja Balkana, ulogu koja je promašena i osuđena na neuspjeh, jer se onima, pa tako i Hrvatima, koji uljuđuju Balkan, može dogoditi samo to, da budu balkanizirani. Uostalom, tu su ulogu Hrvati već isprobali i ne bi trebali ponovno, jer bi im se moglo dogoditi, kako su već podosta balkanizirani, da u nekoj novoj misiji uljuđivanja Balkana budu do kraja potopljeni u balkansku topionicu naroda.

Visoke civilizacije Zapada posjećivale su Albaniju, ali od njih nije ostalo u albanskoj kulturi gotovo nikakva traga. To se događa onim narodima koji se potope u balkanskoj topionici naroda, odnosno, kako piše Šufflay, koje u potpunosti zahvate balkanski etnički cikloni.

Etnički cikloni, ili međusobno miješanje naroda, vodi nas prema drugom poučku. Kroz cijelu povijest Balkana može se pratiti miješanje naroda, još od vremena Ilira, čija su se plemena miješala s keltskim i grčkim plemenima. Šufflayu je posebno zanimljiv primjer etničkog ciklona srpsko-arbanaškog i bugarsko-vlaškog, koji se dogodio u Epiru krajem XIV. stoljeća, prema navodima kronike "Pričanja monaha Komnena i Prokla", pisane grčkim jezikom. Kronika pripovijeda o događajima u nekada bogatom grčkom gradu Janini za razdoblja 1355-1400. g. Šufflay citira ulomak: "29. oktobra u srijedu (1400) despot Spatas preseli se u vječnost. Odmah zatim brat njegov Zgur zauzme Artu. Poslije nekoliko dana napadne na njega Serb-albanito-bulgaro-vlah Vonko, istjera Zgura, počne laskati starješinama i zatvori ih u grad, a njihovu imovinu upropasti."[19]

Odakle čudan svat Vonko, koji je ujedno i Srbin, i Albanac, i Bugarin, i Vlah? Odakle rumunjski etnikum na južnom Balkanu? Osnovna odlika slavenske rase je sesilnost, ratarsko lijepljenje za osvojeno tlo, i ta slavenska sesilnost nadvladala je nomadsku krv ostalih rasa koje su provalile preko rimskog limesa na Balkan. Iako nije "rastočilo arbanaske jezgre po brdinama, slavensko je zaseljenje rasteplo sve romanske kristalizacije posred Balkana. Ono je promijenilo velik dio sveukupne romanske etničke mase; bacilo je čitave slojeve sjevernih pastirskih Rumunja na južne slojeve, u kompaktnim masama potislo ih na istok, stjeralo ih duboko na jug preko klasične granice grčkog i latinskog jezika i otkolilo ih na zapad sve do ispred vrata primorskih dalmatinskih gradova."[20]

Simbioza i sljepljivanje arbanaškog i rumunjskog življa osobito je bilo snažno na jugu albanskog masiva, u Velikoj Vlaškoj. Albanski brđani, pokrenuti ratom između Anžuvinaca u Draču i Bizantinaca, zavitlali su golemi etnički ciklon koji je u prvoj polovici XIV. stoljeća opustošio riječne doline, te zahvaća sjevernu Grčku i "upija u svoj orijaški ošmrk dijelove svih balkanskih nacija."[21] Općenito se može reći da balkanske etničke ciklone pokreću ratovi, bilo ratovi velesila za Balkan, bilo međusobni ratovi Balkanaca.

19 Isto, str. 69.
20 Isto, str. 74.
21 Isto, str. 78.

Simbioza naroda koji nastanjuju Balkan drugi je dakle poučak Balkana. Ta simbioza ne temelji se na participaciji u nekoj visokoj kulturi, nego na participaciji u *vis a tergo*, plemenskom pranagonu velegorja, koji se diči palicom, praćkom i otrovnom strijelom, koji je vrlo pokretljiv te, poput virusa, zahvaća narode koji dolaze živjeti na balkansko velegorje te u riječne doline među gorjem. Stoga narodi koji su, provalivši preko rimskog limesa, nastanili Balkan, postupno gube veći dio svojih rasnih odlika s kojima su došli na Balkan te postaju Balkanci, dakle oni kojima vladaju plemenski pranagoni samoodržanja, oni koji su neprijateljski raspoloženi prema drugome i drugačijemu, oni koji se ne mogu "inficirati" visokom kulturom i koji se neprekidno, na temelju palice, praćke i otrovne strijele, stapaju s drugim Balkancima u jednu etničku masu, u mračnu "crnu rupu" koja guta svaku visoku kulturu, svakoga koji je drugačiji, svakoga koji ne nosi palicu, praćku i otrovnu strijelu, dakle guta život jer je život nada da se nešto može promijeniti, da postoji otvor prema svjetlosti, da postoji nada u preokret. Zbog svega navedenog može se tvrditi da Balkan ne nastanjuju Slaveni, da ne nastanjuju Romani, da ne nastanjuju Albanci, da ne nastanjuju Grci, da ne nastanjuju Bugari, da ne nastanjuju Srbi, da ne nastanjuju Rumunji, nego da Balkan nastanjuju Balkanci, niz plemena zahvaćenih virusom zvanim *vis a tergo*, koji kraljuje balkanskim brdskim masivima već tisućama i tisućama godina.[22]

Iz do sada navedenoga može se lako zaključiti što će se dogoditi s vjerom, bilo kršćanskom, bilo nekom drugom, u balkanskoj "crnoj rupi", pred kojom su nemoćne i civilizacije i visoke kulture. Dakako da će i vjere biti nemoćne, dakle da će služiti samo tome, da se lakše mobilizira pleme, da se lakše uzme u ruke palica, praćka i otrovna strijela, da se što vjernije služi *vis a tergo*, nagonu iz predindoeuropskog pradoba, a ne slavenskog, romanskog. Vjera je na Balkanu uvijek samo sredstvo za lakše mobiliziranje plemena za ratničke pohode, dakle sredstvo za oduzimanje života, a ne darovanje; stoga možemo tvrditi da Balkan ne poznaje druge vjere do zakletve na krvnu osvetu, a sve drugo bit će tek maska, tek sredstvo za uništavanje neprijatelja. U povijesti Balkana uopće nije neobično da "svećenici" nose oružje te da ratuju za svoje pleme, i da ratnici konjanici napadaju neprijateljsku vojsku s usklikom "Kyrie Eleison!", kao što je to činilo 1596. godine deset tisuća opasnih albanskih ratnika, zvanih *kirileisi*, kojima je zapovijedao ohridski metropolit Atanazije. Na Balkanu, u predasima između

22 Nakon 1990. godine Hrvatsku su preplavile knjige, rasprave i članci o iranskom porijeklu Hrvata, s očitom nakanom da se dokaže neslavensko porijeklo Hrvata. Uz puno poštovanje prema tim nastojanjima, koja su možda urodila i nekim otkrićem, pitam te istraživače misle li oni, da su Srbi pali s neba, da su Srbi "nebeski narod", kako je to tvrdio velikosrpski slikar Milić od Mačve, ili da su ipak i Srbi došli s nekih azijskih visoravni, možda baš iranskih? I drugi europski narodi došli su iz Azije! A upravo Šufflayeva balkanološka istraživanja pokazuju Hrvatima, kako njima ne može biti od ključnog interesa s koje su azijske visoravni došli (valjda se Hrvati ne namjeravaju vratiti na te visoravni?), nego je za Hrvate ključno to, da su došli na Mediteran, da su došli na temelje antičke civilizacije, da su prihvatili katoličko kršćanstvo papinskog Rima, i da su stoga, iako su dijelom naselili i Balkan, postali čuvari Zapada na Balkanu, uglavnom sačuvavši sesilne, ratarske odlike slavenske rase, sačuvavši ratarsku radišnost, strpljivost, ustrajnost, odlučnost, ratarsko zadrugarstvo, ratarsko zajedništvo, ratarsku ljubav prema zavičaju.

dva divljanja plemenskog *vis a tergo*, "vjerska" tobožnja tolerancija samo je maska koju na sebe stavlja plemenski nagon samoodržanja, kako bi možda zavarao i uspavao neprijatelja, te ga zatekao nespremnog kod idućeg napada. Jer, kao i visoke kulture Zapada i Istoka, vjere Zapada i Istoka na Balkanu samo su pokrivači od pijeska, koje otpuhne prvi nalet plemenskih pranagona. Najbolje ćemo to razumjeti pročitamo li Šufflayev roman "Kostadin Balšić".

Tko je Kostadin Balšić? Glavni lik Šufflayevog romana povijesna je osoba,[23] uostalom kao i drugi likovi, te tipični proizvod balkanskih etničkih ciklona, Balkanac nastao simbiozom više balkanskih naroda. Njega Filip Barelli, mletački građanin na službi u gradovima južnohrvatskim, odnosno dalmatinskim, i albanskim, opisuje drugom Mlečaninu, Marku Barbadigu, na početku romana, nakon što se ovaj javi sljedećim riječima:

"U Draču sam nedavno čuo, da i Balšići imadu odlične franceske krvi u svojim žilama", javi se Barbadigo kao onaj, koji misli na nešto posve drugo, ali drži, da iz pristojnosti mora sudjelovati u razgovoru.

"Te odlične krvi pune su planine zetske", jetko prihvati Barelli, "Balšići su vlaškog, rumunjskog podrijetla, vrijede kao Arbanasi, drže kancelariju srpsku i smatraju se baštinicima Dušanova carstva. Posve naravski, ta otac je trojice pokojnih župana, a djed Jurja II. i bratića mu Kostadina bio pod carem Dušanom vlasteličić i posjedovao - čitavo jedno selo! U sparini, koja je nastala raspadanjem srpske imperije, od Zete do Macedonije, svugdje su naglo potjerale ovakove obitelji malih ratnika, koji su znali da dugi niz preda, proces generacija stegnu, usredotoče u svojim prejasnim osobama."[24]

Ti mali balkanski ratnici, taj Kostadin Balšić, koji je Srbin-Vlah-Arbanas, služit će svakome, i Turcima, i Mlečanima, koristeći se jednima protiv drugih, samo da bi širio vlast obiteljskog plemena Balšića, da bi pokoravao srednjovjekovne gradove u Albaniji vlasti svoje obitelji, da bi pokoravao pomoću palice, praćke i otrovne strijele, da bi pokoravao duhom izašlim iz *vis a tergo*, iz plemenskog predindoeuropskog pranagona, pranagona koji ne želi krenuti prema visinama mediteranskih kultura, već samo žudi za tim, da cijeli svijet podredi sebi, da ga zatvori u sebe, u svoju mračnu krletku, pa tako i mediteranske kulture, kojima se dodvorava samo stoga, da bi ih zavarao, uspavao, te zatim, kao tigar, skočio na tobožnju obožavanu rajsku pticu i pojeo je u slast. Tako se Balkanac dodvorava i vjerama, da bi ih pridobio za sebe, da bi se okoristio njima u širenju plemenske zatvorenosti, mitske balkanske crne rupe u kojoj nestaju sve civilizacije, sve kulture, sve vjere, sva povijesna vremena, sve mogućnosti za susret s drugim i drugačijim. Izvrsna ilustracija balkanske upotrebe civilizacija, kultura i vjera u svrhu širenja zakona plemenske palice, praćke i otrovne strijele razgovor je između Kostadina Balšića, njegove žene Jelene i Kostadinove majke, ćire Ksenije (njeno manastirsko ime), s krasnim uvodnim portretiranjem pripovjedačevim malog Stjepana, sinčića Kostadinovog i Jeleninog:

23 O Kostadinu Balšiću kao povijesnoj osobi, kao i o drugim likovima romana kao povijesnim osobama, vidi Šufflayevu studiju *"Srbi i Arbanasi* : (njihova simbioza u srednjem vijeku)", str. 35-50.

24 *"Kostadin Balšić"*, str. 16.

"Kostadin nije se nimalo promijenio. Jelena postala je tek neznatno snažnijom. U krilu sjedio joj zlatokos, jedar i živahan dječarac od kojih šest godina, s velikim svijetlo modrim sanjarskim očima. Bio je to njihov stariji sinčić Stjepan. U imenu njegovu odražavale se sve nade, što su ih roditelji u nj stavljali; bilo je to ime svetog zaštitnika srpske države, ime, koje su od Stjepana Nemanje nosili svi vladari srpski. Prema tomu bio mu je i odgoj. Od oca i bake naučio je srpski i grčki, od matere arbanaski, a od kancelara Liberala učio je talijanski i latinski. Drugom, nenazočnom sinčiću Urošu bile istom dvije godine.

"Zar ne, Jeleno", reče Kostadin, "čeka nas zaista mučna sedmica. Valja prevaliti brda i doline tih silnih liturgija i misa."

"Doista nijesmo marili uzeti još i grčkog kaluđera", odvrati Jelena. "Dosta je bio za nas i pop Gradislav. Ovako moramo sada, da ne uvrijedimo oca Afanazija, pribivati grčkoj, zbog popa Gradislava srpskoj liturgiji, a zbog Krujana latinskoj misi i inim obredima."

"Dakle sve zbog drugih, a što zbog sebe samih?" zapita ćira Ksenija.

"Majko, mi imamo svoj posebni hram, to je terasa ove palače s izgledom na Drač", odvrati Kostadin.

"Mi smo pravi sljedbenici Hristovi, više mislimo na druge, nego na sebe same", smijala se Jelena.

"Vama manjka samo još turski hodža", s negodovanjem reče matrona. "Ja ne priznajem druge liturgije već grčke, a nikako ne idem na latinsku litiju, uopće ne idem u donji grad."

"Oh, ti si, majo, bagrenorodna autokratska narav, a mi čedno želimo, da postanemo tek svetorodni samodršci", dalje je draškala Jelena.

"Sve očekujem, majko, da već jednom izneseš svoj prijedlog, koji ti odavno čitam s očiju", ozbiljno reče Kostadin.

"Kakav prijedlog, sinko?"

"Pa da osnujemo u podgrađu krujskom grčki monastir, ljepši od srpskog monastira svetog arhanđela Mihajla, što ga je podigao Juraj Stracimirović pod ulčinskim kaštelom".

"Ah, sinko, ti si zaista vanredno pažljiv spram mene. Ne mogu tajiti, da je to moja vruća želja".

"Bit će ispunjena, kako svršim svoju stvar s Dračem. Ti ćeš biti ktitorica, a mislim, da ne ćeš imati ništa proti tomu, te monastir bude posvećen svetom protomartiru Stjepanu?"

"Zapravo krsnom imenu tvojeg unuka", nadoda Jelena.

"To je za mene najljepši uskršnjak", veselila se vladika Teodora."[25]

Iz ovoga razgovora ne samo da možemo uočiti da Balkancu vjera kao vjera, a ne kao političko sredstvo, ama baš ništa ne znači, nego možemo lijepo vidjeti Balkanca

25 Isto, str. 157.

u akciji - Kostadin Balšić spreman je svakoga kupiti i sve "žrtvovati" (vjeru, Istok, Zapad, kulturu), samo jedno nikada neće žrtvovati - plemenski *vis a tergo*. Stoga Kostadin kupuje i svoju majku, "odričući se" srpske liturgije u korist grčke.

Treći poučak Balkana glasi: na Balkanu vjera je samo instrument, instrument za širenje plemenske vlasti, ili pak instrument za uspavljivanje onog omraženog "drugog".[26]

Pomoću trećeg poučka najlakše ćemo otkriti gdje je Balkan, gdje je istinsko kršćanstvo, a gdje lažno, prepoznat ćemo Balkan i razlikovati ga od Nebalkana, Balkanca od Nebalkanca, po plodovima vjere, koja čuva svoj narod od uništenja, i onim "plodovima vjere", koji služe uništavanju drugih naroda i širenju svoga plemena na račun drugih naroda.

Iz prva tri poučka lako ćemo izvući četvrti, a taj je, da svaka ona politika bilo koje države izvan Balkana, prema tome i država Zapada, koja računa s političkim partnerstvom neke balkanske države, odnosno, kojoj je cilj podrediti političke interese neke balkanske države svojim političkim interesima, uvijek na kraju biva upotrijebljena u svrhu širenja plemenskog vis a tergo, predindoeuropskog virusa palice, praćke i otrovne strijele, na područja izvan Balkana. Jednostavno rečeno, Balkan se može "politički" nadzirati samo vojnom okupacijom (a i to je pitanje stupnja i vremenskog trajanja), a nikako ne i političkim ugovorima. Da je tome tako, te da je politika Zapada prema Balkanu, pa prema tome i Hrvatima kao svojim graničarima na Balkanu, do sada bila i jest i dalje katastrofalna za sam Zapad, bit će razmotreno u idućim poglavljima, a sada samo ovoliko: na početku XX. stoljeća, 1914. godine, Zapad je politički i kulturno bio usidren u Boki kotorskoj, na rijeci Drini, na Savi i Dunavu kod Beograda, te u Transilvaniji, području današnje Rumunjske. 1945. godine Zapad gubi političku "kontrolu" (ima samo djelomičan utjecaj) nad svim područjima između Alpa i Grčke, te potpuno gubi Rumunjsku; 2000. godine, Zapad ni dalje ne želi prihvatiti Hrvate kao svoje graničare na Balkanu, te, ponašajući se poput luđaka koji sam sebi ponavlja: "Balkan je Europa, Balkan je Europa, Balkan je ...", traži svoje "graničare" među Srbima, te tako stvara od Balkana svoj "mekani trbuh", kroz koji će svakim danom stotine, a poslije i tisuće istočnjaka (Iranaca, Iračana, Kurda, Afganistanaca, Pakistanaca, i posebno Kineza), omamljenih novom religijom novog svjetskog poretka - novcem, kao podzemna bujica izbijati u državama Zapada, te rastočiti Zapad prije nego on shvati što se, u stvari, dogodilo.

Stoga je peti poučak, koji proizlazi iz balkanoloških studija, rasprava, članaka i romana "Kostadin Balšić" dr. Milana Šufflaya, taj, da se može politički "kontrolirati"

26 U posljednje vrijeme u Hrvatskoj istupaju javno neki poznati hrvatski intelektualci s tvrdnjama, kako je prije rata u Bosni i Hercegovini bio "suživot" triju vjera, katoličke, pravoslavne i islamske, te da će se ponovno ostvariti isti "suživot", kao da se ništa nije dogodilo. Ti hrvatski intelektualci očito misle da je rat u Bosni i Hercegovini bio rezultat pojačanog djelovanja sunčevih pjega na zemaljsku koru, a ne posljedica dobro osmišljenog napadaja plemenskih hordi koje su same sebe nazivale srpskima, naoružanih palicom, praćkom i otrovnom strijelom, na one "druge", koje je trebalo poubijati do posljednjeg čovjeka. U mobiliziranju srpskih plemenskih hordi "pravoslavna vjera" bila je snažan instrument.

samo ono, što se može i kulturno "nadzirati", odnosno da se stabilno političko savezništvo može temeljiti samo na kulturnoj, civilizacijskoj, i vjerskoj bliskosti, što Zapad uporno odbacuje. Kako se na Balkanu ne susreću različite civilizacije, kulture i vjere, nego se susreću civilizacije s negacijom svake civilizacije, kulture s negacijom svake kulture i vjere s negacijom svake vjere, kako se na Balkanu susreću civilizacije, kulture i vjere s plemenskim vis a tergo, s palicom, praćkom i otrovnom strijelom, s predindoeuropskim pranagonima plemenskog samoodržanja, onda pogotovo nije moguće, da bilo koja država u kojoj živi većinski narod koji pripada nekoj prepoznatljivoj civilizaciji, kulturi i vjeri, kao što je to Republika Hrvatska, u kojoj je većinski narod hrvatski, sklopi bilo kakve političke ugovore s bilo kojom balkanskom državom, a koji bi značili nekakvo čvršće političko povezivanje Republike Hrvatske s bilo kojom balkanskom državom. To je matematika, svidjelo se to Zapadu ili ne. Ako bi na ponovno čvršće političko povezivanje s Balkanom Hrvati pristali, bilo bi to hrvatsko skliznuće u balkansku crnu rupu, u kojoj nestaju sve kulture, vjere i civilizacije, i svi narodi, te u kojoj bi nepovratno nestali i Hrvati, jer su, nažalost, već podosta načeti balkaniziranjem svoje kulture u razdoblju od 1918. do 1990. godine.

(Nastavit će se)

Rajko GLIBO

Letak

Trpim razrokost
Duše i tijela.
Tijelo se zemlji nagelo.
Duša neba treba.

Trpim sraz oprečnih boja.
Tijelo suton;
Duša zora moja,
Moja sretna zvijezda.

Tijelo utjeha
Udomljenom plesaču sjena
I pljusak,
I sažetak,
I - ranjeni letak.

Govor sivila

Usnula su
Brda mojih buđenja;
Moje vreteno
Pređu više ne prede.
Cvili osnova nedoslušana.

Potke je nestalo.
Valovi oplodnje utihnuli.
Vriskovi vjetra huje
Nemuštim jezikom
Ponad živog pijeska.
Obnevidjela starost zašuti
Nad prohujalim urancima.
S proljetnih sjećanja
Kapi rose padaju
Po jesenskim pašnjacima.

Stube večeri me čekaju
Dok govor sivila osluškujem.

Josip Jakov PLANINIĆ

Razumijem tvoje suze

Dio è la bellezza
(Chiara Lubich)

Razumijem tvoje suze
tek što svijet dohvatismo
valja ga se odreći
tu pamet zatajuje
kao znanje na (o) kraju života
a mudrost srca
kako ga steći
tko mrzi svoj život
zadobit će ga
kako razumjeti
ne valjda drugačije
nego
moje uporište
nije ni u tome ni u tome
pa niti u tome
što naglašujem važnim
ponekad
kao ljepota
a ne mogu je prepričati
(zašutjet ću)
tvoje suze su
najblistavije riječi
milosna kiša
što silazi na moje lice
živjeti
živjeti
i tako ljepotu sustići

* * *

Drago MARŠIĆ

Pričin

Ni nula ni jedan
I duh i zloduh
Pričin sam samo
Krv i kruh

Nema me u ima
I sedam sam
i sedamdeset sedam
Ima me u nema

Pričin sam samo
Zloduh i duh
Kruh i krv
crna i crvena
Rana raskrvavljena
Pričin čin in

Strv

U predvečerje
satrvena živina
Vonja ovčja krv

Strmoglavila se
večer zimska
Kazaljke slomila

Mjesec ranu ugledao
Iskesio zube

Zakrvavljenih očiju
nakostrušeni kurjak
čeka i reži

Vonja ovčja krv
Mjesečinom okupana strv

Vladimir VRATOVIĆ

Hrvatski latinisti Kotorani - pjesničke vrste i teme*

Ne bih rekao da jedinu i presudnu, ali u svakom slučaju visoko značajnu ulogu u razvoju pjesničkog stvaranja u Kotoru i Boki kotorskoj ima škola, gimnazija, mislim latinska gimnazija. Prvi podatci o postojanju gradske škole u Kotoru nalaze se iz početka 14. stoljeća (a utemeljena je, vjerojatno, u 13. st.). Od tridesetih godina 15. stoljeća radi kao prava srednja škola, odgovarajući nižim razredima gimnazije, a već je krajem toga stoljeća i u tijeku cijeloga 16. st. radila kao viša srednja škola (viša gimnazija, licej). Nadasve mi se čini zanimljivim i važnim, s obzirom na visok *niveau* kotorske gimnazije, ovaj zaključak iz Kotorskog arhiva[1]: oni koji su završili samo gramatičku školu, morali su u Padovi studirati 7 godina (tj. 2 godine humanističkih i 5 godina fakultetskog studija), ali su đaci kotorske škole u tijeku 16. st. i početkom 17. st. primani na sveučilište u Padovi izravno na fakultet, dakle na 5 godina studija!

Napominjem da su Kotorani najviše studirali u Padovi (gdje su u 16. st. studirali, npr., i Kopernik, P. Bembo, Tasso, Dominko Zlatarić i mnogi Dubrovčani) i u Bologni.

Hrvatski latinizam kotorski i bokeljski broji nemalo učenih imena u svim stoljećima, među njima pravnike, teologe, bibliotekare, profesore (neki su bili i profesori na poznatim talijanskim sveučilištima), diplomate: od humanistâ Nikole Modruškoga u 15. st. i Dominika Buće, obojice Kotoranâ, u 16. st., do Josipa Marinovića iz Perasta u 18. st. (uz spomenute, još su se isticali, npr., i Tripo, Luka i Pavao Bizanti, Nikola Bolica, Antun Bakulić, Jeronim Buća, Ljudevit Pima i dr.).

Najviši uspon, po općem sudu, dosegnuo je kulturni život i književnost Kotora u 16. stoljeću. Pjesnikâ imaju humanistička stoljeća znatan broj. Evo ih nekoliko značajnijih: u 15. st. Bernard Pima, *poeta laureatus;* u 16. st. Luka, Đuro i Marijan Bizanti, Frano i Ludovik Paskalić, Ivan Bona-Bolica, Ilija Zagurović, Vicko i Frano Buća, Kamilo Drago, Jeronim Pima, i dr.

Među svima njima i mnogima nespomenutima, koliko nam je po sačuvanim tekstovima poznato, najviše su domete ostvarili pjesnici Kotorani Ivan Bona-Bolica i Ludovik Paskalić.

I za svog pjesnika i za cjelokupnu književnost kotorsku i bokeljsku na latinskom jeziku značajna je pjesan *Descriptio Ascriviensis urbis* (*Opis grada Kotora*) s 331 heksametrom Ivana Bone-Bolice (Ioannes Bona de Bolicis, oko 1520. - oko 1570.). Zazvavši na početku, u 3. stihu, ilirske Muze (*Illyrides Musae*), pjesnik opisuje ljepotu i znamenitosti Boke kotorske i svoga rodnoga grada Kotora. Posvetio je svoje djelo prijatelju i pjesniku Iliji Zagroviću. *Opis* je Bolica prožeo mjestimično i povijesnim refleksijama, pa idiličnim scenama i plastičnim opisima, a protkao je svoj pjesmotvor, u skladnoj kompozicijskoj cjelini, i reminiscencijama iz Vergilija.

Također u 16. st., plodnom i po stvaraocima i po školi i općem kulturnom ozračju, rodio se u Kotoru Ludovik Paskalić (Ludovicus Pascalis, oko 1500.-1551). Studirao je

u Padovi. Ništa nije napisao na hrvatskom. Objelodanio je dvije zbirke poezije: jednu talijansku (*Rime volgari*, Mleci 1549), petrarkističko-bembističke inspiracije, drugu latinsku, uglavnom elegije i tzv. silve u 4 knjige (*Carmina*, objavio ih je nekoliko mjeseci nakon pjesnikove smrti Ludovico Dolce u Mlecima 1551).

Iako je bio pod snažnim dojmom i utjecajem, i tematskim i jezičnim, Tibulovim i osobito Vergilijevim, a poznavao je i latinsko pjesništvo svojih suvremenika Sannazzara i Bemba, koje je mogao u Padovi i osobno upoznati - Paskalić se nije utopio u općenite i internacionalne teme. Dakako, nemali je broj raznovrsnih tema u njegovu i talijanskom i latinskom pjesništvu - od antičkih do suvremenih društvenih, političkih, prigodnih. Ali su središnji motivi u njegovu latinskom pjesništvu okupljeni oko ilirskih Muza, kako ih je nazvao Bolica, i oko njegove ljubavi Silvije.

Donna i madonna u talijanskoj lirici i Sylvia u latinskoj - ista je pjesnikova draga, rođena Kotorka. Istim plamom gori za njezinom pùti kao što i tuguje za izgubljenom ljubavi.

Notu narodnosnu, tj. hrvatsku i slavensku, izričito pokazuju pjesme poput elegije, posvećene potoku Gurdiću (*Ad amnem Gurdum*), kao i sjajna silva *Ascrivium*, u kojoj pjesnik slika Askrejce, koji su se iselili iz Askre i nakon lutanja zaustavili se u Boki kotorskoj i osnovali grad *Ascrivium*, Kotor. Tu istu notu narodnoga i domaćega nose vrlo česti pridjevi *illyricus, illiris, Dalmaticus* (*illiricum solum, illiricae sylvae, Illyriae manus, Dalmaticae urbes, rarum decus Dalmaticae gentis*) i sl., kako u spomenutim pjesmama, tako i posebice u pjesmama posvećenima našim ljudima: Kotoranima Đuri i Marijanu Bizanti, Franu i Vincenciju Bući, Ivanu Bolici, Kamilu Drago i dr., Dubrovčaninu Klementu Ranjini, Hvaraninu Jerolimu Bartučeviću. Koliko prisnosti i nacionalnog ponosa ima u Paskalića, kada u kanconi na talijanskom, posvećenoj Hanibalu Luciću, silno hvali hvarskog pjesnika i ističe njegovu novu dalmatinsku liru ("nuova Dalmatina lira"): to su dakle zvuci s hrvatskih obala koje će pred talijanskima uzdizati slavom i u latinskoj elegiji Klementu Ranjini (*Sentiat Illiricos Itala terra sonos*)!

Paskalićeva je lirska fraza jasna i pregledna, jezik čist i s mjerom biran, stihovi glatki. Lirsku temu pjesnik tečno vodi, u nizanju slika zadržava skladan ritam.

F. Appendini proglasio je Paskalića zbog latinskih pjesama najboljim pjesnikom među onima "što su ih u onom stoljeću (=16. st., V.V.) rodili gradovi Dalmacije" ("che abbiano prodotto in quel secolo le città della Dalmazia"). Obazremo li se šire, u sjevernim krajevima hrvatskim nema tada latinskog (ni talijanskog) pjesnika ravna Paskaliću. A nema ga ni na Jugu hrvatskom: Bunić u Dubrovniku piše samo epiku. Marulić u Splitu također: *Davidijada* je nastala oko 1517., ali je bila tada i ostala je sve do našeg stoljeća u rukopisu; i lirika Marulićeva latinska, kako ona otprije poznata tako i ova nedavno otkrivena (D. Novaković 1995.: zbirka epigrama u Glasgowu[2]) očigledno većinom ne pripada 16. stoljeću, nego mlađemu Maruliću, tj. 15. stoljeću. I zbirka Šibenčanina Antuna Vrančića *Otia*, objavljena u Krakovu 1542., vrlo je malena. Dakle, u 16. stoljeću po opsegu lirskog opusa, raznolikosti tema i stilskom umijeću - nema premca latinskom Paskaliću ni na Jugu ni na Sjeveru hrvatskom.

Gledajući na cjelinu razvoja hrvatskoga pjesništva na latinskom u Kotoru i Boki kotorskoj, čini mi se da možemo - koliko je barem meni poznato! - zaključiti: u tom pjesništvu od rodova i vrsta *ima:* lirike (i to elegija, elegija s bukoličkim ugođajem, pjesama manjeg i većeg opsega i epigrama), epilija (ako ćemo tako označiti Boličin *Opis grada Kotora*) i ekloga (usp. neke sylvae u IV. knjizi Paskalićeve zbirke); *nema* u kotorskom i bokeljskom pjesništvu: epa, satire kao vrste (Horacijeva i Juvenalova tipa, ali ima elegija satirički intoniranih, v. Paskalić), drama u stihu, pjesničkih poslanica (epistula Horacijeva i Ovidijeva tipa, iako u Paskalića ima elegija i nekih silva takve intonacije).

BILJEŠKE

* Pod istim naslovom, u ponešto kraćem obliku, održao sam referat na znanstvenom skupu "Hrvati Boke kotorske", u Zagrebu 23. V. 1998.

1 Za ovaj i poneke druge podatke, što ih spominjem o razvoju školstva i napredovanju kulture u Kotoru, usp. R. Kovijanić i I. Stjepčević, *Kulturni život staroga Kotora (XIV-XVIII vijek)*, knj. I, Cetinje 1957, str. 35 i d., 48 i d., 52 i d. i passim. Autori naime mnoge zaključke izvode na temelju opsežnih i vrlo istančanih istraživanja u kotorskom Arhivu.

2 Usp. *Marci Maruli Epigrammata*, tekst priredio D. Novaković, str. 33-80 u "Colloquia Maruliana", VI, Split 1997. V. i dvojezič. izdanje: *Marko Marulić, Glasgowski stihovi*, prev. i prired. D. Novaković, Zagreb 1999., MH.

Riassunto

Vladimir Vratović: I latinisti croati a Cattaro - generi e temi della poesia

Il liceo classico latino a Cattaro mantiene il suo elevato livello specie alla fine del Quattro- e durante tutto il Cinquecento, nel periodo in cui, in questa città, la vita culturale e la letteratura raggiungono il suo apice. A Cattaro e nelle Bocche di Cattaro, all' epoca, opera un considerevole numero di studiosi: giuristi, teologi, professori (alcuni docenti presso le varie università italiane), diplomatici - da Nikola Modruški nel Quattrocento e Dominik Bućа nel Cinquecento fino a Josip Marinović nel Settecento. Tra i numerosi poeti croati di espressione latina nei secoli umanistici (tanto per menzionarne alcuni: Bernard Pima, Luka, Đuro e Marijan Bizanti, Frano e Ludovik Paskalić, Ivan Bona-Bolica, Ilija Zagurović, Vicko e Frano Bućа, Kamilo Drago, Jeronim Pima ed altri), l' autore nella sua analisi dedica maggior attenzione a Ivan Bolica (Ioannes Bona de Bolicis, vissuto circa tra il 1520 e il 1570) e al suo epillio *Descriptio Ascriviensis urbis* (*Descrizione della città di Cattaro*) nonchè a Ludovik Paskalić (Ludovicus Pascalis, nato nel 1500 circa e morto nel 1551), soffermandosi particolarmente su temi legati alla patria e su quelli amorosi trattati nella raccolta di elegie e poemi denominata *Carmina* (Venezia 1551).

Nevenka KAUZLARIĆ

Bolesna rijeka

Bolesna je rijeka moga djetinjstva,

Otrovno masna, prljava,
Jedva tetura koritom
Preko starih kanti, olupina auta,

Odbačenih kutija i najlonskih vrećica.
Žaluje na obali vrba žalosna:
Gdje li su ona vremena
Kada se raščešljana
U bistru ogledalu rijeke
Sa suncem dodirivala.
Bili su slika,
Božanski akvarel,

Neomeđeni akvarij za ribe,
A obližnji rukavac koncertna sala
Za žabe.

Noću je bila ljepotica
S mjesečevim srebrom
U namreškanim njedrima.
U jasiku je slavuj pjevao serenade
Od kojih zastaje dah.

Zvijezde su na zaljubljene sipale
Vilinski prah
I začarale ih.
E, kakav je to bio sklad!
Bila je život, bila je radost.
Sada rijekom teku smrt i žalost.

Bernardina CRNOGORAC

Ti svjetlo

Ti mi govoriš
u osami slušam
koračam
tvoja riječ mi suputnik
iz dubine neba
zvjezdani prah trusi
rasvjetljuje moju stazu
krila trepere
tražim te
tebe nema
gledam zvijezde
dotičem jezgru
jezgru svjetlosti
a ti
svjetlo si

Nikola GARAŠIĆ

Serenada moru

Proša' san skoro cili svit,
vidija more i oceane
i zato sada mogu pivat:
najlipše more to si ti.

Jadrane modri, ponosni
lozovim lišćem ovjenčan.
smokve uz lovor i masline,
vječna si ljubav, vječni san.

Svi tvoji vridni ribari,
uvik su puni ponosa
njihovo blago si ti.

Stanislav PEJKOVIĆ

Primitivne rode

Big Jack je upravo ispijao svoju omiljenu limenku s coca-colom kad mu je zazvonio mobitel. Nije prošlo puno vremena da se vratio sa svog posebnog zadatka iz Slovačke, a već je morao poći na novi zadatak.

Čim je morao studirati hrvatsku povijest, hrvatski jezik i običaje, znao je da će opet morati put Europe. Zasluženi odmor za uspješno obavljeni posao u Slovačkoj, brzo je prošao. I dok su iza njega ostajali obrisi visokih meksičkih planina, Big Jack je već u rukama imao zemljovid Hrvatske. Zanimalo ga je kretanje roda i gdje se te ptice selice u Hrvatskoj nastanjuju. S mukom je izgovarao ime sela Čigoč, poznatog po dimnjacima prepunim rodinih gnijezda.

Lijeno potežući dim iz lule, čitao je Krležine eseje "Deset krvavih godina", dok mu je iz poveće torbe virilo Budakovo "Ognjište".

U zagrebačkom hotelu Sheraton prijavio se kao profesor ornitologije, s užom specijalizacijom za ptice selice, osobito rode. Stoga je često putovao u iznajmljenu kućicu na Moslavačkom gorju, gdje se susretao sa sličnim "proučavateljima roda". Uostalom, u Slovačkoj je uspješno proučavao "kretanja i seljenja divljih svinja".

"Ljubitelje roda" na Moslavini predstavljali su iskompleksirani hrvatski dramatik, ljevičarska šezdesetosmaška lijenčina, Vojo Kosmaš, zatim buntovni ljevičarski pjesnički off-poletarac Zdravko Pigec, ostarjeli anacionalni literarni kritičar Ivo Mamut, narcisoidni gastro-endokrini literarni pljucator Ivor Minđić, te jugonostalgičarski društveni opservator Mladen Ptica. Inače, svi poznati ljubitelji hrvatskih gusaka.

- Gospodo, nemamo puno vremena - odmah je na lošem hrvatskom upozorio svoje sugovornike Big Jack. - Puno je novca i truda uloženo na svim segmentima promjena hrvatskog nacionalističkog tkiva, a da bismo mi u svom segmentu bili pasivni. Svi vi jako dobro znadete zašto smo se ovdje okupili. Mi ovdje nismo zbog ovih glupavih ptičurina, naš je zadatak, gospodo, hrvatska književnost. To je polje našeg djelovanja na kojemu moramo djelovati vrlo suptilno, ali agresivno i bez čekanja. Ja jako dobro znam sve one priče o vašoj tisućljetnoj uljudbi i o bajkama - kako vas je sačuvala riječ - i tome slično. Pričali su mi o tome naš i vaš profesor Jovo Lordaš i rusko-francusko-hrvatsko-talijanski jugoslaven Peđa Brevijarac. I ja jako dobro znam kako je opasna ta zlokobna perzijska riječ - Hrvat! Ona jednostavno guši Slavena u Hrvatu i ne da mu da se udruži s ostalom slavenskom braćom. A mi upravo toj i takvoj Riječi moramo zadati udarac ili vojnički kazano: hrvatsku riječ i hrvatsko ime moramo kozmopolitizirati! Učiniti je mekanom i ranjivom, a time i prikladnijom i manje otpornom za buduća udruživanja koja će slijediti na ovom balkanskom trusnom prostoru! Jesmo li se razumjeli? Nama je tući se s Marulićem, Preradovićem, Kranjčevićem, Matošem, Ujevićem... Gospodo, zamislite samo tog Marulića koji prije pet stoljeća

piše pjesmu u "versi arvacki"! Nadam se da ste shvatili s kakvim se protivnikom moramo uhvatiti u koštac.

Nad Moslavačkim gorjem uistinu su se pojavile rode, ali nikoga one nisu zanimale od članova ove tajne skupine koja je brižljivo pripremala književne atentate na Rič hrvacku. I dok su rode nalijegale u svoja gnijezda, Big Jack je zapovijedao:

- Gospodo, ja sam operativac i djelovati moram odmah, vremena za čekanje nemamo. Kao prvo, vašu ćemo književnost napasti svojim ljudima koje ćemo preko noći stvoriti i afirmirati. Vi mi samo dajte imena, a sve ostalo je posao moj i medija preko kojih ćemo ih promovirati! Nato se oglasiše hrvatski kastorski gusani:

- Gospodaru, zapovjedi što nam je činiti!

- Lorde, slušamo vas!

- Vaša milosti, vratite nas u Jugu, kao Boga vas molimo!

- Srpski i hrvatski su jedan te isti jezik, vaša visosti!

Big Jack ih pogleda s prezirom, ali kao vrhunski obavještajac smjesta zatomi svoje emocije, te nastavi:

- Kako je Hrvatska tek izišla iz rata i kako joj sva literatura zaudara od nacionalne patetike, pod hitno treba izmisliti autore koji će taj njihov rat, ako ne popljuvati, a ono barem dovesti u ozbiljnu sumnju. Gospodo, dajte se na posao, i bez barem dva romana, i to mladih autora, koja ismijavaju njihov Domovinski rat, naš zajednički zadatak bit će uzaludan. Shvatite, moramo ih udariti tamo gdje ih najviše boli! Ostalo je moj posao, vi mi samo dajte ljude i romane! Moji kolege u Sarajevu i Beogradu već imaju svoje pisce, a što ću ja Centrali javiti? U Beogradu imaju Stevanovića, mladog Velikića, u Sarajevu Šemsedinovića, Avdića, i da dalje ne nabrajam, a koga da ja ponudim svojim šefovima? Zagreb opet kasni! Gospodo, vremena imamo malo, krenite na posao! Prije negoli zima stigne i rode uzlete, hoću imena i njihova djela! Na literarnu kvalitetu se ne obazirite jer i ovo je rat, gospodo, i viši ciljevi Novog Svjetskog Poretka to od vas traže! Uostalom, znate li zašto je Quelho velik pisac? Velik je jer mi tako hoćemo, kao i onaj mali iz Češke...

- Meni je Borges sumnjiv! - pokuša se dopasti Big Jacku Vojo Kosmaš, ali Big Jack ga oštro upozori.

- Ne zanovijetajte, nismo u Južnoj Americi, nego na Balkanu! I vremena za čekanje nemamo!

* * *

Čudna magla nadvila se nad lovačku kućicu u Moslavačkom gorju, a umjesto roda počele su je nadlijetati guske. Magla je bivala sve gušća. I dok je Big Jack gurao cjepanice u željeznu peć, na vrata je banula hrvatska anacionalna književna četvorka. Otresavši snijeg sa zelenih vojničkih bundi i čizama, uglas rekoše:

- Pokorno javljamo, zadatak ispunjen: imamo čak dva romana!

Big Jack potegne gutljaj whiskyja, obriše orošene naočale i radosno pročita naslove romana i imena autora:

- Radomir Zumbulić: Dugo putovanje... Ivica Ponjavić: Koze od blata...

- Vrhunsko antiratno štivo, koje izruguje njihov domovinski rat, dokazujući da je zapravo sve bila farsa, dogovorena u Karađorđevu, i da je mladost uzalud izgubila deset svojih najljepših godina - slinio je svoju kritiku ostarjeli i zadihani Mamut, sjećajući se trčanja Titove štafete i bezbrižnih svibanjskih sletova na beogradskom stadionu JNA, dok je kritičar Mindić, podrignuvši, hladno ustvrdio:

- S ovim romanima, mr. Jack, pojeli smo im sve domoljublje i to jednim jedincatim zalogajčićem!

- All right, boys! Ovo je dobar posao, a sad su na redu naši mediji. Stoga zapovijedam:

Prvo: U svim našim tiskovinama moraju izići interviewi s ovim našim književnim atentatorima!

Drugo: Sa svih naslovnica naših revija oni nam se moraju osmjehivati!

Treće: Naši književni kritičari moraju raspaliti panegirike na sve strane!

Četvrto: Obvezatno im dati literarne nagrade, i to po mogućnosti cehovske!

Peto: Neka ih naši časopisi Zapeta, Kruna i Replika dignu u nebesa!

A njihovu stranu promociju preuzet će naše Centrale u Beču, Milanu, Pragu i Berlinu. Gospodo, u to ime nazdravimo i welcome to New Age!

Društveni opservator Mladen Ptica podnio je svoje izvješće:

- Slobodno javite Velikom Meštru da smo im ognjište skoro ugasili! Kamenjar i ognjište mladoj generaciji ne znače ama baš ništa, osim dijelu ruralnih zadrtih guduraša, a kojih se ne treba bojati. Ponosno javljam da mladež obožava Tvornicu i Močvaru, a Katedralu će uskoro razgledati samo dokoni japanski turisti.

Pjesnik Zdravko Pigec izvijestio je o pravom europskom pohodu anacionalnog hrvatskog autora Milenka Kvrgovića:

- Tvrdim da je to u ovom trenutku, uz Viewegha, najjači europski mladi pisac! Njegovu "Jaransku školju" puši cijela lijeva Europa! Ali dogodio nam se mali propust, mr. Big Jack.

- How dare you? - zapjeni se Big Jack.

- Naime, on je ovih dana tiskao svoju prvijenac-dramu, i zamislite, naši mu opališe lošu kritiku! Čujete li vi mene: naši, ne njihovi!

Na ove Pigčeve riječi, Big Jack ljutito povuče dim i lupi šakom po stolu:

- Gospodo, nemate li svi vi svoja kodna imena i svoje točno određene zadatke? Hoćete li da vam djecu, žene, ljubavnice i unuke vratimo s naših sveučilišta? I zar vam nije jasno da ste svi vi značajni samo onoliko koliko to mi želimo i koliko vas trebamo? Zar zaboravljate da ste vojnici Novog Doba na području literature i da se ne smijete opustiti niti jedan jedini trenutak! A to se je dogodilo čak i jednom Quelhou, da znate! Počeo je vrludati, i ja vam kažem, ne smiri li se, nikad ne će dobiti Nobelovu nagradu. Znadete li da smo Pirandellu, 1934. godine, dali Nobelovu nagradu samo zato jer nas je, te godine, Croce jednom svojom izjavom nespretno uvrijedio? A da vaš Mirek nije napisao one nesretne "balade", i on bi je bio dobio! Ali mu Starčević nije dao mira! I stoga pazite na svoje ponašanje! A kad smo već kod toga Kvrgovića, moram reći da

mu naša Centrala nije dala nalog da piše dramu, te da je to učinio samoinicijativno. Nikad ne treba pretjerivati! I da znate, mi mu je ne ćemo prevoditi! Kod tog teksta mu naši stručnjaci nisu pomagali i to je njegov vlastiti neuspio eksperiment. Zar kod vas za dramu nisu zaduženi Žan Slipić i Edip Rogovanović. Žana i njegov "Šarlah" smo već i u Londonu igrali, a Rogovanovićeve drame "Crep" i "Kukci" režirao je naš vodeći redatelj Nazio Tamanelli. Uskoro kreće i europska promocija tih dramuljaka. Zar sumnjate u naše lože, gospodo? Pa nama su Pariz, London, Beč i Berlin pod nogama! I umjetnost je samo ono što naši vrhunski obavještajci Novog Doba odobre! Puno smo mi naučili iz Lenjinova Proletkulta koji je preko noći zbrisao klasičnu rusku književnost! Pa ako su Dostojevski i Tolstoj mogli biti preko noći literarno likvidirani, zar sumnjate u nas? Ne osvaja se svijet samo topovima i političkim primitivizmom. Nismo li Eurokazom zabili nož u leđa hrvatskoj Tradiciji i njihovu Tisućljetnom Ponosu? I tek onda kad hrvatstvo svedemo na razinu gljivarstva, jedriličarstva ili kulinarstva, moći ćemo reći da smo uspješno obavili posao.

Vojo Kosmaš pokuša ublažiti atmosferu i obradovati Big Jacka svojim književnim otkrićima.

- Gospodo, kamaradi novodobaši, mi konja za trku imamo! Pustimo Kvrgovićevu nesretnu dramu! Zoki Žderić je napisao izvanredno anacionalno djelo "Vrag u zaleđu"! Čega tu sve nema, to je prava ekspanzija novog doba! Zatim su tu mladi Ugor Pips, Negato Lažetić, Albert Pedišić, Tanasije Lucić, Viktor Jovančić, Momčilo Dežulović... a da ne spominjem naše vještice, pardon, vile iz Rija.

- Yes - mirno ustvrdi Big Jack. - Sve naše umjetničke lože su ih nagradile, a od svih Seral Tribuneovih novinara učinit ćemo velike i slavne pisce, poput Liberana Krojača. S njima čak kanimo osvajati bugarsku, rumunjsku i albansku književnost.

- Eh, mr. Jack, puno nam je problema zadao naš Francuz Europejko Nadhrvatić svojom izjavom da su mu srpska i bugarska književnost podjednako daleke! - zabrinuto prozbori ostarjeli kritik Ivo Mamut.

- Never mind. Dobio je zato ukor i odmah im je uzvratio šamarčinom po Oluji! Zar mu niste čitali Dnevnik? Dakle, nema opuštanja, gospodo! I nek vam je uvijek na pameti ona mađarska: Horvat non ember!

- Mr. Jack, ukoliko dopuštate, ponizno bih primijetio da mi s ovim našim New Age autorima osvajamo Europu, ali moramo osvojiti i njihove čitanke, zar ne? - ulagivački sagnut Ivor Minđić kleknu pred Big Jacka.

- Yes. That is a very good question. Sve nacionalne budnice treba izbaciti iz školskih čitanki, a unutra ubaciti naše New Age autore. Nema više klanjanja nacionalnim znakovima, treba se učiti ljubiti vodenjaka!

- Kad Hrvat shvati da mu je bliži Yahoo od Marulića, Europa će ga prigrliti, zar ne, mr. Jack? - primijeti Mladen Ptica i slasno zagrize McDonald's.

Ushićen otkrićem hrvatskih anacionalnih piščića, Big Jack već pomisli da je obavio i svoj novi zadatak, te da će ponovno na odmor u meksičke planine, kad najednom iz peći poče sukljati gusti crni dim, koji je za oči tako grizao, da im je svima od reda istjerao suze.

- Vražje hrvatsko ognjište! - iskašlja se Ivor Minđić.

Big Jack se zapjeni:

- Prokleta peć! Prokleti dim! Pa mi smo na tako važnom zadatku, a skoro se ugušismo. Ovo je atentat!

Zadrigli Ivo Mamut pljunu u pravcu peći:

- Smeće hrvatsko!

Društveni opservator Mladen Ptica, trljajući oči, prokune:

- Sjeme im se zatrlo! Vidite što nam njihovo ognjište učini! Skoro nas uguši! I mi Europejci postasmo čađavci!

- Gušit ćemo i mi njih uskoro i to dimom "trave" koju ćemo legalizirati! - poče po peći mokriti Vojo Kosmaš.

I dok su se naši gusani gušili, Big Jack hitro navuče zaštitnu masku, te odasla šifriranu poruku: Opasnost! Guši nas njihovo ognjište!

Nije trebalo dugo čekati da iz šume istrči specijalna komandoska grupa i smjesta opkoli malenu kućicu. Uskoro njezin zapovjednik, Goran Babitz, skriven iza crne kapuljače i naoružan do zuba, izvijesti Big Jacka:

- No problem, mr. Jack. Na dimnjaku je bilo rodino gnijezdo. Uklonili smo ga i sad više nema dima, možete nastaviti svoj operativni rad.

Skidajući zaštitnu masku i duboko udahnuvši, Big Jack se zamisli i sruši na stolicu. Gusani, žudno gutajući zrak i dolazeći svijesti, zbunjeno ga upitaše.

- Što vas muči, mr. Jack? Zar nije gnijezdo uklonjeno?

Nu Big Jacka nije radovao taj tehnički detalj. Jer dobro je on znao da će se rode opet vratiti i sviti novo gnijezdo. Stoga je zabrinuto upitao, i to više samog sebe negoli njih:

- Što li te primitivne rode vuče u ovaj njihov kraj?

Zijad DURAKOVIĆ

Biljeg

Biljeg na putu
Sivilo kaže
Sudbu rasutu
Olovo važe.

Zrcalo tamno
Lijove broji
Obzor odavno
Nitko ne boji.

Teška se krila
Do tala vuku
Vidom su svila
Slutnju zloguku.

Škripa je mukla
Odasvud mami
Vrijeme uvukla
U skute tami.

Nadanja nova
Nadanja stara
U mjestu plova
Bez neimara.

Na putu znamen
Prazninu kaže.
Na vratu stremen.
Olovne straže.

Jutarnji sedef

Rano ujutro
šetajući praznim ulicama
svijet je velika čista školjka.

U prozračnom tirkizu
ptičji pjev se odbija
o tinjajući obzor.

Uz ulične rubove domahuju ruže,
preljevi hortenzijâ, pelargonije,
surfinije, petunije, vodenike:

Cvjetni slap slijeva se
niz balkon u predvrt,
stapajući se s praskozorjem,
tom razmočenom žarkom paletom
s tisuću nijansa
pomiješanih vodenih
i zemaljskih boja.

Rano ujutro
uz ritam grličinih harmonikâ
šetajući praznim ulicama
čuju se vlastiti koraci
i njihova izigrana namjera,
nasmijana do suza.

Svijet je pitak i svjež
poput netom otvorene boce
pića na nekom stolu uz stazu,
ponuđene svakom.

Ptičica

Čim je ptičica počela svoj zorni pjev, znalo se da će i Sunce uskoro izaći. I trava bi se tada počela buditi drhtureći pod teretom kapljica rose, a pokoji bi se brzopleti insekt, zavaran tim ptičjim cvrkutom, znao zaletjeti u ranojutarnje bezdanje tražeći sunčev trak, ali razočaran brzo bi se vraćao u svoje toplo skrovište. No nije ovaj ptičji pjev svakoga veselio. Lijeni Gavranovi nervozno su mlatarali krilima ne podnoseći taj piskutavi ptičji pjev, te bi najradije ptičicu očerupali do gole kože. Njihovo vrijeme je bilo vrijeme tame i mraka, a ne Sunca i svjetla. Stoga su se bunili, te odlučiše ptičici začepiti kljun jednom za svagda. Prijevarom, podlo i kukavički, i to s leđa, u mrkloj tmini, primakoše se ptičici i uhvatiše je, te je strpaše u krletku.

Bijaše to u zemlji Krasnoj. I bijaše to crno vrijeme Gavranova.

I Sunce bi zbunjeno, iščekujući ptičji zov za svjetlom, te tog jutra zaboravi izaći, tako da se mrak neuobičajeno dugo zadrža. U cijeloj zemlji Krasnoj priroda bi zbunjena. Travke su počele stenjati i lomiti se pod kapima rose, ne mogavši dulje izdržati pod njihovim teretom. Nestrpljivi insekti zaboravili su gdje su njihova tamna skrovišta, te je među njima nastala prava zbrka. Pijetli su zaludu kukurikali, zora ih nije čula. A Mjesec kao da se Suncu narugao. Podsmješljivo ga je zagledao.

Nu priroda je dobro znala što joj tog tmurnog jutra nedostaje: nije bilo veselog ptičjeg pjeva koji bi dozivao Sunce i sve budio. Tišinu su parali jedino sablažnjivi graktaji Gavranova.

Sve je mirisalo na nekakvu prirodnu nepogodu koju skriveno Sunce najavljuje. Jer čim je vrijeme Crnih Gavranova, zloćudno je to vrijeme kojeg se i sama priroda boji kao vrag tamjana.

- Slušaj me, ptico - mrko zaprijeti ptičici Crni Gavran. - Od danas ćeš pjevati kad ti to ja dopustim i pjevat ćeš onako kako to moje uši požele čuti!

Usplahirena ptičica, spuštenih krila, nijemo je gledala u dno krletke i ne čuvši Gavranove prijetnje.

- Pjevaj, ptico! - graknu nervozni Gavran i kljunom zveknu po krletki koja se strese, a mala se ptičica skloni i tužno šćućuri u jednom kutku krletke.

Kako pjevati u neslobodi, zatvoren u krletku i okružen mrkim Gavranima? Ne, to ptičica nije mogla. Ostala je bez glasa i samo joj je niz oko suzica kanula.

- Pjevaj, ptico, i Mjesec mi zovi, a ne Sunce, je l' ti jasno? Crna tmina meni treba! - razjapi srditi gavran svoj žuti kljun i njime ljutito tresnu po krletki. Ptičica se strese i prevrnu, a s leđa joj frcnuše djelići perja.

- Propjevat ćeš ti meni! - graktao je Gavran, zaklinjući se samom sebi - Mene ne će biti ili ćeš ti meni propjevati i tminu dozvati!

Svojim olinjalim krilima mlatarao je po krletki i prijetio malenoj ptičici:

- Dabogda ja sav pobijelio poput labuda ako ti ne propjevaš, i to ovdje, u uzama! I zvat ćeš ti meni Mjesec, a ne ono ogavno Sunce sjajno! Jer ja sam Vladar Tame i mrak mi treba!

- Ali ja mogu dozivati samo Sunce - procvrkuta ptičica - i to samo na slobodi.

Taj stidljivi ptičji cvrkut razbjesni ljutitog Gavrana te on poče svojim oštrim kljunom udarati po krletki takvom žestinom da ju je skroz izobličio, a jadnu ptičicu toliko izudarao da joj je pola perja opalo. Razbješnjeli Gavran, naježurenoga perja, svojom crvenom jezičinom slinio je po ozlijeđenoj ptičici i siktao:

- Moj jed i moja srdžba će te natjerati da bez ikakva pogovora ispunjavaš sve ono što od tebe zatražim!

Ranjena ptičica, očerupana i Gavranovim jedom zaprljana, klonula je, pala s nogu i prevrnula se na bok. Ridala je, grčila se i gutala vlastito perje. Cijelom zemljom Krasnom razlijegao se jad i tuga jer bez svoje ptičice ni zemlja Krasna nije bila slobodna. Tmurne oblačine nadviše se nad vrleti i polja, nad rijeke, jezera, a sinje more se zamutilo. Zemlju Krasnu zahvati baruština i ču se samo plač i škrgut zubi.

Crni Gavran bio je Vladar Tame i letio je nad zemljom Krasnom, ali brigu mu je zadavala ptičica koja nije htjela po njegovoj narudžbi pjevati. I znao je dobro da dokle god ptičica u krletki ne propjeva, on nije ovladao zemljom Krasnom. Stoga je u pomoć pozvao i strane stručnjake za ptičji pjev. Tako su ptičicu promatrali Vrana, doletjela iz Velike Zemlje, i Strvinar, doletio iz Ujedinjenih Moćnih Zemalja.

- Ovu neposlušnu pticu treba suditi! - graktala je Vrana, a Bjeloglavi Strvinar je siktao - Treba je izručiti Sudu Naše Pravde!

- Zato sam je i uhitio, gospodari moji - prigne se kljunom do poda naš domaći Crni Gavran. - Te vam je kanim bezpogovorno izručiti!

- Smjestit ćemo je u našu krletku - graknu Vrana, a ćelavi Strvinar zaslini: - A mi ćemo joj suditi!

I donesoše ptičicu pred Sud Njihove Pravde i optužiše je za pjev koji doziva Sunce i danje svjetlo.

- Gospodari moji, ja bih njoj slomio krila, pa da ne može letjeti! - osudi ptičicu domaći izdajica Gavran.

- To nije demokratski! - usprotivi se Vrana, a Kukavica, tužiteljica doletjela iz Zemlje Čizme, preporuči da se ptičicu zalije ricinusovim uljem.

- Hoćeš li propjevati i dozvati Mjesec? - razjapi kljuninu strašni ćelavi Strvinar. - Ili ćemo te kazniti?

- Na polje s njom i odsijecimo joj kljun! - urlale su ptičurine iz publike. - Ova je ptica opasna za mir naše Regije jer nam buni sve ostale ptičice.

Riječ je uzeo Bjeloglavi Sudac:

- Ptičice, proglašavam te krivom jer svojim pjevom dozivaš svjetlo i buniš nam ustaljeni prirodni poredak koji smo mi ustanovili! Uostalom, što ti fali u našoj krletki? Zar nemaš sav komfor? I vodu, i zrnje, i riblju kost! I što hoćeš više?

Nervozna tužiteljica Vrana repom tresnu po krletki i prepade uplašenu ptičicu:

- Zašto ne želiš živjeti sa svojim pticama susjedama u vašoj zajedničkoj regiji Zapadnoj Krletki?

- Ja, bre, obožavam ovo ptiče! - zaguguče Jejina iz susjedne otvorene krletke.

Bjeloglavi nastavi:

- Vidiš! Jejina te voli! Ne može bez tebe! Stoga smo njoj, upravo iz razloga te bratske ljubavi, ostavili krletku otvorenom da i na tebe pazi! I znaš, ptico, vi se isto glasate i razumijete se. Evo, vaš Gavran i Jejina su kao brat i sestra! I samo nam ti svojim pjevom uzrokuješ problem tako da se mi iz cijeloga svijeta moramo o tebi brinuti!

Žabe i kornjače u publici uskomešaše se i najradije bi cijelu ptičicu, i to s perjem, progutali.

- Raspnite je! - urlali su valjajući se u žitkom blatu. - Na polje s njom! Sijecite je! Koljite je! Glavu joj odrubite! Krila joj srežite! Perje joj očerupajte! Jezik joj iščupajte!

- Moje su kandže čiste - opere svoje kandže ćelavi Strvinar. - Kriva je i vi joj presudite!

Razularena gomila crnih ptičurina sletje na krletku i poče je krvnički kljucati.

- Volim te, ali ću te zato i udaviti - jaukala je Jejina, a Crni Gavran je urlao. - Pustite mene da joj ja presudim! Ja ću joj se krvi napiti!

- Lijepo i pošteno od tebe! - raznježi se Vrana, i zapovjedi:

- Pustite neka presudi svoj svome! Neka joj Gavran slomi krila!

Mrke ptičurine ustuknuše, a Gavran poče svoj smrtni ples. Tuđi suci mu nasred polja izbaciše ranjenu ptičicu, a on se razletje poljem i započe svoju strašnu igru smrti. Tmina se nadvi nad poljem, a samrtni krici razlijegahu se na sve strane. Strvinarska gozba poče. Ptičje perje razletje se na sve strane, a kad se pomahnitali Gavran strmoglavi ravno na ptičicu, ona se uspravi i propjeva. Gavran ustuknu, prepade se i zaboravi da je u zraku, te se kljunom zari u crnu zemlju. Ptica nastavi svoj pjev, nikad strašniji i nikad ljepši. Crne ptičurine obuze jeza i počeše se tresti i bacati krvave sline iz svojih razjapljenih kljunova. Munja propara mrklinu i ošinu je svjetlom. Nebo obasja samo ptičicu i osvijetli je.

- Ona je svjetlom obasjana, ne možemo joj ništa! - zavapi Vrana, a Bjeloglavi Strvinar pobježe u dubinu mraka škrgućući svojim golemim kljunom:

- Zar ja nisam svoje kandže oprao?

- Ja ništa ne vidim! Ja sam slijep! - vapio je na leđa prevrnuti Gavran. - Prokleta ptičica, prokleto svjetlo!

A kad ptičica zapjeva pjesmu zahvalnicu zemlji Krasnoj, Sunce ne mogavši više izdržati potjera Mjesec i zauze njegovo mjesto, te se sva zemlja Suncem okupa.

Malena ptičica strese svoja krila, poskoči i vinu se u visine, te svojim pjevom počasti i samo Nebo. A dolje ispod nje, na crnoj zemlji jedva da su se i čuli onemoćali graktaji crnih ptičurina.

Ante Toni VALČIĆ

Tûžna je zîma na škôlju

Jenôr je.
Siêdma večiêrnja ura.
Bože muôj,
je li mogûće,
da dvi su ure škûra.

Dûpla je škuritôd.
Konolûn krûli bûra.
Nijedon kûrjok ne kûri.
Sva su zatvôrena škûra.

Odnikud glôsa.
Šôlon je čûti
škrîpanje brodî u puôrtu
i dvî sûre mâške,
ča prvo febrorâ
ljubuju u vuôltu.

Nikoga ni.
Ni glôsa čûti nî.
Ni plâča, ni kâšlja čûti nî.

Ne,
čêljod ne spî
nego vuôde višje
nikoga nî.

Tûžna je zîma
na škôlju.

Tumač dijalekatnih riječi:

škuôlj - otok
jenôr - siječanj
škûro - mrak
škuritôd - mrak (bez zvijezda)
konôl - morski kanal
krûlfti - zavijati
nijedon - nijedan

Ne trûj dûšu svoju

Zôč ti je pogljed
kâj oštrica mača?
Zôč umisto
cvîća ča vonjo
u tebi riestije
samo zdrâča?

Zoč sadîš
zmîjski otrov
po svojuôj dûši
suza njivi?
Oklen toliko
vire slîpe
da su ti za sve
drugi krîvi?

kûrjok - dimnjak
kuriti - dimiti
škûra - drveni kapci na prozorima
glôs - glas
šolon - samo
porat - gat, luka
sûra - sivosmeđa
mâška - mačka
ča - što
febrôr - veljača
čêljod - čeljad, puk, ljudi
vuôde - ovdje
višje - više
zôč - zašto
pogljed - pogled
umisto - umjesto
vuônj - miris
kâj - kao
cvîće - cvijeće
riêsti - rasti
zdrâča - bodljikava biljka, trn, drača
oklen - odakle
vira - vjera
slîpa - slijepa

Husein KADIĆ

"Sirija - kolijevka civilizacije" - izložba za treće tisućljeće

"Syria now and always" - "Syria - Land of Civilizations"

Millennium project
(prikaz izložbe)

Poznati baselski "Antikenmuseum Basel und Sammlung Ludwig" u svojim je izložbenim dvoranama u vremenu između 4. studenoga 1999. i 31. ožujka 2000. godine široj europskoj i svjetskoj kulturnoj javnosti predstavio arheološku izložbu pod nazivom "Sirija - kolijevka civilizacije" ("Syrien - Wiege der Kultur"), rasvjetljujući tako još jednom tijesnu kulturno-civilizacijsku vezu između Istoka i Zapada, od jednog tisućljeća k drugom.

Tematsku osnovu ove impresivne izložbe tvori zemljopisno područje današnje Arapske Republike Sirije u zadanom vremenskom razmaku od paleolitika pa sve do križarskih ratova u srednjem vijeku. Radi se zapravo o velikom izvedbenom muzeološkom pothvatu, svjetskoj putujućoj izložbi sa šest izložbenih destinacija na dva kontinenta i u tri najbogatije države - Švicarskoj, Kanadi i Sjedinjenim Državama.

Ovaj su veliki muzeološki projekt u organizacijskom smislu ostvarili "Musée de la Civilisation Quebec" i "Ministarstvo kulture - Uprava za spomenike" Arapske Republike Sirije, sve pod visokim pokroviteljstvom tada još živućeg Hafeza Al-Asada, predsjednika Arapske Republike Sirije, Jeana Chretiena, prvog ministra-predsjednika Kanade te Luciena Boucharda, prvog ministra-predsjednika kanadske savezne pokrajine Quebec. U provedbenom su se smislu u taj veliki kulturni događaj, koji naravno nužno podrazumijeva suradnju na najvišoj državnoj razini, djelatno uključili već spomenuti "Antikenmuseum Basel und Sammlung Ludwig" kao jedini u Europi i kao prva izložbena destinacija, nakon koje se čitava izložba seli preko Atlantika i redom predstavlja - u pet poznatih muzeja - kulturnom licu Kanade i Sjedinjenih Država, pa će se prema unaprijed dogovorenom redoslijedu od 30. svibnja 2000. do 7. siječnja 2001. god. izložba postaviti u "Musée de la Civilisation Quebec", od 10. veljače 2001. do 13. svibnja iste godine u "The Provincial Museum of Alberta", Edmonton, Alberta, Canada, od 13. lipnja do 2. rujna 2001. god. u "Risicrucian Egyptian Museum and Planetarium", San Jose, California, USA, od 10. listopada 2001. do 6. siječnja 2002. god. u "The American Museum of Natural History", New York, USA, te na koncu od 15. veljače 2002. god. do 2. lipnja iste godine u "Denver Museum of Natural History", Denver, Colorado, USA, nakon čega bi se trebala vratiti natrag u Siriju.

Takva izložba naravno ne može biti lišena ni vrlo određenih političkih konotacija, posebice za samu Siriju koja upravo sada vodi uznapredovale mirovne pregovore s Izraelom o zamršenom pitanju povratka visoravni Golan, bitnoga dijela vlastitog nacionalnog prostora. Stoga su uz navedenu listu odabranih muzeja jednako dojmljiva i imena članova počasnog odbora izložbe, listom osoba s najvišim diplomatskim

statusom. U počasni odbor ušli su sirijski ministar vanjskih poslova Farouk El-Sharaa, sirijski ministar kulture Dr. Najah Al-Attar, sirijski veleposlanik u Kanadi Ahmad Arnous, sirijski veleposlanik pri Sjedinjenim Državama Walid Moualem, sirijski veleposlanik pri misiji UN dr. Mikhail Wehbe, stalni sirijski poslanik pri međunarodnim organizacijama u Genevi Taher Al-Hussami, sirijski generalni konzul u Kanadi Fares M. Attar, kanadska ministrica za međunarodne odnose Louise Beaudoin, kanadska ministrica kulture i komunikacija Agnès Maltais, ministrica razvoja Alberte Shirley McCelan, dužnosnik švicarskog Državnog Savjeta Stefan Cornaz, direktor švicarskog Saveznog odjela za kulturu David Streiff, kanadska veleposlanica u Siriji Alexandra Bugailiskis, američki veleposlanik u Siriji Ryan Crocker, švicarski veleposlanik u Siriji Christian Faesler, rektori sveučilišta u Quebecu i Baselu kao i direktori muzejâ - organizatorâ izložbe u istim gradovima.

U organizacijski su odbor izložbe ušli po logici stvari direktori, predsjednici i njihovi zamjenici iz navedenih muzejskih ustanova, no zbog ograničena prostora u tekstu ne možemo ih navesti poimence, a isto tako ni još brojnije članove poduzetničkog odbora, odreda kustose, profesore i direktore najvažnijih sirijskih, kanadskih, američkih i švicarskih muzeja, kao ni još mnogobrojnije suradnike, kustose, restauratore, izložbene arhitekte, konzervatore, fotografe, koordinatore, dizajnere i čitav niz drugih osoba djelatnih sada i u budućnosti na postavu izložbe, organiziranju transporta i pripremi izložaka. Navest ćemo ipak autora glavnog dijela teksta reprezentativnog kataloga izložbe - prof. dr. Michaela Fortina, profesora sveučilišta Laval u Quebecu, te prof. dr. Sultana Muhesena, generalnog direktora starina i muzeja Arabske Republike Sirije.

Ovu po mnogo čemu posebnu izložbu, postavljenu u relativno nevelikom prostoru dviju (A/B) zgrada Antikenmuseuma i zbirke Ludwig, lociranog unutar piktoresknog dijela staroga Basela u ulici Albangraben st. 5. i 7. kroz protekla su 4 i pol mjeseca mogle razgledati tisuće ljudi iz različitih krajeva Europe i svijeta, pa je ona sljedbeno tom velikom broju posjetitelja bila prava prilika za promicanje sirijske bogate kulturne prošlosti i baštinjenog civilizacijskog naslijeđa koju je ta arapska država iskoristila na najbolji mogući način. Izložba je bila otvorena od utorka do subote u vremenu 10-17 sati, srijedom 10-21 sat, ponedjeljkom zatvorena, djelomice prilagođena i općem švicarskom dnevno-radnom ritmu. Izložbu su, sukladno zamjetnim novčanim sredstvima na raspoložbi organizatorima, pratili bogati dodatni sadržaji. Prije svega brojni, pažljivo probrani filmovi u za tu svrhu oslobođenim muzejskim prostorima, zavidna količina video i akustične tehnike, vizualnog i grafičkog dizajna oko nevjerojatno dobro osmišljeno postavljenih izložaka, predavanja u izložbenim dvoranama, stručna tumačenja na licu mjesta, mnogobrojna stručna vodstva samostalnih organizatora skupnih posjeta, organizirana prateća studijska putovanja (Studien Reisen), jednom riječju uzorno i sa švicarskom pedantnošću savršeno provedena koncepcija postava i cjelokupnog događanja u muzeju. Izložba je naravno imala i vlastiti WEB-SITE (WEB STRANICU) na Internetu a vrijedno je istaknuti i simpatični muzejski caffe-bar i golemi izbor najrazličitijih postera, razglednica, video-traka, plakata, prospekata, znački i odlično snalaženje muzejskog osoblja koje je neprimjetno i diskretno usmjeravalo veliki broj posjetitelja bez stvaranja suvišnih gužvi. Zaista za

svaku pohvalu ali baš zato na ovom mjestu moramo naglasiti da je za žaljenje što hrvatska sredstva javnoga priopćavanja, elektronski mediji i sveukupni tisak nijednom riječju ili napisom, bar koliko je nama poznato, nisu spomenula ovu, po svemu pravu europsko-svjetsku izložbu za treće tisućljeće. No švicarski je tisak, koristeći ovu i za bogatu švicarsku muzeološku stvarnost posebnu prigodu, najdostojnije moguće popratio sva zbivanja u svezi s izložbom, dostatnim brojem članaka, što stručnih, što općih, te na radiju i tv-postajama, precizno i s pravim osjećajem za mjeru. Pri kraju ovog kratkog prikaza organizacijskog koncepta same izložbe moramo obvezno zahvaliti "Zakladi Bošković", Neuenhof-Argau, što nam je omogućila, osobito u materijalnom smislu, nazočnost na izložbi, studijski posjet drugim muzejima u Švicarskoj, pribavu kataloga te drugih stručnih i popularnih publikacija.

Opsežan (360 str.), višejezični, ekskluzivni, bogato opremljeni katalog izložbe, tiskan na najfinijem papiru i tvrdo ukoričen, zaslužuje najviše ocjene. Osobito se to odnosi na stručne tekstove i obradbu kataloških jedinica provedenu u skladu s najsuvremenijim dosezima muzeološke znanosti. Prvoklasno grafički opremljen, s bogatim kolorima, sustavno podijeljen po tematskim jedinicama i sa sažetkom na arapskom jeziku, ovaj je katalog pravi primjer univerzalnog zbližavanja različitih kultura i civilizacija, one Istoka (starog i modernog) i one Zapada (što je na nju utjecala), prožimanja Europe i Azije, starog u novom i novog u starom, zajedništva i danas od nekih mnogo kritiziranog procesa globalizacije o kojemu nakon detaljnog razgledavanja ove izložbe ne možemo misliti kao o nečemu posve novom. Stručna predavanja, dramski prikazi, tribine koje su u pojedinim dijelovima Antikenmuseuma (Agora, Aula, Fóyer) održali poznati stručnjaci i umjetnici iz više država, uglavnom na njemačkom i francuskom jeziku, isto tako zaslužuju poseban osvrt. Od tih događanja, a bila su čak 23 između 5. studenog 1999. god. i 21. ožujka 2000. god. , posebno treba istaknuti predavanje prof. dr. Sultana Muhesena o starovjekovnom naslijeđu i muzejima u Arapskoj Republici Siriji (5. 11. 99.), zatim predstavu i recital "Inana - povratak i obnavljanje" poljske umjetnice Gabriele Swierczynske, pa predavanje prof. dra Karla Kohlmeyera (univ. Berlin) "Hram iz ranog prvog tisućljeća pr. Kr. - k novom iskopavanju citadele u Alepu", nadalje predavanje prof. dra Jean-Mariea Le Tensorera (univ. Basel) "500 000 god. predpovijesti sirijske pustinje" (9. 12. 99.) te predavanje prof. dra Paola Mathiaea (univ. "La Sapienza", Rim) o Ebli, velikom arheološkom otkriću u Siriji, kao i predavanje profesora baselskog sveučilišta Dr. Rolfa A. Stuckya o Palmyri i njezinu svetištu; uz mnoga druga.

Cijela je izložba, uostalom kao i katalog, podijeljena na šest tematskih jedinica: Uvod, I. Podrijetlo civilizacije, II. Ustroj društva, III. Organizacija gospodarstva, IV. Razvitak principa mišljenja, V. Prijenos znanstvene baštine na Zapad i VI. Epilog. Svaka je tematska jedinica dodatno razčlanjena radi preglednosti na više podjedinica koje predočuju spomenici kulture i predmeti tipični za određena razdoblja, istodobno simbolizirajući dosegnuti stupanj materijalnog i kulturnog razvitka pojedinih kultura i civilizacija što ih je Sirija baštinila na svojem sadašnjem ozemlju. Predmeti su to kojima smo se divili u poznatim pregledima umjetničkih razdoblja Staroga istoka, arheološkim monografijama i enciklopedijama povijesti umjetnosti. Neki se sada prvi put izlažu

očima javnosti, prvi put su napustili matične muzeje u Siriji, a upravo su umjetnički blistali izlošci koji potječu s novijih i najnovijih iskopavanja. Jasnoći razumijevanja pojedinih eksponata pridonosili su i iscrpni prikazi i rekonstrukcije njihovih uporabnih funkcija, predočenih na znanstveno ispravan, a opet svima razumljiv način. Ogromni posteri i uvećane fotografije sadašnjeg sirijskog krajolika, urbanog i ruralnog, povećavaju vizualnu dojmljivost kod posjetitelja te, uz preko 400 unikatnih izložaka, uvjerljivo predočuju svu slojevitost i povijesnu isprepletenost koju su prošla tisućljeća ostavila za sobom na području današnje Sirije, a iste se slike ponavljaju i u katalogu. Svi su sirijski glavni muzeji i državni odjeli za starine ustupili svoje najvrednije umjetničke predmete i izloške, njihov izbor i uža selekcija potrajali su mjesecima, što samo po sebi dovoljno govori o stupnju ozbiljnosti s kojim su sirijski stručnjaci, uz inozemne, pristupili ovom zahtjevnom poslu. Uz brojne odjele za starine državne uprave za spomenike, izloške su iz svojih zbirki ustupili Nacionalni muzej u Damasku, Nacionalni muzej u Alepu, Tartus muzej, Muzej u Lattakiji (luku u tom gradu, prisjećamo se, gradilo je splitsko poduzeće "Pomgrad"), Muzej u Homsu, Al'Marat muzej, Hama muzej, Muzej u Idlibu, Muzej u Raqqi, Deir Ez-Zor muzej, Muzej u Palmyri, Muzej u Suweidi i dr.

Autori i postavljači izložbe kronološku su listu izloženih predmeta podijelili na deset vremenskih odsječaka ili era: 1/ najstariju paleolitičku od prvih tragova ljudske nazočnosti na sirijskom tlu prije milijun godina do 12 000. god. pr. Kr., 2/ Neolitičko razdoblje (12 000. pr. Kr. - 6000 pr. Kr.), 3/ Protourbano razdoblje (6000-3000 pr. Kr.), 4/ Gradovi države (3000-2000 pr. Kr.) i Gradovi-države (2000-1000 pr. Kr.), 5/ Aramejsko, asirsko i neohetitsko razdoblje (1000-538 pr. Kr.), 6/ Perzijsko Carstvo (538-333 pr. Kr.), 7/ Helenistička kraljevstva (333-64 pr. Kr.), 8/ Rimsko Carstvo (64. pr. Kr. - 395. A. D.), 9/ Bizantsko Carstvo (395-1453. A. D.) i 10/ Arapsko islamsko carstvo (636-1516. A. D.). Iz gorenavedenih podjela razvidno je da su gotovo sve glavne civilizacijske epohe imale značajnoga udjela na sirijskom području, od prvih oblika humanog života u paleolitiku, preko neolitske revolucije u 9. tisućljeću pr. Kr. s izgradnjama prvih sela, uzgoja žitarica i pripitomljavanja domaćih životinja, preko ogromnih promjena tzv. "urbane revolucije" obilježene životom stanovništva u dobro organiziranim i utvrđenim gradovima s hramovima i palačama u IV. tisućljeću pr. Kr., pa do vrlo prosperitetnih gradova, država, kraljevstava i carstava koje su tijekom III., II. i I. tisućljeća pr. Kr. osnovali Sumerani, Akađani, Amoriti, Aramejci, Huriti, Mitanci, Hetiti, Feničani i drugi narodi. Te su nacionalno-političke zajednice dobro poznate zbog svojih visokih društvenih, ekonomskih i duhovnih dostignuća na mnogim poljima javnog života, primjerice u arhitekturi, umjetnosti, metalurgiji, trgovini, religijskim konceptima, vojnim i administrativnim dosezima, da i ne spominjemo otkriće vještine pisanja. Pri koncu prvog tisućljeća prije Krista i početkom prvog tisućljeća naše ere, Sirija je bila važan dio grčkog svijeta, Rimskog i Bizantskog Carstva. S početkom osmog stoljeća po Kristu Sirija postaje sjedište prvog arapsko-islamskog omajadskog (Umajadskog - od Bāmū 'Umayya) carstva. Sirija isto tako nastavlja igrati zapaženu ulogu u burnim vremenima križarskih ratova u srednjem vijeku i poslije, sve do

današnjih dana. Osnovni je cilj izložbe bio baciti više svjetla na sve te povijesne činjenice, u čemu je u potpunosti uspjela.

Između nekoliko stotina izložaka, vrlo je teško odabrati, za ovaj relativno kratki (s obzirom na opsežnost same izložbe) prikaz, one glavne (main objects) predmete koji uz to i najbolje oslikavaju sve umjetničko-stilske i kulturno-civilizacijske oznake svojega razdoblja. Ipak ćemo iz konteksta istrgnuti one najvažnije, slobodno možemo reći po svojoj vrijednosti općepoznate umjetnine, briźljivo probrane od stručnjaka, znalački prezentirane na samoj izložbi i podrobno protumačene u tekstu kataloga. Na početku navest ćemo slikovno-tekstovnu objasnitbu osnovnog "termina" prednjoistočne arheologije - "Tella" (od arapskog "brežuljak", "brijeg", iranski "tepe"). Zatim prikaz razvoja prvih naselja - od sela do utvrđenih gradova i gradova država. Prije toga najnovija paleolitska odkrića: fragmenta lubanje odraslog "homo erectusa" što ga je 1996. god. pronašla zajednička sirijsko-švicarska grupa arheologa kod Nadawiyah Ain Askara, u području el-Kowma sjeverno od Palmyre. "Čovjek iz Nadawiyaha", kako su ga prozvali, živio je po svemu sudeći oko 450 000 god. p.n.e. 1993. god. pronađeni su u Dederiyah, pećini 50 km sjeverno od Alepa, ostatci kostura neandertalskog djeteta, stari između 100 000 i 40 000 god. To dijete, dvije godine staro u vrijeme svoje smrti, izvrsno se očuvalo tako da je bilo moguće ustanoviti kako je poslije smrti bilo dostojno pokopano i po svemu sudeći spaljeno. U istoj su pećini 1997. god. pronađeni ostatci još jednog neandertalskog skeleta, starog odprilike 60 000 god. Godine 1996. sirijsko-francuski "team" paleontologa-arheologa pronašao je kod mjesta Umm el-Tiel dio lubanje odraslog neandertalca koji se može pripisati srednjem paleolitskom razdoblju Mouosterien. Bilo je još novih nalaza koji se sada obrađuju u različitim institutima iz više država. Na izložbi su posebno dobro prikazana dva velika tell-a tj. grada-države, dva ekonomska i kulturna centra moći svoga vremena. To su grad-država Mari na Eufratu i epohalno otkriće, tipski model grada-države, Ebla odnosno Tell Mardikh, smješten 60 km južno od suvremenog grada Alepa. Ebla je bila cvatuće središte civilizacije sjeverozapadnih Semita u razdoblju između 2400.-1600. pr. Kr. Kao i svaki drugi grad-država svoga vremena i Ebla je imala kraljevsku palaču s državnom arhivom ispisanom na glinenim pločicama. U arhivu grada Eble preživjelo je do danas nevjerojatnih 17 000 glinenih pločica ispisanih klinastim pismom u sjeverozapadnom semitskom dijalektu, sada čitljivom. One zorno oslikavaju odnose Eble s drugim glavnim gradovima toga vremena, već spomenutim Marijem (Tell Hariri), Tuttulom (Tell Bi'a) i Nawarom (Tell Brak). Na pločicama iz Eble spominju se i imena gradova osnovanih mnogo poslije, npr. Beirutha, Byblosa, Gaze i Damaska, uz još dva biblijska mjesta - "Sodom" i "Gomorrah". Zabunu su unijela i prouzročila sporenje među znanstvenicima osobna imena na nekim pločicama iz Eble. Ta imena, istovrsnici s biblijskim imenima kao "Ab-ra-mu" (Abraham), "E-sa-um" (Esau), "Sa-u-lum" (Saul) i ime kralja "Ebri-um" (Eber iz Knjige Postanka) sporna su naime zbog svoje starosti (2300 pr. Kr.), čitavih 500 godina starija od biblijskih datuma Abrahamovog odlaska iz Ura. Pločice iz Eble jednako tako spominju i grad "Iram", inače zabilježen u 89. suri Kur'ana Časnog. Prema nekim procjenama u Ebli je u vrijeme procvata živjelo jako brojno pučanstvo a grad se rasprostirao na površini od 56 hektara. Uz ostala, na izložbi su vrlo dobro

prikazana i razdoblja etabliranih kraljevstava Hetita, Asiraca i Hurita. Rano razdoblje asirske prevlasti na tom prostoru svedeno je na prikaz života u Tell Leilanu (asirski Shubat-Enlil), zatim na nova odkrića u citadeli grada Alepa te na razdoblje asirskog naselja Dur Katlimmu-a (današnji Tell Sheik Hamad). Zapravo je svaka od šest prije spomenutih tematskih jedinica izložbe još i unutar same sebe dodatno kronološki podpodijeljena pozornim izbirom najreprezentativnijih predmeta i izložaka, koji vrlo životno, svojom izvornošću, ljepotom, duhom starine i ponekad jasnom unikatnošću svjedoče dakle, ne samo o prostoru, kulturi i civilizacijskom stupnju u kojemu su nastali, nego i o njihovu narodnom, vremenskom i kronološkom ozračju.

U drugom dijelu izložbe, nazvanom Organizacija (Ustroj) društva, tako između paleolitskih sjekira i nevjerojatno minuciozno napravljenog zlatnog nakita (ogrlica, naušnica, torkvesa, privjesaka, malih kutija za dragocjenosti) iz doba križarskih ratova, ističe se cijeli niz vrhunskih umjetničkih ostvarenja, primjerice sadrena statua Lamgi-Marija, glavnog "ensija" Enlila i vladara istoimenog (Mari) grada na Eufratu, oko 2400 pr. Kr. Zatim prelijepa ploča - prsni zaštitnik, napravljena od zlata, bakra i lapis lazulija u obliku lavoglavog orla s krilima, u starom Sumeru zvanog "Anzu", a zapravo korištena kao amblem boga Ningirsua. Nadalje, blago iz Eble (1750 pr. Kr.): vrhunski cizeljerski zlatni predmeti nekoć u vlasništvu kraljevske obitelji u tom gradu. Pa zlatno-srebrena statua boga Baala (1800 pr. Kr.) iz Ugarita (sl. 6.). Iz istog mjesta, antičke Ras Samare, dolazi i zlatni vrč (1300 pr. Kr.), majstorsko djelo sirijskog zlatarstva toga doba. Ovdje je i čitava serija cilindričnih pečata i njihovih otisaka kao i različitih kalupa (čak i za pecivo) izvedena pretežno iz steatita, alabastera, gipsa i terakote, zatim pločice od bitumena i školjke s prikazima oklopljenih vojnika iz Marija, Eble i drugih gradova, brončani mačevi, koplja, bodeži, kružni obredni mačevi, neke vrsti prototip kasnijih sirijskih sablji damaskija i vrlo zanimljive usadne brončane sjekire iz 1300. pr. Kr. Hetitsko-huritski vjerski sinkretizam simbolizira u tom dijelu postava brončana statueta (iz ranog razdoblja) boga rata i oluje Tešuba prikazanog u ratničkom stavu - radi se zapravo o zavjetnoj figuri iz 1800. god. pr. Kr.

Aramejskom vremenu pripada masivna bazaltna, 180 cm visoka statua nekog aramejskog kralja. Neoasirsko razdoblje zastupljeno je s dosta izložaka od kojih ovdje navodimo samo fresko sliku iz asirske palače u Till Barsibu (današnji Tell Ahmar) i bazaltnu stelu s likovima dvojice Asiraca na bojnim kolima.

Ukrasna ploča od bjelokosti s prikazom sfinge, pripadajuća isto tako aramejskoj umjetnosti (800 pr. Kr.), te srebreno-željezna maska s kacigom iz rimskog (50. god. po Kristu) doba reprezentativni su predmeti koji se obvezatno nalaze u gotovo svakoj monografiji s temom stare prednjoistočne umjetnosti pa smo ih, s osobitim zadovoljstvom, razgledali u ovakvom postavu. Pogrebne stele s grčkim i rimskim nadpisima i glave statua vladara Odainata te rimskog cara Filipa Arapina i vapnenjački kapiteli uz bizantske oltarne ploče, oživljuju na izložbi doba njihove uprave nad područjem Sirije. Drugi odsjek izložbe završava vojnom opremom (kacigama, kopljima, mačevima, topuzima, pletenim žičanim oklopima iz križarskih pohoda), uglavnom s nalazišta iz velike tvrđave s citadelom kod Alepa, što ju je svojedobno izgradio veliki muslimanski vojskovođa Saladin (arap. Salâh al-Din = onaj koji se hrabro bori protiv

križara). Najimpresivniji dio izložbenog postava, njegov središnji i glavni sadržaj svakako je treći odsjek pod nazivom "Organizacija gospodarstva". On je toliko bogato i raznoliko ilustriran svim mogućim suvremenim muzeološkim pomagalima da ni približno ne ćemo moći navesti sve eksponate koji bi to svojom vrijednošću zaslužívali, a nekmoli, makar i površno pobrojati sve izložene predmete i prateće panoe, tabele, postere, karte i fotografije. Modeli neolitičkih kuća, načina umjetnog navodnjavanja, razvitak tkalačkog obrta, obrada kamena brušenjem (bušenjem) pomoću vrtala, lončarstvo, bogata i raznovrsna proizvodnja fajanse u perlama (već od 5. tisućljeća) i posudama (od III. tisućljeća) i pravog stakla (od II. tisućljeća), staklopuhačka tradicija od XV. st. pr. Kr. preko antike, Bizanta do arapskog staklarstva (mošejske lampe), razvoj plovidbe rijekama, jezerima i morem, organizacija kopnenog prometa, putovi karavana, uporaba vučnih kola koja se zadržala do današnjeg dana, planiranje gradova i njihov razvitak, primjerice Halabiyye, glavnog grada Zenobijina kraljevstva, otoka i luke Arwada (Arwat) na obali Tartusa (Tira) koja je u svom nazivu očuvala rani prapovijesni oblik imena Hrvat (jer bila je izvozna hurito-mitanska luka na Sredozemlju), najnovija odkrića huritskih pečata u gradu Urkišu s titulom kralja "endan Urkiš", dosad nezabilježenom u ijednom drugom huritskom gradu i pomaknuće čitave huritske dinastije za cijelih 1500 god. unatrag, posvjedočujući ranu huritsku dinastičku fazu znatno prije 2200 god. pr. Kr., skoro do u početak III. tisućljeća pr. Kr., kako to dokazuju nadpisi s preko 2000 novopronađenih pečata na lokalitetu Tell Mozan. Zanimljive su i rekonstrukcije kraljevskih i gradskih arhiva Eble iz njezine zadnje faze. Nadalje su vrlo dobro i obilno zastupljena razdoblja helenističkih carstava, rimsko i kasnoantičko doba, vrijeme arapskih osvajanja i križarskih ratova. Iznimno je detaljno obrađena Palmira, grad koji se spominje još u analima asirskog cara Tiglat Pilesera kao "Tadmar u zemlji Ammuru", zatim kao "Tadmer" s klinopisnih pločica arhiva u Mariju iz 18. st. pr. Kr. i u obliku "Tadmor u pustinji" kako ga navodi Biblija. Grad koji je procvao u helenizmu i nastavio s cvatom u rimsko doba, danas je jedna od najvećih svjetskih spomeničkih arhitektonskih cjelina u svijetu uopće. Impresivni ostaci Belova hrama, teatra, velike kolonade, agore, Zenobijina zida, monumentalnog luka, Balshaminovog hrama zajedno pokazuju, skupa sa srodnim sirijskim lokalitetima (Gerasa, Bostra) jasne veze i naglašenu sličnost u odnosu na severijanski gradski kompleks unutar velikog urbanog areala sjevernoafričke rimske prijestolnice Leptis Magne. Predmeti od gline, keramike i fajanse, mnogobrojne klinopisne pločice, amuleti, idoli, modeli glinenih kola s dva i četiri kotača, najraniji oblici amfora, glineni i kameni sarkofazi, nakit od plemenitih vrsta kamena, podne, zidne i stropne pločice od kamena, stakla i fajanse, nizovi komemorativnih stela vjerskog i službenog sadržaja, skupni nalazi novca, utezi za mreže i tkalačke stanove, zoomorfne posude, modeli unutarnjih organa koji svjedoče o poznavanju anatomije (npr. model jetara), najrazličitiji predmeti iz svih povijesnih razdoblja obrađenih na ovoj izložbi potvrđuju da ekonomske i trgovačke aktivnosti na tim prostorima, bez obzira na ratove i prirodne kataklizme, nikad nisu zamrle nego su to znanje, kao opće ljudsku dimenziju, postupno baštinili kasniji naraštaji te ga, osobito nakon križarskih ratova u srednjem vijeku, postupno prenijeli u Europu, čemu su i posvećena dva zadnja dijela izložbe: "Razvoj mišljenja" i "Prijenos znanstvene baštine

na Zapad". U ovima su autori izložbe usmjerili naglasak prema dva osnovna smjera, arhitekturi i filozofiji. Možebitnim hrvatskim posjetiteljima (točnije: iz Republike Hrvatske) ove prekrasne izložbe, koji su čini se bili posvema rijetki, osobitu su pozornost privlačili izlošci posvećeni starom prednjoistočnom narodu Hurita (biblijskih Horita) ili Hurwuha kako su sami sebe nazivali, naroda koji je prema najnovijim znanstvenim istraživanjima odigrao ključnu ulogu u složenim procesima prahrvatske etnogeneze. Za Hurite se već dugo zna da su se postupno proširili južno i zapadno od svoje južnokaspijske pradomovine i tijekom II. tisućljeća pr. Kr. organizirali nekoliko moćnih kraljevstava, smještenih u blizini toka Eufrata i Habura. Jedno od tih kraljevstava, mitano-huritska država Huravat, koristilo je huritski jezik za svoju diplomatsku prijepisku, osobito s Egiptom. Njime je vladala dinastija kraljeva s arijskom etimologijom i indijskim (indoarijskim) božanstvima kao što su Indrasil, Mitrasil, Varunasil i Nasatya, iz čega je posve razvidno da je vladajuća kasta u državi Mitana bila indoarijska. Znakovito je isto tako da se imena indijskih božanstava nalaze i u oblicima imena kasitskih vladara Babilonije, premda je u tom smislu kasitski jezik posve drugčije vrste. Osim u tekstovima iz hetitske prijestolnice u Boghaskäyu i u tzv. Amarna korespondenciji (između Egipta i Mitanaca), glavni su izvor za poznavanje huritskog jezika baš pločice ispisane tim dijalektom pronađene u Tell Haririju (antičkom Mariju). I premda poznata "Merneptahova stela" spominje Hurite u ponešto pejorativnom smislu ("Zemlja Hurru postala je udovica za Egipat"), slično uostalom kao i Izrael koji je na toj steli prikazan bez egipatske oznake za narod, Huriti su skupa s Mitancima odigrali važnu ulogu u povijesti Starog istoka toga vremena. Polagano i zamršeno "dešifriranje" huritskog proistječe iz egzotičnog karaktera tog jezika, nepovezanog i nesrodnog sa semitskim, indoeuropskim, sumerskim i praktično svim drugim jezicima. Spada u grupu aglutinativnih jezika bez bliže veze s ostalim poznatim jezičnim obiteljima. Bilingvalni (dvojezični) akadsko-huritski zapisi pomaknuli su studij tekstova huritskog i usporednih inačica u sumerskom, akadskom i ugaritskom (Ras Šamra) jeziku. Dvije su ploče s listama riječi na sva četiri jezika (tzv. "quadrilingua") potaknule daljnji napredak u proučavanju huritskog. No upravo su najnovija ispitivanja i arheološka iskopavanja na lokalitetu Tell Mozan, predpostavljenoj huritskoj prijestolnici Urkišu, izvedena pod rukovodstvom poznatog stručnjaka prof. dra Giorgia Buccelatija, bacila puno više svjetla na rana razdoblja huritske države. Naime, prilikom iskopavanja kraljevskih skladišta ispod pravilno oblikovanih kvadratnih podova pronađeno je preko 2000 glinenih otisaka pečata (a iskopavanja su tek počela), očito tu odbačenih nakon što su pošiljke, kutije i vreće koje su bile zapečaćene otvorene a roba iz njih izvađena. Danas ti otisci imaju neprocjenjivo značenje za znanost. Oni potvrđuju kao pisani dokumenti, a svojim mjestom omogućuju, identificiranje suvremenog arheološkog lokaliteta sa starim huritskim gradom. Posvjedočuju nadalje obstojnost huritske vladarske dinastije, a time i države, sve tamo do početka III. tisućljeća pr. Kr., pa se tako sada zna da je Urkiš bio glavni huritski grad nekih 1500 godina prije nego Huriti, kako se do sada mislilo, na velika vrata ulaze u svjetsku pozornicu naroda tzv. "huritskom ekspanzijom", ojačani mitanskim doselidbenim valom sa zapada. I kada huritski tekstovi govore u skladu s huritsko-hetitskim vjerskim sinkretizmom o "ocu

bogova Kumarbiju, stolujućem u Urkišu", oni time samo reflektiraju dio povijesnih zbivanja sada potvrđenih zapisima s novopronađenih pečata i njihovih otisaka. Istodobno najnoviji arheološki dokazi posve isključuju neke nedavne umjetno iskonstruirane postavke, napravljene isključivo za domaću (hrvatsku?) uporabu, na temelju manjkave literature, bez kritičkog aparata i bez ikakvih direktnih citata, o tobožnjem skupnom podrijetlu židovsko-huritske vladarske dinastije (vidi knjigu "Otvoreni pečati" T. Mikulića, Zgb, 1999.). Huritska je vladarska dinastička loza kako vidimo puno starija i utemeljena davno prije prvog spomena imena "Izrael" kao i dolaska hebrejskih plemena na područje Palestine. Drugi pak sloj stanovništva hurito-mitanske države iz njezina "klasičnog" razdoblja, dakle indoarijski Mitanci, osobito njihovo vojno plemstvo tzv. "Marjannu" i ponajmanje pripadnici vladarske dinastije iz XV. st. pr. Kr., nije ionako mogao imati nikakove rodbinsko-etničke sveze s istovremenom židovskom populacijom. No zato je odnos huritsko-hetitskog vjerskog panteona spram judejskih kraljevstava u njihovoj ranoj fazi stvar koja zaslužuje dužnu pozornost i dalje proučavanje ali ne na način na koji je to izveo Mikulić. U tome je privlačnost i ljepota arheologije - da u tim jedva prepoznatljivim urezima, fizičkim dokazima s pečatnih otisaka - možemo prepoznati podpise bogova, kako bi to rekao svojedobno nezaobilazni Erich von Dänniken. Na koncu ovog podužeg ali svakako potrebnog prikaza tog velikog muzeološko-kulturološkog projekta nužno nam se, samo po sebi, nameće svrhovito pitanje. Naime zašto nas izložbe takvog i sličnog formata, te što je još važnije, takvog i srodnog sadržaja ustrajno zaobilaze, a kad se, kao što je u konkretnom primjeru slučaj, u bližem susjedstvu (usporedi npr. tendenciozne parole: "idemo u Europu", "europska Hrvatska", "Hrvatska u europskim integracijama") tako uspješno realiziraju, u domaćim sredstvima javnog informiranja, svekolikom tisku i elektronskim medijima o njima ne možemo pronaći ni slovca? Em što je ta porazna činjenica u potpunom nesuglasju s javno proklamiranom i baš sada vrlo aktualnom vanjsko-političkom orijentacijom naše države, "europske" Republike Hrvatske, em što je direktna posljedica 70-godišnje zaostalosti, neobstojnosti (jugo-"nepostojanja") tradicije proučavanja starih kultura Prednjeg istoka, em što su se milijuni kuna u proteklih 10 godina iz džepova hrvatskih poreznih obveznika potrošili, da ne velimo bacili za kojekakve nebitne, efemerne projekte i propale kontraproduktivne "podhvate" s ponižavajućom konotacijom (npr. "the Blaškić Case"), em uzevši u obzir sve teškoće ratnih i poratnih godina i kataklizmičkih zbivanja na ovim prostorima, ipak na kraju moramo zaključiti da su osnovni razlozi takva stanja u biti ideološke naravi, kulturne, duhovne pa i identitetne kako vidimo podčinjenosti sveobuhvatnoj "ujediniteljskoj" južnoslavenskoj ideji, zbog čega se i čitava hrvatska prošlost proučavala jednostrano i jednosmjerno. Zaista, krajnje je vrijeme da istodobno s poništenjem pljačkaških privatizacija hrvatskih tvrtki, kojekakvih tajkunizacija i sl. počnemo okretati kormilo hrvatske povjesnice prema novom "kursu", ispravku smjera plovidbe kako u budućnosti, tako svakako i u prošlosti.

Zimski dan u Komiži

(haiku)

Budi se
Komiža u mirisu
morske pjene.

U ranu zoru
stenje oštećeni
lukobran.

Probijaju prve
sunčeve zrake
tamni oblak.

Vjetar
mrsi
dugu kosu.

Plimni val
nahrupio u konobu-
pliva burad.

Stablo tamarisa
grize
morska sol.

Kliktaj galeba
i šum mora
u suglasju.

Šćućurio se
vrabac na grani
palme.

Zviždi vjetar.
Zeleni se
stoljetni rogač.

Jugo povija
ogoljelu granu
smokve.

Vjetar traži
bezlisnim vinogradom
rezača.

Brudet na stolu -
smijeh u očima
dobronamjernika.

Opustjela riva.
Brodica pleše
zimski ples.

U zaklonu
ribar
krpa mrežu.

Bolan kliktaj -
stakli suza
u oku dječaka.

U škrapi
sluša zec pjesmu
vjetra.

Iz zamagljenog
kafića bučna glazba -
život je tu.

Posmrtni razgovor sa slikarom Brunom Bulićem

(Nastavak iz prošlog broja)

Vladimir Kirin

Popodne toga dana stigne mi Becićeva poruka, da se odmah javim Vladimiru Kirinu u Demetrovu ulicu 3 (bivši klub Kvak = Žabari). Ja sam bez sustezanja pošao tamo. Kirin me je vrlo ljubazno i s povjerenjem primio. Rekao mi je: "Dragi Buliću, znam što Vam prijeti, spadate u onaj krug slikara, koji znaju i umiju dobro slikati, ali čije slike odišu preziranjem uobičajenoga uljepšavanja, i kao da su protkane nekom pakosti i šalom, a to neke vrijeđa. Becić i ja promislili smo, da Vas zaštitimo...Vi bi bili moj referent za likovnu umjetnost! Naš bi ured uz to izrađivao novčanice, marke što ih birokrati trebaju...Ako mislite da bi trebalo još nekoga ovdje zaposliti, a koji je pravi hrvatski rodoljub i protivnik fašizma, molim Vas da mi ga dovedete!" Ja sam predložio prof. Ivu Šrepela i slikara Ivu Režeka.

Nama se približio svečanosnik pukovnik Jakov Machiedo, bivši avijatičar Kraljevine Jugoslavije, a u Rajlovcu predpostavljeni momu bratu Karlu. Zbog svoje humanističke kulture, mondenstva i "saper vivere" dospio je na tu svoju odgovornu dužnost. Imao je na lijevom oku monokl i po svemu davao je dojam one feudalne kaste koja je nadživjela francusku revoluciju i sve ostale prevrate, a uvijek nađe neko leno iz kojega je nikakva centrifuga nije u stanju izbaciti. Danas mi to zovemo jet-set. A u stvari to su oni sićušni organizmi, koji nadžive sve veličine dinosaurskih dimenzija. Naš svečanosnik imao je prednost, da je nedjeljni slikar-amater. Zapravo priličito vješt u miješanju boja, od kojih je svaku osudio na gubitak njezine ljepote. Slike su mu bile nadasve izopačene, grde i u suprotnosti s efemernim njegovim življenjem. Nu one su ipak bile njegova bolja i ljepša polovica. A to je bilo dobro.

Machiedo mi je pričao o Picassu, čiji je on đak bio neko vrijeme u Parizu...Umro je negdje u emigraciji, priličito povučen i beznačajan. Koliko nam je bio od pomoći, nije zacijelo ni on slutio, jer je ipak živio u oficirskoj obmani, da je taj život za jednoga *contea* jedini mogući život. Moja zahvalnost spram njega povezana je i s činjenicom, što me je spasio da me ne pošalju kao ratnoga slikara na istočno bojište u Finsku.

Na molbu Meštrovića ja sam mu nabavio jednu rolu pak-papira, bijelog i čvrstog, i crtački ugljen. To mu je sve Vladimir Kirin odpremio u Savsku cestu. Na tom bijelom pak-papiru u zatvorskim uvjetima Ivan Meštrović je načinio bezsmrtne kartone za svoju *Pietà* i još neke kompozicije, koje će kasnije izraditi u plastici. Nakon ne tako dugoga čekanja Meštrović i Kljaković bili su oslobođeni. U velikoj su mjeri za to zaslužni Vladimir Kirin i Jakov Machiedo.

Uopće Kirin je znao svojim vedrim i poštenim nastupom osvojiti svačije

povjerenje. Uvijek je bio stišavač svačije pretjeranosti, strasti i srčbe. Dok su oni punili zatvore, on ih je praznio. Taj naš "ured" dogurao je skoro do zavodnoga stupnja. Ako bi oni naredili "tak", mi bismo odgovorili "kvak". Imali smo sreću, da smo sve likovne radnike rodoljube zaštitili i oslobodili logora, progona i ostalih šikana. A naravno i mnoge druge osobe što su nekako posredno ili neposredno bile u sklopu kulture. To je trajalo sve do 1944. Onda su nas raspustili. Netko tamo, netko amo.

Ipak ovdje treba spomenuti kako je došlo do sudjelovanja nekolicine slikara s kiparom Ivanom Meštrovićem na Biennalu u Veneciji. - Odmah pošto su Meštrović i Kljaković bili pušteni iz tamnice, kod sviju nas zavladala je zabrinutost za vlastite neophodne slobode djelovanja pod tim pritiscima, kao Hrvatâ i umjetnikâ. Osjećalo se je, da smo svi mi pomilovani. Ali i da smo bez krivice krivi.

Jednoga dana dođe k meni Meštrović i veli mi: "Dragi Buliću, Vama u strogom povjerenju, kanim skupa s Kljakovićem napustiti Hrvatsku i skloniti se negdje gdje ću biti sigurniji za svoj život. Promislio sam da bi to moglo biti tako, da organiziramo jednu reprezentativnu umjetničku izložbu sada u sklopu Biennala koji je pred nama. Vi ste naš mladi istaknuti slikar, karakteran i Vama će se rado pridružiti i ostali koje ćemo pozvati. A ako kanite i Vi napustiti zemlju, Kljakoviću, i meni bit će to veoma drago." Ja sam na to odgovorio po prilici ovako: "Dragi Meštre, možda Vi znate da tim Mlečićima imam zahvaliti svoju nagluhost i da sam postao Vaš đak (to je bolja strana medalje), ali ja ne želim u ovo ratno doba nikakovo priznanje i slavu od tih krugova." Meštrović je opet prihvatio riječ, vidljivo zabrinut mojim odbijanjem: "Ne radi se toliko ni o Vama ni o meni, nego se radi, usporedo s mojom emigracijom, o tom da afirmiramo pred neprijateljima da smo mi Hrvati - Europa, makar i porobljena, ali Europa. Zar da nas unište sasvim, promislite. Vi ste dužan da se istaknete, da naša umjetnost izazove i da se ne sakrije. To nije suradnja, nego izazov."

Pružio sam mu ruku i on ju je srdačno stisnuo (ne po svom običaju s dva prsta, nego punom šakom). Izložba se je održala, koristila je svakako. Barem nas je to izdvojilo od pojma *šćavi*, a Meštar i Joza pošli su, da se nikad ne vrate. (*Zapisci Bruna Bulića I.*).

Meni dođe poziv, da se javim istražnom sucu na Zrinjevcu u svojstvu svjedoka u postupku tužbe protiv Vladimira Kirina, što su je podigli neki njegovi bivši suradnici. Na zakazani dan i sat ja sam se tamo javio. Primio me je neki mladi Crnogorac u kapetanskoj odori.

- Što znate od Vladimira Kirina?

- A što bih morao znati, molim pitajte - odgovorim mu.

- Je li Kirin mogao nekoga umočiti?

- Ako mislite nanijeti mu škodu i nesreću, onda je jasno da je mogao, isto tako kao što mogu i ja, pa i Vi! - rečem mu oštro.

- Kako to mislite?

- Jednostavno - rečem mu. - Primjera radi, čujte. Na Trgu bana Jelačića dvije žene vatreno nešto objašnjavaju jedna drugoj. A djevojčica jedne od tih žena otrgla se je njezinoj pozornosti, pa se igra između tramvajskih tračnica s nekom špekulom.

Tramvaj nadolazi, Vi ili ja, svejedno, to vidimo, ali ne marimo hoće li dijete stradati, ili ne će. Nego onako ravnodušno čekamo tragediju. Jasno je, da smo za nastalo zlo i mi krivi. Umočili smo nedužno dijete u propast, zar ne? Dakle u nama leži neprestana opredijeljenost za i protiv zla. Jasno, ne?!

- Hm, - reče on - ako to tako gledate onda imate pravo. Jeste li u dobrim odnosima s Kirinom?

- Znam - velim ja - da me je spasio od odlaska kao ratnog slikara u Finsku, zato sam mu zahvalan, ali ne branim ga zbog toga, nego što je bio čovjek na mjestu i spasio je najvidenije ljude u Hrvatskoj od smrti.

Toga istoga dana Vladimir Kirin bio je oslobođen! Mislim da je taj mladi Crnogorac dobro prosudio pravu težinu klevete, što su je zli jezici podmetnuli tom našem vrijednom umjetniku i čovjeku. (*Zapisci - Sjećanja Bruna Bulića III.*).

Joza Kljaković

Sjećam ga se s velikim poštovanjem i vrlo prijateljskim osjećajem. Povisok, suh, neusiljen i prijazan. Iz njega je zračio onaj staloženi dostojanstveni mir umno jakih i vedrih priroda. Poslovične su ostale njegove primjedbe na naša slikarska nastojanja.

Pri kraju drugoga semestra dao je svima priličito loše ocjene, osim meni i Miheliču. Kazao je: "Oprostite gospodo, ja sam vas sve pokvario, osim Bulića, koji me nije mogao dobro čuti." Prof. Kljakovića još ću u životu kasnije susresti i od toga ću imati veliku moralnu podporu u donošenju umjetničkih odluka.

Kljaković je bio društven i otvoren čovjek, no njegova je iskrenost često prelazila granice uobičajenoga konformizma, pa je to moglo škoditi najviše njemu. S Ivanom Meštrovićem vezalo ga je pobratimstvo u umjetnosti. Mislim, da su se umjetnički nadopunjavali. Ne bih mogao tvrditi, kao neki, da je on bio epigon Meštra. Ni govora. Čak ima i jedna verzija, da je najprije nastao crtež Jozin, a onda po njemu Ivanov kip. (Zapisci Bruna Bulića I.).

U to doba prof. Kljaković slikao je freske u Markovoj crkvi (u Zagrebu), pa bi došao dva puta na tjedan u klasu, da vidi napredak. Nastojao je, da nam linearni duktus ostane čist i jasan, bez nepotrebnih *chiaroscuro* efekata, jer se onda navodno ne može ispraviti crtež. Tu se razabire fresko-slikar.

Bližio se dan početka ferija. Mi smo svi u klasi čekali prof. Kljakovića. Pripremili smo i odabrali najbolje radove za moguću izložbu. Uz najbolju volju teško je to bilo priznati kao ozbiljan posao. Ipak, dobru kvalitetu predstavljali su radovi France Miheliča i Mirona Makanca. Šteta što su Makančevi bili gumiranjem dosta izmučeni. Ostali su bili à la Klee i Debuffet. Da se moglo čekati, ti bi radovi za deset-dvadeset godina bili remek-djela, ali kod nas infantilizam i ružna umjetnost nisu bili u modi.

Konačno dođe i prof. Kljaković, vrlo vedar i raspoložen. Pogleda letimično svakomu njegove radove, onda uzme riječ, po prilici ovako: "Gospodo studenti, hvala Vam na svestranoj suradnji, ali mi je dužnost, da Vam se ispričam, naime školski ste slijedili sve moje upute, jamačno Vas je to zbunilo, izgubili ste ono što je najdragocjenije

u umjetnosti, svoju osobnost, a za to snosim ja krivicu, jer sam u Vama odstranio svaki otpor. Ipak ima jedna iznimka, to je kolega Bulić, njega nisam mogao pokvariti, jer moje upute nije čuo. Barem jedan! Eto, to je trebalo da znate." Svi su se nasmijali. Na to on još reče: "Doći će jesen, donesite mi svaki po jedan Vaš crtež, da Vam se mogu podpisati u Indeks." Ipak je uz moj podpisan indeks i Miheliču i Makancu. Svakom je dao ruku na pozdrav i pošao svojim poslom. (*Zapisci Bruna Bulića II.*).

Godina 1938. počela je polemikama Babić-Kljaković. Padale su teške riječi, jer kad se nađu na balvanu preko potoka takva dva ratoborna jarca, onda će se zacijelo obojica naći u vodi. Ja sam te svoje drage profesore obojicu uvažavao, samo eto ipak malčice sam u načinu polemiziranja Joze Kljakovića našao nedopustiv rugalački manir. Trebalo je da Joza zasvira, ali da sviralu na vrijeme za pas zadjene. (*Zapisci - Sjećanja Brune Bulića III.*).

Tomislav Krizman

Neobično, silno neobična pojava bila mi je dandyjevska silhueta prof. Tomislava Krizmana. Ja sam odmah stekao njegove simpatije, jer sam volio njegovu grafiku, ali možda još više njegove uvijek ispravne primjedbe na moje radove, što su polazile od fotografije rješavanja vizualnog prostora grafičkog obrađivanja. Nažalost, malo je tko od mojih drugova dolazio na njegova predavanja. Smatrali su da to njima ne će trebati, jer slikarstvo su prvenstveno uljene boje, kistovi i platno. Da je Krizman bio u pravu, potvrdila je ona velika plejada grafičara, što su našu zemlju stavili na svjetske vrhunce te plemenite izražajnosti likovne umjetnosti. (*Zapisci Bruna Bulića I.*).

Miron Makanec

Sunčao sam se blaženo, ne misleći kako sam se mogao naći kod Siska kao štićenik Melpoméne. Pa pogledam po sunčanom platou, kad tamo oko jedne ograde kolega Miron Makanec kao neki od grčkih polubogova izvodio je figure švedske gimnastike. Dubio je na glavi, hodao na rukama i znao se prebaciti dijagonalno. Primijetio sam da je ljevak i sad mi je bilo jasno da je njemu teže nego nama, jer za dešnjake sve je u životu udesno. Pa opet, kao da su ljevoruki karizmatični ljudi. I veliki Leonardo da Vinci bio je pretežno ljevoruk.

Kad se je Makanec umorio, primijetio je i mene. Malo se je začudio i možda zamislio, pa se je sjetio: "O, kolega Buliću, kako Vam se dopada naša Sava?" I tako smo popričali i o slikarstvu. Osjetio sam, da će se boriti za svoj izraz, ali da će uspjeti. Svakako bih ga ja na prvi pogled svrstao u grupu "Neue Sachlichkeit" (*Nova stvarnost*). Športski tip umjetnika eklektika, pa stvara iz raznih oblika svoj novi oblik. Dakle tu nema mjesta čuvstvu, nego obliku. On gradi, a ne priča. Savršenije je imati i oblik i čuvstvo. Da slika ne bude samo fotografski podatak ili priča u slikama. Tako sam ja odmah želio znati, gdje da stavim toga nadobudnoga slikara. Više puta smo se tamo na Savi sastajali i razmatrali stanje u slikarstvu kod nas. Ono još nema svoju posebnu fizionomiju, ali ima dobre majstore. (*Zapisci Bruna Bulića II.*).

Ivan Meštrović

U dvorištu Akademije najprije su se lijevali Meštrovićevi "Indijanci na konju". Veličanstvena snaga napetih tetiva, prkosa i odvažnosti. Nakon toga došao je na red "Grgur Ninski". To je bio zapravo Guliver među Liliputancima. Nikad do tada jedna skulptura kod nas nije izazvala toliko poruga, žuči i bijesa, koliko taj brončani glagoljaš. Jednog dana vidio sam kako iza leda tom orijašu hihoću Ljubo Babić i Miroslav Krleža. Oni su došli u dvorište naših baraka i sa svog gledišta imali su pun razlog da vide neku bezobličnu gomilu brončanih krpa. Bili su preblizu, a da bi mogli doživjeti dramu pokreta. Uvijek se radi o toj prokletoj distanci. Sudimo zapravo po svojoj nespretnosti da "naštimamo" svoju dobru volju. Pristranost, dakako! (*Zapisci Bruna Bulića I.*).

Taj čovjek je bio major Wrangelove konjice, kod nadiranja Crvenih. On sa svojim eskadronom povlačio se je preko sibirskih stepa do Tibeta. Ljudski su ih dočekali, a oni su se tomu odužili, nastojeći da budu korisni. Poslije su se razišli. Major i još par drugova odabrali su našu zemlju za stalni boravak. Tako je naš major stigao u Zagreb, ali s mnogo spoznaja o budistima u Tibetu. Pošto je bio visok i vitak, Ivan Meštrović ga je uposlio za svog modela i po njemu načinio svoga "Grgura Ninskoga". A obično je statirao u HNK u zborovima, ali bez pjevanja - samo s mimikom i pokretima tijela. Zarada mu je bila vrlo mala, a trebalo mu je i nešto odjevnih predmeta, cipela i tako. On je postupno bio stekao povjerenje prema meni i uveo me u neke vježbe, koje jačaju zapažanja stvari što se zbivaju u nama i izvan nas. Ja sam, koliko sam mogao, dijelio s njim oskudno blagovanje kruha i čaja. Mnogo sam mu bio zahvalan. Moja je nagluhost bila donekle moja nezgoda. Doći će i dan, kad će prof. Ljubo Babić na Sveučilištu držati predavanje o mladom gluhom slikaru, koji očima sluša. (*Zapisci Bruna Bulića II.*).

Ivan Meštrović, ne samo genijalni kipar, nego isto tako neslućeni graditelj, uspio je stvoriti u srcu Zagreba na trgu N jedno remek-djelo: Umjetnički paviljon.

Meštrović je uvijek ostajao gospodar svojih živaca, miran, razložan i pomirljiv s protivnicima, ne uzimajući nikomu za zlo ako ne dijeli njegovo mišljenje. A sličan njemu bio je i Vladimir Becić. Babić se počeo priklanjati Hegedušiću i Radaušu, zagovarajući, da je Paviljon na Tomislavovu trgu dostatan za potrebe izložaba i da nam ne trebaju nikakvi okrugli prostori. Vladimir Becić, obiteljski čovjek, slikar koji mora skrbiti za obitelj i čije izlaganje barem jednom godišnje znači mogućnost rada i življenja, osjetio je da se nalazi u škripcu, pa me je u razgovoru zamolio, da ja pokušam odvratiti Babića od te nepotrebne Secesije. Prof. Miše, koji je neopravdano na izložbama imao slabu prodaju, sasvim se je povukao iz tih čarki, spašavajući svoj dobar glas.

Pa dobro! Odlučio sam da govorim prof. Babiću. Primio me je hladno, ali i vrlo pristojno. Ja sam mu pokušao iznesti svoje, što se pogoršava u Svijetu svakim satom! Da mi u našoj Hrvatskoj moramo odbaciti sve razmirice i naći jezik sporazumijevanja. Pa ako smatra da bi za njegovu izložbu folklora u Glazbenom Zavodu dobro došao po jedan naš rad, makar samo kao njemu u čast, bez prodajne namjere, da nam to dozvoli. Gledao me je odsutno, boreći se u sebi, ali je konačno izrekao ono sudbonosno:

"Fuimus". Digao sam se, pružio sam mu ruku i rekao: "Hvala Vam na svemu što ste za mene učinili, a i za sve nas iz grupe!" Bio je tronut, ali prešao je svoj Rubikon.

Domalo stiže mi poziv Ivana Meštrovića, da izvolim doći na sastanak, što će se održati u Modernoj galeriji JAZU, a u vezi s pitanjem početnoga djelovanja Novog Umjetničkog paviljona na trgu N u Zagrebu. U označeno vrijeme stanovitoga dana ja sam došao tamo. Bio je prisutan i prof. Becić, pa prof. Tomislav Krizman, direktor Ebert i još mnogi meni nepoznati. Nešto u zakašnjenju došli su kipar Vanja Radauš i slikar Krsto Hegedušić. Meštrović je uzeo riječ:

"Ja sam svojedobno primio narudžbu od vladarske kuće Kraljevine Jugoslavije, da izradim konjanički spomenik Kralju Petru I. Karađorđeviću, velikom Oslobodiocu, u Zagrebu na trgu N. Imajući na umu kako mi Hrvati ne bi baš to rado gledali, upotrijebio sam svoju slobodu, da predložim gradnju Umjetničkog Paviljona, koji će nositi ime kralja Petra I. - i tako! Sad je to zadnje ostvareno. Prva izložba bila bi *Pola vijeka hrvatske umjetnosti*, pa pozivam sve naše likovne umjetnike, da, kad prime poziv, sudjeluju s po tri svoja rada. To je sve."

Radauš i Hegedušić: Nije tako! Ivan Meštrović hoće s tim trikom, da se postavi kao vrhovni arbitar i satrap. Mi ne ćemo - mi hoćemo to i tako...bulikani!

To je bio najobičniji Edipov kompleks, razumljiv, ali ne i opravdan! Pa iza toga je stao i veliki talenat jednog majstora kipara, koji se nikako nije mogao otresti te svoje manje vrijednosti. A zapravo je bio i jest slava svih nas. Ipak je Frano Kršinić sa svojom hladnokrvnošću smatrao, da zna svoje mjesto u tom krugu. Siguran u sebe, nije mu bilo na umu, da vodi brigu o drugima. Bio je pravi majstor svoga zanata. Rekao bih, drugi Verocchio! A i tu se je iskazala veličina Meštrovićeva. Za sve je to našao u svom nesebičnom i očinskom stavu odgovor i praštanje.

Moja izjava: "Žao mi je, da su nastali nesporazumi između nas, koji bismo se trebali međusobno pomagati i biti primjer etike a ne samo estetike. Meštrovićev paviljon građen je kao vrhunsko ostvarenje u svijetu; u njemu izlagati već znači priznanje i odlikovanje. Ja sam se odlučio slijediti i u tomu svoga profesora Vladimira Becića!"

"Tako je, bravo, Buliću!" - čulo se od ostalih. Nije to bila apstinencija *Zemlje!* Ma kakvi! Kad su zapravo svi *zemljaši* bili u Novom paviljonu. Bio je to samo obični jalovi jal, kod nas poznat kao hrvatski.

Pola Vijeka Hrvatske Umjetnosti. To je bio pravi HIT naše umjetnosti. U predvečerje ludila Drugoga svjetskoga rata. Ponovni nastup samobića jednog malog naroda i njegove želje za slobodom. *(Zapisci - Sjećanja Brune Bulića III.)*.

Pavao Perić

17. I. 1979. - Tek jutros smatram, da treba opet nešto upisati u ovu knjigu. Želio bih da se osvrnem s par spomena na vrijedne i dobre ljude, što su u prošloj godini preminuli, a ja sam ih poznavao u nečemu, što javnosti nije bilo poznato.

Pavao Perić. Akad. kipar rođen u Dicmu kod Sinja. Upoznao sam ga 1927. u Đačkom domu (u Zagrebu), Ilica 83. Bio je onda u klasi prof. Frangeša. Perić se je

uvijek lijepo nosio. Nekako uzak i vrlo pokretljiv. Crne, pronicave i nemirne oči. Odrješit, sarkastičan, ali ipak otvorena priroda. O umjetnosti, o kiparstvu govorio je malo ili nimalo. Možda više o ljudima, što se time bave. Došao bi tako u sumrak u našu zajedničku sobu, a bilo nas je desetak. Nešto bi izvukao ispod kreveta umotano u novinski papir, nešto je tu prstima raspredao ili mijesio, ali tako ravnodušno, da našu pozornost nikako nije zaokupljao. U stvari modelirao bi neku figuricu u glini, što će ga kasnije proslaviti kao najboljega hrvatskoga terakotista. Čudno da nitko od nas, onda, nije ni slutio što on radi!

Sljedećih godina, kad smo zajednički nastupali na izložbama hrvatskih umjetnika, bio je sve skromniji i tiši, a imao je razloga da bude obratno! Takov je čovjek svirao u orkestru našega kiparstva vrlo uspješno i predano. Nije mu bila dana mogućnost, da nastupi i solo. A i on sam i ako ne u pozadini, ostajao je nenametljivo u drugomu planu. Došle su crne posljednje godine, kad je plima neukusa, šarlatanstva i nasilnika u umjetnosti svojim valom časovito poplavila i Perića. Jednom će, vjerujem, njegova umjetnost zablistati nepomućenom ljepotom, što je ona odavna zavrijedila. *(Zapisci Bruna Bulića IV.)*

Vanja Radauš

Znam za kipara Vanju Radauša, taj sjajni kipar i iskreni čovjek nije imao mušica netrpeljivosti kao Meštrović i Augustinčić, pa ni kao staloženi i neponovljivi čarobnjak mramora Frano Kršinić. Ja osobno ne znam, što je to taj jal. Ako je uspjeh zaslužen, onda sam sretan kao da sam ga ja prouzrokovao. *(Zapisci Bruna Bulića II.)*.

Radaušev *Panopticum croaticum* bez Babićeve razsvjete bio bi koještarija. Radauš je bio vrhunski obrtnik, a kao čovjek: nevoljen ali dobar. *(Zapisao Mato Marčinko 9. svibnja 1985.)*.

Ivan Rendić

Jednoga proljetnoga prijepodneva primijetih u blizini Akademije jednoga starca sa štapom, vidljivo je bilo, da tapka kao slijepac. Lice i osoba nekako su mi poznati. Pa naravno! To je stari Ivan Rendić. Pristupim mu i oslovim ga. U prvi mah nije me prepoznao, no kasnije je bio sretan. Molio me je da ga odvedem do Čikoša, jer ga želi vidjeti. Stari se je Rendić također vratio u domovinu, jer u Trstu više nije bio osiguran za stare dane. U Trstu sam ga zadnji put vidio na groblju Sant'Anna kako u redingotu vas zamazan od mramorne prašine dlijetom i mlatom dotjeruje površinu na jednoj figuri. Oči su mu bile upaljene i suzne, kao da je više slutio oblik, nego što ga je vidio.

Sada smo tu u našem divnom Zagrebu. Taj starac, taj prvi kročitelj u okamenjenoj šumi hrvatskoga slikarstva. Živa stvaralačka antologija nasmijanosti i smiješnosti. Vodim ga ispod ruke, korak po korak, pažljivo i oprezno. Kad nama u susret iz Akademije dolazi Ivan Meštrović. Ja ga pozdravim, on mi odzdravi, dotičući se oboda svoga šešira s dva prsta ruke, oštro pogleda Rendića u njegove poluslijepe oči. Ukruti

se Meštar do bezćutnosti i proslijedi dalje svojim putem. Mimoišla su se dva svijeta, dva sunca i dvije epohe. *(Zapisci Bruna Bulića I.)*

Jednoga jutra nalazio sam se preko puta ALU, pa onako odsutno gledao prolaznike što su se nekamo žurili. Kad, je li to moguće?! Vidim starca sa štapom kako mučno izbjegava sudare s drugim pješacima. Zar me oči varaju? Pa to je stari moj učitelj i prijatelj Ivan Rendić. Ja sam odabrao povoljan trenutak, prekoračio Ilicu i oslovio Rendića: "Dobro jutro, dragi gospodine Rendiću!" On se nekako zbunjeno okrenu, tko ga to tako oslovljava. A ja mu pomognem da se snađe. "Ma baš moja sreća, dragi Buliću, da smo se sreli. Ja sam želio posjetiti starog mog prijatelja Belu Čikoša, da li sam na dobrom putu? Jer od nekog vremena slabo vidim, ipak sada ide s vidom na bolje. Prije kad sam gledao mjesec, vidio bih ih 4-5. A sada stavljam neke kapi, pa kad je mjesečina, vidim samo dva mjeseca!"

Nekako se je vladao, kao da se pomirio sa sudbinom! Primio sam ga ispod ruke i korak po korak vodio kroz travnjak Akademije prema krilu zgrade, gdje je prof. Čikoš imao svoj atelijer. Uz to je iz zgrade upravo izlazio Ivan Meštrović. Uperio je onaj svoj oštri pogled na Rendića i mene. Ništa nije rekao. Prošao je mimo nas kao santa leda. Čudno! Dva svijeta su se mimoišla!

Mnogo godina kasnije, kod Meštrovićeva posjeta Zagrebu, zadnjeg i oproštajnog, sličan se je susret zbio između Meštrovića i Augustinčića, koji je čak izbio u otvoreno neprijateljstvo. A jedan takav susret je bio i onaj između Antuna Augustinčića i Vojina Bakića. Samo što je Bakić bio vrlo pristojan i ljudski pristupačan.

Potražio me je Grga Antunac, Šibenčanin, student specijalke Ivana Meštrovića. Veli, znaš li, Buliću, da bi te stari Ivan Rendić rado vidio, pa smo slikar Jozo Bužan i ja promislili, da se i ti nama pridružiš i da tako unesemo nešto radosti u sumorni život našega staroga barda. Ja sam bio oduševljen i zahvalan Grgi, što mi je tako omogućio da vidim dragog učitelja i prijatelja iz Trsta. Pošli smo!

U sunčanu i urednu atelijeru našli smo slikara Bužana i staroga Rendića u živomu razgovoru. Moramo znati, da samo dobrom i plemenitom srcu ovog meštra palete, Bukovčeva đaka u Pragu, imamo zahvaliti, što je ugostio u svom domu velikoga našeg kipara; inače tko zna što bi od tog velikoga starca bilo u Zagreb-gradu? Rendić je jedva vidio, ali njegov duh je bio bistar i vedar kao i vazda. Nezaboravne su mi ostale njegove riječi: "Umjetnost je sakralne prirode, kao molitva. Nekad su umjetnici bili zapravo svećenici. Bruno, nastoj da ti slikarstvo donese radost stvaranja u duhu i istini!" Tako smo se oprostili 1932. Ivan Rendić je umro u Splitu. Kao svim našim velikanima, što su sve dali nesebično svojoj zemlji i narodu, ali i čovječanstvu, hvala mu! *(Zapisci Bruna Bulića II.)*.

Ivo Režek

Trsat. Prof. Wyroubal i ja uputili smo se u kasno proljeće u samostan i crkvu na Trsatu. Obnovu su vodili prof. Filić i don Julije Kriško. Gvardijan Ivan Novak uz veliko razumijevanje za predstojeću obnovu tog rijetkog kompleksa pokazao je veliku

ljudsku dobrotu, tako da smo rad, po sebi vrlo odgovoran i težak, mogli obaviti s manje napora i vedrije.

U isto doba s konzervacijom i restauracijom prof. Ivo Režek afreskirao je svoj Križni put. Niti je on nama niti smo mi njemu ometali istodobni rad. Smetale su mu starice bogomoljke. U crkvi su od ranoga jutra pa do zadnjih misa neprestano žmirile iza paravana, gdje je profesor slikao. Sve ih je zanimalo, a najviše sam slikar. Dođe on k meni i veli mi: "Dajte, Buliću, učinite nešto za mene, ove babe me sekiraju, možete li ih odvratiti od moje osobe." "Svakako, pokušat ću", odvratim mu, "ali pod uvjetom da se pričinite gluhonijem. Ostalo će biti moja briga." I zbilja Režek je "hudožestveno" počeo igrati ulogu nekoga slikarskoga Quasimoda. Na pitanja odgovarao je samo: "mu mu muuu". Sada su starice bile vrlo zbunjene, dolazile su k meni, pošto moja nagluhost nije bila zaprjeka za glasni šaptaj crkvene fonetike, pa su me salijetale pitanjima: "Recite nam, šior, zašto je pitur sordomuto, a? Je li to od rođenja?" Ne, nikako, odgovarao sam ja, to je od pića.

Za Režeka je to bila Pirova pobjeda. Sad je on imao mira, naslikao je svakako remek-djelo, s pomoću mojom riješio se je ćakulona, ali je ostala fama o gluhonijemom slikaru pijančini, koji je bio uvijek žedan. *(Zapisci Bruna Bulića I.)*.

Branko Šenoa

Dr. Branko Šenoa, sin velikoga Šenoe, bio je rektor Akademije (ALU) i profesor povijesti umjetnosti. Tip engleskoga gentlemana, uvijek bezprijekorno ukusno odjeven, sa širokom zagasitozelenom vrpcom oko šešira spuštenih oboda, u ogrtaču nonšalantno prebačenu preko lijevog ramena. Predavao je vrlo zanimljivo i vrlo živo. Nitko od nas nije propuštao njegov sat.

Prilikom odkrivanja Tutankamonova groba Branko Šenoa održao nam je vrlo patetično predavanje: "Kad su lord Carter i lord Carnarvon radili na iskopinama u Egiptu i kad se je lord Carter vraćao iz podzemlja mauzoleja, pitao ga je lord Carnarvon: 'My lorde, što vidite dolje?' - 'Vidim upravo ba-jo-slov-ne ssssttvari.'" - zaključio je slavodobitno naš profesor. Tako smo ga prozvali "Lord Carnarvon". Ali on je bio duša od čovjeka, samo se nije znao smijati. Kvakar (žabar) iz gornjogradskoga kluba *Kvak*, bio je uzdignut nad svim onim zagrebačkim niskostima, a zagrebačka katedrala bila mu je najdraži model i motiv njegovih bakroreza. S nama studentima bio je uvijek hladno uljudan, ali u svakom pogledu susretljiv s puno razumijevanja za naša pitanja. *(Zapisci Bruna Bulića I.)*.

Prof. dr. Branko Šenoa, zaljubljenik u zagrebačku stolnu crkvu, ostavio je posebni bakropisni način samo njemu svojstven. A povijest umjetnosti predavao je uz diapozitive i odlične reprodukcije, gdje je trebalo i u koloru. *(Zapisci Bruna Bulića II.)*.

Dodatak Mate Marčinka o Branku Šenoi

Portretirajući pjesnika Dragutina Domjanića, A. G. Matoš kaže: "Tako je on postao izvrstan slikar hrvatskog pejzaža, slikajući sad kao Branko Šenoa naše cvijeće,

glog, glicinije, bagrem i naročito najmiliji svoj cvijet - ciklamu, što gori 'kao cjelov'" *(Misli i pogledi A. G. Matoša* u izboru Mate Ujevića, Zagreb MCMLV, str. 93.). Za života Matoševa Branko Šenoa se isticao kao slikar krajolika (Turopolje, Gorski Kotar, Novi Vinodolski, Orebić, Korčula, Lopud). Bruno Bulić spominje njegove bakroreze. Radi se zapravo o bakropisima, po kojima se Branko Šenoa najviše pamti: Stari Zagreb (1914.-1918., 18 listova), Stari Osijek (1916., 6 listova), Stari Zagreb (1934.-1936., 4 lista,), Stara katedrala (1926.-1935., 4 lista), Brodogradilište u Korčuli (1934., 5 listova).

Rudolf Valdec

Ne smijem mimoići ni značajnog kipara i dragoga čovjeka Rudolfa Valdeca. On je nama predavao "Plastičnu anatomiju čovjeka". Teški astmatičar i pušač, ali pušač kamomilskih cvjetnih latica. Temperamentan, agresivan i neobično šaljiv. Svi smo ga jako voljeli. Ali on nije volio svoje kolege, osim Čikoša. To su bili pravi Dioskuri. Anatomija mu je bila neka vrsta arene, gdje se je hrabro borio protiv svih umjetničkih strujanja toga vremena, a i predhodnoga. On je bio zaljubljen u oblikovanje kao takvo. Da je bilo po njemu, onda bi kiparstvo imalo pokretljivih mrtvih priroda: flašâ, čašâ, krušaka i jabuka. Manijak svemodelarstva, a manje kiparstva. Pa ipak stvorio je niz vrijednih skulptura. Njegovi akroteriji (zabatni uresi na uglovima kuća, nap. M. M.) rese još danas mnoge zagrebačke palače: lik genija što uzdignutom rukom drži manji lik genija, a ovaj opet svojom uzdignutom rukom još manji lik genija itd. Ovo podsjeća na onu rusku pučku igračku, gdje se u Matuški skriva manja Matuška i opet u ovoj manja itd. *(Zapisci Bruna Bulića I.).*

Anatomija (osteologija) Rudolfa Valdeca imala je vrlo veliku cijenu kod svih nas. Iako sam se ja u Veneciji naslušao svih tih latinskih imena, dobro mi je došlo da osvježim pamćenje na tu nauku, kojoj moderno slikarstvo tako drsko okreće leđa. *(Zapisci Bruna Bulića II.).*

Maksimilijan Vanka

Pri kraju IV. semestra moga školovanja na Umjetničkoj Akademiji, u školi profesora Maksimilijana Vanke trebalo je prirediti izložbu naših radova "velikoga akta". Za tu je prigodu France Mihelič imao par osebujnih i vrlo osjećajnih ostvarenja. Svi ti njegovi aktovi, uglavnom muški, imali su neke značajke "quattrocenta". No glave, to su bili Mihaličevi autoportreti. Njegovi su aktovi svu salu zapremili. Vanka je bio oduševljen. Ostali moji drugovi bili su slabo ili nikako zastupljeni.

Ja sam imao jedan sjedeći muški akt, napet na dosta velikom okviru. Meni pristupi Vanka riječima: "Gospodine Buliću, nama će trebati ovaj Vaš crtež. Vidite onu grubu crnu željeznu peć u uglu, ona bi, jasno, pokvarila dojam delikatnosti ovih Miheličevih aktova. No možda se nisam dobro izjasnio, mi ne bismo prikazali Vaš crtež, nego bi ga okrenuli tako, da se vidi čisti bijeli papir naličja!" Njegove sitne male oči, dva blijeda akvamarina u zakrvavljenim vjeđama, visoko, malko preveliko čelo i šiljasta čarobnjačka pepeljasto-žuta bradica imala je na tom licu dužnost, da mu pomogne, da

bude autoritet. Još i danas vidim svoje poniženo i pogaženo Ja kako bespomoćno, ali pomireno sa zlom sudbinom, smiješeći se tugaljivo gleda svoju propast.

Moram priznati, da je dvorana ovako okićena dobro izgledala. Bila je to personalna izložba jednoga dobroga crtača, ali nije bila školska i nije se mogla smatrati jednostranim knjiškim kompiliranjem akademizma ni stvaralačkom borbom sa živom prirodom. Sve me je to onda tješilo i bodrilo, da ostanem stvaran.

Sutradan stigne i komisija u našu klasu: Meštrović, Becić, Kljaković, Krizman, Babić, Vanka i mnogi profesori sa Sveučilišta. Bilo ih je dvadesetak, predvođenih dr. Brankom Šenoom kao domaćinom kuće. Tišina. Gledali su i gledali. Meštrović pođe do one moje okrenute nevolje i veli, da se to pokaže. Stavili su taj veliki okvir i papir na samu peć (nije gorjela, ali ja sam gorio od uzbuđenja): "Ovo je dobro, ovo je izvrsno, Buliću, Vas ćemo nagraditi!" Čuo sam to i postepeno razumio. Bio sam buzdovan kojim su tukli Vanku. Miheliča mi je bilo žao, jer su ga nepravedno omalovažili, a on ipak nije zaslužio tako poraznu majstoricu. Tada je i meni bilo jasno, da se veliki igraju malima kao pionima na nekoj imaginarnoj dugoročnoj partiji šaha, što se zove: društveni ugled i moć. No ipak je svakomu takvom neuglednom pješaku dana mogućnost, da ako izigra sve zasjede, stigne do suprotne granice polja i postane - figura. Sve te naše borbe i nadmetanja često puta su samo odrazi i simboli onoga vječnoga straha od ništavila, što se očituje u previše naglašenoj vitalnosti i agresivnosti.

S Vankom sam postepeno izgradio ne samo snošljivost, nego i prijateljstvo. A s Miheličem sam uvijek tih godina bio iskreno i kolegijalno raspoložen. *(Zapisci Bruna Bulića I.).*

Na Akademiji je počeo rad - veliki akt, crtanje na papiru u prirodnoj veličini. Prof. Maksimilijan Vanka, vrlo zanimljiv slikar, kojega nisu dovoljno shvatili ondašnji naši faktotumi. Vanka je bio zagorsko dijete, plemićkoga roda. Za slikara se je školovao u Belgiji. Donio je nešto od toga flamanskoga izraza sa sobom. Zagovarao je seljačku samobitnost i u nizu velikih platna naslikao je španjolsko-flamanske po nadahnuću, ali po duševnosti zagorske prizore. Dakle jednu seljačku, gotsku orijentaciju u slikarstvu! Vanka nam je odmah predočio i neke školske crteže, što ih je njegov najbolji đak Krsto Hegedušić izveo u njegovoj školi, prije nego li je pošao u Pariz na usavršavanje. Ako je tako, onda onaj primitivno-naivni izraz kod Ivana Generalića ima mnogo sličnosti s Vankinim ostvarenjima još u Flandriji. Ja sam odmah osjetio, da će to biti borba između mene i Vanke. Giotto i Van Gogh! Ali to je bila poštena borba! Ne zna se tko je bio više *fair-play:* Allons' Van Gogh! *(Zapisci Brune Bulića II.).*

Ivan Lacković Croata

Najprije obuzet čarolijom Hlebinaca i čvrsto usmjerenom rukom Krste Hegedušića, radom i nastojanjem stekao je zavidno znanje i pročišćeno slikarstvo, gdje crtež ima one predrafaelske odlike visokih dionica jednostavnosti i "nebeske" ljepote. Ivan CROATA je prvi među jednakima. *(Zapisci - Sjećanja Brune Bulića III.).*

Ivan Rabuzin

Jaki pojedinci, koji su sami za sebe slikarske epohe i koji ne dopuštaju da ih se oponaša, bogatstvo su jedne sredine. U Italiji jedan Arcibaldi, u Španjolskoj jedan Dali, u Njemačkoj Klee, ili kod nas Rabuzin. *(Zapisci Brune Bulića II.).*

Ivan Rabuzin je stvaralac jedinstvenoga načina - stila slikanja, samo njemu svojstvenim načinom i poetikom stvaralački osebujne do sada neviđene ljepote i tehničkoga slikarskoga postupka. Nije mu se bilo lako probiti sve do svjetske slave, koju je 100% zaslužio. *(Zapisci - Sjećanja Brune Bulića III.).*

Slavko Stolnik

Vrlo je sretna okolnost odkriće i prikazivanje, od strane Josipa Depola, Slavka Stolnika, bivšega milicionera, kao vrlo nadarenoga slikara kompozitora baroknih zbivanja, gdje slikanje više nije tako naivno, nego čvrsto i uvjerljivo, u kojemu se zapaža znanje i vještina. *(Zapisci - Sjećanja Brune Bulića III.).*

Mirko Virius

Veliki realist i osebujni talent. Izražajan, istinit bez jeftine kozmetike.

A što je s onim "učenim" profesionalcima akademskim slikarima, što su bili uvoznici tuđih škola, težeći da stvaraju po nekim zajedničkim regulama (kao i naivci), ali sa stranom licencijom? Oni su bili legija stranaca! Ukratko, maniristi, dekorateri: schöngeisti. Ipak su i u toj bezkičmenosti nastale spasonosne katarze i ljudi su se (neki) preporodili, osjećajući u srcu stvaralačku slobodu! Što se mene tiče pokušao sam, da sve shvatim ali da ostanem svoj. Htio sam da prilagodim sebi i najpogubnije otrove i da ih preobrazim u svoje spasonosne lijekove. Bez zavisti i podcjenjivanja ikoga, ali i ostajući slobodan i svoj. *(Zapisci - Sjećanja Brune Bulića III.)*

Giotto di Bondone

Sjekli smo doline i brežuljke Romagne i Apenina. Predvečer stigosmo u Assisi, zemlju sv. Frane i franjevačkoga osjećaja života. U konačištu guranje, komešanje i odjednom: Mir i dobro! Došla je večer. Svi smo sabrano i tiho blagovali, uzprkos kišici i modernom životu. Ovdje je to bila kiša kao i ona iz godine 1200., a moderni život je - pokisnuo. Sutradan smo razgledali s udivljenjem sve crkve i sva sveta mjesta. Pogotovo freske u gornjoj crkvi konventualaca. Posebno Giotto i još prije njega Giovanni Cimabue. Taj Giotto, preteča Hlebinske škole, sa svojim škiljavo nacrtanim očima, dugim tankim nosevima i izbočenim čeljustima, ali s dramatičnim rasporedom i puninom duševnih osjećanja u pokretima likova.

Giotto je otvorio širom vrata slikarstvu u prirodi. Njegovi su počeci ujedno i počeci faustovskoga pojmovanja bitnosti. Franjo, sin Bernardona, u Giottu je dobio

tumača svomu kršćanskomu panteizmu. Bez Franje ne bi bilo ni Van Gogha ni Impresionista. Pitanje je, bi li bilo i europskoga slikarstva? *(Zapisci Brune Bulića I.).*

Vincent Van Gogh

Imao sam prilike vidjeti u Giardinima Bienallea jedinstvenu slikarsku retrospektivu Van Gogha, onda još slabo poznatoga genijalnoga nizozemskog slikara. Sada (1990.) u Amsterdamu je 100. godišnjica njegove tragične smrti, i vlada neviđeno zanimanje za njegovo slikarsko djelo! Čudim se samom sebi, što sam onda među prvima i na Akademiji u Veneciji, a pogotovo u Zagrebu 1927. zdušno zagovarao njegovo slikarstvo. A služi mi i na čast (bez samohvale), što sam bio i njegov sljedbenik. Godine 1974. imao sam prilike u Amsterdamu dobro razgledati njegov muzej. Na zadnjem katu te prekrasne zgrade, u posebnom kabinetu, vidio sam japanske originalne drvoreze u bojama, od ruku Utamara, Hanurohe, Okusaja i drugih, što ih je Vincentu njegov brat Theo, trgovac umjetninama, darovao, a ovaj je to mudro koristio kao poštapalicu u svom slikarstvu. Od tih velikih slikara Izlazećega Sunca još prije Van Gogha crpio je i Eduard Manet mnoge istine, kao i ostali impresionisti, vraćajući slici njezinu plošnost, a crtežu i lokalnoj boji njihova prava. Možda je prava mjera tih tehničkih izražaja negdje u sredini. Ipak nije preporučljivo početi slikati s promišljajem, nego neka nam tijek rada razvije pronicavost postupka. *(Zapisci Brune Bulića II.).*

S Trojicom sam još u svojstvu gosta izlagao u Varaždinu, pa i tamo nešto zaradio. Sa Slavkom Šohajem drugarstvo je ostalo nepomućeno, mislim još i čvršće. Aferim! Da budem iskren, moj nastup 1934. bio je u znaku Maneta i Van Gogha, to jest Japanaca, a donio sam ga iz Venecije. Ne znam kako su došli moji profesori do Van Gogha, samo znam pouzdano da po njima nisam ja došao. Ali neki "kunsthistoričari čarki" uporno tu stvar pripisuju mojoj ovisnosti od tumačenja uvaženih naših starijih uvoznika. Ja još uvijek stojim na stanovištu, da slika ne bi trebala biti rupa u zidu sa svojom obmanom dubine. Nu neki su zaljubljeni u *valere* (tonove boja, nap. M. M.). To je točno, ali za one slike, koje zamjenjuju i zidove. *(Zapisci - Sjećanja Brune Bulića III.).*

Leonardo da Vinci

Milano, velegrad, mozak i obje ruke privrede, ali i onaj čudesni oslikani zid jednoga Leonarda da Vincija. Njegova *Posljednja večera* kao da je i posljednja riječ u slikarstvu. Što mari ako je toliko istrošena, što ako je tu i tamo nečitljiva? Ta freska ipak diše, još živi možda onim životom bolesnika prikovana uz krevet, ali čiji duh zna biti toliko izoštren i domišljat, da se zapravo dovinjuje najvišim mogućim visinama savršenstva. Tri puta po tri lika i središnja skupina od trojice s Kristom trinaestim. Leonardova kompozicija boja prodrla je u sve slikarske radionice i stvorila bezbroj epigonskih večera. Teme Posljednjih večera računaju se na one prije i poslije Leonarda. Samo za Leonardovu Večeru isplati se doći u Milano i ostati bez objeda i večere. *(Zapisci Brune Bulića I.).*

Francè Mihelič išao je svojim putem! Ipak s onim duševnim raspoloženjem što obilježava gotiku! Nas smo dvojica prijatelja ulazili u slikarske rasprave. Nažalost, nikako da nađemo zajednički jezik. Ja sam tvrdio, da svako dijete ima svoje roditelje sve dotle dok sámo ne postane roditelj i ima svoju djecu. To da je lanac evolucije i prava umjetnost izvan vremena. Jer ono što je bilo nekad stvaralačko, ne može prestati da bude i danas. A manire da su danas samo duktusi, vrlo važni, ali variabilni.

Mihelič je tvrdio, da samo ono primitivno na slici može biti iskonsko i vrijedno. To je sve skupa bila obična skolastika. Idealizam, što primorava ona dva jarca na brvnu, da ne odstupe ni korak sa svoga mjesta. Sad smo se mi neprestano motali oko jajeta i kokoši, što je starije. "Francè, svaki umjetnik mora biti najprije svoj, da bi postao naš." Istini za volju, Mihelič je to odavna bio! Krasne čiste linije njegovih aktova jednoga Botticellija same su po sebi govorile o značajnom umjetniku. Svakako mu ne će pomoći, ako puno priča o slikarstvu, kao ni meni. I *tutti quanti!*

Ja sam za sebe pronašao način kako da budem ja. Model nisam slijedio kao *muskelmanna* (mišićava čovjeka, mišićavca, nap. M. M.), nego kao volumen u prostoru, kao stereometriju. U tom sam pogledu bio jedini u Akademiji. Ali sam osjetio, da je to nešto što će dignuti prašinu. Ne onako kako su Cézanne i njegovi sljedbenici to shvaćali, stvarajući nemirnu prašinu slike, nego više onako kako je to znao Piero de la Francesca ili raniji Manet. A pogotovo Van Gogh u nekim svojim radovima.

Mi ne trebamo slikati dubine ili luknje u zidu, jer je to isto kao da bismo glazbenomu intendantu htjeli dati ljudski govor. Slikarski prostor je konvencionalan još od prvih slikara po špiljama u Pirenejima. Ali Cézanne je zanimljiv kad iz prirode stvara *panopticum* slikarstva, što upućuje na vivisekciju slikarskih gledanja. U slikarstvu ne mogu biti a priori propisani zakoni. Dobra je ona izreka: postoji priroda, ali i moja slika u njoj. Spinoza veli da nad Božjom supstancom ne može biti još nešto više, što se njoj može suprotstaviti. Ergo i Sotona je ovisan o Božjoj volji. To treba prihvatiti. Svaka slika i ona bez slikarske vrijednosti je SOS duše onoga koji ju je načinio rekavši: Rodilo se je! *(Zapisci Brune Bulića II.).*

Nabačeni portreti

Vlaho Bukovac je sladak, ali vrhunski majstor, da od te sladkoće napravi umjetnost. Inače mi se ne sviđa. *(Zapis Mate Marčinka od 9. svibnja 1985.).*

Antun Gojak je rođen u Makarskoj 1907. Grad Makarska odlikovala ga je za životno djelo. Nakon teške i kratke bolesti umro je u bolnici u Splitu. Njegovo slikarsko djelo nije veliko količinom, ali je značajno i darovito. *(Zapisci - Sjećanja Brune Bulića III.).*

Mijo Kovačić mi je od naivaca najdraži. *(Zapis Mate Marčinka od 28. ožujka 1986.).*

Miroslav Kraljević je slikar, Josip Račić je umjetnik i ima dušu. (Zapis Mate Marčinka od 28. ožujka 1986.).

Slavko Šohaj znao je zrelo slikati. *(Zapisci Brune Bulića II.).* Koliko god je Slavko Šohaj dosegnuo zavidnu izražajnost vrhunske modernosti, te hvale nisu ga spriječile da i dalje budemo prijatelji. *(Zapisci - Sjećanja Brune Bulića III.).*

Fedor Vaić bio je vrlo dobar crtač, ali s bojom se nije dobro snalazio. *(Zapisci Brune Bulića II).*

Bruno Bulić: AUTOPORTRET (Brončana medalja)

Safet-beg R. BAŠAGIĆ

*Čarobna kćeri**

ČAROBNA kćeri prirode majske
Otvori svoje kapije rajske
O daj me pusti u bajni dvor!
Gdje milo poje
Pjesmice svoje
Istočnih vila veseli kor.

Da njine kajde u naše pjesme
Slijem, da teku u rajske česme
Jer hrvatskog jezika šum
Može da goji
Može da spoji
Istok i Zapad, pjesmu i um.

Sad silno huči, ko burno more,
Sad blago kao kroz vilin-dvore
Tajnih duhova čarobni poj,
A sada bruji
Kao da zuji
Kroz bašču pčela prognani roj.

Sad opet nježno kao da tuži
Jubulče malo na rumen-ruži
Jadeći gorko na udes svoj.
Tako se milje
I sve smilje
U tebi stapa, jeziče moj!

* Pjesma je iz 1896. godine.

Marija POGORILIĆ

Špačo

Svaki dan, već sedan lit
u šest, u uru ranu
sprid špača se stanu
debeli Tone, gljuhi Ive
čoravi Frane, gobasti Martin
da popiju svoj kvartin.
Svaki štoriju svoga života povida
zdravlja ni, penšion mali
za platiti dec, vajk malo fali.
Ti bejati špačo u srid grada
pun je tuge, žuči, jada.
Kuliko sriče u ten mižuliču vina
tuliko puota, žulji u toj bačvi deština.
A kada se u puodne špačo zapré
svaki svojin puten gré,
debeli Tone spati
gljuhi Ive boče zugati
čoravi Frane z ženon se karati
a gobasti Martin?
Njemu je deštin
na grob svojoj tretoj ženi
punesti ščapun crleni.

Đuro VIDMAROVIĆ

Čije je "Slovo o plku Igoreve"?

"Slovo o vojni Igorevoj", priređivač Josip Užarević, prevoditelji Marko Grčić, Radomir Venturin, Nataša Vidmarović, bilješke i komentari Marko Grčić i Nataša Vidmarović, Školska knjiga, Zagreb, 1999.

U dragocjenoj biblioteci "Vrhovi svjetske književnosti" zagrebački nakladnik "Školska knjiga" predstavio je hrvatskoj javnosti klasična pjesnička djela ukrajinske srednjovjekovne književnosti pod zajedničkim naslovom "Slovo o vojni Igorevoj". Osim navedene pjesme u knjizi se nalaze i sljedeća djela: "Slovo o Zakonu i Milosti", "Slovo o pogibiji ruske zemlje", "Tužbalica kneza Ingvara Ingvareviča" i "Zadonščina" sa stručnim dodatcima: "Spor o autentičnosti "Slova o plku Igoreve", akademika Josipa Bratulića i "Pogovor", profesora Užarevića.

Prevođenje i objavljivanje navedenih književnih djela u navedenoj biblioteci treba pozdraviti. No, nakon čitanja komentara i bilješki kojima su popraćeni prijevodi, nameće se neugodno pitanje: nismo li povrijedili ukrajinski narod, odričući mu pravo na njegovu književnu baštinu? Pođimo od "Pogovora" uvaženog profesora zagrebačkog Filozofskog fakulteta i cijenjenog stručnjaka za rusku književnost, dra Josipa Užarevića. Već podnaslov njegovog "Pogovora" daje prostor za nelagodu koju sam spomenuo u prethodnoj rečenici: "Ilarionovo Slovo o Zakonu i Milosti i Slovo o vojni Igorevoj u kontekstu stare ruske književnosti". Prosječno upućen čitatelj sasvim će logično zaključiti da se iza pojma "stara ruska književnost" krije književna baština današnjeg ruskog naroda. Istina je, međutim, da u vrijeme nastanka navedenih književnih djela nije postojao ruski narod kao posebna slavenska etnija, niti Rusija kao država. Postojao je ukrajinski narod pod nazivom Rusiči, odnosno Rusini u velikoj državi koja se nazivala Kijivska Rus'. Ruski je narod jedan od najmlađih slavenskih etnosa.

Slijedimo dalje profesora Užarevića.

Nakon navedenog naslova, prva rečenica prvog dijela njegovog "Pogovora" glasi:

"Počeci tisućugodišnje ukrajinske, ruske i bjeloruske književnosti nerazdvojno su povezani s kristijanizacijom Kijevske Rus'i u posljednjoj četvrtini 10. stoljeća, točnije 988. godine."

Slijedi profesorov zaključak:

"Prvih trista godina (od 10. - 13. stoljeća) obuhvaća razdoblje koje je u književnopovijesnome smislu zajedničko svim trima istočnoslavenskim narodima - Ukrajincima, Bjelorusima i Rusima. S obzirom na to da u hrvatskoj tradiciji ne postoji inače bitna kulturno-povijesna razlika među izrazima RUS' i ROSSIJA te pridjevima koji od njih nastaju (ruskij - russkij - rossijskij), treba posebno istaknuti kako - s obzirom na Ukrajince i Bjeloruse - pod "staroruskom književnošću" valja razumjeti upravo književnost Kijevske Rus'i. Istini za volju, i sami Rusi (Velikorusi) rado izjednačuju

rečene nazive u tome smislu da "staroruski" znači "neki prijašnji ruski", a "Rus'" - "neka prijašnja Rusija". Tako pojmovi "Stara Rus" i "stara ruska književnost" obuhvaćaju, u skladu sa suvremenim ruskim stajalištem (koje je prihvaćeno i u hrvatskoj rusistici), razdoblje od 10.-17. stoljeća, iako se u međuvremenu - od 13. stoljeća nadalje - već bio počeo oblikovati kako ukrajinski ("maloruski") tako i bjeloruski kulturni, jezični i nacionalni identitet. Koliko, dakle, za Ruse "staroruski" znači ujedno i ukrajinski, odnosno bjeloruski - ostaje nejasno. Ovdje se nazire svojevrsna političkopovijesna i kulturnopovijesna manipulacija imenom, tj. hegemonijsko prisvajanje povijesnoga imena; ali nije nimalo jednostavno utvrditi stupanj i (ne)opravdanost te manipulacije-hegemonizacije"...

Dakle, iz navedenog obrazloženja treba zaključiti sljedeće:

1. "Počeci tisućugodišnje ukrajinske, ruske i bjeloruske književnosti *nerazdvojno* (spac. Đ. V.) su povezani s kristijanizacijom Kijevske Rus'i..."

2. "Prvih trista godina (od 10.-13. stoljeća) obuhvaća razdoblje koje je u književnopovijesnom smislu zajedničko svim trima istočnoslavenskim narodima - Ukrajincima, Bjelorusima i Rusima."

3. "... od 13. stoljeća nadalje - već se bio počeo oblikovati kako ukrajinski ("maloruski") tako i bjeloruski kulturni, jezični i nacionalni identitet."

4. Od strane Velikorusa postoji "hegemonijsko prisvajanje povijesnog imena", ali za hrvatskim rusistima "nije nimalo jednostavno utvrditi stupanj i (ne)opravdanost te manipulacije-hegemonizacije."

Akademik Bratulić u članku "Spor o autentičnosti "Slova o plku Igoreve" odlučno zaključuje, bez obzira na bojažljiva upozorenja koja je naveo prof. Užarević:

"Dokazano je, dakle, da je SLOVO napisano u 12. st., prepisano u 16. st., te se rangira kao remek-djelo srednjovjekovne RUSKE (podvukao Đ. V.) književnosti."

Pročitajmo kako prevoditelji i pisci bilježaka reagiraju na navedenu dilemu:

1. Natalija Vidmarović (Slovo o Zakonu i Milosti)

"... To je pridonijelo porastu moći i utjecaja KIJEVSKE RUSIJE, pa se titula kneza počela označavati i riječju kagan." (str. 10., 32.)

"... Inače, Bog je u RUSIJI štovan upravo kao Sveto Trojstvo, dakle u najmističnijem obliku." (str. 20.)

"...On navodi podatak da su 971. godine vojnici RUSKOG kneza Svjatoslava prinosili ljudske žrtve pokraj rijeke Dunava." (str. 26.)

"... Inače, u RUSKOME pravoslavlju samo su dva sveca jednaka apostolima - to su Vladimir i kneginja Olga." (str. 31.)

" ... Nakon krštenja Vladimir je dobio ime Vasilije (grč. Basileios - carski). U SLOVU se ono spominje samo jednom, iako su se u STAROJ RUSIJI slavenska (poganska) i kršćanska imena upotrebljavala podjednako." (str. 34.)

2. Marko Grčić (Slovo o vojni Igorevoj)

"... Bojan se kao STARORUSKI bard spominje u Slovu i Zadonščini, koja oponaša Slovo." (str. 51.)

"... Pod njim se kijevska Rusija ujedinila." (str. 52., 53.)

"... Tmutorokanj je bio RUSKA kneževina podložna černigovskim knezovima." (str. 57.)

"... Hoće se reći kako su Rusi već duboko zašli u neprijateljsko područje i da je RUSKA ZEMLJA ostala daleko za njima." (str. 58., 63.,77., 79., 80.)

"... Misli se da ovdje tvorac Slova govori o tri etape RUSKE povijesti:..." (str. 62.)

"... Dažbožji (Dažbogov) unuk je cijeli RUSKI narod." (str. 64.)

"... Rukave je gornje odjeće plemstvo u STAROJ RUSIJI izrađivalo vrlo dugačke." (str. 81.)

"... Igorev je sin Vladimir odista bio oženjen Kočakovom kćerju, i kad se 1187. vratio sa ženom i djetetom u RUSIJU, opet se vjenčao po crkvenom obredu." (str. 86.)

Natalija Vidmarović (Zadonščina)

"...Dmitrij Ivanovič (1350-1389) - veliki knez vladmirski i moskovski, unuk Ivana Daniloviča Kalite, poznatog u povijesti kao sakupljač RUSKIH ZEMALJA (politika ujedinjavanja kneževina pod vlašću moskovskog kneza) nakon mongolsko-tatarske najezde. Dmitrij je nastavio politiku centralizacije RUSKIH ZEMALJA. Poznat je kao jedan od najslavnijih vojskovođa u ruskoj povijesti." (str. 125.)

"... Polje polovačko - u daljnjem tekstu spominje se i Zemlja polovačka: tim su se pojmom u STAROJ RUSIJI označavale sve zemlje istočno od RUSIJE, koje su naseljavali nomadi - najprije Pečenezi i Polovci, a potom i Mongoli." (str. 130.)

"... Car Batu-kan ili kan Batyj (umro 1255) - Džingis-kanov unuk. Poduzeo je napad na RUSIJU 1237. i u kratkom roku, već do 1241. razbio i osvojio većinu ruskih kneževina." (str. 152.)

Iz navedenih citata je vidljivo da N. Vidmarović umjesto pojmova Kijivska Rus' - ili možda pojmova koji bi bili normalniji, da ne kažem uljudniji prema prijateljskom ukrajinskom narodu (jer otklanjaju, možda nesvjesno poistovjećivanje s hegemonističkim tezama velikorusa, na koje upozorava i prof. Užarević): staroukrajinska država, odnosno srednjovjekovna Ukrajina - koristi pojmove: KIJEVSKA RUSIJA, RUSIJA, STARA RUSIJA i RUSKE ZEMLJE, a M. Grčić pojmove RUSKA ZEMLJA, STARA RUSIJA i RUSIJA.

Uz navedenu terminologiju, naši autori nazive ukrajinskih mjesta, te rijeka, pišu onako kako te toponime i hidronime nazivaju Rusi, a ne kako ih nazivaju Ukrajinci.

Prof. Užarević je iznio zaključak da su prva tri stoljeća tj. od 10. do 13. stoljeća Ukrajinci, Bjelorusi i Rusi zapravo jedinstvena jezična i etnička masa. Ova tvrdnja korespondira s tezom koja je u boljševičkoj i carskoj Rusiji bila dominantnom, a ni danas nije odbačena kao proizvod kolonijalnog odnosa prema ukrajinskom narodu, tj. da se što idemo dublje u povijest, navedena tri naroda sve više etnički poistovjećuju, da bi se na kraju stopila. Dakle, ovdje se problematizira pitanje etnogeneze ukrajinskog, bjeloruskog i ruskog naroda. Hrvatskim je čitateljima problem razlikovanje etnonima Rusiči, Rusini Russi, Rossi, Ukrajinci, Moskoviti, Rusi, te razlika u državnim nazivima Kijevska Rus', Kijevska Rusija, Moskovija, Rusija, Zaporiška Sič, Ukrajina. Na taj

problem priređivači i komentatori ovoga izdanja nisu upozorili, a upravo je on važan za razumijevanje "prostora i vremena" u kome su Slovo i ostala djela nastala. Kako bih hrvatskim čitateljima pomogao u razumijevanju ovih problema, koristim se radom ukrajinskog znanstvenika i diplomata, dr. Evgena Paščenka.

Evo što o tome piše dr. Evgen Paščenko:[1]

"Kao ranofeudalna država Kijevska Rus' je već u 9. i početkom 12. stoljeća bila ogromno i moćno ujedinjenje s centrom u Kijevu. U granicama snažne tvorevine Kijevske Rus' bili su ne samo svi prostori naseljeni istočnim Slavenima već i šira područja. Starokijevska država obuhvaćala je teritorij od Baltika do Crnog mora, od Zakarpaća do Volge i rijeke Oke. (...)

U doba procvata ruskog imperija tijekom 19. st. Ukrajina proživljava najsnažnije iskorjenjivanje nacionalne svijesti, a njezina se povijest u ruskoj historiografiji interpretira kao sastavni dio ruske povijesti. Ukrajina se tumači kao ruska provincija. Ukrajinskoj su povijesti ruski caristički povjesničari 18. i 19. stoljeća oduzeli njezino prastaro ime i povijesni prostor - Kijevsku Rus'. Ukrajini susjedna zemlja, koja će se kasnije nazvati Rusijom, do početka se 18. st. zvala Moskovija. (...)

S postupnim porastom Moskovske Kneževine na račun osvojenih susjednih zemalja rasla je i svijest o nužnosti formiranja imperija. Taj akt je ostvario tvorac ruskog imperija Petar Veliki. Modernizirajući svoju državu prema zapadnim modelima, on ju je morao nazvati nekim prastarim imenom čime bi dokazao postojanje povijesne tradicije svoje zemlje. Pošto je moskovska država bila jedna od najmlađih u slavenskim državnim tvorevinama, Petar Veliki je bacio oko na Kijev, jer je upravo nekadašnja Kijevska Rus' koja se u starogrčkoj, odnosno crkvenoj bizantskoj terminologiji zvala Rosija, najviše imponirala Petru. Upravo je crkva, odnosno Kancelarija carigradske patrijaršije, bila novostvorenom ruskom imperiju glavni izvor za dodjeljivanje i naziva i titula i blagoslova. (...)

Moskva je treći Rim, a četvrtog neće biti'. Petar Veliki je za svoj imperij od Carigradske patrijaršije preuzeo naziv Rosija i morao je dobiti titulu imperatora, koju doduše još dugo poslije njegove smrti nisu priznavali zapadni vladari. Od Bizanta je Rusija preuzela i svoj novi grb, a ujedno je i samu sebe proglasila centrom pravoslavlja. (...)

Kijev je također bio i centar pravoslavlja na slavenskom istoku i upravo je on preuzeo od Bizanta i 988. g. službeno uveo kršćanstvo istočnog obreda. Imao je neovisnu samostalnu patrijaršiju i bio je podređen samo Carigradu. (...)

Otac Petra Velikog, Aleksej Mihajlovič, odmah poslije sklopljenog ugovora s Ukrajinom 1654. godine, počeo je kampanju iskorjenjivanja bilo kakvih etničkih razlika između Ukrajinaca, odnosno Starorusa, i onih susjednih naroda moskovske države.

Tijekom 17. st. Moskovska se Kneževina, munjevito se šireći prema azijskim prostorima koji nikada nisu bili u sastavu te države, pretvorila u ogromnu tvorevinu s konglomeratom neslavenskih i slavenskih naroda pod dominacijom Moskve. Petar Veliki i njegovi potomci tijekom stoljeća nastavili su iskorjenjivati sve što bi značilo samobitnost prastarog naroda s centrom u Kijevu. Kako se njima oduzelo izvorno ime

Rus', koje je preneseno na bivšu Moskoviju u nazivu Rosija, znanost kako carističkog tako i sovjetskog doba tumačila je povijest oduzimajući Ukrajincima pravo na prošlost i prikazujući sebe kao pravog nasljednika Kijevske Rus'. (...) Pošto je izgradio Peterburg kao opozicijsku tvrdavu Moskvi, Petar I. započeo je s rušenjem Kijeva koji je simbolizirao tu nezavisnu staroukrajinsku državu. Zato je sva politika bila usmjerena na iskorjenjivanje starokijevske povijesti u svijesti ukrajinskog naroda. Najprije im je bilo oduzeto ime Rus' i preneseno na moskovsku državu, na nekadašnju Moskoviju u čijem je nazivu, kao i u nazivu etnosa Moskovi (Moskoviti), odjekivala etnička ugrofinska komponenta. Stvarajući imperij tu je novu državu Petar Veliki nazvao imenom nekadašnje moćne države - Rus', ali u grčkobizantskoj transkripciji - Rossija. (...) Znanstveni principi često su zamjenjivani ideološkim, jer je i caristička i sovjetska cenzura kontrolirala razvoj i stanje terminologije kako bi odgovarala osnovnom cilju jačanja Ruskog (Sovjetskog) Imperija. (...)

Vodeći povjesničar Ukrajine Mihajlo Gruševski 1906. g. kritizirao je ruske sheme o Kijevskoj Rus'... On je Ukrajince genetski povezivao sa slavenskim plemenom Poljana koje spominje ljetopisac Nestor, a koji su prema Gruševskom činili etničku osnovu kijevske države. Mihajlo Gruševski je oštro kritizirao pokušaje ruskih istraživača da kijevsko doba smatraju centrom ruske srednjovjekovne povijesti. On je tvrdio da to znači podcjenjivanje nacionalne osebujnosti poljansko-ukrajinske narodnosti. To bi značilo zamagljivanje moskovske povijesti umjetnim naslojavanjem kulture posve drugog naroda, ukrajinskog, a to tvrdi Gruševski, smeta traganju za suvremenim ruskim nacionalnim identitetom, pa čak ako se i kriterij državnosti uzima za osnovu određivanja najvišeg prava na Kijevsku Rus'. (...) Kakav je onda suodnos bio te novoruske, odnosno moskovske povijesti i povijesti Ukrajinaca iz starokijevskog doba? Prema Gruševskom, kao što je Galija, nekad rimska provincija, sadašnja Francuska, preuzela od Rima mnoge elemente društveno-gospodarske izgradnje, prava, kulture - nešto je slično učinila i Moskva glede Kijeva. ... Mada Moskva ima značajke preuzete od Kijeva, korijeni Moskve, njezine kulture i državnosti izrasli su iz posve drugih zemljopisnih, političkih i etničkih uvjeta karakterističnih za istočnoslavenski sjever, na kojem se formirala na bazi sasvim drugog etnosa - moskovska država koja će se kasnije zvati Rosija, odnosno ruski narod, tvrdio je Mihajlo Gruševski."

Nakon raspada Sovjetskog Saveza pojedini ruski povjesničari i arheolozi pokušavaju na suvremen i imperijalnim aksiomima ne opterećen način pristupiti problemu etnogeneze vlastitog naroda. U tom kontekstu vrlo su zanimljiva razmišljanja poznatog ruskog arheologa, člana Ruske Akademije Znanosti, Valentina Lavrijetijeviča Janjina, inače šefa Katedre za arheologiju na Fakultetu za povijest Moskovskog Državnog Univerziteta (MGU). Njegovo razmišljanje pokazat će da naši komentatori nisu u tijeku suvremenih zbivanja u ruskoj historiografiji i arheologiji, zbog čega su im zaključci zastarjeli.

Akademik Janjin je rukovodio arheološkom ekspedicijom u poznatom ruskom

povijesnom gradu Novgorodu. O dijelu nalaza na tom važnom ruskom arheološkom lokalitetu on kaže:[2]

"... Iskopali smo više 'usadba' (imanje lokalnog čelnika s nastambama, op. Đ. V.) posadskih obitelji i pronašli ondje službene listine napisane na vanjskom dijelu brezove kore. I vrijeme i imena slažu se s povijesnima. (...) Svaka tri desetljeća Novgorodci su postavljali nove drvene grede kojima su popločivali gradske ulice. Nove grede postavljali su na stare koje su još bile cijele, ali utonule u vlažno glineno tlo, a poznato je da glina čuva drvo od raspadanja. Ovakve su naslage rasle tijekom stoljeća. (...) Po kolutovima na presječenim gredama možemo odrediti kada su se stvari i napisi na brezovoj kori našli u zemlji. (...)

Slaveni su bili zemljoradnici. Nazivi poljodjelskih oruđa proizlaze iz praslavenskog jezika i nije slučajno da je najsnažnija ličnost u slavenskim legendama zemljoradnik PŠEMISL PJAST, naš MIKULA SELJANOVIČ. Glagoljica koju su stvorili Ćiril i Metod nije se proširila po Rusiji. Najstarija ruska knjiga napisana je ćirilicom. To je Evanđelje koje je naručio novgorodski posadnik Ostromir. A ćirilica, kako smatraju, nije bila izumljena, nego se oblikovala na bazi grčkog alfabeta evolutivno. Braća prosvjetitelji su prevodili bogoslužne knjige na starobugarski koji kod nas nazivaju crkvenoslavenski jezik, ali to nikada nije bio tjurski jezik. Okupatori, Bugari, dali su svoje ime slavenskom plemenu, ali su preuzeli njegov jezik. Procesi formiranja suvremenih naroda su složeni . Mi doista imamo i tjurske gene.

Što se tiče pisanih izvora, stvarno ih je malo pristiglo iz srednjega vijeka. Bičem stare Rusije bili su požari. Vatra nam je oduzimala to što su na zapadu sačuvali kameni burgovi. (...)

I na kraju pismenost. Prije nego što su otkrili zapise na brezovim korama, smatralo se da je u Rusiji čitati i pisati znalo jedino svećenstvo i plemstvo. Ali ove zapise koji su nastali između XI. i XV. st. napisali su obični zanatlije, poljoprivrednici i žene. Pronašli smo 810 brezovih zapisa. Ali to je tek manji dio onoga što se većim dijelom još nalazi pod zemljom. Ovakve smo zapise pronašli u još devet gradova, Pskovu, Smolensku, Tveru... Pismenost je pokazatelj visoke kulture srednjega vijeka. (...)

Najzanimljivije je to, da je o različitosti korijena Slavena iz sjeverne i južne Rus' i pisano još u Povijesti minulih ljeta. Dva brata, Radim i Vjatko, došla su iz Ljahov, tj. dva su se plemena - Radimiči i Vjatiči - preselila sa zapada. A istražujući brezove zapise, akademik ANDRIJ ANATOLIJOVIČ ZALIZNJAK odredio je najkarakterističnije osobine novgorodskog dijalekta. Te osobine čine ovaj dijalekt srodnim zapadno-slavenskim govorima. Ranije se smatralo da je Kijevska Rus' govorila jedinstvenim jezikom, a da su se različiti dijalekti počeli formirati tek nakon njezinog raspada. Ovako su nas učili u školi. Međutim, u brezovim zapisima XI.-XII. st. postoji više bitnih razlika između jezika kojim se u to vrijeme govorilo u Kijevu i Novgorodu, nego u onima iz XIV.-XV. st. Ispada da su Poljaci Krivičima, Vjatičima i novgorodskim Slavenima, po podrijetlu rodna braća, a kijevsko pleme Poljana ispada da je svim navedenim plemenima bratić. Nije se desio raspad, a potom propadanje jedinstvene narodnosti Kijevske Rus' i (kako smo ranije učili), nego upravo obratno: tekao je proces uzajamnog

zbližavanja i obogaćivanja dviju istočnoslavenskih zajednica. Ali područje interferencije vidi se još uvijek poput ruba bez obzira na stoljeća zajedničkog života."

Vratimo se sada "Slovu o vojni Igorevoj". O pripadnosti ovoga genijalnog književnog djela slobodan sam navesti mišljenje ukrajinskog znanstvenika Sergija Jefremova.[3] O tome on piše sljedeće:

"... Međutim, naša pismenost imala je u sebi i čisto književna djela. Primjer toga sačuvalo je do danas nezaboravno djelo 'Slovo o vojni Igorevoj'. (...) Slovo je došlo do nas u vrlo nespretnoj redakciji dosta kasnog vremena, učinjenoj negdje na sjeveru, prepisano često netočno i potom zauvijek izgubljeno. Ali čak i u tuđoj odjeći sjeverne kopije, Slovo je sačuvalo specifičan ukrajinski kolorit, da već prvi istraživači stare pismenosti nisu sumnjali kako je ono nastalo na prostoru Ukrajine. Pantalejmon Kuliš Slovo jednostavno zove duma, opravdavajući to sličnošću poetičkih sredstava i manira Slova i kasnijih ukrajinskih duma. Maksimovič prevodi Slovo jezikom Ukrajine 'kojoj je pripadao i tvorac pjesme i njezin junak, knez Novgorod-Siverski' i kaže da su ukrajinske pjesme slične Slovu o vojni Igorevoj. Ova sličnost privukla je i velik broj ukrajinskih pjesnika. Ni jedno djelo nije bilo toliko puta prevedeno na suvremeni ukrajinski jezik kao Slovo. (Do vremena nastanka ove knjige, dakle do 1919. g. Slovo su prevodili Ševčenko, O. Levicki, S. T. Petruševič, M. Šaškevič, I. Vagilevič, Gušalevič, Didickij, Fedjkovič, Šejkovskij, Ogonjovskij, Partickij, S. Rudanskij, Kenzerskij, Navrodskij, Panas Mirnij, Šurat, Zagul...)

Svojim sadržajem i formom, velikom poetskom ljepotom i jakim domovinskim osjećajem, ono se visoko uzdiže iznad cjelokupne književne baštine starih vremena, što svakako zaslužuje pažnju. Već sama činjenica postojanja Slova baca jasno svjetlo na naše staro pjesništvo, otvarajući široke perspektive za tu daleku davninu.

... Tko god bio autor Slova, ovo djelo pokazuje njegov veliki individualni talent i upućuje na postojanje u to vrijeme u Ukrajini čitave literarne škole s izgrađenom tehnikom, stilom i tradicijom. Čitajući i danas Slovo, čak i u pokvarenoj redakciji, osjećamo svu njegovu izvanrednu ljepotu, visoku slikovitost, savršeni stil koji je ponekad jasno ritmičan, s preciznim izrazima i klasičnim karakteristikama.

... Samo ukrajinske pjesme mogu tako neizravnom ljepotom pokazati tugu za ljubljenim, kao što to pokazuje besmrtni Plač Jaroslavne.

... Autor Slova nije bio samo velik pjesnik, nego i velik domoljub. Njegovo srce je kucalo zajedno sa srcem domovine, boljela ga je njezina nesreća i njezine muke. On je znao kako ujediniti poetsku formu i ove misli. Ljubav prema rodnome kraju i narodu ključa kao vrući izvor u ovom divnom djelu i pokazuje autorove prelijepe slike, te zaziva iz njegovih usta prokletstvo na ljude koji uništavaju domovinu."

Naši prevoditelji i komentatori Slova i ostalih dijelova ove knjige nisu se - na žalost - oslanjali na ukrajinske znanstvenike, već samo ruske i to one koji se, očito, još nisu oslobodili imperijalnog odnosa prema ukrajinskom narodu, njegovoj kulturi i povijesti, a time i etnogenezi.. Mislim da to nije bio dobar put, jer ako povučemo moguću paralelu s našom situacijom, onaj tko bi čuvenu hrvatsku narodnu pjesmu "Hasanaginica" ili "Ljetopis popa Dukljanina" pokušavao protumačiti i analizirati isklju-

čivo kroz radove i stavove znanstvenika jedne susjedne zemlje sigurno ne bi došao do istinitog zaključka. Kao veleposlanik u Ukrajini morao sam čak službeno upozoravati pojedine ukrajinske slaviste da griješe kada Ivana Gundulića svojoj javnosti predstavljaju kao srpskog pjesnika. I ne samo njega, ali to je već druga tema.

Na kraju usudio bih se ponuditi rješenje za zagonetku "Div" koja se, kao jedna od više njih, javlja u čudesnom spjevu Slovo o vojni Igorevoj (100,3). Stih s tom zagonetkom glasi:

Div se trže,
Drvetu na vrhu klikće,
Zapovijeda da sluša - zemlji neznanoj,
(...)

Marko Grčić u bilješci br. 25. piše da *"nije pouzdano razjašnjeno što znači i tko je Div. Ipak većina istraživača vidi u njemu mitsko biće, neku vrstu šumskog duha ili čarobne ptice. Slovar'-Spravočnik (VI. str. 214) kaže: "Drugim riječima, u Slovu o vojni Igorevoj 'div' - pupavac (udod) pojavljuje se u svojoj tradicionalnoj ulozi vjesnika, pri čemu nipošto ne suosjeća s Polovcima, 'poganima', nego s Igorom i s ruskom zemljom. Samo se s toga gledišta može razumjeti idući njegov čin: svojim padom u času Igoreva poraza 'div'-pupavac simbolizira užas i žalost cijele ruske zemlje, čijim se predstavnikom pokazao na početku vojne". Lihačov, nasuprot tome, smatra da to mitsko biće stoji na strani Polovaca, što je prihvaćeno i u prijevodu.*

Držim da se iza pojma "Div6" krije božanstvo Sunca kao odraz interferencije mitoloških sustava naroda u ovom indoarijskom prostoru. Ranko Matasović daje nam informaciju koja pomaže utemeljenju navedene teze.[4]

"Bog Sunce pojavljuje se u hatskoj predaji - piše R. Matasović - *kao Eštan, a u hetitskoj kao Ištanu, što je očigledno adaptacija istoga imena. U luvijskoj predaji ime je boga sunca Tiwat, čemu etimološki odgovara hetitski šiwatt - 'dan'. To su riječi indoeuropskoga podrijetla, izvedive iz korijena *dyew- /*diw- od kojega je i latinski dies i staroindijski dyaus "nebo".*

Dakako, ovo je samo ponuda za razmišljanje kolegama koji su stručnjaci za navedenu problematiku.

1 Dr. Evgen Paščenko:Etnogeneza i mitologija Hrvata u kontekstu Ukrajine, Zagreb, 1999., str. 18-31.
2 Inga Prelovskaja: Je li Novgorod nekada bio Jaroslavlj, je li Batij bio zapravo Ivan Kalita? "Izvjestija" br. 106., Moskva 11. VI. 1998.
3 Sergij Jefremov:Povijest ukrajinske književnosti, "Femina", Kijiv, 1995.
4 Ranko Matasović: Kultura i književnost Hetita, "Matica hrvatska", Zagreb, 2000., str.98.

Nikada više

U sudaru kosti i lima jedna je djevojka od dvadeset ljeta
ostala bez obje noge - jedna prpošna Ana.
Slučaj je u stvari simbolički podsjećao na sudbu slomljena cvijeta,
zabilježen s pet redaka u kronici novinskoj drugoga dana.

Nebo je dalje bliještalo suncem i bubrilo oblacima.
Proljeće je pjevalo, trava bujala i sipile mlake kiše.
Ona je na mahove sanjarila, makar u krvavim ovojima,
makar da je znala - potrčati poljem nikada više...

I oči svih koji je pohodiše bile prepune sažaljenja.
I pogledi su nijemo zborili: gle, sirotica jadna.
A ona je i dalje bila ista, u njoj jata želja i htijenja,
ona je i dalje bila gladna radosti, ljubavi gladna...

Samoća. Muka. Znoj. Noći poneke pune potmula grcanja,
i tmina u kojoj zloćudni vjetar svjetiljke njiše.
Hrpe prijetvornih riječi, gomile lakokrilih obećanja,
i spoznaja u znaku tamnom, jezivom: nikada više.

A dotle se na novinskom stupcu odvijala ista drama:
tri mrtve Ane ili Marije, i dva tri uboga Petra ili Ivana.
Ona je stalno raspeta između osmijeha i suze. Ona je sa svima - i sama.
Ona je doista slomljeni cvijet, otkinuta zelena grana.

I tako prolaze dani. Nema ljubavi, sunca, život je ubog i skršen.
Budućnost se njena u znaku neizvjesnosti piše.
Prokleto zeleno polje. I puste plesne sale. Njen valcer je svršen.
Ona neće potrčati, zaigrati, nikada - nikada više...

Nikica RADOŠ

Satkani od zvjezdane prašine

Moj prijatelj gospodin Štef bogat je čovjek i nosi samo odijela koja su satkana od čiste runske vune a cipele od jareće kože (zlatni chevreau). To znamo, no pitanje od čega je satkan gospodin Štef još uvijek nema pravi odgovor.

Zar zaista nema ?

Moja baka pravila je divne kolače kao da Vaša nije a tata i moja malenkost tamanili smo ih s užitkom. Napraviti kolač nije nikakva mudrost govorila je baka, treba nam nešto brašna, šećera i vode pa uz toplinu iz štednjaka evo kolača. Tako je govorila o kolaču moja baka.

O istom kolaču znanstvenici misle isto ali govore i tumače malčice drugačije. Stoga poslušajmo što o kolačima govore ti čudni ljudi koje više zanima svemir od vlasništva vikendice.

Svaka zvijezda je kuhinja u kojoj se peku kolači ili kuha svemirska juha, kažu oni, pa ako želimo razumjeti kako se prave kolači moramo se vinuti u svemir ovo je suluda misao. Kako akcent priče nije na kolačima nego na pitanju našeg iskona naznačenog u naslovu nameće se potreba za uvidom u svemirsku juhu koja nam otvara mogućnost za razumijevanje odgovora na postavljeno pitanje.

Do dana današnjeg podarene su nam tri teorije o postanku svemira. Ako brojimo glasače onda možemo tvrditi da "Big Bang" veliki prasak kao standardni model svemira ima najveći broj pristalica. Gospoda koja u svojoj torbi nose nagradu Alfreda Nobela tvrde da je svemir nastao iz energije koja nema masu pa su je opisali za laike kao zrno gorušice Sinapis alba ili Braffica nigra. Fizičari tu kondenzaciju energije nazivaju čudnim nazivom singularitet, sljedbenici boga Dionizija senf ili muštarda a zapravo je to metafora posuđena bolje reći ukradena iz Biblije.

Nakon eksplozije energije bez mase fotoni i neutrini šire se velikom brzinom u svim pravcima formirajući prostor oblika kugle. Kako je svaki prostor definiran s tri dimenzije to i prostor svemira označujemo kao trodimenzionalan. Vrijeme u svemiru ne postoji, a kao dogovoreni pojam unesli smo ga u taj prostor po uzoru iz naše galaksije. Dogovorili smo se da dužina od 300.000 km u svemiru bude identična jednoj sekundi iz naše galaksije jer toliki put prelazi zraka svjetlosti u tom dijelu vremena. Shodno tom dogovoru prostor i vrijeme zapravo su istovjetni pojmovi pa se stoga nije začuditi kad govorimo o vremenu kao četvrtoj dimenziji svemira.

U samom početku svemir je imao nultu veličinu i bio je beskonačno vruć negdje oko 10^{35} Kelvina pokušajte taj broj izraziti hrvatskim jezikom. Samo jednu sekundu nakon praska temperatura je pala na svega 10 milijardi Kelvina a radi pobliže usporedbe to je 1000 puta više od temperature u središtu našeg sunca a da ubogu atomsku bombu i ne

spominjemo. Usput treba reći da su stupnjevi izraženi u Kelvinima a naš dobri stari Celsius ostaje za upotrebu našim bakama kod priprave kolača i liječnicima kod bolesničkog kreveta. U toj sekundi oslobođena energija ima oblik sveznja čestica koje nose naziv fotoni, elektroni i neutrini Weinberg S. First three minutes. Basic Books N.York 1977. Malo je teško zamisliti takav oblik kad Vam je bio učitelj Newton kojem je "tijelo s masom" osnovni predložak pri razmišljanju.

Pri daljnjem širenju svemira temperatura se snižava pa već 100 sek. nakon praska nalazi se na svega 10 milijardi Kelvina što odgovara temperaturi toplih zvijezda. Protoni i neutroni u tom trenutku nemaju više dovoljno energije za kretanje izvan domašaja sila energetskih nukleusa pa se počinju udruživati slabi se uvijek udružuju tvoreći tako jezgru atoma koja je pozitivno nabijena i koja sadrži različit broj protona. Tako vodik ima jedan, helij 2, ugljik 6 a plutonij 94 protona. Bilo bi to nevažno kad ne bismo znali da težinska vrijednost nekog nukleusa veličine zrna pijeska može doseći brojku od 100.000 tona. To je važno za tvorce atomske bombe no za biologe važna je činjenica da od nama poznata 92 elementa samo 4: C, H, O, N ugljik, vodik, kisik i dušik zajedno tvore više od 99 % žive supstance svih organizama. Nastanak opisanih elemenata trajao je samo par sati poslije praska a sljedećih milijun godina zemaljska mjera svemir se širio bez posebnih događaja.

Tako smo se dofurali do nastanka atoma čija se struktura pojavljuje kao prethodnica materije u univerzumu. Danas o atomima pričaju kumice na placu dok prodaju mrkvu no neka ne budne zaboravljeno da je priroda atoma razjašnjena tek 1910. god. Tako shvatismo da su čestice atoma u prenesenom smislu brašno, šećer i voda a toplina zvijezda štednjak na kojem bi zakuhana svemirska juha ne u prenesenom, nego u stvarnom smislu. Za kemičare svemirska juha je koloid u kojem čestice nisu otopljene nego su dispergirane, veće su od 1 a manje od 100 milimikrona. Kako su stanice našeg tijela sa stanovišta kemičara također koloidne otopine nameće se misao da nam je svemirska juha zapravo odredila sudbinu a premisa koja sugerira da smo mi živa bića na ovom planetu samo djelić svemirske juhe postaje vjerodostojna. Tko želi slijediti Gilgameša, ovu premisu ne smije smetnuti s uma baš kao ni izvedenicu iste, da ako nije moguća mijena koloida onda nije moguća ni evolucija živih bića, moguća je samo adaptacija koju genetičari označuju kao prokreaciju. Treba paziti da se ta dva pojma ne pobrkaju kao što ih je pobrkao Darwin. Prosuđujući ljude po Englezima nije mogao shvatiti golemu razliku između čovjeka i majmuna Louis Martin 1895.

No vratimo se opet u svemir. Privlačne sile između atoma tako su jake da se brzina širenja svemira smanjuje. Vodik čini supstancu za tvorbu zvijezda koje nastaju kad energija koja nema masu dosegne 90% teorijske brzine svjetlosti. Zvijezde ciklus vodika, deuterija, helija i ugljika troše svoje nuklearno gorivo, polagano se hlade i umiru pri čemu se ponovno stvara vodik koji popunjava ispražnjene prostore. Ciklus se nastavlja, iz vodika nastaje supstanca za proizvodnju novih zvijezda supernova koje zatim opet izgaraju sistem defekta mase dajući energiju koja zrači fotone a da one same sasvim ne nestaju. Time je ravnoteža između mase i energije sačuvana pa stoga ovaj Einsteinov svemir dobiva atribuciju "harmonijski". Protivnik takvog tumačenja Schröder kaže da stvaranje novog vodika nije dokazano a da količina vodika odgovara nastaloj pri velikom prasku.

Ako zvijezde označite kao energiju koja se pretvorila u masu onda je Vaša vizija svemira identična viziji Alberta Einsteina. Koncentracija energije u zvijezdama rezultira smanjenjem iste u prostoru svemira, a to stanje označujemo kao entropiju količina energije koja nema brzinu kojom bi prešla u masu. Logika nam kaže da će zbog fenomena entropije doći do urušavanja svemira koje sliči na imploziju starog televizora a svaka sličnost s krajem svijeta opisanim u Bibliji i nije tako iracionalna.

Bez obzira da li Vam se Einsteinov opis svemira čini uredan i prihvatljiv ili ne, nameće se pitanje kako smo došli do zamisli da svemir nema početka ni kraja i da nije bilo ničeg a sada nosimo kamenje na leđima gradeći drugima nebodere a sebi vikendice. Generator te zamisli je Dopplerov svjetlosni efekt kojim se došlo do spoznaje da se sve zvijezde konstantno udaljavaju od Zemlje u svim pravcima, što navodi na zaključak da se svemirski prostor i dalje stalno širi. Sve rečeno dedukcija je te činjenice. Jednostavno, zar ne ?

U tom našem svemiru milijarde kozmičkih satova kucalo je i još danas tik-taka svaki sa svojim ritmom s obzirom na svoj referentni sistem, što će reći da nema zajedničke mjere vremena u zajedničkom svemiru. Postoje samo lokalna vremena za svaku galaksiju posebno a sva su realna. Ta su vremena tekla od "početka" do časa svog učešća u izgradnji materijala na Zemlji i za generiranje čovječanstva Woosley S, Philips M.Supernova 1987/A Science 1988;240:750-759. Ako je proces pretvorbe počeo i završio u istim trenutcima onda je i starost svakog fragmenta materije vrlo različita a ipak su se svi izmiješali formirajući sunčev sistem. Do momenta formiranja planeta Zemlje, pretvorba kozmičke materije iz koje smo sastavljeni događa se istovremeno u milijardama zvijezda po lokalnim vremenima svemira. Svaka zvijezda i svaka supernova ima vlastitu brzinu i vlastitu gravitaciju pa prema tome i vlastiti vremenski sistem uz uvjet da imamo na pameti da vrijeme kao pojam pripada našem dogovoru

Svu ovu mudrost spoznao je Einstein vozeći se u tramvaju na posao kad su mu očale pale u krilo. Ako te iste očale ispustite iz ruke koju ste pružili kroz prozor tramvaja očale će pasti podaleko iza vašeg krila, tamo vani vrijede zakoni drugog referentnog sistema. Sljedeći korak je zaključak kako su svemir i sunčeva galaksija zapravo dva referentna sistema. Pametnom ne treba mnogo, dostatne su stare očale i običan tramvaj.

Nobelovci idu tako daleko da tvrde kako će se znanost 20-og stoljeća pamtiti po tri eksplikacije : teoriji relativnosti, kvantnoj mehanici i teoriji kaosa. Teorija relativnosti ukinula je Newtonovu iluziju vremena i mehaničkog svemira, kvantna teorija san o upravljivom postupku mjerenja, a teorija kaosa La Placeovu fantaziju determinističke pretkazivosti. Teorija kaosa, tvrde oni, postala je treća prošlostoljetna revolucija u prirodnim znanostima. Ciklus bi tako zatvoren i sve štima, osim što smo došli do spoznaje da Newtonov mehanički svemir ipak ne štima. Za tu spoznaju trebalo nam je četiri stoljeća a već odavno je ta činjenica zabilježena u prvoj knjizi Petoknjižja Genesis.

Tako mic po mic neki nobelovci spoznaje o univerzumu dovedoše i do malog čovjeka kako to gordo zvuči. Međutim nitko od njih ne zna reći, a još manje može dokazati, kolike su supernove sudjelovale u stvaranju elemenata od kojih se sastoji naše tijelo. Ljudska bića, baš kao i sunčev sistem, samo su dio neke antičke zvijezde.

Summa summarum

Sazdani smo od zvjezdane prašine. Stanice našeg organizma također. Kako razumjeti tajnu dobrih kolača i tajnu iskona našeg tijela a o svemiru ne znati ništa ? Nikako ! Hvala na pažnji.

Neka se čuje i druga strana

Jednom prilikom kad smo bili sami ispričao sam dosad rečeno svojem starijem prijatelju po vokaciji filozof po struci teolog ne skrivajući zadovoljstvo veličinom racionalnih spoznaja. Po odgoju suzdržan po prirodi agresivan, moj don Camilo pustio me da pričam toliko dugo koliko sam htio. Kada sam završio svoje filipike uz jedva me primjetan podrugljiv smiješak upitao zašto su znanstvenici čekali 20 vjekova poslije plus 5 vjekova prije rođenja Isusa Krista da objave ono što se može pročitati u prvoj knjizi Thore Petoknjižja koja nosi naslov Genesis.

Neka odmah bude jasno, teologija ne prihvaća tezu o velikom prasku kao isključiv pristup, kaže moj teolog jer ista ne uključuje egzistenciju stvaraoca. Zavirimo li u Mojsijeve knjige zastat će nam dah kad otkrijemo da je u njima već sve napisano o postanku svemira a znanost današnjice samo potvrđuje već napisano uz pomoć silesije tehničkih pomagala.

U prvoj knjizi Genesis lijepo piše : na iskonu bijaše Tohu i Bohu što će reći da svemira nije ni bilo. U hebrejskom jeziku Tohu i Bohu znače pust i prazan no kad su riječi napisane jedna do druge onda znače "ništa". To isto kažu znanstvenici metaforom "veliki prasak" tvrdeći da je u početku svemir imao nultu veličinu tj. nije egzistirao. Pa što onda protuslovite tezi da je Bog stvorio nebo i zemlju iz ničega? pita don Camilo Međutim ako riječi Tohu i Bohu rastavite dobit ćete oznaku osnovnih fundamentalnih čestica za tvorbu svemirske juhe Protij i Deuterij. Postaje tako jasno zašto nije korištena riječ Barah koja u hebrejskom također znači ništa: jer se tom riječi nebi mogle označiti dvije osnovne čestice izgleda da su znali više kemije nego mi danas. Malo riječi puno kazivanja.

Što se dešavalo u prve tri minute nakon velikog praska objasnio nam je Weinberg Weinberg S. First three minutes. Basic Books N.York 1977. Svemir se hladio, energija se pretvarala u masu, rađale su se zvijezde itd.itd. Što u rečenom ima novog a da u Genezi nije zapisano ? Pogledajte što piše Namanide Moses Ben Nahma Chavel S. Namanide. Comentary on the Torah. Rav. Kook Institute Jerusalem 1957 nećete vjerovati sami sebi, sve što znamo tamo je zapisano. Neprikosnoven gigant znanstvene misli A. Einstein objasnio nam je svemir formulom $E=mc^2$ u kojoj eksplikaciji Newtonov parametar "vrijeme" ne postoji. Zašto je trebalo čekati punih 25 stoljeća da saznamo ono što je napisano u Mojsijevoj knjizi uporan je Don Camilo. Gospodo, mi teolozi tvrdimo već odavno da je Bog bezvremenski a Vi ste se toj tvrdnji smijali tvrdeći da je to protivno zdravom razumu. Ne mogu razumjeti zašto Einsteinu vjerujete a Mojsiju ne iako su oba Židovi.

A sad neka Vas podsjetim na gospodina Newtona. Više od 4 stoljeća mahali ste njegovom tezom da je svemir satkan od materije, sile i vremena. Pojam materije u fizičkom ali i u filozofijskom smislu pratio Vas je od osnovne škole, no nova sila tzv. gravitacija bila je pravo otkriće. Jabuka koja pada s drveta ravno na glavu Newtonovu bila je razumljiva i djeci pa kako ne bi i starcima. Oni sretnici koji su imali klasični odgoj učahu kako su već stari Grci privlačnu silu među tijelima zvali simpatija a njoj opozitnu inflacija. Antipatija nije oznaka opozitne sile, kako se to rabi u dnevnom žargonu, tim nazivom označena je sila koja smeta simpatiji, nešto slično kao kad cura veli "frajer je zgodan ali mu smrde noge". U hebrejskom jeziku inflacija nosi naziv Ruach Elochim i označuje kreativnu silu a kao metafora u Bibliji znači Duh Božji. Eccles 12,7 Num 11,7 Isaia 19,3. Znali su daci klasičnih gimnazija kako Newtonova "gravitacija" kao sila jako miriše na plagijat, ali su bili u manjini pametni su uvijek u manjini dok se većina bez klasične gimnazije oglušila na prosvjed našeg Ruđera Boškovića Teorija prirodne filozofije Liber Zagreb 1974:7,88,143. i Frane Petrića Philosophia de rerum natura 1587 što dokazuje kako je teško biti pametan a uz to još biti sin malog naroda hrvatskog.

Trebala su vam stoljeća i stoljeća da A.Einstein dokaže kako svemir Newtona nije napravljen prema njegovoj opciji. Njegov mehanički svemir kao opcija služio je kao znanstvena potvrda pogleda na svijet pod nazivom "materijalizam". Sada kad imamo dokaz da ta opcija nije točna najednom se znanstveni materijalizam našao na klimavim nogama. Najednom se grčki sofisti, pa Descartes, Hegel i njima slični gajdaši zacrvenješe od jada Marx nije vrijedan spomena pa je stoga logično da tu bratiju idealisti ofarbaju crvenom bojom. Fizičara Einsteina nije bilo moguće negirati pa ga proglasiše ocem atomske bombe iako on to nije kako bi odvratili pažnju od harmonijskog svemira i odgodili trenutak sahrane znanstvenog materijalizma. Pokazavši da vrijeme ne postoji nego je samo dogovorni pojam stanovnika sunčeve galaksije A.Einstein otac je znanstvene potvrde iracionalnog svijeta upravo onakvog kakav je zapisan u knjigama Mojsijevim. Ne dajmo da nas skrenu s puta upozorava don Camilo jer htjeli mi to ili ne, znanstvenici neće moći zaobići navedene premise o razvitku svemira baš kao ni njegovu srž : energija bez mase kad budu proučavali tzv. molekularnu biologiju. Valjan razlog toj tvrdnji nalazi se u svemirskoj juhi koju zapravo još nismo pravo ni kušali. Ako se sjetimo naših baka, njihovih kolača i njihovih juha, postaje razumljivo da naziv svemirska juha i nije tako loš.

Kad smo kod svemirske juhe treba reći da taj pojam obuhvaća tekuće oblike čestica iz svemira koje nisu otopljene nego su dispergirane a koje nose naziv koloid. S kemijskog stanovišta svaka stanica našeg tijela također je koloidalna otopina koja živi prema programu svog informacijskog zapisa tzv. genetskog kôda. Kôd upravlja unutarnjim stanjem stanice, on je njezin ego. Stanica je ulazno-izlazna jedinica a stanična membrana je utovarno-istovarna rampa. Kako je stanica koloidna otopina to su njene mogućnosti definirane već na samom početku nastanka naše galaksije iz tzv. svemirske juhe.

Ako staničnu membranu shvatimo kao utovarno-istovarnu rampu a prolaz kroz nju označimo nazivom difuzija, onda baš kao i na svakoj rampi nekoj robi prolaz je dozvoljen a nekoj nije. U ovoj našoj galaksiji čestice u vodi topivih tvari poput šećera,

kuhinjske soli, ureje, modre galice itd. prolaze kroz tu rampu, dok čestice kolodnih otopina poput želatine, škroba, željeznog oksida i mnogih drugih NE, čime je omogućen život stanice. Nije to baš tako jednostavno - koloidno stanje stanica ima više faza no to nije predmet ove priče. Ako se prisjetimo da su površinska napetost, adsorpcija plinova, kataforeza, elektro- i endo-osmoza, reološka svojstva fluida itd. itd. direktno ovisna o koloidnim stanjima fluida u stanicama od kojih smo satkani, onda se sama od sebe nameće spoznaja da su biološki dosezi naših stanica u našoj galaksiji vezani i determinirani svemirskom juhom iz svemira. Shodno tome nameće se vjerodostojna teza kako u našoj galaksiji

evolucija nije moguća

jer su stanice determinirane koloidnim stanjima pa preskakivanje jednog genetskog kôda u drugi nije moguć moguća je samo adaptacija. Evolucija kao pojam neka ne budne zaboravljena ali Darwinu mirne duše treba reći zbogom, upravo onako kao što su to učinili znanstvenici 1980. god. u Čikagu na konferenciji o makroevoluciji. Ako Vas ta tema zanima kupite New York Times od 04. 11. 1980 i potražite izvještaj pod naslovom Elfredge N. Conference of Macro Evolution. Kako je adaptacija organizma ovisna o prokreaciji evo nam novih zavrzlama koje garantiraju da nam neće biti dosadno.

Sve to piše u teologijskoj literaturi a Vas neka ne budne sram koristiti se njome. Ako se tekstovima sv. Augustina mogao služiti otac kibernetike Norbert Wiener onda možete i Vi kaže don Camilo Wiener je bio Židov ali nije znao hebrejski a još manje aramejski - jezik kojim je govorio Krist nego se služio latinskim. Prihvatite se Legate ili Vetus Latine tamo sve piše. No ako i znadete latinski time problem još nije riješen. Veliki broj čitalaca ne može razumjeti Mojsijeve tekstove ne zato što ne zna hebrejski nego zato što su jezik kojim se služe ograničili principom "jedno slovo za jedan glas" fonološki princip a Biblija se služi metaforama koje se mogu razumjeti samo etimološkim tj. korienskim postupkom. Ako pri tome još i razmišljate po spomenutom principu, postaje jasno kako ste nepismeni kad čitate Biblijske tekstove. Ako sumnjičavo vrtite glavom, neka se vidi tekst koji slijedi.

U genezi fraza "i bi večer i bi jutro" ponavlja se točno šest puta. Na hebrejskom večer je označena imenicom Erev koja vuče korijen iz dojma koji se dobiva kad u sutonu predmeti dobivaju neoštre forme, postaju opskurni i nastupom tame polagano nestaju, što odgovara opisu stanja kaosa. Jutro označuje imenica Boker što znači jasno, oštro, ocrtano, predmeti su sve više distinktivni što odgovara dojmu i pojmu harmonije kao u prirodi poslije oluje. Fraza " i bi jutro i bi noć" fonološki označava dva dijela jednog dana dok etimološki označava harmoniju prijelaz stanja nereda u stanje reda Autor geneze taj događaj smatrao je toliko važnim da je istu frazu ponavljao šest puta, baš toliko puta koliko je trebalo dana za tvorbu planeta Zemlje.

Još poznatija je sekvenca "i rastavi Bog svjetlo od tame" Genesis 1,2,-4. Fonološki nam rečenica nije jasna jer za nas tama znači manjak svjetla pa se glagol rastavljati ne uklapa u tekst. Malo je srednjoškolaca još manje osoba druge životne dobi koji se sjećaju Youngovog pokusa Thomas Young 1773-1829 kojim je pokazano da svjetlost pribrojena svjetlosti osim pojačanog intenziteta svjetla može proizvesti tamu. Pojavu je Young

nazvao interferencija svjetlosti te ju i danas koristimo za mjerenje valnih dužina. Tako nam i ovdje etimološki pristup otkriva srž dva događaja : prvi - svjetlo kao energija bez mase bi pretvoreno u energiju s masom tj. materiju, čime je opisan trenutak nastanka našeg planeta, drugi - tamu kao zbir svjetla ako rastavimo dobivamo svjetlo pa rečenica dobiva svoj smisao.

Kad medicinari budu mogli mjeriti veličinu energije u masi koju zovemo stanica onda će se moći točno razgraničiti dobroćudnu stanicu od zloćudne koju nazivamo rak. Medutim prije nego što se napusti način razmišljanja "jedno slovo za jedan glas" od te želje ništa. Zar nije jasno da etimološki tj. korienski pristup načinu razmišljanja ima svoje prednosti. Pozdravite mi Vuka Karadžića - veli don Camilo.

Jasno je svima da se ne može promijeniti sve odjednom. Ako ste u dilemi znajte da je to dobar znak: počeli ste razmišljati o navedenoj temi. Možda nije gubljenje vremena ako pročitate tekst s naslova "onima koji su u nedoumici" napisan još 1165. god. od Moses Ben Maimona, liječnika iz Kordobe u povijesti sve vrvi od liječnika koji se ne bave liječenjem. Ako ne znate arapski morat ćete vjerovati onima koji znaju.

Ja jesam profesor ali ne dociram veli don Camilo. U razgovoru sudjelujem samo zato da osvježim zanemareno a pri tome mislim na teologijska objašnjenja. Na čitaocu je da prihvati ili odbaci poučice kako se neke pojave u našoj galaksiji ne mogu objasniti razumom Ivan Pavao II. Jubilej znanstvenika Rim 23-25.05,00. Mislim da ne preostaje ništa drugo doli povremeno posegnuti za iracionalnim pa makar bili proglašeni čudacima. Pri tome nije nužno sjesti za knjige Toraha nužno je izmijeniti način razmišljanja.

Budućim intelektualcima vratite klasični odgoj ostali imaju televiziju poručuje moj don Camilo.

Kaj mene briga o svemiru, o svemirskoj juhi ili o Petoknjižju veli moj kolega Štef to je onaj gospodin koji nosi odijelo od runske vune a cipele od jareće kože ja sam urolog i moj posao je da izvadim kamen iz bubrega, uretera ili mokraćnog mjehura, da zakrpam poderan mokraćovod ili izvadim bubreg ako je potrebno. Onima u trećoj životnoj dobi moram izvaditi prostatu ne bih li im olakšao mokrenje jer ako ništa drugo to su zaslužili već samim tim što su prebrodili sve scile i haribde u ovozemaljskom životu. To nije puno ali nije ni malo, pitajte bolesnike pa ćete vidjeti da sam u pravu. Imam kuću, imam auto a imam i vikendicu. Kolače mi peče moja punica i ja ne tražim ništa više od toga.

Jadni Štef, on je siromašak, reče moj prijatelj don Camilo. Nije ga briga otkud je došao a kako će onda prepoznati put kojim treba ići. Tko hoda izvan puta toliko se brzo odvaja od cilja koliko hrabrije trči. Postade jasno kako svaki racionalni pristup nužno treba i iracionalni oslonac.

Reče i ode. Ja ostadoh, Vi ostadoste, Oni ostadoše, sa svojim mislima i dilemama o putu koji treba izabrati i kojim treba ići. Sloboda odabira koju dobismo kao poklon ujedno je i dio naše osobne odgovornosti.

Hvala na strpljivosti

M. M. UŠIĆ

Duševni mir

U praskozorje
Sideć na škrili
Pokle ča su se kalmali vali,
Dojde unaj tihi val
Unaj mali šum, pljus, pljus.
Povlačeći, sa sobom
Nosi nikoliko babulja i
Jopet hi torniva i
Vrniva na stara mista.
Prisluškuješ unaj tihi
pljus, pljus: dovika.
Pensiri letidu i u škontru
S crljenim nebom
Tornivaju i tornivaju.
Ti tute stojiš i sidiš,
Ča je jur toliko lit pasalo,
Moje je vrime arivalo.
Ja se potin, a sunca nima,
I pensan, ma ča vero san to Ja?

Tumač riječi:

kalmali	smirili
babulji	kamenčići
tornivati	vratiti se
pensiri	misli
škontru	sudar
pasalo	prošlo
arivalo	stiglo
vero	baš
do vika u	nedogled

Zijad DURAKOVIĆ

Žižak

Vilinske kose
Dolom se vuku
Prsima nose
Ledenu ruku.

Dah hrapav, težak
Već se ne ćuti
Izgara žižak
Tamne se skuti.

Ljepljivo svjetlo
Gusto se stere
Škripavo vitlo
Povrh nevjere.

Okusom gorak
Grč zebnje hvata
Još samo korak
Do kudret sata.

Viktorija Z. BJELOBABA

Virginija

Krinkom amora, zove avet
Ega tjelesnom pojilištu.
Rastrzana mladost mislima
Djevice već obudovjele,
Započeto bljuvanje vatre
Potiče diobu nemani.
Na putu k čistilištu gnjev.
Metamorfoza pokajnice.
Libido uglovima srdžbe
Rasipan, prokazan, nesretan.
Providnost vrata zatvorenih.

Neven BOGDANIĆ

Uz 40. obljetnicu jedne mature

"Noć, ulica, fenjer, apoteka,
Besmislen i tjeskobni sjaj.
Proživiš li još četvrt vijeka
Ostat će isto. U očaj."

A. Blok

Poštovana i draga generacijo osmog c 1957/58. Od srca Vam čestitam 40. obljetnicu Vaše mature; prilikom slavlja želim Vam dobro i vedro raspoloženje. Neka Vas prožmu lijepa i ugodna sjećanja na nezaboravne dane Vašeg društva, na lepršavu i bezbrižnu mladost koja je brzo utekla, a nama je tada izgledalo da joj nema kraja; da će trajati vječno i biti postojana kao potočić što žubori ne prekidajući nikad svoj tijek, kao sunce koje se nikad ne gasi. Helen Keller je kazala: "U mladosti svi letimo u susret sreći, čak i onda kad smo svjesni da ćemo ozlijediti krila."

Ne zamjerite što sam ovu čestitku intonirao Blokovim poetskim nadahnućem; stihovima nelagodnim, tužnim, sjetnim i nekako dekuražnim. Htio sam tek da u mojim riječima odzvanja glazba pjesništva. Uostalom, u trenucima apatičnosti i depresija, sumnji i klonuća, unutarnjih nemira, malaksalosti, nemoći i besciljnih lutanja, ali i u momentima razdraganosti, ushićenja, ekstaza i zanosnih vizija, stihovi nam snaže duh, obasjavaju staze stranputica i jačaju hod naših nesigurnih koraka. Približuju nas tako životnim tajnama što nedostižne i nedohvatne, kao zvijezde na nebu, neprestano lebde daleko negdje u dubinama svemirskog beskraja. Možda tamo na granici gdje se dotiču imaginacije snova i vječita neostvarenja čovjekovih htijenja.

Četiri desetljeća nakon što ste postali "zreli" i prestali idealizirati život a pošto ste osjetili slast i gorčinu ovozemaljskog bivanja, opet se nalazite na raskrižju. Iza vas je život velikih težnji, odricanja, rada i neispunjenih želja, a dalje sve nepoznato. Neizvjesnost. Stvarali ste i oblikovali svoje i tuđe opstojanje čitavih četrdeset ljeta, a sada bi trebalo poput Pupačića reći:

"Evo me, moj svijete, na raskršću
I tvom i mome
Oprostimo se. - Ti plačeš
Moj križ svejedno gori
Udaljuješ se; bez pozdrava, bez riječi, bez boga
I odlazim prema istoj nepoznatoj zvijezdi
Snijeg pada, zemlja raste
A ti poražen toneš
.....

Moj križ svejedno gori
Uzdignut, razapet, mračan
Dovikujem ti. - On gori
Dovikujem ti. - Ti strepiš
Iskre po tebi pršte
Peku stravične snove
Moj svijete, uzalud stváran
Moj svijete, uzalud ljubljen
Moj svijete"
.....

Možda očekujete, cijenjene moje bivše učenice i cijenjeni moji bivši učenici, da ću ove prigodne opservacije dopuniti tumačenjem ili izvođenjem nekog matematičkog poučka. Recimo, Heronove formule za ploštinu trokuta, adiciona teorema za sinus, cosinusova poučka, Newtonova binomnog poučka... Ne, sve je to nepotrebno, neučinkovito, uzaludno - danas i ovom zgodom. Znam da Vas matematika nije previše oduševljavala. Oduzimala je dosta vremena. Ali u prošlosti su je učili svi naraštaji, a tako će vjerojatno biti i dalje. Jednom je Bouasse rekao: "Lakše je naučiti matematiku nego raditi bez nje." Njezinu draž i svemoć Sylvester je izrazio ovim riječima: "Matematika nije tlo iz kojeg se plodnost može iscrpsti uzastopnim žetvama...; ona je bezgranična kao i prostor koji nalazi da je pretijesan za njezine težnje; njezine su mogućnosti beskrajne..." A sjećate li se još one svima znane izreke: "Kvadrat nad hipotenuzom, to zna svako dijete, jednak je zbroju kvadrata nad obje katete."? Jeste li smetnuli s uma kad sam Vam "dokazivao" kako iz $(a+a)(a-a) = a^2-a^2$ slijedi, da je $2 = 1$? Ako je to doista tako, onda niz prirodnih brojeva ne bi počinjao: 1, 2, 3, 4, ..., već bi glasio: 1, 1, 3, 4... U tom slučaju ne bi postojao broj 2. Bili bismo, dakle, bez broja dva. Čudno! Trebali bismo onda govoriti sukladno tome: "Prvi, prvi, treći, četvrti ..." Ili je i matematika, ta jedinstvena univerzalna i egzaktna znanost, puna neistina, varki, obmana? Naposljetku, kao i sve što nas okružuje.

Konačno, nije vrijeme za suze, ni za plač. Ni za čemer duše. Osvježimo se sloganima što su ih ovogodišnji splitski maturanti uzvikivali kad su zadnji put napuštali svoje učionice. Svoje klupe u kojima su kadkada drščući odgovarali lekcije, ispod kojih su čitajući iz bilježnica šaptali svojim drugovima odgovore koje ni sami nisu znali. Svoje razrede u kojima su s nestrpljenjem iščekivali zvonjavu školskog zvona na kraju sata; u kojima su učili, doživljavali prve prave ljubavi, radovali se i tugovali nad ocjenama, mrgodili se na Imenik gdje je najviše bilo "jedinica" i "dvojki"; u kojima su prije dolaska profesora prepisivali domaće uratke, na ploči nesigurnim kretnjama rješavali ispitne zadatke, izvodili komplicirane i malo razumljive relacije. Oslobođeni školske stege, oni su ushićeno kazivali ovako:

"Da nije bilo Edisona, koji je izmislio žarulju,
danas bismo gledali televiziju kraj petrolejki."

"Muhamedovi nasljednici zvali su se kalifi, vladali su J. Kalifornijom."

"Shakespeare je napisao Omleta."

"Još kao vrlo mlad, Chopin se rodio u Varšavi."

"Petrarca je udario temelje ženskoj ljepoti."

Na veselicama se pije, lumpuje, pjeva. Stoga odagnajte tugu Cesarićevim versima:

"Alkohol ubija... znamo, o znamo,
Znamo da alkohol škodi,
No rakije, rakije, rakije amo,
Jer utjehe nema u vodi."

Netom sam diplomirao, pun znanja, ambicija, volje za uspjehom - u besplodnim nastojanjima da Vam matematiku prikažem jednostavnom ili barem ne odveć teškom, upoznao sam Vas na početku Vašeg šestog c gimnazijskog razreda. Premda je to bilo davno i premda je i suviše vremena isteklo od 1955. kad sam Vas prvi put ugledao u klupama, još uvijek ste u mojim očima, preda mnom ste kao da se gomila dana nije otkotrljala odonda u nepovrat. Kao da nije protekla cijela jedna vremenska nedostižnost. Nedostižnost ispunjena lijepim i ružnim događanjima, razdraganostima i padovima, čarima i lomovima, vjerom i skepsom, nadama i bezufanjem. Učini se ponekad da čujem Vaš glas: "Bili smo nestašni, poletni, mladi. Iskreno i ludo smo voljeli. Nismo poznavali brige i tegobe starijih; ni kušnje njihove. A danas - kao da to nismo mi. Možda samo čežnje nikad dohvatljive, snoviđenja varljiva. Bože!, zar je umaklih tisuće dana utaman potrošeno?"

Čestitam Vam obljetnicu mature još jednom. Sve Vas koji ste nazočni svečanosti pozdravljam redoslijedom kojim sam Vas upamtio pred završni ispit. Oni koji tu nisu i neće nikad doći, ostaju mi u dragoj uspomeni. Ali ne zaboravite, da su nam se svima, u ovom nestalnom i malotrajnom životu, u iskanju sebe i svojih vlastitosti, putovi kretanja nakratko bili sastali, da bismo odmah poslije pošli smjerovima zasebnim i razilaznim.

No, koliko smo puta maštali, očekivali, nadali se. Ali uzalud. Možda je život prošao mimo nas, ne obasjavši nas čarolijom svoje ljepote. Sreća kao da je bila negdje drugdje, daleko od nas. Svejedno, ne živcirajmo se. Jer nije nesretan onaj kome se nisu ostvarile želje, kome se snovi nisu obistinili. Ne, nesretan je koji ne zna što su snovi, koji nikada sanjario nije.

Izraze mojeg razumijevanja i poštovanja, prema tome, neka prime sve moje nekadašnje učenice i nekadašnji učenici, posebice maturantice i maturanti osmog c 1957/58. ovim redom:

BAČIĆ Nives
BJAŽEVIĆ Ivica
BAKULIĆ Vinko
BOBAN Mira
ELEZOVIĆ Ante
ERCEGOVIĆ Agica
FREUND Ivica
GRGIĆ Joško
GRUBIŠIĆ Zoran
KIRIGIN Neda
KLEMENČIĆ Rikard
LALIĆ Marija
MARDEŠIĆ Ivo
MARIĆ Daša
MEDIĆ Dobroslav
MIHALJEVIĆ Branka
MILJANOVIĆ Tonja
MILINA Ante
MILUNOVIĆ Ivo
MOŽE Vesna
OSIBOV Vinkica
PETRIĆ Milena
POŠTENJAK Zlata
PRIJIĆ BUŽANČIĆ Duško
PRIJIĆ Elka
PRIMORAC Vlaho
REIĆ Ankica
ROM Miro
ŠESTANOVIĆ Darko
TALAJIĆ Mate
TUKIĆ Jozo
VAJCL Ante
ZMAZEK Vida

Okrijepimo se na kraju Slamnigovim četverostihovnim kiticama sjećanja na neke emocijske doživljaje, već sasvim izblijedjele:

"Ako se sjećate, dečki,
u onoj tamo školi
sve su nas učili reći
samo ne kako se voli.

Naše djetinjske ljubavi
u duši i u puti
nisu nikad čule
to što su htjele čuti.

Kišo, padni s visoka
na jake i na slabe,
naše djetinjske ljubavi
sad su stare babe.

Naše stare babe
i naši recidivi
sad su tužne i jalove
a mi smo za to krivi."

Tko zna, možebit obljetnice mature nisu samo prigode da se veselimo, radujemo, larmamo, bučimo, tulumimo, izobiljno jedemo; da se odajemo bakanalijama i hedonizmu. Neke nas gorčine neprestano more; moguće za stremljenjima i snovima koji su se, iako smo vjerovali u njihovo ispunjenje, svi odreda izjalovili. Inače Jesenjin ne bi bio ovako bolno uzdahnuo:

"Rasplinuše sve se želje moje.
O, živote, bje li pusti san?
Na konjiću ružičaste boje
ja projurih kroz proljetni dan."

Slavni i tragični Sergej Aleksandrovič Jesenjin! Jesenjin, koji je posjećivao seoske gostionice, krčme, birtije, taverne, pivnice, barove, gradske zadimljene kavane, otmjene i mondenske restorane; raspojasano pio, bančio, terevenčio, volio i ljubio fine i uglađene žene, i žene s ulice. Žudio za Ljepotom i Srećom, a u najtežim časovima bivao sâm i očajavao.

Barbara TANODI-KUKOLJA

Pozdrav zorama

Brojim dane
i pitam se
kako je daleko
do smisla o kojem mi zvijezde pričaju
a tama ga poriče.

Dan svijetli za danom
i svjetlo se gasi
svake večeri.

Vraćam se zorama
i njima se utječem,
da mi ponove smisao
što sam ga primila
u prvom času rođenja
kada sam ugledala svjetlo
i obradovala se životu
koji me donio na svijet
i vodi me svojim stazama.

Poeto

- More i modrine
M o r e i visine.

Gledam jednu osobu kako lagano, mekano,
mirno, skrušeno i studiozno hoda sama.
S jedne strane je tiho more i vesele
igre razigranih galebova. S druge strane
ponizne nasmijane palme. Iza palmi svijet
u svom izvježbanom svakodnevnom ritmu i
tijeku... Na obzorju slike magle i plavetnila
zamjenjuju upoznata mjesta.
Iznad svoda sunce što bijeli i suši
središnjicu dana. Iza sunca zlatno
platno zvjezdanih perivoja. Središnjicom
dana, mikrotrenuci lutaju u sudarima njišući se
tražeći put gube se u ultra-visokim frekvencijama
fokusiranjima neimenovanih postaja. A
sunce i konci kiše u nekim sanjarskim
simfonijama - šapću.

A dolje.
Dolje ova silhueta nikada nije ama baš ništa
napisala, recitirala, objavila ili čitala. Ni
abecedu našu možda ne zna. Ni govor ni riječ.
Neka sjena korača. Tijelo bez mesa, kao
suhi pjesnik u duhovnom postu - djeluje.
No, - ne kao pjesnik, nego mrtvi pjesnik...
Što ovo biće vidi, čuje, sluti? Može biti ono
što bismo mi željeli dohvatiti. I mučimo se, svatko
na svoj način ali nitko na njegov. Pogled
je lijep, kao i dio ovog dana. Mimoprolazeći
šetači ga pozdrave pogledom. A galebovi
letom. Nekoga će posjetiti njegova samoća
a nekoga osjećajuća vidljiva dobrota. A netko
će ga zabilježiti na komadu papira. - Sve je još
kao u nekom pjevu. On za neku okuku nestaje
i s pratnjom sunce skrušeno - putuje. Sa samoćom
druguje...

Zlatko TOMIČIĆ

Imotska krajina i mitsko vrijeme
Sretao sam ovdje Boga Dioniza i Silvana

1. Mitski predak

Kada sam ja prvi put došao u Imotski - to je bilo godine 1960. - taj je kraj živio još u mitskom svijetu starih Daorsa, a bilo je tu i mnogo obilježja dalmatinskog neolitika.

Ja vječni tražilac mitskog bio sam tu uspješan lovac na mitske motive.

Stoga me je taj kraj duhovno obogatio i napunio moju torbu brojnim novim pjesničkim motivima.

Bio sam vezan uz taj kraj 22 godine - od 1960. do 1982. Onda se ta veza prekinula, kao fizička, no ona je ostala i dalje na duhovnom području. Kada se prekinula ta fizička nit pojavilo se nešto sasvim novo: neki su shvatili da sam ja bio više dio toga kraja i više tom kraju pripadao nego li je to bilo vidljivo dok sam tu tjelesno boravio.

Zašto? Zato što sam ja bio zapravo isto tako jedan od mitskih predaka tog puka kao što je to bio negda u ovom kraju fra Mijo Runović iz 16. stoljeća ili neki još stariji lik - Imotski kadija ili neki oblik demona Silvana, neki genius loci toga kraja ili duh miljokaza nađenog u Runoviću u čast Publiju Liciniju Valerijanu i Galijenu iz 3. stoljeća ove ere.

Zašto? mogao bi netko upitati. To zvuči ludo, ali tako uistinu jest. U jednoj pjesmi sam samog sebe doživio kao Imotskog kadiju a jednu svoju draganu iz mladosti, koja je bila iz samog varoša, ne iz krajine, kao Hasanaginicu. U poeziji je mnogo toga naizgled nelogično, nesuvislo, ali poezija ima neku svoju tajnu logiku koja se često protivi stvarnom svijetu, ali ipak živi stvarno u nekom drugom svijetu, u nekoj drugoj dimenziji, pa se zna prebaciti iz jednog svijeta u drugi kao novo biće, novi duh, novi svijet.

I javila se čežnja za mojim povratkom i bol što sam otuda tjelesno nestao. O tomu su mi javljale neke osobe, u prvom redu iz Splita. A i u meni se javila slična čežnja i nostalgija. Taj je proces trajao nekoliko godina i polako je sazrijevao sve dok se to zrenje nije uobličilo u jednu cjelovitu i strasnu viziju i potrebu da se to objavi.

Godinama mi je jedna žena iz Splita, rodom iz Imotske krajine, govorila da ja pripadam tom svijetu, meni je to bilo čudno, pogotovo kada sam taj svijet fizički napustio, no kada sam počeo o tomu razmišljati vidio sam da ipak tu nešto ima više od običnih niti, da dublja veza ipak živi. Kasnije se to sve više potvrđivalo kao realitet, kao radosni povrat u mitsko vrijeme u kojem taj svijet živi i u kojem sam ja dosta boravio kao mitski junak.

Odlučio sam se povratiti ipak u taj kraj u obliku jednog romana. Jer pjesama sam već prije napisao o tom kraju - u tom kraju - prilično obilje. I skicirao sam jedan roman koji bi trebalo razraditi i uobličiti u cjelovito prozno djelo barem na 150-200

stranica. No hoću li to napisati još uvijek ne znam. Ovisi o tomu hoću li naći vremena, jer se opet bavim mnogim odveć efemernim poslovima i one važne stvari kao pisanje svojih pripovijesti i romana stalno odlažem za neko bolje vrijeme...

A i ako to djelo napišem - što ću s njim? Izdavača nemam. Moji se rukopisi gomilaju i već ih ima odviše, odveć da bi to jedan čovjek mogao objaviti za svojeg života.

Pokušao sam ipak kasnije nešto napisati. Bio je to roman, ali nije išlo, brzo sam zapeo na oskudici građe. Trebao sam odabrati drugi smjer traženja, drugi smjer povratka. I tu sam uspijevao. Tako je nastala fantastična priča "Silvan u Rus Novae", koja je izašla u "Vjesniku", ali su ju oni preimenovali i dali joj naslov "Silvan u Novom Selu", iako Rus Novae i Novo Selo nije jedno te isto, pogotovo s obzirom na to da se ta priča i događa u antičkom vremenu, u doba Rima i starih Ilira, to jest Daorsa više negoli danas, iako je u njoj i refleks današnjeg vremena.

Mislim da je ta priča o Silvanu jako dobra i jako istinita, više negoli se to uopće može vidjeti i dokazati.

U Imotskom 1960. i nadalje to nije bilo sjećanje na mitsko, to je bilo živo mitsko doba, to nije bilo oživljavanje, to je bilo življenje i trajanje prvobitnog mita i svakodnevno sudjelovanje u njemu.

Puk je u Imotskom pri mojem dolasku živio u nadnaravnom vremenu. Nije stari Češko čuo od svojega dida da su pjevale vile - on ih je sam čuo!

U arhajskom društvu mit je istinita priča, istinito događanje.

Ličnosti mita su nadnaravna bića: vile, vampiri... i druga mitološka bića, koje sam ja priče bilježio.

Kao sabirač folklorne građe, zapisivač narodnog blaga u imotskom kraju dosta sam toga napravio. Moje tri zbirke folklorne građe nalaze se u Institutu narodne umjetnosti u Zagrebu. To je građa Imotske krajine i iz Posušja, nešto i iz imotske Bekije. Mnogo je te građe koja je ostala uglavnom neobjavljena. No jedan dio sam ipak objavio. Tako recimo i zapis "Ispod kule Imotskog kadije", što je izašlo u listu u Imotskom "Imotska krajina". Riječ je o lirskoj pjesmi "Marko i Anica", pa pjesme uz sviralu, a pisao sam i o pitavicama, sićavicama, govoraljkama i gangama, o posuškim i imotskim guslarima.

Sabirao sam i dosta priča pučkih kazivača i kazivačica kao što su bili Draga Ilijina, pa Iko Zorić, Jokan Čale, Manda Bitange, Ana Tucak-Vardulja, Ivan Bitanga-Išan i drugi.

Zapisao sam i epsku pjesmu "Ženidba Jercega Stipana" koju je kazivao Jure Puljiz-Talić iz Podosoja kod Imotskog i o kojoj sam načinio zapis "Tragedija preokretanja". Imam i epsku pjesmu "Mara Čurkovića i Ilija Cmiljanić" istog Jure Puljiza-Talića. I o njoj imam zapis koji se zove "Tajna preodređenost ljubavi".

U Runoviću sam zapisao epsku pjesmu "Megdan Sekul Banovića" koju mi je guslio Ivan Zorić iz Sovića u Hercegovini. Zapisao sam ju 3. listopada 1962.

II. Tu povijest još nije bila započela

U Imotskom 1960. povijest još nije bila započela.

Kada sam ja došao prvi put u taj kraj, to nije bilo sve samo trag relikta i atavizama nego je to bila i nazočnost mitskih bića. I ja sam ih susretao i doticao i znao i volio baš onako kako je pisao o meni 1954. Miroslav Feller kada je tvrdio da ja vidim svijet kao što su ga vidjeli oni koji su stvarali davne skandinavske mitove o kravi Autumli i orijašu Nimiru.

Došao sam u Imotsku krajinu, u Runović, Zmijavce, Vinjane, Goricu, Drinovce i od 1960. sretao ondje boga Dioniza, Silvana. Prožimao sam se s tamošnjim običajima. Slušao sam imotske guslare i bilježio njihove pjesme, guslara koji su ostatak starih hrvatskih barda, njihovo guslanje i pjevanje bilo je povratak u mitsko vrijeme. Najviše sam volio slušati Iku Zorića iz Sovića.

Iko Zorić ovako opisuje mejdan Sekul Banovića i Troglava Arapina:

Dok se Sekul bliže primaknuo
skoči Arap na noge junačke
da ć' pod njime konja privatiti
al' odmanu Sekul Banoviću
sve od konja nogom odmanuo
pa odbaci troglav Arapina
pade Arap po rudini travi
pa je bile iskecio zube
misli Sekul da se Arap smije
dva je sata leža u nesvisti
kad se Arap osvistio bio
besidi mu Sekul Banoviću:
- Jaši konja Troglav Arapine
da gledamo sriću i megdana!
Vidi Arap da to nije šala
pa pojaši suru bedeviju
i privati teška buzdovana.
Besidi mu Sekul Banoviću:
- Udri prije da ti krivo nije!
Udara ga Troglav Arapine
devet ga je puta udario
al Sekulu ništa od tog ne bi
već besidi Sekul sa Zelenka:
- Ne draži mi buhe po dolami
sad mi stani na dugu megdanu
a i ja ću svoga okušati!
Jednom ga je Sekul okrpio

iz bojna ga sedla izvalio
a sa crnom zemljom sastavio.
Sekul lati sablju okovanu
pri ledini osiče mu glavu.

Slušao sam i bilježio i gange. To je bila ratnička pjesma starih Ilira koju su oni zvali *konga*. Zanimao me i prastari običaj otmice žena - kako se to ondje zove - *umicanje*. Od otmice Sabinjanki počinje povijest starog Rima. Zanimalo me i sílo, isto stari običaj i relikt davnih zakona koji propisuju odnose među spolovima. Etiku spolnih odnosa, ljubav među mladima. Lutao sam i tražio imotske stećke. Gdje su stećci tu se je stara vjera Hrvata spajala s novom, kršćanskom, gdje se je kult mjeseca prožimao s križem. Zanimala me je i imotska Brgulja. To je ostatak kulta larizma u starih Hrvata. Brgulja je svetkovanje plemenskih svetaca. O tomu je pisao Ćiro Truhelka. Brgulja se sačuvala u Srba kao krsna slava. Istraživao sam imotski totemizam, učenje o tabuima, dionizijski duh starih Ilira, Helena, Latina, kojih sam tragove također tu nalazio.

Tražio sam i nalazio prastari mitski svijet u tom kraju, a tražio sam i povijesne tragove. Otkrivao sam obredne gomile starih Ilira - tj. Daorsa - po vrhuncima, koje je tako dobro opisao i rastumačio don Ante Škobalj, pa i gomile imotskog kraja.

U čemu je tajna imotskih i hercegovačkih síla? Sve je to veoma slično, gotovo isto. Tako bih protumačio i tajnu bliskosti između Tina Ujevića i Stanislava Šimića, odnosno njegovog starijeg brata Antuna Branka Šimića. Tin Ujević je iz Krivodola koji se nalazi na jednoj strani Imotskog polja, a braća Šimići su s druge strane Imotskog polja. Krivodol je na sjeverozapadu, a Drinovci na jugoistoku. Mletačka republika i tursko carstvo podijelili su Imotsko polje tako da je ispaljen top iz Imotskog i dokle je letjela i pala topovska kugla to je ostalo u Hrvatskoj, u dalmatinskom dijelu mletačke države, a ono dalje, Bekija, palo je pod Tursku. Tako je nešto veći dio Imotskog polja danas u republici Bosni i Hercegovini, a zapadni, nešto manji dio u Dalmaciji. Jedno je Hercegovina, drugo Dalmacija. A zapravo je to isti kraj: isti ljudi, isti običaji, isti govor, stoga je i jezik Ujevićev i braće Šimića isti i stoga je Stanislav Šimić isticao taj jezik kao jezik jezičnog genija kakav je bio i njegov brat Ante.

Pratio sam put grčkih lađa koje su plovile dolinom Neretve i njezinim pritocima. Privlačila me je glavna gomila kod Krivodola. Tražio sam trag Silvanov i Dionizov u imotskim poljima. Ovuda su išle rimske ceste i vodili svoje legije Gajo Marcije Fibulo i Kornelije Nazika. Stupali su tuda veliki vojvode Oktavijana Augusta: Tiberije, Germanik, Marko Lepid i Silvan Plaucije. U Runoviću su ostavili svoje grobove vojnici prve, sedme i trinaeste rimske legije. Ostali su natpisi u čast Jupiteru u Rus Novae. Vijugala je cesta od Ruvića do Narone. Ostala je ploča u čast caru Marku Aureliju. U čast cara Komoda. Vladaju ovdje istočni Goti. Bizantinci ih pobjeđuju.

Gledao sam često s brijega Mračaja u dolinu Imotskog polja i vidio sveta mitska i povijesna bića. I zabilježio to u svojim pjesmama. Vidio sam kako duhan lista iz bakrene zemlje, gorki jasen gdje izdužuje svoje lišće, ljubavne lastavice u letu, slušao slavuje u njihovim grmovima, ćutio vjetar s juga, vjetar sa sjevera, slušao gange, gledao

bijele ženske grudi, tražio ljubavni krajolik Imote, cvrčke u borovima, riku magaraca, pohotu planine, pratio zviježda i zvijezde na nebu, mirisao miris starih čatrnja i odrina. Mislio o bludnim Babilonkama i nasmijanim Latinkama, bio opsjednut stećcima, bijelim konjskim lubanjama u bezvodnim krajinama dok je grmjelo na sjeveru. Govorio sam s drvećem, s ilirskim pastirima, starim knezovima, slušao kako kiša pada u Bosni, tražio Zvirnjaču, na kolima, noću, iz Dalmacije prama Rakitnu, Zemlji Humskoj, a uza me vreća, fenjer i oružje, slijedio zvijezde od Runovića do Zmijavaca dok se je tužila tucana klenova kora, u Gluhoj nedjelji o svemu snivao. Tražio oči iz duba.

III. Stećci iz srednjeg vijeka

Glavni grad Imotske krajine u vrijeme starog Rima bio je Novae - Runović. Novae su imale svoje duovire, edile (načelnike i nadzornike). Pučanstvo je štovalo svojeg starog boga ovih krajeva - Silvana. No glavno službeno božanstvo grada bio je Jupiter. Godine 1926. Mijo Babić je otkopao Jupitrov hram u Runoviću. Kada je kopao temelje za svoju kuću otkrio je veliko povijesno blago. Našao je staklenu žaru s pepelom i kostima, glinene svjetiljke, zvonce, školjke, bakrenog novca, zrna jantara, stakleni prsten. Novac je bio Hadrijanov, Aurelijanov i Dioklecijanov. On je to predao splitskom muzeju, no dosta je toga ostalo. Gledao sam kamene žare godinama u dvorištu Mijinog sina Ivana i iz tih žara su jele svinje i kokoši...

Bivši rimski grad je sada veliko selo s brojnim zaseocima: Ljubičićima, Kuštrama, Bitangama, Čalama, Babićima, Jakićima, Puljizima, Jukićima, koje oni zovu komšilucima.

Na rimskim uljanicama su razni reljefi s bogovima, carevima, biljnim motivima, erotskim prizorima, svjetlom, sve su to prikazi grobnih popudbina.

U Runoviću je pronađena i brončana volujska glava. Na Dikovači u Podbablju nađeni su rimski grobovi i hrvatski stećci. Nađen je i genij smrti s gorućom zubljom okrenutom prema dolje i ptičja glava s grozdom i lišćem vinove loze. Nađena je i statua Venere kod imotskog varoša.

Nađen je i zavjetni natpis božici Cereri. Otkriveni su i natpisi Trivijama na Šarampovu. Isto tako i lik Diane. Lik nimfe od koje su ostali tragovi krila. Ostao je tu i grob jednog Etruščanina koji je bio vojnik XI. legije starog Rima.

Iz starohrvatskog razdoblja nađeni su među ostacima stare crkve u Runoviću dijelovi kipova: tako recimo kip ptice koja gleda u križ i Hrvati u staroj odjeći onog doba.

Imotski kraj je za razliku od ostalih hrvatskih krajina veoma povezan sa susjednom Bosnom i Hercegovinom. Kao granično područje Imota je bila veoma isprepletena sa sudbinom te susjedne države. Imotski kraj je bio u hrvatskoj državi, no često je bio i dio Huma, tj. Hercegovine, odnosno Huma i Bosne, bio dio stare bosanske države, a jedno dulje razdoblje je Imotski bio i pod turskom vlašću. Ovo je područje mnogih ratova Hrvata s Turcima, odnosno Mletačke Republike i Turske u kojima su uvijek glavni sudionici bili Hrvati ovih krajeva. Većina današnjeg pučanstva Imotske

krajine doseljena je s područja Bosne i Hercegovine. Njih su u najvećem broju doveli ramski franjevci.

Guslari su guslili o kandijskom ratu, "Dugom turskom ratu", Kacianerovoj vojni, bojevima za Jajce, Siget, Klis, Požegu, Sisak. I sličnim vojnama. Najveći dojam su ostavili u duši guslarskoj uskoci i razni prebjezi u 15. i 16. stoljeću oko Klisa Isenja u doba Ciparskog i Uskočkog rata (1615-1617).

Mješavina rasa iz Huma, Bosne, Dalmacije i raznih pridošlih tipova iz drugih zemalja i svjetova stvorila je veoma lijepu ljudsku pasminu. Tako da su Imoćanke čudesne ljepotice, a i muškarci su krasni i naočiti. Dr. Ivo Kujundžić je rekao: "Imoćanke su atraktivne". Mislim da one zaslužuju ocjenu mnogo bolju, one su daleko više nego samo atraktivne.

Meni su sve te žene i djevojke Imotske krajine bile Ilirke, Latinke, Galkinje i mitske žene iz raznih svjetova kao što je bio babilonski, egipatski, kartvelski, sirijski, to bijahu za mene Hrvatice iz stare Hare, Skitije, Syginke, Urartke, Kirke, Mitanke, Hivitke, Tatarke.

U Imotskoj krajini ima mnogo stećaka a bilo je i ovdje dosta bogumila kao što ih je bilo i u Lici i u Slavoniji, a ovdje ih je moralo biti više kada je to bilo granično područje s Bosnom odnosno dio bosanske države gdje se je ta hereza najviše širila od 12. do 15. stoljeća. Mnogi su protupapisti i protulatinaši pobjegli iz Dalmacije u Bosnu, odnosno i u Imotsku krajinu koja je na granici Dalmacije i Hercegovine.

Ante Ujević je u svojoj knjizi *Imotska krajina* iz godine 1954. obradio posebnost imotskih stećaka. Tvrdi da se oni razlikuju od stećaka u Hercegovini. Naprimjer imotski stećci imaju oznake u godinama što u Humu nije slučaj. Imotski stećci su se podizali cijela tri stoljeća.

Imotski u mojoj poeziji

Na nekim stećcima je znak križa, na nekima nije. To znači da su jedni bili kršćanski, drugi bogumilski, jer bogumili nisu štovali znak križa. Oni su ga držali griješnim znakom.

Većina imotskih stećaka imala je natpise ali ih je puk sastrugao da ne bi "Čivuti" mogli doći do blaga. Vjerovalo se da se to može po natpisima otkriti. Židovi su navodno zbilja i dolazili u ove krajeve i tražili blago. Tako je predaja sačuvala u Runoviću u Bitanaga sjećanje da su bili Žudije - kako su naši stari zvali Židove - ali da se začulo ispod stećaka strašno zujanje i da su Židovi pobjegli. Narod je govorio da se ne smije dirati u stećke, jer ako se to učini da će krupa i nevrijeme uništiti svu ljetinu.

U imotskim stećcima sačuvan je dobro hrvatski srednji vijek. Obilazio sam ih i o nekima napisao i pjesme kao recimo o onim stećcima na Sebišini. A lovrećki stećci bili su mi glavni poticaj za moj spjev *Bogumilsko groblje* koji je nastao 1962, a objavljen god. 1968.

Od pjesama s imotskom tematikom objavio sam pjesme "Budnost u Imoti", "Ljubavni krajolik Imote", "Ljubav i muka" i "Gluha nedjelja". Sve su izašle u zbirci "Zemlja obećana", koju je objavio "Meditor" u Zagrebu godine 1998. u 13. knjizi svoje biblioteke "Hrvatski lirici". Sve su te pjesme mnogo ranije objavljivane u časopisima "Republika", "Mogućnosti" i drugima.

Cijela knjiga s imotskom tematikom jest moj spjev "Bogumilsko groblje", koji je izašao kao separat "Marulića" u Zagrebu godine 1968, no spjev je nastao još 1962. Taj spjev uz uvodnu pjesmu bez naslova ima 17 pjesama. Bio sam nadahnut imotskim stećcima u Lovreću, Runoviću i Sebišini, no uz ono što opisujem kao imotski vidik, sjećanje, povijesni trag, ima u tom spjevu i mnogo toga što se tiče Hercegovine i Bosne. Svako pjevanje ima svoj naslov, tako se 2. pjevanje zove "Trêšnja", 3. pjevanje "Ima svijeta", 4. pjevanje je nazvano "Pelin pjeva", 5. pjevanje "Ne sazda se carstvo", 6. "Pahadh, vefahath", 7. "Put", 8. "Ratnik s vječnim mačem", 9. "San Radimlja", 10. "Bilino polje", 11. "Stećak sa znakom nebeskim", 12. "U životu nečistom", 13. "Braća bijahu", 14. "Do sesam jezika", 15. "Zemlja plače od sada do vika", 16. "Povratak Kristu jedinome", 17. "Voda s Jauka".

U 2. pjevanju spominju se neka mjesta Imotske krajine i Dalmatinske zagore, u 11. pjevanju isto, u 17. pjevanju se opet vraćam Imotskom i njegovom svijetu. A ono sve drugo je sjećanje na islam, Turke, naše muslimane, kršćanstvo, naše međusobne ratove i bojeve, na opću povijest, na naše seobe, na crkvu Dobrih Bošnjana koji su se zvali i Dobri mužje i Dobri krstjani, kretanje kroz nekropole sa stećcima, kao što je recimo Radimlje, sjećanje na sva "bogumilska groblja", zabilježeni su i neki zapisi sa stećaka, opjevano je Bilino polje, najveći povijesni skup Dobrih Bošnjana, gdje su se navodno odrekli svoje hereze, sjećam se i kralja Tvrtka i drugih naših vladara u Bosni i vojvoda i ratnika, refleksi su tu i Biblije i hebrejskih starih simbola, isto tako i naše junačke epike; poetska je to panorama cijele naše povijesti i naših ratova, sukoba, zabluda i dobrih misli i sjajnih poetskih vizija, pa je tako i to moje "Bogumilsko groblje" svojevrstni mali ep, moja epska pjesan, valjanje vojski, ideja, mnoštava i rijetkih pojedinaca sa stijegom umnosti i hrabrosti uz mač u ruci. Tu je i Gost Radin i Hrvoje Hrvatinić, Mujo od Kladuše, Husein kapetan, Osman Čustović, Petar Crni, Kulin ban, Starac Mišljen i Veliki Did bosanski, Žumbor i Vlčko..

Veoma je sličan spjevu "Bogumilsko groblje" i moj drugi povijesni spjev "Nenavište, viteški ljetopis" koji je izašao 1997, kao separat iz godišnjaka "Ognjište". Tu pjevam o našim ratnim bubnjevima i mačevima, o Staroj Ervackoj, Bábinom jeziku, Starim bunjama bunjevačkim, a ostala pjevanja su "U Plemenšćini našoj - Dragovoli graščaku Rmanjskom" i "Hrvatska opet plače i krvari u ratu domovinskom", gdje sam spojio stare naše ratove s ovim zadnjim. Taj je spjev napisan u Gornjem Mekušju u listopadu 1996. i to je dio moje epike. To nije lirika, nego epski rod. "Nenavište" je kao nastavak "Bogumilskog groblja". Pisano je na isti način kao i onaj raniji spjev, a među njima je vrijeme od 34 godine.

Pripovijest "Silvan u Novom Selu" izašla je u "Vjesniku" 8. lipnja 1997. Moj je naslov bio "Silvan u Rus Novae", ali je urednik "Vjesnika" izmijenio taj moj naslov, iako Novo Selo i Rus Novae nije jedno te isto. Pročitao sam opet tu svoju prozu nakon nekoliko godina i sam sam se iznenadio što sam napisao. To je jedna od mojih najboljih novela. Silvan dolazi u Imotu kao antički bog. Priča se i događa u vrijeme starog Rima, a ovdje su pražitelji tog kraja, Iliri, Daorsi koji su i slavili Silvana i u ono doba su svuda po poljima bili njegovi kipovi, oni su nađeni u više hrvatskih krajeva, tako ih je bilo dosta i u Topuskom.

Silvan dolazi u Imotu i tada tu nastaje neko novo vrijeme, javlja se novi duh. Opisujem to prastaro doba no ujedno je to i ovo naše vrijeme jer ljudi imaju današnja imena, to su osobe koje su zbilja i živjele ovdje i sada neki od njih žive u toj krajini, a najviše ih je iz Komšiluka Bitange, gdje sam i boravio kada sam dolazio u taj kraj između 1960. i 1980. Silvan je blagoslov za taj svijet i za taj kraj i svi ga vole i slave i časte kao svoje božanstvo. On dolazi i sve mijenja, a onda se pojavljuju Rimljani i pretorijanci i žele ga ubiti, uništiti, ali on ih sve svlada i nakon toga dolazi do velike svečanosti u čast Mjeseca, do lunarnih obreda kakvi su nekada bili u tim predjelima. Sve je to puno poezije, blagoslova, ljepote, ljubavi, dobrote i sklada. Zbilja ona prava Arkadija o kojoj pišu još davni pastirski epovi i romani.

Eto, nisam uspio napisati roman, ali je ta pripovijest - Silvan u Rus Novae - vrjednija od svakog romana koji bih možda o tomu napisao. Ovdje je na kratko sažeto sve, na malom prostoru ispričana duša tog kraja i tog neobičnog došljaka, kojega su ovdje uistinu negda častili kao boga. Ja sam oživio to vrijeme i taj duh. To je taj svijet koji je zbilja ovdje negda živio i sada tu živi ili je tako živio sve do nedavno, kako sam ga ja i upoznao. To izgleda kao neka fantazija, no nije, ima tu mnogo istine i stvarnih doživljaja, prave povijesti tog kraja.

Nakon tri godine napisao sam opet jednu imotsku priču. To je "Pod beskrajnim imotskim nebom" koja je izašla nedavno u "Hrvatskom slovu", dne 16. lipnja 2000. To je isto jedan od davno doživljenih stvarnih događaja od prije svojih tridesetak godina, to je slika imotskog neba, zvijezda, rojeva kometa, noću u Imoti i opis ljudi koji u tomu sudjeluju, a ja sam bio među njima. Jedan davni sretni čas.

Jučer sam, dne 23. srpnja, napisao i treću takvu priču, to je "Tihaljina" u kojoj opisujem Runović i odlazak u Hercegovinu, čudesni predio Tihaljinu, i Drinovce, i Soviće.

Po zemlji bez znaka
tajno pogubljeni Hrvati 1945 ++++ 1991.

Ništarijo svijeta, zvjerski ubojico,
po vrisku vapijućeg brata - KRIV SI ...
I za teške kapi tihog slapa
iz očevog srca i majčinog oka,
što živom nadom romore tužno,
poslije rata, - bez svjedoka:
- SINE, KĆERI, gdje si?

Na molbe si sve režao.
Ubojico BRATA!
Na pitanja: - SINE, gdje si?
ništa uradio nisi.
Od Boga živoga si bježao,
i ubijao na riječi:
- OČE NAŠ KOJI JESI ....

Ništarijo svijeta, - kriv si... i opet kriv si!
I zato odlazi u izgon od Boga daleko, još dalje, najdalje..
U tamu i najveći vrisak, u sotonske ralje.

NOVA IZDANJA HKD SV. JERONIMA

1. KRIŽNI PUT (s Lackovićevim ilustracijama)
2. sv. Karlo Boromejski: DUHOVNI UGOVOR (Posljednja volja duše)
3. MIROTVORNI IZAZOV, 21-22/2001

Narudžbe prima izdavač: HKD sv. Jeronima, 10000 Zagreb, Trg kralja Tomislava 21 telefon 44-22-300 ili Ćirilometodska knjižara, Kaptol 29.

Pjesme Zvjezdane Solomonović

Već nakon iščitavanja samo nekoliko stihova Zvjezdane Solomonović dolazimo do zaključka pri kojem ostajemo do kraja: naša mlada pjesnikinja je iskrena vjernica - to je vidljivo iz svakog stiha koji je napisala. Uz to: njezine pjesme - sve su prije negoli hermetične. I još: ona ne trči za metaforama niti ih na silu izmišlja. Njezini stihovi su ponizno jednostavni, svima lako razumljivi i čistoj duši bez posrednika prihvatljivi. Poruka skrušenosti i neugasive nade jednako, pri tome, pogađa vjernika kao i mogućeg vjernika. Pogotovo, naglasimo, stoga što je upućena baš ovako: bez zadnjih misli, izravno - iz srca k srcu.

Zato ne budimo prestrogi pri mjerenju i procjenjivanju isključivo estetske težine pojmova i izričaja na koje nailazimo iščitavajući ove stihove. Njezine pjesme su, da tako kažem, u skladu sa svojom osnovnom namjenom: da potvrde u vjeri onoga koji je već ima i da pobuđuju nadu u srcu onoga koji je još nema. A nada, znamo, umire zadnja.

Pjesme Zvjezdane Solomonović nisu možda toliko literarno vrijedne koliko su duhovno poticajne. Upućuju nas na poniznost te bude i jačaju u nama vjeru u ostvarivu i svima dostupnu milost Božju.

Svečani, patetični ton i oblik molitve najbolje pristaju ovim pjesmama. Pjesnikinja kao da želi sve reći, sve predočiti, iscrpsti "temu" do kraja i zato joj iskaz najčešće balansira na rubu između poetskog i proznog, a ponekad sklizne i u ogoljelu prozu.

Mir i milost osvajaju se i usvajaju se najčešće postepeno i privremeno - u pravilu nisu zasluženi, pogotovo ne zadani jednom zauvijek. Lako je pasti, teško se uzdići - i o tome nam svjedoče pjesme Zvjezdane Solomonović.

Ovo je ispovjedna poezija, poezija zazivanja i preklinjanja, nikako proklinjanja. Upućena je najčešće Bogu ili Božjem Sinu. Autorica se Raspetom obraća, ona ga moli, žali mu se i predaje. Mlada ustreptala duša poklanja Božjem Sinu svoju uzburkanu žudnju, ali i svoju prividno nerazmrsivu muku i patnju. Usponi i padovi, razrješenja i krize, izmjenjuju se iz stiha u stih i polažu pred noge ljubljenom nebeskom ženiku. Kasnije, tijekom vremena, djevojčin zažareni eros djelomice mijenja usmjerenje; zaustavlja se, da li konačno, na terenu lakše ostvarivog, u zemaljskim okvirima - i pokušava se ustaliti u ljubavi prema muškarcu. Ali, i to treba posebno naglasiti, kao da ne gubi na snazi i očekivanjima. Ljubav prema čovjeku postaje supstitut ljubavi prema Bogu, i ona može biti jednako zahtjevna, jednako beskompromisna i jednako darežljiva, ali i jednako teška i ponekad neuslišana - iz razloga koji su samo Bogu znani. - I to nam, također, potvrđuju stihovi Zvjezdane Solomonović.

Čovjek je biće ljubavi. Ljubav je brod kojemu je matična luka sadašnjost, a cilj plovidbe vječnost. U svakoj ljubavi, bila ona ovozemaljska ili nadzemaljska, klica je težnje prema vječnom, prema Bogu.

U ovom nesavršenom svijetu Dobro i Zlo gotovo da su podjednako raspoređeni. Zlo možda i prevladava. Ucviljeni i obeshrabreni ponekad padamo u iskušenje da mu se konačno predamo. - Oduprimo se Zlu, kladimo se na Dobro! - I na to nas, makar neizravno, upućuju stihovi Zvjezdane Solomonović.

Preporučam pjesme mlade spisateljice, *djelo*, kako na jednom mjestu sama kaže, *u nadahnuću ljepote učinjeno /po srcu/ svima koje voli posvećeno.*

Zvjezdana SOLOMONOVIĆ

Pred vratima života

"Uđite na uska vrata! Jer, široka su vrata i prostran je put što vodi u propast, i mnogo ih je koji idu njim. Kako su uska vrata i tijesan put što vodi u život, i malo ih je koji ga nalaze!"

(Matej 7, 13)

Dubina

Pronašla sam Te, u ulicama mokrim od magle,
u vrelom čavrljanju seljaka s Dolca,
u starim krovovima presvučenim zorom.
Čekala sam Te, upijajući svježinu svitanja,
mekoću i prozirnost uzburkane krvi svoje,
želeći, da vrijeme stane u susretu s Tobom.
Crkvena zvona parala su noć strepnje,
Tvoja ljubav razlijevala se milosnim lahorom,
fenjeri su se tiho gasili, jedan za drugim.
Nebo je raširilo svoje ruke pune čežnje,
dajući nam oprost u skrušenom pokajanju,
u poniznoj molitvi, u iskrenom postu.
O, kako sam Te, moj dobri Spasitelju, zvala,
slušajući otkucaje srca velebne noći ove,
otvorivši njedra, zagrlivši puninu.
Mutne vode, odnose jecaje u nepovrat,
mokra zemlja gasi žedna, suha ispucala usta,
bacam se na koljena, kličem u Tvoje ime.
U pogledu Tvom tražim riječi utjehe,
sklopljene umorne oči, teški kapci
snivaju sanak, tako divan, tako mio.

Pružaš mi ruku, bodriš me i govoriš:
"Snivaj, djetešce moje, ovo je već dubina."

U tonovima ljubavi

Zagrlila me jednog dana
i pružila bogatstvo radosti iščekivanja.
Dozvolila mi je, da je pohodim
na sunčanim planinama Izraela,
da se kupam u pogledima Njene
majčinske nesebičnosti i ljubavi.
Dala mi je cvijet koji zrači,
obraćenjem i djevičanskom bjelinom.
S tihim šapatom punim tuge u glasu,
pričala mi je o Kalvariji,
o mukama i patnjama Brata Isusa,
o Njegovom iskupiteljskom žaru.
Utiskivala mi je cjelove pune vreline,
u dušu mi ulijevala dobrotu.
Naučila me, kako se kaže "Gospodine"
kako se istinoljubivošću postiže pravda,
kako se obilje milosti dijeli s drugima.
Stavljala je na me, meki i topli pokrivač,
satkan od niti skrušenih molitvi.
Čekala me je u dugim, hladnim noćima,
punim Nazaretskog Kruha i Vina,
hranila gladne, stavljala melem na
bolesne, odbačene, ispaćene.
Svoje molitve upravljala Kristu,
žedno čekajući dječicu svoju.
I danas, kad svrnem svoj pogled na Mariju,
uvijek me gane Njena pobožnost i nada,
koja se prelijeva na nas grešnike,
poput rijeke, koja svjetluca u nepomućenim
tonovima ljubavi.

Prolaznost

Iz dubina, prožetih dalekim iskrama ljubavi,
na vratima nježnosti, samoćom i šutnjom kupljene milosti,
izgaraju plodovi, tope kamenje vrelo, utjelovljuju se u

vapaj iskušenja.
Milost upija kajanja Ljubavi koja ljubi,
mirisni cvjetovi udišu suze Isusove, krvlju okrunjene,
livada se kupa u Njegovom smiješku, sunce se rada Njegovim
uzdahom buđenja.
Još uvijek, u meni Isuse živiš, još uvijek,
Tvoje postojanje izgara u mojim venama u vreloj krvi,
u mrtvim mislima, ispijenim tonovima posljednje ljubavi,
posljednje prošlosti.
Volim te, tamo negdje, duboko u sebi,
gdje nesavršenosti ovog svijeta tonu, i priznavajući svoju
prolaznost pred plavetnilom vječnosti, gube se u ponorima tame,
ustupajući mjesto Tebi.
Žalosni glasovi, ubijene duše, plaču u noći,
ostavljajući vrata vječnosti širom otvorena, šakom gnjeva
razorena, plačem i kricima potpuno uništena, u poljupcima
nesavršenosti utopljena.
U kapi sumraka, na grudima iskićenim rosom,
umire i posljednji lahor, koji se pretvara u vreli prah,
izgarajući dugo u noći, u bezgraničnoj putanji htijenja,
miješajući suze, zemlju i pepeo.
I neka, prolazi vrijeme u šutnji uzdaha,
neka zauvijek istrunu misli sjećanja, dok duboko, u meni,
ne nestane i posljednji zalogaj svanuća,
koji ću u krilu Isusovom, pustiti da teče.

Svećenici ljubavi

O prekrasna zvijezdo, izvore nebeski,
šapatu mili, putujući zaboravljeni sni,
rosom okrunjeni, cvijećem presvučeni,
milostima hranjeni, Kristom posvećeni.
Lahorom nošeni, u ljudima slavljeni,
molitvom nadahnuti, podkrepljeni,
Duhom Svetim ispunjeni, do kraja progonjeni,
za nas nerazumljivi, Bogu drago-ugodni.
MOLITE ZA NAS...
Zemljo puna otkrivenja i neviđenih slasti,
po kojoj ste hodili, ljude slabe hrabrili,
bolesnicima dah vraćali, tužnima radost
ulijevali, grešnike ispovijedali,
sve odbačene, gubom zaražene pohodili.

S Isusom blagovali, Isusa ljubili,
na času smrti svoje, molili, mnoge duše
kod Marije, Pomoćnice naše zagovarali.
MOLITE ZA NAS...
Molite za srca nevjerna, za srca
napuštena, za obraćenje grešnika.
Za jedinstvo Crkve naše, za ljubav
prema svećeničkom zvanju, za mir,
za prijateljstvo među ljudima, za svu
gladnu djecu ovoga svijeta.
Podajte nam milost praštanja,
i sjedinjenje u Duhu Svetomu s Vama.

-AMEN!-

Daleko si

Znam, tebe ruše slike prijekora,
dok moje misli te grle tužno,
daleko si i ove noći,
na žutoj plaži,
na kojoj se krik lomi i ori,
puninom neba gori,
u plamenu tinja i moli:
"Bože, veliki i silni,
u svakoj suzi, u svakoj riječi,
njegov lik uskrsava, topi se,
nestaje i gori,
dok samo ta suza vjetrom plovi,
zove ga i grli, prašta mu sve,
a nadasve voli".
I evo, sivilo jutra pozdravlja pjesmu
istine, te usamljenice, što liže
pragove noćne,
jačajući otrove moćne
i zauvijek ostavlja tugu,
meni suzu - a njemu ponovno dugu.

Uspomene

Uspomene. Ta pokrivala vječna,
prahu zebnje novog dana predane,

što li krijete u njedrima svojim,
što mi ga uzeše, ostavljajući bol hladnu,
koja moje mrzlo tijelo,
predaje još hladnijem danu.

Voljeli smo se, pratili uzdahe vrele,
šaputali, na dnu mora svoja srca posjeli,
ali uvijek se iznova tražili,
udivljeno gledali,
riječima bodrili
milovanjem mirili.

Bijaše dan, u danu noć, u noći dan.
Modro nebo, čežnja, miris ruža, san.

Osmijeh

Budi se iz nutrine u kojoj nema mira,
iz topline daha.
Razara, boli, peče,
ali u njemu, kao u noći putenoj,
u kojoj bijele zvijezde caruju,
kao danu u kojem
žuto sunce miruje,
u njemu sve postoji, on je vrelo
koje prožima
i sve dublje i dublje
mene u iskonu dodiruje.

Vjera u Tebe

Vjerujem u Tebe,
jer je to vjera u vjeri.
Vjerujem u Tebe,
jer mi poklanjaš sebe,
nesebično i cjelovito,
pomažeš vjeru u mene,
duboko, iskreno.

I zato, vjerujem u Tebe.

Bog je došao u utorak

I ove večeri morat će pomalo gladna u krevet. Jedna jabuka pomoći će zavarati glad. A dobro sažvakana, pospješuje miran san. Prije nego što ugasi svjetlo, okrene se raspelu i izgovori svoju molitvu.

"Jedini moj dragi Bože, kojeg imam, mene staru i sirotu, prihvati me ovakvu, punu grijeha i primi me k sebi, pun ljubavi kakav jesi!"

Prekriži se i zavuče pod ponjavu. Protrne od lagane jeze u dodiru s hladnom posteljom. Debele vunene čarape i rubac oko glave, dobra je to navika, ne samo u hladno doba. Meškoljila se pomalo, čekajući da je obuzme ona toplina koja je uvod u prvi san. Slušala je pucketanje drva u peći. Kroz procijepe na gornjoj ploči izbijala je svjetlost plamena i titrala stropom. Bili su to lijepi trenuci, nakon naporna dana, prije utonuća u svijet u kojem je uživala iste privilegije kao i neka princeza ili žena bogataša. Ni povremeno kruljenje crijeva ne bi zatrlo blaženu skrovitost ugođaja. U životu je uvijek navikla gledati ljepšu stranu.

Ponekad, kada ne bi mogla odmah zaspati, znala bi se vratiti u djetinjstvo, u drage i slatke čase, kada bi, skupljena s ostalom djecom, ležala na zajedničkom ležaju i slušala hujanje vjetra koji je, kroz dimnjak, provijavao do kamina i poticao preostali žar. Znala bi pomisliti kako li je, pri hladnoći, malim srnama i zečevima ili pticama; imaju li oni tako siguran i topli dom? Molila je Boga i anđele zaštitnike da čuvaju njih, i svu malu djecu i zalutale putnike koji sada traže svjetlost u ledenoj tami.

Još dublje se uvuče pod ponjavu. Fini plamsaji sa stropa poprimali su obrise anđeoskih krila što podaruju lahak sanak pravednika. Kruto breme danjega umora postupno se rasplinjalo u sladak opoj počinka. Sklopi oči i naskoro utone u bibavo tkanje slika i zvuka.

Susjedov pijetao je zakukurikao, no ona je već bila budna. Priuštila bi si ponekad malo lješkarenja, kao lažni ustupak starosti i naporu prethodnoga dana. U dane kada je odlazila na tržnicu, ustajala je prije zore i spremala svoje sadnice za prodaju. Sinoć je sve već sredila, nije ih bilo puno, sezona je već izmakla i mogla je krenuti kasnije.

Čim ustane zahvali Bogu za još jedan dan, za još jednu priliku da živi. Krene do peći provjeriti nije li ostalo nešto žara. Izbaci pepeo i od pripremljena triješčića i novinskog papira stvori malu, pucketavu gomilicu koja naskoro preraste u prštavi oganj. U kupaonici se umije i opere zube, a onda se vrati da potakne vatru i pristavi vodu za pranje i za čaj. Promotri još jednom sadnice koje je držala unutra da se slučajno ne smrznu, računajući koliko bi mogla zaraditi ako ih sve proda. Nadala se da bi danas mogla obnoviti zalihe, barem najpotrebnijih namirnica poput brašna, riže i soli. Meso nije davno jela, a nije ni držala kokoši. Jednostavno ih ne bi mogla zaklati. Kada se voda dovoljno zagrije, stavi plodove šipka u lončić, a veći odnese u kupaonicu. Tu se brzo opere i odjene za izlazak. Soba se još nije bila ugrijala i ona primakne stolac peći

i, uz malo kruha, posrče čaj. Stavi još par grumena ugljena da održe žar i krene s cekerima, utopljena u svoje marame i stari, zimski kaput.

Danja svjetlost polako je razgonila tminu i otkrivala pročelja zgrada i plohe obližnjih ledina. Premda je bio radni dan, bi neuobičajeno tiho što ju nagna da se vrati u kuću i još jednom provjeri kalendar. Križala je svaki dan prije spavanja, no neki put bi zaboravila pa bi se našla u raskoraku s vremenom. Znalo bi se dogoditi da ode na tržnicu i za blagdana i sama stoji za tezgom, čudeći se što nikoga nema. Promatrala bi rijetke, promrzle ptice kako prolijeću kroz sumaglicu oko tornjeva, i svoje jadno cvijeće kako polako umire na oporu, zimskom zraku. Tek neki dobronamjerni i opominjući glas trgnuo bi je iz letargije i ona bi se pokunjeno vraćala u svoju samotnu izbu.

Dugo je već sama. Muž je davno umro i ostavio ništavnu mirovinu. Djeca se razasula po svijetu i rijetko se koje sjeti i da ona postoji. Više se nije ni sjećala kada je stariji sin poslao nešto za Božić, je li za pretprošli ili onaj prije. Tu samoću, osjećaj napuštenosti, bilo je teže trpjeti nego neimaštinu. Poznanici i rijetki prijatelji razišli su se ili poumirali. U susjedstvu su živjeli neki drugi ljudi, s kojima bi se samo pozdravljala. Rijetko je s kim govorila. Bojala se da ne "pošandrca". Čak ni radio nije mogla slušati, otkada se pokvario, što je samo pojačavalo osjećaj odvojenosti od svijeta i vremena. Ni ispovjedniku nije imala reći ništa što već nije rekla u svojoj molitvi. Dragi Bog joj je tako, pri kraju života, postao jedini pouzdanik i sva utjeha. Svoje životne nedaće doživljavala je kao Njegovu posebnu milost.

Samo takva vjera mogla ju je, po ovoj hladnoći, držati na tržnici gotovo do podneva, kada su i najupornije žene već otišle. Ne samo da nije ništa prodala, nego nitko nije ni bio zainteresiran za njezine sadnice. Cupkala je po kartonu i bodrila se da izdrži još malo. Odlučila je otići tek kada se oglasi podnevno zvono. Njegov odmjeren i svečan zvon ustreperio bi sličice davnih nedjeljnih jutrenja i prožeo ju onim istim djevojačkim zanosom kojim je hrlila u susret svijetu i Bogu. Cijela atmosfera bi se ozarila; golubi bi uzbuđeno prhali oko tornja, s lica ljudi nestajala je, barem za trenutak, sjena tjeskobe, a njezino bi srce radosno kliktalo Stvoritelju.

"Amen!" - izusti u očekivanju. Udaljila se od svoga mjesta, ne bi li malo probudila krvotok. Sada, kada krene natrag, primijeti jednoga gospodina. Bio je jako fin taj gospodin i pažljivo je, u rukavicama, prebirao sadnice. Ona mu sve ponudi po povoljnijoj cijeni, na što se on blago nasmiješi, za trenutak zamisli a onda joj reče da će uzeti sve za namještenice u svojoj firmi. Ruka joj se tresla od hladnoće i uzbuđenja dok je oprezno zamatala biljčice i stavljala ih u kutiju. Gospodin joj plati jednom novčanicom i odmahne na povrat sitniša. Srećom, jer nije ga ni imala. Pozdravi ju svojim toplim i dubokim glasom i krene prema izlazu gdje je, sigurno, ostavio svoj automobil. Stajala je još neko vrijeme stišćući u džepu novčanicu, dok su joj navirale hladne suze. Uto zazvoni podnevno zvono i ona se preda slatkom, divnom plaču.

Premda je bila gladna, pričeka da se varivo malo ohladi, a dotle izgovori proširenu zahvalu Gospodinu za Njegove zemaljske darove. Napravila je finu mješavinu s grahom i rižom i nešto preostala povrća iz vrta. Sutra će i kruh zapeći, danas jede kupovni. Radosno je gutala pomno sažvakane zalogaje i osjećala kako tijelo ponovno oživljuje

toplinom i energijom. Nakon što isprazni tanjur, uspe još samo malo bojeći se da ne preopteretі organizam koji je do sada prisilno postio. Možda je tijelo slabije i zimogrožljivije no duša, rasterećena brige oko održavanja, stremi, lakša i čišća, u svoj duhovni zavičaj. Tako je mislila, no svejedno, bi sretna kad još jednom pregleda zalihe što ih je kupila u dućanu. Mogla je biti mirna do dolaska mirovine. Kako će poslije, nije znala. Mirovina je dostajala tek za najosnovnije troškove i nešto potrepština. A zimi je tržnica slabija nego u ostala doba. No, nije brinula. Toliko je puta već bila u bezizlaznoj krizi, a onda bi dragi Bog pomogao. Kao i danas, uostalom.

Nakon što je pomela pod i očistila kuhinju, sjedne kraj peći da srkne malo čaja. Obično bi posezala za nekom knjigom: Svetim Pismom ili, ako je bila umorna, nekim od lakih romana koje je posuđivala od djevojke iz susjedstva. No ovaj put doista osjeti smalaksalost. Je li od jutrošnjeg smrzavanja, ili od veće količine hrane, ili čak od uzbuđenja koje je proživjela, nije znala. Dopuni ogrjev i krene u kupaonicu. Nakon što se razodjene i stavi spavaćicu, klekne pred raspelom i s dodatnim žarom izgovori svoju molitvu.

"Dragi Bože, ti koji me čuvaš u najvećoj nevolji, primi moju zahvalnost i ljubav."

Zavuče se u krevet, stavljajući pod križa obmotanu zagrijanu ciglu. Smrzavica se uvukla u kralježnicu i ukočila ju i sada je njezino istjerivanje toliko godilo da se zadovoljno protegnu. Doista se jutros napatila. Mislima je prebirala pojedine trenutke svoje male drame. Lik onoga uglađenoga gospodina stalno bi joj se pojavljivao, svaki put u blažoj i dražoj formi osjećaja. Pomisli da ga je već sretala, ali ona pamti svoje kupce, rijetki su muški, a takvi naročito. Nije bio ni s televizije, koju je ionako rijetko mogla gledati. A onda, te njegove oči...Kao da ih je znala. Taj blagi i milostivi pogled. Iznenadna, bljeskovita spoznaja gotovo ju skameni. Te oči, kako ih nije prepoznala...To su Njegove oči. Oči koje je vidjela onoga tjeskobnog i beznadnog sumraka kada je drhtavih ruku, sklopljenih u molitvu, dozivala svoga Gospodina da ju uzme k sebi. Sama i slaba, iznurena i očajna, prizivala je smrt kao njegovu zadnju milost. I on joj se pokazao. Došao je u mladom, prelijepom liku, smiješeći se i blagoslivljajući je svojim dlanom. Kratko ju je gledao onim predobrim pogledom, a onda nestao. Svijest joj se gotovo pomračila od zanosa. Mucala je nerazumljive riječi zahvale, preplavljena ljubavlju, dok su joj suze, u silovitu slazu, vlažile lice. Dugo je još klečala, zureći u mjesto gdje se On pojavio. A onda, kada spoznaja da je otišao postade otrežnjujuća, u silnoj želji da Ga zadrži, stane grliti njegove zamišljene skute i posipati se prašinom s mjesta gdje je stajao. Plakala je i smijala se istodobno; slavila svoju sreću i proklinjala kob rastanka.

Zagradila je taj prostor i posvetila ga još raspelom i svetim slikama. A njegov lik premjestila u srce gdje je, evo, uslijed njezine staračke senilnosti i nagomilanih grijeha, postao podložan zaboravu. Jer zašto inače nije mogla prepoznati njegove oči? Njezin Gospodin ponekad se igra i šali, dolazi prerušen i glumi.

Prisjeti se kako je duže razdoblje iza toga susreta bila jako rastresena, gotovo izgubljena. Sve se nekako ipak odvijalo povoljno, uz povremene neizbježive raskorake

koji je samo podsjećahu u kakvom svijetu živi. Htjela je barem zabilježiti taj dan, upamtiti ga i slaviti dogodine, ako je bude, no budući da nije redovito križala kalendar, nije se mogla odmah snaći. To ju podsjeti da ni večeras nije to učinila. Onda je uspjela dokučiti pravi nadnevak uz pomoć olakotnih pokazatelja: u nedjelju je bila u crkvi, a dan poslije na tržnici, kada je za tezgom pala od slabosti. Sutradan, u utorak odlučila je zamoliti Gospodina da joj uzme život.

"Utorak je bio, utorak, taj dan kada je došao moj dragi Gospodin!" - reče sebi i svom mraku unaokolo, mudra i sretna, izvlačeći se ispod svoje ponjave. Upali svjetlo i nakon što jedva pronađe olovku, priđe kalendaru koji je visio nasuprot raspelu. Slova su bila velika, vidjela je i bez naočala da je današnji, neprekriženi dan bio utorak.

Ivana RADIĆ

Trakošćan

Miris divljine i patinu dana
prosulo ljeto niz staze travne.
Čuješ li priču iz prošlosti davne,
ili to šumi jasminova grana.

Cilindrične kule, vitezi slavni
stražare na posljednjoj straži mira,
a ruka jedna sa starog klavira
prosipa tugu niz bešćutne ravni.

U jezero tiho obraz nadnese
i ogleda krunu na lijepoj glavi,
zadjene u kosu bršljan plavi,
lica mu gore i oči se krijese.

Obasjan suncem on danju se nudi
radoznalom oku ko grumen zlata,
u sumraku sjene vješa o vrata
i šutnjom skriva otkrivene grudi.

Noću mu mjesec krinoline sive
i tanke čipke čistim srebrom rubi,
a u salonu svaku stopu ljubi
dok svi portreti redom ne ožive.

Milan RADIĆ

Vidljivi i nevidljivi teret

Koliko li
u životu
vidljivih
i nevidljivih
tereta!

Bio teret
vidljiv ili nevidljiv
i te kako
smeta.

Nevidljivoj se
i lijepoj duši
može nanijeti
velika, neprolazna
šteta.

Vidljivi i nevidljivi teret
svatko od nas
svakodnevno nosi.

I sve kao da nas žive
stalno pita:
tko si,
što si?

Slavica ŽURA VRKIĆ

Prva hrvatska etnografkinja

(Dvadeset godina od smrti spisateljice Mare Čop Marlet)

Dana 25. kolovoza 2000. navršila se 90. obljetnica smrti hrvatske spisateljice njemačkog jezika Mare Čop Marlet, poznate i pod imenom Mara (ili Marie) von Berks. Po ocu je Hrvatica - otac joj potječe od poznate trgovačke obitelji Čop[1] iz Karlovca - a po majci Njemica - djed s majčine strane prezivao se Eiberger a baka Magnino. Služeći u austrijskoj vojsci Anton Čop[2] (Tschopp) u Ferarri upoznaje Marinu majku[3]. Ubrzo nakon vjenčanja u Ferarri im se rađa sin Anton. Spisateljica, njihovo drugo dijete, rodila se u Livornu 10. kolovoza 1858[4]. Ovdje su joj se roditelji stalno nastanili nakon što joj je otac napustio vojnu karijeru. U svojoj tvornici olovaka njezin je otac zapošljavao i bivše kažnjenike želeći im pomoći da se što prije uklope u normalni život[5]. Nemiri u Italiji i financijski krah, uslijed pada vrijednosnih papira i pogreške jedne bečke banke, naveli su spisateljičinog oca da se vrati u Hrvatsku. Ovdje je kao privatni inženjer sudjelovao u trasiranju i izgradnji željezničkih pruga. Bio je vijećnik Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu (1867-68) a za *Narodne novine*, *Zatočnik* i *Agramer Zeitung* pisao stručne članke o gradnji hrvatsko-slavonskih željeznica, isušenju lonjskog polja, razvoju i važnosti brodarstva na Kupi te o problemu plovnog osposobljavanja ostalih naših rijeka. Bio je zastupnik kotara Banija u Hrvatskom saboru (1865-67), kotara Sisak u Saboru (1872) i u novom Saboru (1872-75). Bio je pristaša politike Narodne stranke a istakao se i kao jedan od financijskih utemeljitelja Sveučilišta (1866), podupirući član Hrvatskoga glazbenog zavoda (1869) te jedan od osnivača Društva za poljepšavanje grada Karlovca (1866-87)[6]. Povodom smrti Antona Tschoppa list *Obzor*[7], *Narodne novine*[8] i karlovačka *Sloga*[9] donose opširne članke o njegovom životu i radu.

---

1 Slovenski biografski leksikon navodi za prezime Čop da je to "kmetiška kranjska rodbina iz katere je izšlo več znamenitih mož". Odnjegovala se, naime, tradicija da su preci slovenskih obitelji s ovim prezimenom došli ovamo u vrijeme reformacije iz Švicarske, gdje i danas žive obitelji s ovim prezimenom. Ono se piše Tschopp, Gioppi i Cioppi a prisutno je u lucernskom, bazelskom, bernskom i friburškom kantonu te se može pratiti sve do 1. polovine 16. stoljeća. Slovenci s ovim prezimenom potječu iz Koroške Bele, odakle postupno naseljavaju Hraš. U Hrvatsku iz Hraša u 2. polovini 18. st. doselio se Jakob Čop (1742.-1812.) od kojega je potekao hrvatski ogranak ove obitelji i koji je spisateljici, o kojoj je riječ, pradjed.

2 On je u Beču završio inžinjerijsku akademiju a podaci o njegovoj vojničkoj karijeri čuvaju se u Ratnom arhivu Austrijskog državnog arhiva u Beču (*Kriegsarchiv, Österreichisches Staatsarchiv*).

3 Maria Anna Eiberger rodena je 5. rujna 1833. u Mainzu od oca Georga Eibergera, c. k. majora, i majke Franciske, rodene Magnino.

4 Prema Atto di nascita, Stato civile di Toscana, nati Livorno 1858, n°2350 i Duplicato del registro dei battezzati nella parrochia di Cattedrale, communità di Livorno, diocesi di Livorno, n°233. Dokumenti se čuvaju u Archivio di Stato di Firenze. Hrvatska enciklopedija, sv. IV, Naklada hrvatskog izdavalačkog bibliografskog zavoda, Zagreb 1942, navodi točnu godinu rodenja. Inače se u svim relevantnim leksikonima navodi pogrešna godina rodenja.

Mara Čop se u svijetu književnosti javlja početkom 80-ih godina i to u zagrebačkim njemačkim novinama *Agramer Zeitung* i *Agramer Tagblatt*. Godine 1886. udaje se za francuskog odvjetnika Charlesa Lengera Marleta, a vjenčanje se održava u Karlovcu 1886. godine. Tom je prilikom karlovački podžupan Stjepan Kovačević, koji je kasnije postao ministar, zastupao austrijskog nadvojvodu Josipa, vrhovnog zapovjednika mađarske kraljevske vojske[10] s kojim je spisateljica bila sprijateljena. Nadvojvodi će Mara Čop godinu dana kasnije 1887. u Parizu, u kojem je, pored Bruxellesa, sa suprugom živjela neko vrijeme, posvetiti zbirku novela pod nazivom "Aus den Edelhöfen des Balkan". Predgovor, čiji će se dijelovi često citirati, napisao je Leopold Sacher-Masoch[11], čije je ime vezano uz nastanak pojma mazohizam. Mladi bračni par uskoro je krenuo u sjevernu Afriku, u francusku koloniju Alžir, gdje je spisateljičin suprug obnašao dužnost javnog tužitelja. Tamo im se rodila kći koja je rano preminula, a bračni par se uskoro razdvojio. Charles Lenger Marlet preminuo je u Ateni[12] a spisateljica se vratila u Hrvatsku. Godine 1894. udaje se drugi put, i to za veleposjednika Huga viteza Berksa[13], člana austrijskog carevinskog vijeća. Sa suprugom i sinom boravi između Blagovne[14] i Beča[15]. Nakon smrti supruga[16] njezino se zdravstveno stanje pogoršalo. Napušta Beč i povlači se iz kazališnog života. Odlazi prema jugu, u Goriziu, gdje će već nakon dvije godine umrijeti[17] u dobi od 52 godine. Skrb za trinaestogodišnjeg dječaka Huga Roberta[18] preuzeo je njezin brat, ministarski savjetnik Anton Tschopp[19].

5 *Narodne novine*, br. 53 od 13. travnja 1887.
6 Prema Hrvatskom biografskom leksikonu, sv. 1, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1993. str. 88.
7 Od 19. travnja 1887.
8 Od 13. travnja 1887.
9 Br. 15/1887.
10 *Narodne novine*, 76 (1910)130.
11 Romanopisac iz Galicije (1836-1895). Uređivao više časopisa. Mnogi od njegovih romana i novela pokazuju snažnu sklonost seksualno-patološkom. Otuda potječe riječ mazohizam, mazohistički.
12 O njemu ima malo podataka, a o mjestu njegove smrti izvješćuje "Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925", Zagreb 1925, str. 56.
13 Rođen u Ogulinu 21. siječnja 1841. Prema Slovenski biografski leksikon, tom 1, Ljubljana 1925-1932, podacima koji se o njemu vode u ratnom arhivu *Austrijskoga državnog arhiva* u Beču. Povodom njegove smrti *Slovenec* u nekrologu pod naslovom "Poslanec vitez Berks umri" piše medu ostalim sljedeće: "Dasi ni bil rodom Slovenec, vendar se je vedno živo zanimal za narodne, politične in gospodarske koristi štajerski Slovencev, osobito svojega volilnega kraja". Za *Slovenski narod* je on koncilijanten može in marljiv poslanec ko je mnogo storil za koristiu svojih volilcev."
14 Njem. Reifenstein, hrv. Rifnik, u blizini Šentjura (njem. St. Georgen) kod Celja (njem. Cilli).
15 Josefgasse 1 (Wien VIII).
16 Preminuo na svom imanju 5. travnja 1906. Kao mjesto smrti navodi se Goričica 1.
17 Spisateljica je preminula 25. svibnja 1910. u ulici Via Dante 14. Ostavinski spisi čuvaju se u Archivio di Stato di Gorizia pod oznakom Ventilazione ereditaria con inventario di beni di Mara nata di Berks. Giudizio distrettuale di Gorizia (1889-1922), serie Ventil. Eredit., b. 519, f. 639, a. 1910.
18 Rođen 16. ožujka 1897. u Gorici (Italia)
19 Po odlasku u mirovinu car Franjo Josip dodijelio mu je plemićku titulu i pridjevak Di San Maurelio. Službujući u južnoj Štajerskoj bavio se istraživanjem porijekla svojih predaka.

U pismu Milanu Grloviću[20], koji je u časopisu *Smotra* u dva nastavka objavio poveću studiju o ovoj spisateljici a u povodu objavljivanja njezine zbirke novela s hrvatskom tematikom, spisateljica će kazati sljedeće: "Poznato mi je staro predbacivanje da ne pišem hrvatski. Tu ja nisam nimalo kriva. Došla sam u Hrvatsku kad mi je bilo tek osam godina a majka mi je bila Njemica. Moj otac, dobri Hrvat, bio je često odsutan i tako sam odgajana njemački. Usprkos tome voljela sam i volim svoju domovinu, kasnije sam naučila i njezin jezik, ali ja ostajem osuđena misliti njemački ono što, kao prava Slavenka, što i jesam, osjećam."[21]

Mara Čop imat će posvuda više sreće nego kod kuće u Hrvatskoj. Oko prikazivanja njezine drame "Lugoška svatovska pjesma"[22], koju je za tu svrhu preveo Adam Mandrović, u Zagrebu 1892., podići će se velika prašina[23]. Pa ipak Maru Čop Marlet, a kasnije, udajom za Huga viteza Berksa, Maru pl. Berks, registrirali su svi njemački književni leksikoni, navodeći je kao autoricu novela, pripovijedaka, drama i romana, te putopisa i etnografskih priloga. Njezine drame prikazivat će se u Beču, Stuttgartu, Pragu, Brnu, Olomoucu itd. Ona će početkom 1892. u Graz dovesti prvijenac Iva Vojnovića "Psyche"[24] potpisujući se kao njegova prevoditeljica. Uoči samostalne bečke izložbe Vlaha Bukovca spisateljica će za bečke novine napisati njegovu biografiju[25]. Bukovac će portretirati nju, njezinog supruga i sina te će boraviti na njihovom imanju Blagovna (u blizini Šentjura kod Celja)[26].

Mara Čop je još 1884. napisala studiju o hrvatskom kazalištu i to u firentinskom časopisu *Revue Internationale* i u časopisu *Auf der Höhe* Leopolda Sachera-Masocha. Da se zanima za politiku dokazuje esej o mađarskom društvu u kojem je portretirala suvremene mađarske političare i ocijenila društveno-političko stanje te zemlje. Okušala se i kao pisac libreta za operu u jednom činu koja je prikazana u Pragu 1902. godine i čija je glavna junakinja Ciganka. Njezina svestranost očituje se i u zanimanju za život u srednjem vijeku. Da bi mogla napisati tekstove pod nazivom "O štajerskoj ženi u srednjem vijeku", "Staroštajerska medicina", "Samostanski život žena u srednjovjekovnoj Štajerskoj", "Štajerski pisci u srednjem vijeku" itd. morala je proučavati arhivske izvore što je u fusnotama i sama navela. Za bečki je Burgtheater pripremala dramu "Bogumil" (Der Bogumile) i s njegovim ravnateljem čak uvježbavala

20 Publicist i književnik, roden u Križevcima 1852. a preminuo u Zagrebu 1915. Studirao pravo u Pragu i Beču. Bio je urednik *Velebita* (1874), almanaha hrvatske mladeži. U Zagrebu izdaje časopis *Hrvatski svjetonazor* i reviju *Smotra*. Jedan od osnivača Društva književnika i Hrvatskog novinarskog društva. Pisao pjesme, feljtone, novele, putopise i kritike te roman "Prometej". Prevodio s njemačkog, ruskog i talijanskog, a javlja se i kao izdavač 3. sv. Albuma zaslužnih Hrvata (1898-1900).
21 Pismo je napisano 1. kolovoza u Alžiru a čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, Sig. R 4419 b.
22 U originalu "Das Hochzeitslied von Lugos". Praizvedba igrokaza održat će se u Brnu (Brünn) a prije Zagreba bit će prikazan u Stuttgartu.
23 Tome je kriv nedobronamjerni napis *Vienca* br. 48/1892, str. 768.
24 O tome vidi moj prilog "Vojnovićeva Psyche u Grazu 1892, Dubrovnik, 3/1999, str. 19-42.
25 *Österreichs illustrierte Zeitung*, sv. 21/1903, str. 400.
26 O tome vidi moj prilog pod naslovom "Na aukciji u Beču prodane tri nedavno otkrivene Bukovčeve slike, Vjesnik, 6. srpnja 2000, str. 17.

određene scene drame. Želeći za tu priliku saznati što više o životu starih Slavena, potražila je pomoć i savjet kod Frana Miklošića[27], preko kojega je stupila u kontakt i s Vatroslavom Jagićem od kojeg je posuđivala časopis *Archiv für slawische Philologie*. Kao glavnog glumca zamišljala je poznatog glumca Adolfa Sonnenthala, ljubimca ženske publike i predstavnika tzv. visokog stila. Do prikazivanja ove drame u stihovima ipak nije došlo. Ipak je to za njemačku publiku bila strana tematika a nekima je vjerojatno zasmetalo i njezino njemačko prezime. Ona je svoje prezime pisala uvijek "Čop" a nikada "Tschopp" kao što su se potpisivali njezin otac i njezin brat. To ipak nije bio glavni razlog. Postavljanje drame iziskivalo je ogromne izdatke i pojedini njezini prizori bili su teže izvedivi. To je vjerojatno bio glavni razlog neprikazivanja. Dramu koja se pojavila samo na papiru, a ne i na pozornici, mjesec dana prije smrti spisateljica je, ovaj put kao dramu za čitanje, poslala svojoj izdavačkoj kući u Beču.

Tijekom svog života Mara Čop dopisivala se, družila i kontaktirala s brojnim poznatim imenima, domaćim i stranim, iz svijeta književnosti, znanosti, politike i umjetnosti. Da napomenemo samo neke: Karl Bleibtreu, Juliette Lamber Adam, De Gubernatis, Fran Miklošić, Vatroslav Jagić, J. E. Tomić, Leopold Sacher Masoch, Caroline Bruch-Sinn, Karl Schönfeld, Franjo Kuhač i J. A. Helfert, J. J. Strossmayer, Koloman Tisza, Julius Andrassy, August Trefort, Koloman Bedeković, austrijski nadvojvoda Josip i čitav niz ljudi iz svijeta kazališta. Ovaj pripadnik vladajuće kuće Habsburg, konjički general i vrhovni zapovjednik mađarske kraljevske vojske, jedan od urednika edicije "Austrougarska Monarhija u riječi i slici" (Austro-ungarische Monarchie in Wort und Bild), počasni član Mađarske akademije znanosti i počasni doktor budimpeštanskog sveučilišta te Ferenc-Jozsef-Univerziteta u Koloszvaru, pomogao joj je oko objavljivanja bogato opremljene i ilustrirane knjige o južnoslavenskim ženama, kojima je, vjerojatno na nagovor nadvojvode, pridodala i ciganski ženu. Nadvojvodin rad o prilagođavanju biljaka - poznato je da je bio botaničar pa je, među ostalim, sastavio atlas ljekovitog bilja njemačkog pučkog ljekara Sebastiana Kneippa - spisateljica je prevela na francuski jezik. Prilikom izvedbe drame "Lugoška svatovska svadba" u Zagrebu Josef Karl Ludwig Habsburg,[28] "najmađarskiji nadvojvoda" (a legmagyiarabb föherczeg), kako su ga od milja nazivali Mađari, joj je iz zagrebačke cvjećarne "Kalina" naručio cvijeće i napisao čestitku na ciganskom jeziku. Ciganske su pjesme, naime, sastavni i nerazdvojivi dio ove drame koja se s uspjehom izvela na nizu pozornica diljem Austro-ugarske Monarhije. Autor gramatike ciganskog jezika[29] primao je Cigane na svom imanju u Alcsuthu[30] u Mađarskoj. S njim je Mara Čop dijelila veliku ljubav i zanimanje za taj narod, i članstvo u etnografskim društvima.

27 O tome svjedoče pisma koja je spisateljica uputila Miklošiću a čuvaju se u Österreichische Nationalbibliothek u Beču, Sig. Autogr. 136/71-1, 136/71-2, 136/71-3, 136/71-4.

28 U literaturi poznatiji kao Jozsef Föherzeg, roden je 2. ožujka 1833. u Bratislavi, nekadašnjem Preßburgu (Pozsony) kao sin nadvojvode Josefa Antona Johannesa (te ujedno jedan od unuka cara Leopolda II) i majke Marie Dorothee von Württemberg. Prema Die Habsburger, Ein Biographisches Lexikon, Hrsg. von Brigitte Hamann, Ueberreuter, Beč 1988, str. 192 ff.

29 Czigany nyelvtan. Romano csibakero, Budimpešta 1888.

30 Mjesto u blizini Budimpešte.

Mara Čop bila je članica Académie international des Palmiers, Gypsy Lore Society i Magyiar Néprajzi Társaság a pored opisa žena slavenskog juga ona će se posvetiti i životu žena sjeverne Afrike.

O spisateljičinom talentu za etnografsko slikanje svjedoči niz biografskih leksikona[31]. Časopis Über Land und Meer[32], u kratkoj biografiji o spisateljici, navodi sljedeće: "Živahnu maštu djevojčice probudila je najprije priroda Toscane i divota južnog neba". Narodne novine, u povodu smrti spisateljice 1910. godine, pišu sljedeće: "Kad su Čopovi došli u Turopolje probudi se u nje duša i ona bi najradije prisluškivala onim pričama o sjaju i slavi vlasteoskih plemićkih kurija, o turopoljskom komesu te o onim čarobnim danima koji se ne vraćaju više. Uz to bi slušala seoski piev i ono nikad nepresušno pripovijedanje o vilama i coprnicama". U istom tonu nastavlja spomenuti njemački časopis: "Sada je život u starom turopoljskom dvorcu koji je nekoć pripadao grofovskom rodu Zrinski sa svojom romantičnošću divljih predjela i bogatstvom narodnih predanja južnoslavenskog naroda, koje je dijete žudno prihvaćalo, izgradio u njoj pjesničke predispozicije". *Narodne novine, Obzor* i *Savremenik*, kojima nisu poznata ostala spisateljičina djela, u nekrolozima iz 1910. godine osvrću se samo na njezine prve novele s hrvatskom tematikom, kojima odriču umjetničku vrijednost ali potvrđuju značenje etnografskih priloga.

"Lexikon deutscher Frau der Feder" o Mari Čop piše, među ostalim, sljedeće: "Posebnu specijalnost stekla je podrobnim studijem ciganskog bića a njezinom peru zahvaljujemo vrijedne priloge o poznavanju tog naroda. Uslijed toga ju je englesko društvo Gypsy Lore Society imenovalo za dopisnog počasnog člana a Académie Internationale des Palmiers iz Pariza joj je poslala člansku potvrdu. Također ju je mađarsko etnografsko društvo imenovalo, zbog njezinih opisa nomadskog naroda, za svoju izvjestiteljku". "Lexikon der deutschen Dichter und Prosaisten vom Beginn der 19. Jh. bis zur Gegenwart" Fraza Brümmera svjedoči o spisateljičinom talentu za etnografsko slikanje i to povezuje s njezinim boravkom u Africi i putovanjima po svijetu koja je poduzimala zajedno s prvim suprugom C. L. Marletom. "Lexikon der Frau" potvrđuje njezino članstvo u spomenutim etnografskim društvima i naglašava da u slikanju običaja i sredine pokazuje oštro zapažanje i moć uživljavanja.

Pariška "akademija" osnovana je 1888. ("da olakša širenje francuskog jezika i ohrabri za znanstvena putovanja u daleke zemlje"[33]) a Gypsy Lore Society u Engleskoj iste godine. Sjevernoamerički ogranak ovog društva North American Chapter osnovan

31 Lexikon deutscher Frau der Feder, Hrsg. Sophy ataky, bd. 1, 1898, str. 99, Lexikon der deutschen Dichter und Prosaisten vom Beginn des 19. Jh. bis zur Gegenwart, 6. Auflage, Wien 1913, str. 102, i Lexikon der Frau, Bd. 1, 1953, str. 29.

32 Band 62, 1889, str. 1084. Autor članka pod naslovom "Mara Čop Marlet" vjerojatno je F. R. Ehrlich.

33 Akademija je publicirala *La Revue des pays étrangers et des colonies européenes* s egzotičnim ilustracijama počevši od 1880., a od kolovoza 1888. do srpnja 1889. ovu je reviju u sebe apsorbirala *Ere(L) nouvelle française* te je izlazila pod nazivom *Ere (L') nouvelle française et revue exotique illustrée*. Godišta 1884-1889 čuvaju se u Bibliothèque nationale de France, sig. Fol. Z. 242. Nisu pronađeni prilozi Mare Čop ali, budući da kolekcija časopisa nije potpuna, nije isključeno da se oni neće dokazati.

je 1977. a od 1989. društvo nastavlja s radom pod starim imenom. Spisateljica je objavljivala u polugodišnjoj publikaciji društva koja se i danas zove Journal of the Gypsy Lore Society. Ovaj časopis izvještava o njezinom prilogu u budimpeštanskom *La Revue de l'Orient* a nju naziva izvrsnom odvjetnicom Društva[34]. Isti časopis donosi osvrt[35] na njezin članak "Cigani među južnim Slavenima" (Die Zigeuner unter den Südslawen) objavljen u časopisu *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* (Budimpešta). *Journal* iz budimpeštanskog *La Revue de l'Orient* preuzima spisateljičinu crticu o mađarskim Ciganima u sjevernoj Africi i prevodi je na engleski jezik[36]. Magyar Néprajzi Társaság[37] otpočeo je s radom još 1887. ali je službeno utemeljen 1889. Glasilo ovog društva bilo je "Ethnographia" a društvo se, kao jedno od rijetkih, može pohvaliti neprekidnim djelovanjem. Iz organograma društva[38] vidljivo je da su članovi hrvatskog ogranka bili: Ivan Bojničić, Mara Čop Marlet i Friedrich S. Kraus. Na čelu društva stajao je austrijski nadvojvoda Josip koji je vodio i ciganski ogranak.

U knjizi "Südslawische Frauen. Auf Höhen und Tiefen der Balkanländer", objavljenoj 1888. u Budimpešti, u uvodnom poglavlju pod nazivom "Stari Slaveni" spisateljica prenosi mišljenje historiografa, suvremenika starih Slavena, pa kaže da su oni narod sklon prijateljstvu, da su vezani za susjedne narode, da žive jednostavnim životom i da im je sveta dužnost gostoprimstvo. Žena je vjerojatno, tako spisateljica, bila oličenje poštenja i vjernosti. "Moral starih Slavena bio je toliko čist da njima nije bilo teško prihvatiti kršćanstvo". Spisateljica u gruboj kori poganskog sujevjerja nalazi trag filozofskog nazora a u pričama o suđenicama, ženama koje se pojavljuju uz kolijevku djeteta, vidi klice fatalizma. Govoreći o južnoslavenskim ženama, a to je ujedno glavni i središnji tekst, prvenstvo daje Hrvaticama, jer je Hrvatska, tako spisateljica, po svojoj povijesti i religiji, najbliža zapadnoj kulturi."Hrvatica se udaje većinom iz ljubavi", kaže spisateljica i to potkrepljuje narodnom poslovicom. "Hrvatica radi u polju ravnopravno s muškarcima. Ona je uočljiva po crvenoj marami. Ljeti ona noću, kao i svi drugi, spava na otvorenom." Ovdje se govori o običajima, posebno o zarukama i svadbi, a nošnja se detaljno opisuje kao i bračni život. Idealna predstavnica hrvatske ženske veličine za spisateljicu je Katarina Zrinski. Nakon Hrvatske spisateljica prelazi na Dalmaciju, njezinu kraljevsku sestru. O njezinom narodu kaže da su ih pogodile prve čarobne zrake orijentalne romantike i da trezvenoj svakodnevici daju malo prostora. Najzanimljivija pojava među Dalmatinkama za spisateljicu je Bokeljka. U kućici, skrivenoj u sjeni maslina, tom svojevrsnom svetom carstvu, nalazi se dražesna žena koja je, premda upravlja domaćinstvom, ipak podložna suprugu, surovom ratniku koji se lako ne predaje pred njezinom ljepotom. O ljepoti dalmatinskih žena uopće i o njihovom smislu za poeziju, kaže spisateljica, govorilo se od davnina. Nakon Crnogorke,

34 Vol. 1. no. 4. (April 1889), p. 244.

35 Vol. 1., no. 5. (July 1899), p. 333302 f.

36 Vol. 2, no. 2. (April 1890), p. 120. Crticu sam prevela na hrvatski za Nevo drom/Novi put, I (1998) br. 3-4, str. 9.

37 O tome piše Vilmos Voigt, Egy múltkereső tudomány keresi múltját, *Valosáag*, br. 8/1980.

38 1(1889) br. 1, str. 59.

na red dolazi Bosanka, muslimanska i kršćanska, običaji, tjelesni ustroj i nošnja. Govoreći o Srbiji spisateljica nalazi da su Srbi lijepi ljudi, da je srpski mladić sramežljiv a da su svadbeni običaji veoma slični onima kod Hrvata. Odjeća Srpkinje slikovita je i istočnjački raskošna. Spominje se najopjevanija ženska osoba kraljica Milica te slikarica Katarina Ivanović. Upućuje se na "Pjesme o Kosovu" Slobodana Novakovića. Govoreći o bugarskoj ženi o njezinom se narodu kaže da je strpljiv, radišan, gostoljubiv i prožet dubokim religioznim osjećajem a bugarsku ženu krasi unutarnja ljepota. Slika južnoslavenskih žena bila bi, kaže spisateljica, nepotpuna bez ovog "umjetnog bisera u pravom ženskom nakitu slavenske zemlje". Na kraju studije izražava se nada u bolja vremena za južnoslavenske narode, u buđenje nacionalne svijesti ali i pomirenje zavađenih bratskih slavenskih naroda.

Spisateljica će u posebnim prilozima pisati o Bosanki,o poeziji groba i napojnici kod južnih Slavena, o arapskim dojiljama, o životu afričke domaćice, o običajima prehrane kod ruskog naroda, a da ne govorimo o mnoštvu etnografskih elemenata kojima su protkana i njezina književna djela. Značajno mjesto zauzima studija o afričkoj ženi, koju je spisateljica u nastavcima objavila 1891. u časopisu "Wiener Mode"[39]. Na samom početku kaže se da je Muhamedova volja bila da žene ne postavi uz bok muškarcu već da ih njemu podredi, što nema ništa s ropskim odnosom, kao što se vjeruje. U divljim predjelima Afrike muškarac treba štititi ženu, nježniju. To će biti jasno svakom, piše spisateljica, tko se upozna pobliže s institucijama muslimanskog ljubavnog života kod arapskih plemena Afrike. Obiteljskom životu ne nedostaje moralna uzvišenost i strogo pridržavanje propisa. Čak je poligamnost uredba koja štiti ženu, poziva se spisateljica na obrazovane Arape. "U pustinji bi žena podlegla teretu rada, pa dok jedna žena prati gospodara, druga čuva njezino dijete i obrnuto. Velika je zabluda smatrati da je muslimanka oštećena ili zapostavljena. U nekom pogledu ona živi bolje nego njezina sestra civilizirana Europejka, iako, kad uđe u šator, od supruga dobiva samo prostirku na kojoj spava i boravi". "Njezino se bogatstvo sastoji u darovima prirode koju nisu dotaknuli ljudska ruka i ljudski duh. Nitko ne sluti da se ona pored hrabrog i neustrašivog muškarca, kojeg naziva saharskim lavom, osjeća kraljicom." Pored muslimanki, govori se o ženama berberskog plemena Kabila, koji žive u brdima u dobro organiziranim demokratskim uređenjima. Oni su bistri, snalažljivi, lako uče, ali su i koristoljubivi za razliku od Arapa. Arapske Židovke krasi ljepota i gracioznost pokreta. Maurka živi u kući niskih vrata u kojoj se nalazi mramorom popločeno predvorje, prostorija koju dijeli po nekoliko obitelji. Maurke liječe djecu drugačije nego ostali civilizirani svijet a zdravlje čuvaju i razne amajlije koje se nose oko vrata. Djevojčice često nose natpis na amajliji: "Vi ste poput ruža. I kad se uberu ostaje miris". Dojenje djeteta važan je čin a dojilja gotovo da spada u rodbinu. Za dojenje djeteta Arapkinja od supruga može tražiti plaću. Iznosi se još mnoštvo zanimljivih detalja a arapski brak spisateljica naziva određenom vrstom serioznog ugovora, poslovnim činom koji se odvija pred kadijom. Muškarac je ženi dužan dati sobu i prostirku ili ležaj. Više od toga je dopušteno ali manje nije. Muškarac nabavlja hranu a

39 Heft 1, str. 24-25, Heft 6, str. 219-210, Heft 8, str. 293-294; Heft 10, str. 367-368.

kod bogatijih se hrana nabavlja unaprijed. Kod Kabila, u njihovom komunističko-demokratskom uređenju, stvar je drugačija. Mladenci ne misle o svojoj budućoj imovini. Općina im pomaže u gradnji kuće tako što svaka obitelj daje po kamen i balvan a u vrećama im sakupljaju hranu. Bogati Arapin poklanja ženi košaru s kozmetikom, crnilo za obrve itd. Dvaput godišnje žena ima pravo na kompletnu odjeću, samo što ne smije zahtijevati da je odjeća preskupa. Govori se o razvodu braka, o izrekama koje imaju skriveni smisao. "Ciglom ću te pogoditi u zatiljak" znači: "Slobodna si, ne želim ti više biti gospodar".

U svojim romanima spisateljica se okomila na lažni moral austrijskog društva, na podređeni položaj žene a u svom posljednjem romanu, objavljenom godinu dana prije smrti, u humorističkom tonu, ležerno, ironično, indiferentno i pomirljivo slaže prizore iz mondenog lječilišta. Čitatelju se na trenutke učini da gleda film. Spisateljica je koraknula naprijed a da toga nije bila svjesna kao što možda nije svjesno upotrijebila unutarnji monolog i doživljeni govor.

Trenutak je da se prisjetimo te nadasve hrabre, znatiželjne i neumorne žene i umjetnice koja je svoje hrvatsko prezime pronosila svijetom i pisala uvijek "Čop" a nikada "Tschopp" iako se kretala u njemačkom miljeu. To što je pisala na njemačkom a ne na hrvatskom jeziku ne treba joj uzeti za zlo. Karlovac, odakle potječu njezin otac, djed i pradjed, dobio je s njom još jednu znamenitu osobu, k tome ženu koja je prva Hrvatica članica etnografskih društava u međunarodnim okvirima.

Ovo prisjećanje završit ćemo stihom iz njezine drame "Bogumil". Bosanski kralj Stjepan razapet je između ljubavi prema majci, za koju saznaje da ju je suprug, Stjepanov otac, protjerao zato što je bogumilka, i ljubavi prema domovini kojoj prijeti propast od Turaka. On, da bi obranio Bosnu, naređuje bogumilskom vođi, ocu svoje tek vjenčane žene, da povadi oružje iz grobova narodnih junaka, te tako izaziva njegovu smrt...

Što se to odjednom navalilo, ko kamena stijena
Na grudi i srce, pomraćujuć misli moje;
Zašto disat više ne mogu ko prije
Pogled ko dosad u nebo upirati.

(. . .)
O živote, varko, ne ljubim te više,
Majmunima nas praviš i na djela pokrećeš,
Da bi nas točak tvoj smrvio. S v i smo mi tvoje žrtve![40]

40 Drama je u skraćenom obliku objavljena u časopisu *Die Dioskuren* (Beč), 21 (1892) 21, str. 177-213. Prijevod S. Ž. V.

Potok kroz sarce mista

Zibju se palme, zibje se muore u ješonskom potoku.
Muore ća vonjo po mirti i soli.
Potok to vično svitlo mojega ditinstva, moje nadahnuće.
Izvori čiste vode ča su kroz njega isticoli u muore,
ješonsku valu, prisušili su odovno.
Ostalo suho duboko korito obroslo kupinom i dračon.
A potok isto još žive.
Ispunjo ga muore nikih stotinjak metar dokle je i granica prilipega žardina.
Tako potok dili žardin na dvo dila. Dili on i Jesu na Velu i Molu bondu.
Priko njega četiri mostića. Gušt je zastat na most i gledot ciple, dno potoka puno zelene trove po kojoj toncodu jeguje i puži.
Za plime potok nabujo, za vitra igro se botima, a za bonace na njemu se ogledodu palme, bori, mirte i sve ća je u žardinu.

Iz muora u potȍk,
Iz potȍka u muore
Muore.

Od jāta cȉplih
Svāko jutrȍ uzavrȉje
Potȍk.

Po stinju potȍka
Tusti ugārci obisȉli
Klobuke.

Po dnȕ potȍka trova.
Rekamōne ventȕle zȉbju
Žardȉn.

Ante STARČEVIĆ

Šešir

Po zimi uvijek nosim lijep stari šešir. Posebno mi je drag, jer je od srneće fine dlake. Prije par dana zaustavio me gospodin mojih godina i pitao me tiho i nečujno: A gdje ste to Vi kupili taj ŠEŠIR!? Ja sam mu odgovorio da sam ga nabavio (a zapravo sam ga dobio) prije 26 ili 28 godina, ali u Evropi. On je uzdahnuo i rekao mi da je i on tako mislio. Podsjetio me je da ja već tri decenija nosim uvijek taj šešir po zimi. Gle, već će skoro i četvrti!

Moram sam sebi priznati da mi odlično stoji. Sjedi na mojoj glavi kao saliven. Jučer sam bio na groblju, bio je sunčan divan dan u veljači bez snijega. Ostavio sam šešir na volanu auta, neka se i on sunča. Vratio sam se, sjeo za volan i gledao taj svoj stari dobri šešir. Dlake su sjale na suncu, upravo je oživio. Počeo sam sebi i njemu pričati uspomene: Otišao sam svojoj rođakinji izraziti tihu sućut povodom smrti njenog supruga. Bila je vidno i jako uzbuđena jer smo ja i on bili dobri stari prijatelji. Ja sam se istina uvijek odijevao jeftino i skromno po konfekcijama, a on više manje po skupim i ekskluzivnim internacionalnim dućanima. Njegova me supruga pitala bih li što njegova uzeo, bio sam malo zatečen i slegnuo sam malo jače ramenima. Ona je makinalno uzela ovaj šešir od dlake i stavila mi ga na glavu. Sjeo je kao saliven. I tako je ostao!

Došao sam gologlav po zimi a otišao sam obučen. Kao što sam bio s pokojnim prijateljem dobar, ostao sam dobar i s tim dlakavim šeširom. Čuvam ga, pazim, njegujem, čistim, s njim pričam. Čudno, kao da je živ u mojoj sobi. Jutros sam rano ujutro upalio lampu, a on je bljesnuo na svjetlu, dlake su se ljeskale i kao nov magnetski mi je privlačio pogled, i kao govorio: moraš mi danas ako bude lijep dan doći na Mirogoj. Ivan i dan-danas živi s nama i našima i ja ću se svakako danas po suncu odšetati do njega. Navijek živi tko je živio časno i imao veliko srce! Onoga tko je bio svinja zaboravimo već za života, pogotovo one pokvarene skojevce što su nas cinkavali kad smo išli ministrirati, i pisali odurne - važne karakteristike u zalijepljenim plavim kuvertama kad smo išli na faks ili u vojsku na albansku granicu u Tuzi ili u Maslinicu u Podgoricu.

Kad sam završio vojsku, otišao sam kapetanu reći zbogom, a on mi je rekao: "Ne bojte se vi nas, Vi se bojte svojih skojevaca u Zagrebu, da znate što su sve napisali". Rekao sam da znam: neprijatelj, opasni neprijatelj - klerofašist. Vidi vraga, velim kapetanu, već bivšemu, i mahnem mu na odlasku. Idem ja ipak u svoj Zagreb, šetati se svojom Kušlanovom, Smodekovom, Štoosovom i Peščenicom. Tu i tamo još sretnem kojeg od cinkera, još su tu, prođemo jedan pokraj drugoga bez pozdrava i pogleda, oni s pogledom u pod, a ja s pogledom u svoj Šešir.

NOVE PUBLIKACIJE

1. **KRIŽNI PUT (ilustracije Ivana Lackovića Croate),** HKD sv. Jeronima, Zagreb 2001.
2. **sv. Karlo Boromejski: DUHOVNI UGOVOR,** HKD sv. Jeronima, Zagreb 2001.
3. **Mladen Jurčić: NIKOME** (zbirka pjesama), HKD sv. Jeronima, Zagreb 2001.
4. **Tomislav I. Međugorac: PRIKRIVANA ISTINA**, Svjetlo riječi, Sarajevo 2001.
5. **HRVATSKA KRONIKA 547-1089, priredio: Ivan Mužić**, Matica hrvatska Split 2001.
6. **Ante Dabo: SNOVIDICE**, Matica hrvatska Pula 2001.
7. **Ante Dabo: SVAGDANJE PJESME**, Castropola - Pula 2001.
8. **Ante Prolić: RASTAVLJENA TIŠINA**, Matica hrvatska Sinj 2001.
9. **s. Marija od Presvetog Srca (Anka Petričević): SVETA ŽRTVA**, Symposion, Split 2000.
10. **Benedikta Zelić-Bućan: BOSANČICA ILI HRVATSKA ĆIRILICA U SREDNJOJ DALMACIJI**, Državni arhiv u Splitu, Split 2000.
11. **Fra Ignacije Gavran: VRATA U ŽIVOT**, Svjetlo riječi, Sarajevo 2000.
12. **GLASNIK SRCA ISUSOVA I MARIJINA 3/2001**, Hrvatska pokrajina Družbe Isusove, Zagreb 2001.
13. **MI - LIST MLADIH, 3/2001,** Hrvatski katolički zbor "Mi", Zagreb 2001.
14. **POLITIČKI ZATVORENIK, 107/2001,** Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, Zagreb 2001.
15. **KAJ 6/2000,** Kajkavsko spravišče, Zagreb 2000.
16. **POLJIČKI STATUT**, Gata 2000.
17. **POLJICA 25/2000,** Gata 2000.
18. **ZVONIK - katolički list, 1(75)/2001,** Rimokatolički župni ured sv. Roka, Subotica 2001.
19. **POVIJESNI PRILOZI 19**, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2000.
20. **Viliam Pokorni a kolektiv: OŽIVENA RATOLEST**, Bratislava 2000.
21. **SPECTRUM 2/2000,** Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu 2000.
22. **BIBLIOGRAFIJA SPECTRUM, prilog 1/2000**, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2000.
23. **BOSNA FRANCISCANA 13/2000,** Franjevačka teologija Sarajevo 2000.
24. **BLAGOVIJEST 1/2001,** Nadbiskupija beogradska, Beograd 2001.
25. **MATICA 2/2001,** Hrvatska matica iseljenika, Zagreb 2001.
26. **SOCIOLOGIJA SELA 1-2 (147/148)/2000**, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu 2000.
27. **MIROTVORNI IZAZOV** 21-22/2001

Prilozi u ovoj rubrici iznose osobne stavove svojih autora, s kojima se uredništvo može, ali i ne mora slagati.

Osporavanje hrvatske nacionalne povjesnice

Opisujući bilancu mnogih "znanstvenih" povijesnih istraživanja, o. Dominik Mandić (1971.) prosuđuje da je "danas postanak i najstarija povijest Hrvata zamagljena, da su stara hrvatska djela i povijesni izvori dovedeni u sumnju, da se prednost i odlike hrvatskog naroda omalovažavaju i niječu; da se cijela hrvatska povijest minimizira, razvodnjuje i u krivom svijetlu prikazuje".[1] Međutim, u surječju dramatične (završne) etape hrvatske nacionalne identifikacije,[2] tri desetljeća poslije, spomenute Mandićeve prosudbe posebice dobivaju na važnosti.

S obzirom na to, glede nedavne splitske izložbe "Hrvati i Karolinzi", Neven Budak trijumfalno zaključuje: "Hrvati više neće moći pjevati *od stoljeća sedmog* jer smo se ovamo doselili čak dva stoljeća poslije".[3] Budući da Budak sustavno iskrivljuje, skraćuje i prešućuje hrvatsku povjesnicu, s onu stranu standardne slavistike i njome nadahnute hrvatske historiografije, treba paradigmatski propitati njegove nalaze i zaključke.

1.

Tvrdeći da je spomenuta izložba samo još jedna potpora "manje-više jedinstvenom stajalištu da su Hrvati doselili naknadno, u drugom seobenom valu, i zatekli Slavene ovdje",[4] Budak se u razgovoru više puta poziva na ranije (1977.),[5] dok posve zabacuje kasnije teze akademika Luje Margetića. (1985.)[6]. Naime, "mukotrpnom analizom franačkih vrela" (posebice uvažavajući svjedočenja Porfirogeneta i pape Agatona), Margetić se ipak odrekao spomenute teze, držeći da "Franci i Bizant ne

1 Dominik Mandić, *Revizija hrvatske povijesti stvarnost i potreba*, u: Vinko Nikolić (ur.): Hrvatski razgovori u slobodi, München-Barcelona, 1974; pretisak Zagreb, 2000., s. 189.

2 "Hrvatske političke elite, nećemo poći od stoljeća sedmog, ali od prošloga stoljeća kad se formira moderna nacija, nikad nisu sasvim načisto s identitetom. Želite li dokaz, za vrijeme prvog nacionalnog preporoda mijenja se ime, Iliri smo. Recite gdje se to dogodilo. Pri kraju stoljeća jugoslavenstvo, i sad dolazi moja najozbiljnija konstatacija, a to je da ni sadašnje političke elite nisu načisto s nacionalnim identitetom" (Josip Županov, *Večernji list*, 21. studenoga 2000., s. 31).

3 Neven Budak, dekan *Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* i predsjednik *Hrvatskog nacionalnog odbora za povijest* u razgovoru za *Nacional* (od 26. prosinca 2000.), gdje je predstavljen kao "autor za vrijeme HDZ-a zabranjivanih povijesnih udžbenika i jedan od najvećih kritičara HDZ-ovih omiljenih povijesnih mitova".

4 isto

5 Vjerojatno je riječ o prilogu Lujo Margetić, *Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata*, Zbornik Historijskog zavoda JAZU, vol. 8, Zagreb, 1977., s. 5-88.

6 Lujo Margetić, *Još o dolasku Hrvata*, Historijski zbornik, XXXVII (1), Zagreb, 1985., s. 227-240.

dolaze u obzir kao inspiratori dolaska Hrvata". Prema tome, uzroci su "u istočnoj Europi i u avarskom kaganatu oko 670. godine", kada se - u svezi s etničkim previranjem "u Panoniji i na Balkanu" - vjerojatno na vlastitu pobudu premješta dio "hrvatskih vojnih jedinica iz Velike Hrvatske u novu domovinu".[7]

Štoviše, glede "kronologije hrvatske ranosrednjovjekovne povijesti", sam Budak svjedoči ranu medievalnu nazočnost Hrvata. Naime, on bilježi da godine 641-642 "u Split dolazi Ivan Ravenjanin s ciljem da obnovi nadbiskupiju", te da "carevi suvladari naređuju Hrvatima da ne napadaju Split", odnosno da godine 642. "Hrvati kao saveznici Bizanta napadaju grad Sipont u Italiji".[8] Posve je očevidno, da Budak tako proturječi sam sebi.

2.

Suprotno tome, iskrivljujući tako akademika Margetića i sam ostajući proturječan, Budak tvrdi da je spomenuta izložba osnažila ranije Rački-Jagićeve teze kako "su (ti) Hrvati bili Slaveni", tj. da se "tu radi o dvostrukoj slavenskoj seobi, koja se odigrala u razmaku od gotovo dva stoljeća".[9] Međutim, opet podvala povjesniku Račkom i slavistu Jagiću, koji nisu bili zagovaratelji teorije o dvostrukoj slavenskoj seobi, već su bili poricatelji opstojanja hrvatske države na sjeveru iz koje su se Hrvati preselili na Jadran. Ove neznanstvene tvrdnje Budak uzima kao potporu, te - tragom austrijskih slavista W. Pohla i O. Kronsteinera (što su zanijekali opstojnost zakarpatske pradomovine Hrvata) - tvrdi da je iz avarsko-slavenske skupine nastao socijalni sloj (stališ) graničara ratnika - *hrvati* (s malim *h*), koji tek od 9. stoljeća postaju poseban etnos - *Hrvati* (s velikim *H*).[10]

3.

Osim što je u svjetskoj povijesti rijetko poznato, "da bi ime stališa postalo ime naroda",[11] i pučkoškolci znaju da izvorni Avari po svom specifičnom antropotipu pripadaju žutim mongoloidima, pa bi slijedom toga po Hrvatskoj morali danas hodati

7 Isto, s. 240. Na taj način, Margetić se gotovo posve približio tradicionalnom mišljenju o vremenu dolaska Hrvata (razlika je svega 30 godina), a posve se približio Ivanu Lučiću (*Luciusu*), koji je dolazak Hrvata stavio u doba "Heraklija Mladeg", zapravo potkraj VII. st. (vidi Bruna Kuntić-Makvić, *Kako je Ivan Lučić prikazao dolazak Slavena u djelu De regno Dalmatiae et Croatiae*, Historijski zbornik, XXXVII (1), Zagreb, 1985., s. 146.

8 Neven Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, HSN, Zagreb, 1994., s. 199-200.

9 Neven Budak, *Nacional* od 26. prosinca 2000.

10 Neven Budak, *Etnogeneza jezgre na istočnoj jadranskoj obali i procesi njihova stvaranja* (Kongres jugoslavenskih povjesničara, Priština, 1987.). - Vidi prikaz Ž. Krušelja: *Jesu li Hrvati hrvati. Hrvatima su nazvani ratnici-graničari na području avarskog kaganata*, Danas, VI, BR. 296, Zagreb 20. listopada 1987., s. 38-39. - Neven Budak, *Hrvati i Srbi. Osuda etnogenetičara Konstantina Porfirogeneta*, Duga br. 371, Beograd, od 14. do 27. maja 1988., s. 60.

11 Mato Marčinko: *Indoiransko podrijetlo Hrvata*, Zagreb, 2000., s. 190.

žuto-kosooki Hrvati. Međutim, uoči očevidna sloma druge Jugoslavije, Budak je samo inovirao taj zastarjeli sveslavenski dogmatizam, po kojem Hrvati moraju i dalje ostati barem Avaro-Slaveni. Naime, kako zaključuje Budak, "danas je opće prihvaćeno mišljenje da su Hrvati bili slavenskog porijekla, ili da su se barem kao Slaveni naselili u Dalmaciji".[12] Ova je avarsko-slavenska dogma dakako ušla u zbornik (ur. N. Budak 1995.) *Etnogeneza Hrvata*,[13] koji je obvezatni udžbenik za studij hrvatske povjesnice.

4.

Posve razumljivo, najnoviji i međunarodno visokocijenjeni antropogenetski rezultati o ranim Hrvatima, iz vrhunskog časopisa *Science*,[14] Budaka najviše bole i smetaju mu pa ih demagoški izbjegava i relativizira, kako nas se tobože ne tiču i to je sve sporedno jer je bilo prije naručena 9. stoljeća, tj. prije Kirilo-Metodija i južnoslavenskog bratstva.[15] S obzirom na to, samovoljna Budakova izjava da "biološki tragovi ovdje (u povijesti - I. B.) ništa ne znače" posve je neznanstvena i, štoviše, infantilna.[16] Naime, dok se etničko ime, jezik i etnokultura lako mogu izabrati, promijeniti i prenijeti na druge, fizički antropotip i biogenetsko nasljeđe su dosad, uz razvijenu genetiku još uglavnom nezamjenjivi i obvezatno nasljedni, pa tu nema

12 Neven Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, HSN, 1994., s. 12. Dakako, Budak samo inovira Račkl-Jagićeve teze, da su se na Balkan u 6. i 7. stoljeću Slaveni doselili kao nerazrađeno jedinstveno mnoštvo, kao jedan narod (Južni Slaveni) s jednim zajedničkim jezikom, narod čija su Hrvati i Srbi bili dva beznačajna plemena. Tek početkom 9. stoljeća, kako dalje izvodi Šišić, hrvatsko i srpsko pleme postaju one političke snage oko kojih se skupljaju druga slavenska plemena. Dakle, kao političko-državni narod, Hrvati su nastali tek početkom 9. stoljeća (v. Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925., s. 243-249).

13 Posve očekivano, referat *Ljetopisni Hrvati* (Nestorova kronika), kojim je Oleksandar Malycky dokumentirano potvrdio kavkasko-iransko podrijetlo Hrvata, pročitan na simpoziju *Etnogeneza Hrvata* (Zagreb, 1989.) bio je isključen iz istoimenog zbornika (Zagreb, 1995.), čiji je urednik Neven Budak. Međutim, spomenuto će izlaganje, kako izgleda, u prijevodu prof. Đure Vidmarovića, biti doskora objavljeno u *Maruliću*.

14 *The Genetic Legacy of Paleolithic* Homo sapiens *in Extant Europeans: A Y Chromosome Perspective* (Science vol 290 10 November 2000). Riječ je o međunarodnom istraživanju, u kojem su sudjelovali i naši genetičari Dragan Primorac i Mladen Marcikić. - "Rezultati nedvojbeno ukazuju da postoje identični genski markeri između današnjih Europljana i drevnih naroda koji su stigli s područja Srednjeg istoka, od Egipta do Irana." Kad je o Hrvatima riječ, "slobodno možemo reći da u našem genskom materijalu imamo markere najstarije kulture na svijetu, one stare 40 tisuća godina, te da smo narod koji u Europi ima najizraženije biljege kulture stare 22 tisuće godina, koja potječe sa Srednjega istoka" (Dragan Primorac, *Nacional* od 28. studenoga 2000.)

15 Prema tome, Budak ne zna "što nam danas govori jedna takva genetska slika", budući da "hrvatska povijest je nešto što započinje u ranom srednjem vijeku", pa sve to "za hrvatsku povijest nema nikakvih posljedica" (*Nacional* od 26. prosinca 2000.). - Jesu li, za Budaka i njemu slične, Hrvati u 9. stoljeću izravno pali s Marsa u Hrvatsku, ili smo mi ipak antropogenetski potomci nekih ranijih, predkirilovskih predaka?

16 Budak, naime, dvoji da se može genetski iščitati "što su bili ti Hrvati", budući da je "i ta slika onoga o čemu danas govore genetska istraživanja slika jednog već vrlo izmiješanog stanja", što se vidi iz telefonskog imenika gdje u Dalmaciji imamo Hrvate koji nose talijanska prezimena, ili Hrvate u Zagrebu koji nose njemačka ili češka prezimena (*Nacional* od 26. prosinca 2000.). - Međutim, bez obzira što su u ranosrednjovjekovnoj državi živjeli i pripadnici drugih etnija, "ne može biti upitno da su u to vrijeme postojali ljudi koji su se doista identificirali kao Hrvati, i premda oni ne moraju biti i zapravo nisu biološki preci svih današnjih Hrvata, njihovo se nasljeđe doista održalo do danas. To je nasljeđe uključivalo ne samo ime, nego i stanovitu političku tradiciju" (Damir Heršak, *Etničnost i prošlost*, u: Damir Heršak /pr./, Etničnost i povijest, Zagreb, 1999., s. 31).

ideološkog izbora niti slobodne zamjene - izim u demagoškim ideološko-političkim smicalicama i vratolomijama.[17] Zato se ovim metodama, poput sudske medicine, tj. biogenetskom analizom antropotipa danas donosi zadnja etnogenetska "presuda" o općenarodnom očinstvu, tj. o podrijetlu većinskog dijela naroda.[18]

5.

Prema tome, antropološka je besmislica *ideo-slavista* uporno ponavljanje o navodnom slavenskom podrijetlu većine Hrvata, jer preko tri četvrtine stvarnih Hrvata po svom biofizičkom antropotipu jesu dinaroidi ili dinarski antropotip. Dakle, unatoč slaviziranu jeziku i genetskoj miješanosti,[19] naš dominantni dinarski antropotip prirodnoznanstveno dokazuje orijentalne biogenetske veze s jugozapadnom Azijom. Isto tako, u hrvatsko-dinarskom prostoru uzgaja se više starinskih rasa stoke (npr. konj bušak) i vrsta biljnih kultivara (npr. velezrna pšenica, sitno bijelo grožđe i dr.), nepoznatih drugdje u Europi, koje upućuju na pradavne selidbe Prahrvata iz jugozapadne Azije.[20] Ukratko, većina Hrvata po biološkom antropotipu, kao i po starim agrarnim sortama i stoci, uglavnom se razlikuje od ostalih Slavena, pa mogu biti tek ideo-politički "Slaveni".[21]

I dok je ikavska štokavština, koju gotovo prekriva dominantni dinarski antropotip, bila najrašireniji (većinski) hrvatski govor, a od početka 17. st. sve do sredine 19. (tj. do ilirizma) i veoma raširen hrvatski književni jezik, jezična je standardizacija, prema Kašićevu (nametnutom) modelu iznimno (što nisu učinili Bugari, Slovaci i Slovenci), u etničkih Hrvata postavljena na podlozi manjinskog govora (vlaška štokavska ijekavica). Naime, zabacujući izvornu čakavsku, već se Kašić priklanja postupno importiranoj štokavskoj tradiciji, odgovarajući svjesno planiranim promjenama u okviru

17 Mladen Rac i Stipan Budimir: *Antropogenetski i agrobiološki dokazi prirodnoznanstvenog podrijetla Hrvata*, u: Staroiransko podrijetlo Hrvata, Zagreb-Teheran, 1999.

18 Alazawa, T. 1993: *Evolution and dispersal of the modern Humans in Asia*, Univ. Museum, Tokyo. - Jelinek, A. 1993. *Chronology of Homo sapiens in southwestern Asia*. Univ. Museum, Tokyo.

19 Budak je u pravu kad tvrdi da je u hrvatskoj etnogenezi "udio imalo i zatečeno romanizirano stanovništvo, kao i druga slavenska plemena, ispremiješana s Hrvatima" (Neven Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, HSN, 1994., s. 12). - Svakako, riječ je i o jednom slavenskom sloju, tako da je - glede antropološke srodnosti Mađara i Hrvata - "supstrat onoga što je danas madarska nacija zapravo jedan slavenski sloj jednako kao i u Hrvatskoj" (Budak, *Nacional*, 26. prosinca 2000.). — Međutim, može li se time osporiti Hrvatima samosvojnost etnogeneze, kako to očevidno čini Budak, te neznanstveno zaključiti kako je "danas opće prihvaćeno mišljenje da su Hrvati bili slavenskoga porijekla, ili da su se barem kao Slaveni naselili u Dalmaciji" (Neven Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, HSN, 1994., s. 12).

20 Mladen Rac i Stipan Budimir, *Antropogenetski i agrobiološki dokazi prirodnoznanstvenog podrijetla Hrvata*, u: Staroiransko podrijetlo Hrvata, Zagreb-Teheran, 1999., s. 76.

21 Isto tako, po novijim osteološkim nalazima na jadransko-dinarskom području, izim Panonije, naša srednjovjeka grobišta ne pokazuju neki veći priliv sa sjevera niti slavenske promjene antropotipa, pa su tzv. "velike seobe Slavena", bar glede Hrvatske i Bosne problematična ideološka konstrukcija (isto, s. 79).
Međutim, koliko je tona slavističkog papira ispisano o velikim seobama Slavena na naše jadransko-dinarske prostore, koliko tlapnji o nekakvim avaro-slavenskim Hrvatima, a riječ je tek o ideopolitičkim manipulacijama za neupućene, u opisanom slučaju, bez važnog prirodnoznanstvenog pokrića (v. Ivan Biondić, *Hrvati do stoljeća sedmog*, Hrvatsko slovo, 20. listopada 2000.).

protureformacije, što će voditi konvergentnom razvoju hrvatskog i srpskog književnog jezika.[22]

6.

Kako je hrvatsku historiografiju zlokobno opredijelila *ideo-slavistika*, otuda isključivi lingvistički, slavensko-srednjovjekovni pristup našoj etnogenezi,[23] koji je u funkciji skraćivanja hrvatske povijesti ("Hrvati od stoljeća sedmog/devetog").

S tim u svezi, dobro zapaža Sakač, "prezirući stara, za Hrvate povoljna svjedočanstva", slavistika je "lišila Hrvate narodne individualnosti, zanijekala im pravo na njihov vlastiti kroz stoljeća usavršavani jezik i prinudila lakovjerne historike da proglase prva dva vijeka hrvatske povijesti, VII. i VIII. st. historijski praznima".[24]

Sve je to, naravno, otvorilo mogućnost osporavanja i dokidanja hrvatskog identiteta, o čemu je novija povjesnica višestruko dramatično svjedočila.[25] Suprotno tome, tj. slavistici i njome nadahnutoj historiografiji, ako Hrvate shvatimo složenije u kontinuitetu etnokulturne i antropološke zajednice, što čini tzv. iranska teorija,[26] onda

22 Ivan Biondić, *Proturječna hrvatska baština: oko dva modela nacionalne identifikacije vrte se bitni nesporazumi naše povjesnice*, Vjesnik, 28. studenoga 2000.
Prema tome, Kašićevi naredbodavci nisu pred očima imali izgradnju hrvatskog književnog jezika, kako nas danas uvjeravaju, nego su svojim pothvatom htjeli obuhvatiti sve južne Slavene, pa je izbor zato pao na najprošireniju štokavsku (vlašku) ijekavicu kojom je tada govorilo manje od desetak posto etničkih Hrvata. S tim u svezi, tragom Kašićeva projekta, dva je stoljeća kasnije Gajevim posredovanjem u ilirski pokret unijeta misao o hrvatsko-srpskoj štokavštini kao jeziku jedinstvene književnosti na slavenskom Jugu. Naime, pošlo se od "jedinstvene nacionalne svijesti za sve Južne Slavene, koja, dakako, pretpostavlja i zajedničku nacionalnu kulturu, prije svega književnost i nauku s jedinstvenim književnim jezikom" (Jaroslav Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, Zagreb, 1973., s. 120).

23 Takav jednostrani pristup (*filius ante patrem*) u svijetu je već odavna zastario i prevladan, jer danas se znanstveni iskon proučenih etnogrupa temelji na složenoj mnogostručnoj poredbi: najprije na pisanim dokumentima i egzaktnim arheonalazima, pa na poredbenoj antropologiji, dok su filologija i slične struke tek pomoćni pokazatelji. Nažalost, sa svim svojim tragičnim posljedicama, slavistika je dosad imala središnje mjesto u proučavanju naše etnogeneze (v. Ivan Biondić, *Hrvati do stoljeća sedmog*, Hrvatsko slovo, 20. listopada 2000.).

24 Stjepan Krizin Sakač, *Slavistika i Hrvati (Hrvati i filološko-etnički pansrbizam)*, Hrvatska revija, Buenos Aires, 1952., br. 2-4, s. 330-335).

25 Stvorivši tako "upravo nedostojne teorije o postanku, biti i rasprostranjenju hrvatskog naroda", slavistika je "postala za Hrvate zlokobnijom negoli npr. samo tursko carstvo ili druge političke sile, koje su išle za uništenjem Hrvata" (isto).

26 Temeljna je bit ove (preciznije kazano: ranohrvatsko-antičke) teorije, posve skraćeno, što ona izvorno (autohtono) objašnjava podrijetlo Hrvata, dok su ostale, posebice "službena" (panslavensko-karpatska), kao importirane teorije bile u funkciji poricanja nacionalnog identiteta (rashrvaćivanja) i, s tim u svezi, kolonijalne okupacije Hrvata. Sa znanstvenog motrišta, ova teorija najšire i najdublje, tj. multifaktorski (historiografija, arheologija, etnologija, lingvistika, paleografija, umjetnost, antropologija i dr.) objašnjava podrijetlo i povijesnu etnogenezu Hrvata. Tako je nedvojbeno utvrđeno spomenicima, materijalnom kulturom, vjerskim temeljnim načelima, običajima i riječima, graditeljstvom, najzad i antropogenetskim tipom da je hrvatski praiskon protoiranski.

su oni mnogostruko stariji od sadašnjeg jezika i imaju neprijepornu potvrdu svog identiteta ("Hrvati do stoljeća sedmog").

7.

S obzirom na to posve je razumljivo - kako tvrdi Budak - da "u proteklih deset godina nije bilo ozbiljnih povjesničara koji bi razgovarali o iranskom podrijetlu Hrvata".[27] Vjerojatno, ti "ozbiljni povjesničari" nisu tako ni čuli za Josipa Mikoczy Blumenthala (1734.-1800.), koji je - obranom disertacije (Zagreb, 1797.) o podrijetlu današnjih slaveniziranih Hrvata od iranskih Medijaca - prije 200 godina položio znanstvene temelje hrvatske iranologije.[28] Međutim, zlokobno začeto još od iliraca, prisilno se slavenstvo tijekom sedam desetljeća Jugoslavije nametalo Hrvatima doslovce "ognjem i mačem", tj. prvo su uklonjeni i uništeni zamalo svi nepodobni dokumenti, koji su dokazivali prastaru ranohrvatsku povijest i našu srednjovjekovnu državnost. Također su nemilice progonjeni, zatvarani i dijelom čak poubijani (Ivo Pilar, Milan Šufflay, Kerubin Šegvić, Ivo Guberina i Mihovil Lovrić) nepodobni hrvatski znanstvenici nezavisnog mišljenja, koji su poznavali i proučavali ranohrvatsku povjesnicu.[29] Potom su u Jugoslaviji kao lažni povjesničari ostali djelovati uglavnom samo znanstveni ideološki poltroni pod nadzorom jugo-komunističke partije,[30] koji su zatim Hrvate unatrag sklepali u novu zajedničku "srbo-hrvatsku" povjesnicu čak od srednjeg vijeka. Ta je povjesnica morala započeti tek s kasnim zajedničkim srbohrvatskim podrijetlom iz zakarpatskih močvara, kako to i danas uporno tvrdi i podmeće Budak.

8.

Posve je razumljivo, da će Budakovi "ozbiljni povjesničari" s tim u svezi i dalje sustavno zatajivati i iskrivljivati *Tanajske ploče* (čiji su odljevi, dobrotom Hide Biščevića, veleposlanika RH u Moskvi, ovih dana konačno stigli u domovinu), kojima

Sve u svemu, već danas možemo sažeti dvostoljetna proučavanja o indoiranskoj prapovijesti ranih Hrvata na različitim područjima, kako to prikazuje i znanstveni zbornik *Staroiransko podrijetlo Hrvata* (Zagreb - Teheran, 1999.). Uz ostalo, u ovom se zborniku prvi put ističe i *Bibliographia irano-croatica:* oko 300 radova, uglednih tuzemnih i inozemnih znanstvenih autoriteta. Središnje je ime svakako isusovac o. Stjepan Krizin Sakač (1890.-1973.), bivši direktor *Orijentalnog instituta* u Rimu, gdje je bilo glavno istraživačko središte hrvatske iranologije (v. Ivan Biondić, *Hrvati do stoljeća sedmog*, Hrvatsko slovo, 20. listopada 2000.).

27 Neven Budak, *Nacional* od 26. prosinca 2000.

28 Ova je "nepodobna" disertacija, treba dodati, nakon uspostave prve Jugoslavije (1918.) iz Arhiva JAZU uklonjena i bez traga "nestala" (Stipan Budimir, *Zabranjeni dokumenti i istraživači hrvatske etnogeneze progonjeni u Jugoslaviji*, u: Staroiransko podrijetlo Hrvata, Zagreb-Teheran, 1999., s. 69).

29 Isto, s. 67.

30 S tim u svezi, hvalevrijedno je dramatično svjedočenje povjesnika-akademika Dušana Bilandžića koji je, nakon komunističkog sloma i demokratskih promjena (1990.), rekao da su "preko noći obezvrijeđeni milijuni pseudoznanstvenih radova, koji su postali pravo smeće" (v. Hrvoje Šošić, Hrvatski politički leksikon, Rijeka, 1993., s. 990).

irano-hrvatsko ime bilježi povijesni kontinuitet gotovo 1800 godina samo na europskom prostoru (dakle, 900 godina prije slavne *Baščanske ploče* i nekoliko stoljeća prije pojave Slavena na svjetskoj pozornici).[31] Naime, "službenim" legitimiranjem ovog kamenog svjedočenja (riječ je o neprijepornim arheološkim i povijesnim činjenicama) stubokom se mijenja hrvatska povjesnica, tako da milijuni slavističko-historiografskih radova, parafrazirajući akademika Bilandžića, "preko noći postaju znanstveno smeće". Prema Budaku, dakako, to ništa ne znači, budući da je "nacionalna povijest nešto što postoji zadnjih tisuću godina, ne dulje od toga".[32]

Zanimljivo je da je visoki dužnosnik Katoličke crkve u Hrvata (u čijem se okrilju inače utemeljila hrvatska iranologija), akademik Franjo Šanjek najžešći, iako bez suvisle protuargumentacije, osporavatelj iranske teorije[33] i zagovaratelj srbo-hrvatske povjesnice.[34] Vrijedno je primijetiti, da na mjestu predsjednika *Hrvatskog nacionalnog odbora za povijest* Budak nasljeđuje Šanjeka.

9.

Zbog svega toga, Budak žali što je "komunistička vlast nehotice podržavala nacionalnu historiografiju", tako da su "nacionalne historiografije bile nepovezane", pa s tim u svezi, "nikada nije postojala jugoslavenska historiografija, nego hrvatska, srpska, slovenska".[35] Problem je, po svemu sudeći, bio u tome što "jugoslavenska historiografija" i "jugoslavenski historičari" nisu "bili odlučnije okrenuti prema

31 Husein Kadić, *Chaman-Kuban-Tanais: odrednice hrvatskog identiteta (Marulić*, Zagreb, br. 5, 2000.).

32 Neven Budak, *Nacional* od 26. prosinca 2000.

33 Naime, u knjizi *Crkva i kršćanstvo u Hrvata* (Zagreb, 1993., s. 423), Šanjek tako piše: "U Tanaisu na utoku Dona u Azovsko jezero pronađeni grobovi s grčkim natpisom *Horoathos* odnosno *Horovathos* najstarije su insinuacije imena Hrvat". Dakle, samo u jednoj jedincatoj rečenici, Šanjek čini tri pogrješke i jednu grubu podvalu: (1) Azovsko more nije "jezero", (2) nije riječ o "grobovima", već stelama na javnim zgradama, (3) drugi iranohrvatski etnonim nije *Horovathos*, već *Horouathos* i, najzad, (4) *Tanajske ploče* (koje počinju zazivom *Bože svevišnji, udijeli blagoslov*) nisu "insinuacija" (podvala) hrvatskog imena, nego neprijeporna arheološka i povijesna činjenica - Božji dar (*donum Dei*), tj. prva potvrda (krštenica) našeg europskog identiteta. Šanjek misli da mu je sorbonski dominikanac Jean Pierre de Menasce obeskrijepio Sakačeve teze o antiknom podrijetlu Hrvata (*Večernji list* od 12. studenoga 2000.). Međutim, suprotno tome, budući da je u Sakačevu "podastrtom materijalu našao tek relikte sanskrta", učeni dominikanac samo potvrđuje Sakačev "zlatni lanac: Hrvat-Horvat-Horoat-Horuat-Horohvat-Harahvat-Harahvait-Harahvatiš", koji se rasprostire "od Jadrana do Indijskog oceana" (S. K. Sakač, Historijski razvoj imena Hrvat, Život, br. 23, Zagreb, 1942, s. 1-18). I dok je Miroslavu Krleži "Sakačev zlatni lanac" zapravo povijesno ludilo, tj. "put u Stenjevac" (*Pijana novembarska noć i drugi zapisi*, Sarajevo, 1973., s. 217-218), suvremena arhilingvistika uvjerljivo zaključuje da su indovedski *Sarasvati-Haraquati* iz doba prije nekoliko tisućljeća rani predci etnogrupe *Horouathos* oko Azova (crnomorski Hrvati) i današnjih Hrvata na Jadranu (v. Zdenko Eiler, Konrad Elst, Michael Witzel: *Sarasvati. Behistun, and the early Origins of the name Hrvat/Croat;* in: Indian Lexicon/Corpus of Inscriptionis, ed. S Kalyanaraman, New Delhi, December 1999).

34 Tako je skandalozna Šanjekova teza: "Operacije protiv Avara Hrvati počinju s obala Jadrana. Uz pomoć bizantske mornarice i *srpskih četa* (kurziv - I. B.) Hrvati najprije oslobađaju Dalmaciju, zatim Ilirik i konačno krajeve između Drave i Save" (Franjo Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb, 1988., s. 42).

35 Neven Budak, *Nacional* od 26. prosinca 2000.

marksistički shvaćenoj strukturalnoj historiji".[36] S tim u svezi, zbog onodobnog "jačeg naglašavanja vlastite nacionalne povijesti ili određenih pravaca u njenu razvitku" imali smo "niski koeficijent zajedničkog (*jugoslavenskog* - op. a.) a visoki koeficijent izdvojenosti (*nacionalnog* - op. a.)."[37]

Međutim, s onu stranu "jugoslavenske historiografije", posve je očevidan i *crimen* Tuđmanova doba. Naime, kako tvrdi Budak: "Hrvatska historiografija, pogotovu kad je riječ o srednjem vijeku, nije bila ideološki različita u doba komunizma i u Tuđmanovo doba". Štoviše, zaključuje Budak, "iz raznih razloga ona je uvijek bila, neću reći nacionalistička, nego vrlo nacionalno orijentirana".[38] Treba li zato u doba posttuđmanizma hrvatsku historiografiju posvemašnje rashrvatiti i nacionalno dezorijentirati?!

10.

Kako se vidi iz ove paradigmatski podnesene argumentacije, kao nasljednik Nade Klaić, poznate poricateljice hrvatske srednjovjekovne povjesnice,[39] Budak hrvatskom narodu (naciji) otvoreno osporava pravo na samosvojnost etnogeneze i vlastitu (nacionalnu) povjesnicu. S tim u svezi, on gotovo smišljeno i stalno radi na tome:

- da se posve negira hrvatska prapovijest i njena antikna povijest, te da se hrvatska medievalna povijest skrati za nekoliko stoljeća, kako bi se mogla održati lažna teza o slavenskom, južnoslavenskom početku Hrvata i njihove povjesnice,
- da se, s tim u svezi, poriče i temeljni hrvatski etnonim Hrvat i uopće svekolika hrvatska nacionalna povjesnica,[40] s otvorenom nakanom uspostavljanja jedinstvene jučer "jugo-slavenske", a danas "euro-slavenske" historiografije,
- da se, prema tome, hrvatska nacionalna povjesnica ne motri kao zasebna i samostalna cjelina u europskom i svjetskom surječju, već kao *multi-kulti* odsječak ili privjesak jedinstvene (jugo)općeslavenske historiografije.[41]

36 Mirjana Gross, *Historijska znanost - razvoj, oblik i smjerovi*, Zagreb, 1976.

37 Nikša Stančić, okrugli stol *Jugoslavensko i nacionalno u udžbenicima istorije*, Marksistička misao, br. 2, Beograd, 1983., s. 52.

38 Neven Budak, *Nacional* od 26. prosinca 2000.

39 "Povijesni rad N. Klaić /je/ neispravan i štetan hrvatskom narodu" (Dominik Mandić, *Povijest Hrvata u Srednjem vijeku i sveuč. predavanjima prof. N. Klaić u Zagrebu*, Hrvatska revija, XVII, München, 1967., s. 278-299.). - Vidi također Zvonimir Kulundžić, *Tragedija hrvatske historiografije*, 2. izd., Zagreb, 1970., s. 46-72.

40 Kako se čini, Budak je posve očevidno svjestan ove metodologije, kad piše: "Nacija bez zajedničke povijesti ne postoji, a pokušaj da se neke nacije izbrišu s karte Europe zasnivao se upravo na tvrdnji da su nepovijesne, odnosno da nemaju svoje povijesti" (Neven Budak, *Etičnost i povijest*, u: Damir Heršak /pr./, Etičnost i povijest, Zagreb, 1999., s. 15).

41 S tim u svezi, o. Dominik Mandić (koji je dao najbolju povijesnu razradbu ranohrvatske samobitnosti), u Nevena je Budaka (predgovor knjizi Dominik Mandić, *Hrvati i Srbi. Dva različita naroda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1990.), s onu stranu *multi-kulti* srbo-hrvatstva i jugoslavenstva, obilježen kao "hrvatski nacionalist", jer se "priklonio separatističkom rješenju hrvatskog pitanja" (v. Ivan Biondić, *Iz povjesničarske boce "dobroga đaka" Budaka eruptivno prokuljao Klaićkin duh zatiratelja hrvatske povijesti*, Vjesnik od 31. svibnja 1996.).

11.

Sustavno iskrivljujući, skraćujući i poričući hrvatsku nacionalnu povjesnicu, u ime slobode znanstvenog istraživanja, Neven Budak tobože nastupa kao neki "znanstvenik" protiv tzv. uvriježenih mitova, dok ustvari bez egzaktne podloge i bez ikakvih suvislih argumenata sam nameće novokomponirane (*multi-kulti*) mitove, kakvi su očevidno poželjni i očekivani u sadašnjem dnevnopolitičkom trenutku opće relativizacije i negacije svega hrvatskog. S tim u svezi, budući da se radi o očevidnom negatoru hrvatske nacionalne povjesnice i angažiranom likvidatoru nacionalnih institucija,[42] može se postaviti pitanje: bi li povjesničar tipa Nevena Budaka kao sveučilišni profesor, zatim pročelnik, a sada i dekan Filozofskog fakulteta, mogao egzistirati igdje na svijetu? Ako je riječ o normalnoj državi, tj. građansko-nacionalnoj i znanstvenoj zajednici, takvo je što najmanje vjerojatno!

Međutim, u konstelaciji društveno-političkog odnosa u Hrvatskoj, u kojoj - kako dramatično svjedoči akademik Josip Županov - "sadašnje političke elite nisu načisto s nacionalnim identitetom", povjesničar tipa Nevena Budaka nije samo moguć već, kako izgleda, i poželjan! Naposljetku, treba postaviti pitanje: može li zbog svega toga hrvatska akademska i politička zajednica mirno spavati, ako već neće (samo) zazivati legendarnog bana Josipa Jelačića koji kaže da "povjesnicu svakog naroda možemo smatrati krsnim njegovim listom" i da je "svakom narodu povjesnica obilježje njegovog mjesta u velikom krugu čovječanstva", te da "bez nje ne zna narod što je bio ili kamo spada".

Zagreb, 16. siječnja 2001.

Ivan Biondić

42 Zajedno s *Odsjekom za filozofiju*, posebice Budakov *Odsjek za povijest* Filozofskog fakulteta u Zagrebu ustraje na neupitnoj likvidaciji *Hrvatskih studija*, budući da su "hrvatski studiji kao ideološka mina" (Ivo Goldstein, "Fascinacija državom pretvarala se i u historiografiju", *Vjesnik* od 22. veljače 2000., s. 11), odnosno "neuspjeli pokušaj međunarodne mafije da Hrvatsku pretvori u eksperimentalni poligon paranoidne ksenofobije" (Lino Veljak, "Hrvatski studij rezultat političke diverzije", *Novi list* od 22. ožujka 2000., s. 9). "Želimo se ograditi od Hrvatskih studija. Troše proračunski novac, a kvaliteta njihovih diploma je ispod zadovoljavajuće razine" (Neven Budak, dekan Filozofskog fakulteta, *Jutarnji list* od 21. listopada 2000.).
Zanimljivo je da Budakovu zabranu rada na Hrvatskim studijima za profesore Filozofskog fakulteta, kolegij Hrvatskih studija smatra "najsramotnijom odlukom u povijesti Sveučilišta" (v. *Vjesnik* od 10. siječnja 2000.). Međutim, je li moguće zabaciti ideološko utemeljenje hrvatske historiografije i njena matična *Odsjeka za povijest* na Filozofskom fakultetu u Zagrebu? U tom je smislu, glede pokretanja hrvatskih studija, povjesnik Miroslav Brandt iznimno dobro dijagnosticirao: "Kod kvalitativnog procjenjivanja hrvatske historiografije, izrazito /je/ uočljiv nedostatak prisutnosti državne politike, pa stoga hrvatska historiografija nema koncepciju, tj. ne zna koja je svrha povijesnih studija" (S inicijalnog sastanka hrvatskih povjesničara 20. travnja 1993. godine, v. *Vijenac* od 20. travnja 2000., s. 11).

Uz odlazak Igora Mandića iz "Vjesnika"

Protuhrvatski karakter novog uredništva "Vjesnika" odmah je došao do izražaja kroz instaliranje Igora Mandića za glavnog urednika, a do vrhunca je stigao nastupom "velikog intelektualca" Alojza Ivaniševića koji napada "antiprosvjetiteljske snage" (Miklenića se proglašava krivim što se opire masonskim ideologijama francuskog prosvjetiteljstva, oduvijek osuđenima od Crkve!, rujan 2000.), koje dovodi na ravninu s antiintelektualizmom, što sve zajedno vidi u osobi glavnog urednika Glasa Koncila Ivana Miklenića. Nikakvo čudo da se to događa kada je upravo Igor Mandić svojedobno vrijeđao Hrvatsku i Hrvate kroz interview pod naslovom "SVETA NACIONALNOST JE SMEĆE NA VODI POVIJESTI" (naslov sve kaže!) u "Startu" od srpnja 1996. godine. Prostakluk i bezobrazluk s kojim se sada u "Vjesniku" napada hrvatski nacionalizam i Katolička Crkva nema premca od vremena srbokomunističke vlasti, koja je eto sada zamijenjena srboljubnim masonskim kozmopolitizmom koji bi htio biti liberalni kozmopolitizam, pa je potrebno prosvjetljivati javnost kroz jednu veličinu kakva je Alojz Ivanišević, jer on (zamislite!) radi na Bečkom sveučilištu (na kojem se od vremena A. Starčevića odnos prema Hrvatima, na žalost, nije bitno promijenio) i još je k tome ondje habilitirao na odnosu nacije i religije te napisao nekoliko znanstvenih članaka (pa je to kriterij za svaku znanstvenu istinu, premda mnogi Austrijanci o hrvatskoj povijesti nemaju pojma i neće da ga imaju)! More bedastoća koje je Alojz Ivanišević naveo zahtijeva oštar intelektualni obračun, a s obzirom na skroman nivo Ivaniševićeve intelektualnosti, to nam neće biti odveć teško iako bi moglo potrajati s obzirom na opću duhovnu razinu "Vjesnika", po kojem neistina mora postati javno usvojena istina, i s obzirom na to da je dotični ostavio dojam o žilavom manjku smisla za istinu, kao i dobrog odgoja. No, moramo krenuti redom. Ivanišević traži argumente! Kao da ih mi nemamo na pretek! Crkva je u proteklih osam desetljeća čvrsto stajala s hrvatskim narodom kada je bio progonjen od srpskih vlasti u obje Jugoslavije i toga se ona ne mora sramiti, već se time može i mora ponositi! Ivanišević kao temeljni argument iznosi da Miklenić "uopće ne pokušava iznijeti argumente protiv (...) teze, da je hrvatski nacionalizam, *pardon, 'domoljublje'* kako ga on i njegovi istomišljenici shvaćaju, u dijametralnoj opreci s karakterom i poslanjem Katoličke Crkve..." A zašto bi Miklenić morao iznositi takve argumente kada *hrvatski nacionalizam nije u dijametralnoj opreci s karakterom i poslanjem Katoličke crkve?* Ivaniševićeva teza je laž, a to možemo dokazati već i na primjeru pravaškog ideologa Filipa Lukasa, kojega je podržavao osobno kardinal Alojzije Stepinac (kako čitamo u Lukasovim spisima). Hrvatski nacionalizam nikada nije bio imperijalni i rasistički nacionalizam, kao što to nikada nije bio ni nacionalizam Iraca i Slovaka. Lukas je postao narodni ideolog boreći se protiv jugoslavensko-masonskih klika u Matici hrvatskoj (kojoj je bio predsjednikom od 1928. do 1945.), i importiranih protukatoličkih, protunacionalnih, masonskih ideologija, ujedinjenih jugoslavenstva i liberalizma, koji su u Hrvatsku doprli iz Češke već krajem 19. stoljeća, a o razlozima cvjetanja jugoslavenstva i hrvatskog nacionalizma te o borbi za hrvatski narodni opstanak i importiranim sukobima u hrvatskim redovima

Lukas je između ostaloga napisao da je glavni neprijatelj Hrvata, što pritajeno, što javno bio Čeh Masaryk i o tome je rekao i sljedeće: "Prema Masarykovu učenju, da narod ne čine vanjski povijesni i geografski momenti, niti vjerski, već jedinstvena volja i jedinstveni zadatak u životu, počela je hrvatska realistička omladina zabacivati historičko državno pravo i tražiti jedinstvene veze sa Srbima na osnovi prirodnog prava (...) Druga posljedica Masarykova realističkog učenja i njegova nastupanja protiv transcendentalizma, univerzalizma, dogmatizma i teokracije, *zapravo protiv bitnih osnova katoličkog učenja*, bila je u tome, da je jedan dio sveučilišne praške hrvatske omladine prenio te zasade i k nama, i tako se u Hrvatskoj započela kulturna borba i pocijepali se narodni redovi ..." Hrvatski je nacionalizam štitio suštinu katoličkih vjerovanja i narodnih prava, i u tome je bila njegova suština! Ovo što nama donosi Ivanišević jest isto ono "kozmopolitsko čovjekoljublje" koje su nam već prodavali prije stotinu godina, a nacionalizam koji Ivanišević napada jest onaj nacionalizam Filipa Lukasa kršćanski utemeljen na ljubavi prema vlastitim narodnim korijenima i poštivanju autentičnih narodnih vrijednosti u drugih naroda. Kako je to hrvatski nacionalizam u dijametralnoj opreci s karakterom i poslanjem Katoličke Crkve kada narodi ne mogu biti drugo doli sebi slični tj. nacionalni? Bog nije zamislio poništiti narode koji su nastali, te stvoriti amorfnu "kozmopolitsku" ljudsku masu, jer u psalmu 86/9 kaže se: *"Svi narodi što ih stvori doći će i klanjat se tebi, o Jahve..."* A u Otkrivenju stoji: "Pravedni su i ispravni Tvoji putovi, *Kralju naroda*", 15/3-4. A Katekizam Katoličke Crkve kaže: "Bog nastoji prije svega spasiti čovječanstvo spasavajući sve pojedine njegove dijelove. Savez s Noom poslije općeg potopa izriče osnovno načelo božanskog nauma spasenja prema 'narodima', to znači ljudima ujedinjenima po skupinama..." (56).0 Hrvatski nacionalizam djeluje u skladu s tim načelima! Ovdje vidimo nekoliko jasnih Božjih promisli: narode je Bog stvorio na zemlji, a oni će nastaviti postojati i u Nebu. Pa, kako je to nacionalizam u suprotnosti s Božjim promislima i poslanjem Katoličke Crkve, koja mora poštivati Bibliju Starog i Novog zavjeta? Ovdje vidimo i to da su narodi teokratski usmjereni: Bog je njihov vrhovni Vladar, a Njegov zakon mora biti zakon svih naroda! Pa, kako je to nacionalizam u suprotnosti s poslanjem Katoličke Crkve? Nacionalizam ne smije sluganski puzati pred nepravdom, zavojevačima i lažima, stoga hrvatski nacionalizam, utemeljen na Anti Starčeviću, Milanu Šufflayu, Filipu Lukasu i drugim nasljednicima, nikada suštinski neće biti protiv Katoličke Crkve, ali pojedincima u toj Crkvi nikada neće dopustiti da hrvatski narod podvode pod tuđinsku vlast klanjajući se grobovima neprijateljskih vladara, koji su taj narod progonili, jer nema te crkvene doktrine koja nas uči da bismo mi morali biti roblje tuđih ideologija i tuđih naroda (pa oblačilo se to učenje i u "ekumenizam"). A za tude ideologije i tude narode, uči nas povijest, priprema Hrvate svojim nastupima i Alojz Ivanišević.

Emil Čić

Pabirci latinsko-hrvatski (1)

Uvodna napomena. Velik dio tekstova što ću ih objavljivati na stranicama "Marulića", izgovorio sam u ovih desetak godina na Radiju Zagrebu u emisiji "Govorimo hrvatski". Dio sam njihov tiskao u časopisu "Jezik" i u svojoj knjizi "Hrvati i latinska Europa". Što sada neke bilješke ponovo ili prvi put objelodanjujem, poteklo je od dogovora urednika prof. Grgeca i mene. Duboko smo naime uvjereni da ovakve i slične jezične opaske valja i isticati i ponavljati, osobito tiskom fiksirati, jer ono što je samo izgovoreno, djelomice "odleti" i nije podložno temeljitoj provjeri i čvršćem pamćenju.

Govorit ću, dakle, u ovim pabircima i o doslovnim latinskim (rjeđe grčkim ili grčko-latinskim) riječima i frazama, kad su krivo upotrijebljene u hrvatskom kontekstu, kao i o nekim latinizmima (rjeđe i grecizmima), pogrješno skovanima ili shvaćenima.

Početni h ili k u riječima grčkoga podrijetla

Od slušateljâ došlo je pitanje, primjereno i važno: kako se ispravno piše i izgovara početni glas u riječima, npr.: *hrestomatija, euharistija, kronometar, sinkronizacija, harmonija, hipokrizija?*

Te nebrojene i stotine sličnih riječi jesu posuđenice iz grčkoga jezika u hrvatskom i ostalim europskim jezicima. Primili smo ih iz starogrčkoga: izravno ili, većinom, posredništvom rimskim, dakle iz latinskoga. Odmah recimo da sve posuđenice grčke nisu antičkoga podrijetla, nego su mnoge tvorene prema grčkom latiniziranom obliku i odatle su prešle u srodne jezike, i to u srednjem vijeku i našim modernim stoljećima, osobito za terminologiju filozofsku i teološku, medicinsku, zoološku, biološku i sl.

Spomenute imenice u gore postavljenom pitanju nisu istovrsne. Prvih nekoliko (hrestomatija do sinkronizacija) imaju u grčkom početni glas *hi*, o njima ćemo poslije detaljno. Posljednje dvije (harmonija i hipokrizija) lako je rastumačiti i zato ih odmah riješimo: one u grčkom na početnom vokalu imaju tzv. oštri hak (spiritus asper), znak da se vokal mora čitati aspirirano, tj. s *h* (etimologije su tu vrlo različite, u to ne mogu sada ulaziti); stoga se one i u hrvatskom uvijek pišu i izgovaraju s *h*, na primjer: harmonija, heroj, himna, hidra, hipoteza, Homer, Hektor, horizont, hermeneutika, hematom, Helada, Helespont...

Vratimo se onim prvima (hrestomatija, sinkronizacija), koje u grčkom počinju glasom *hi*, ali se on u hrvatskom dvojako reflektira: ili kao početni *k* (kronometar, karizma, sinkronizacija, krizma, Krist, karta, koleričan) ili kao početni h (hrestomatija, euharistija, kateheta, Haron, hiljada, himera).

Odakle to dvojstvo?

Grčko se *hi* čitalo kao *kh* (npr. khrónos, khrestós, eukharistía). Ali već u doba helenizma (2. i 1. st. prije Kr.) započeo je i sve više maha preotimao proces gubljenja velarnog dijela glasa *hi*, tj. onoga *k* te je u izgovoru preostajao samo *h*, što je posvema

prevladalo u bizantskom i novogrčkom čitanju, tako da i mi danas, već stoljeća, čitamo *hi* samo tako kao *h*. I u latinskom se *ch*, kad je oko 100. prije Kr. uvedeno kao strogo pravilo za grčko *hi* u posuđenicama iz grčkoga, čitalo kao *kh* (to znamo po Ciceronu!), dakle se pisalo i kao *kh* čitalo: chronicus, chorus, chaos, Chaeronea, itd. No to se *ch* dosta rano (oko 5. st. posl. Kr.) i u latinskom počelo čitati kao *h*, što je onda moglo djelovati na duže održavanje, osobito u crkvenoj kršćanskoj terminologiji, izgovora *h* i u hrvatskim transpozicijama grčko-latinskih posuđenica. S druge pak strane, svi se grecizmi, npr. u francuskom i njemačkom (osobito austrijskom, koji je za nas vrlo važan po utjecaju) pišu sa *ch* i čitaju kao *k* (chrétien, chorégraphe, Chronik, charakteristisch), a u talijanskom se također većina grecizama pisanih sa *c* ili *ch* (cronico, cromatico, chirografo, chirurgo) čitaju kao *k*.

Taj početni *k* u pisanju i izgovoru hrvatskom sve više izričito prevladava nad *h*, ne tek od danas, nego cijelo ovo naše stoljeće. Na to učestalije javljanje glasa *k* u posuđenicama iz grčkoga u hrvatskom utjecalo je, smatram, njemačko-austrijsko čitanje grecizama u njemačkom tekstu i posebice talijansko čitanje grecizama u talijanskom tekstu i talijansko čitanje *ch* u latinskom tekstu - svih njih kao *k*. Zato, podsjetimo se još na njih nekoliko: karakter, krizantema, kromatski, kroničan, koreografija.

Vladimir Vratović

Sjećajući se Ezopove basne "Vuk i janje" ili - aktualna priča o *prekomjernom granatiranju*

(Razmišljanja obična čovjeka)

Ezop, tvorac i otac basne, napisao je (ili samo ispričao) i basnu *Vuk i janje*. Mislim, da je ona mnogima poznata, ali ne će biti suvišno opet je i na ovom mjestu pročitati:

Kad vuk opazi janje gdje pije iz neke rijeke, zaželi ga pojesti s opravdanim razlogom. Stoga se postavi poviše njega i stane ga okrivljavati, da muti vodu i ne pušta mu piti. Janje je govorilo, da vuk pije na gornjem kraju i da je nemoguće, da mu ono time što stoji niže muti vodu gore. Ne postigavši cilja vuk reče: prošle si godine uvrijedio mog oca. Kada je ono odgovorilo da tada još nije bilo na svijetu, vuk mu odgovori: iako obiluješ opravdanjima, ipak ću te pojesti!

* * *

Za Drugoga svjetskog rata, nakon kapitulacije Italije, njemačka je vojska zauzela Zadar. Godine 1943. Zadar je imao vrlo malu površinu i nalazio se skoro čitav u srednjovjekovnim zidinama. Izvan toga dijela grada bilo je samo zanemarivo predgrađe s malo kuća i malim brojem stanovnika.

U gradu Zadru nije bilo njemačkih vojnika, osim po koje ophodnje, ni bilo kakve vojne postrojbe, a nije ih ni moglo biti na tom srednjovjekovnom prostoru. Kao cjelina, Zadar je bio isključivo civilni grad i stanovništvom i sadržajem.

Dana 2. studenoga 1943. započela su strahovita i s vojnog gledišta neutemeljena savezničke zračna bombardiranja Zadra bombama velike razorne moći i to je uništavanje trajalo do 31. listopada 1944.

U tom je razdoblju Zadar bio bombardiran oko 70 puta, često bombama od 500, 1000 i 2000 kg, a angloamerički teški bombarderi i leteće tvrđave polijetali su iz talijanske vojne zračne luke Foggia.

Uslijed tih bombardiranja Zadar je bio srušen sigurno 80%, a civilnih je žrtava bilo na tisuće, od djece do staraca. Navodim samo dva primjera najžešćih bombardiranja: 28. XI. 1943. na Zadar je bačeno 29 tona bombi, a 16. XII. 1943. oko 50 bombardera bacilo je na grad 92 tone bombi!

Ne ćemo pretjerati, ako kažemo, da je Zadar bio jedan od najviše uništenih gradova u Drugom svjetskom ratu - odmah uz Dresden ...

Bombardiranje Zadra ne treba posebno dokumentirati, jer o toj nevolji postoje brojne knjige i na stotine fotografija iz tog vremena u raznim zadarskim i stranim ustanovama.

* * *

(Usput rečeno, nije prihvatljiva, a još manje logična, najnovija fašističko-iredentistička teorija (ili možda ispravnije: zabavno štivo za starce ili djecu!) prema kojoj bi jugoslavenski partizani bili krivi za američko bombardiranje Zadra. Prema toj priči, jugopartizani su zahtijevali uništenje Zadra, kako bi svi Talijani iz njega pobjegli, a Amerikanci su poslušno uvažili taj zahtjev! Takva teorija može biti uvjerljiva za malu djecu - američka vojska sluša partizanske želje ili zapovijedi?! Nisu jugopartizani bili tako uvaženi. Da su mogli, oni bi radije bili utjecali da se Zagreb sravni sa zemljom, no mi znamo, da je u Drugom svjetskom ratu, što se tiče savezničkih bombardiranja, Zagreb dobro prošao. U slučaju Zadra stvar je logična baš kao i kod Dresdena - radilo se o okrutnoj osveti, koja nije imala nikakva vojnog opravdanja, a nikako o nužnoj osloboditeljskoj akciji. Ne zaboravimo, prema međunarodnom pravu Zadar je pripadao Italiji sve do 1947. godine. Dakle, bio je na strani Osovine, neprijateljski grad, baš kao Dresden ...)

* * *

Za nedavnoga srpsko-hrvatskog rata (1991.-1996.) granatiranje Zadra trajalo je od 29. rujna 1991. do 19. prosinca 1993., ili ukupno 812 dana! Svakog je dana na grad padalo na tisuće granata ... Zadrani nisu trpjeli i stradavali samo zbog granata - mjesecima i godinama nisu imali ni struje ni vode. Može li zao čovjek sebi predočiti to stanje? Može li razmažen čovjek to shvatiti?

O tim strahotama govore i dvije značajne knjige, na koje su mnogi nažalost zaboravili:

Zadar - godine stradanja ... 1991.-1994., Zadar, ZADIZ, 1995.

Jadranko Kaleb, *Zadar u Domovinskom ratu 1990.-1991.*, Zadar, Udruga hrv. veterana Domovinskog rata Zadarske županije, 1999.

Bezbrojni pregovori o pravednom završetku srpsko-hrvatskog rata bili su beskorisni. Kako oslobođenje zauzetih hrvatskih područja nije uspjelo pregovorima, počeo je govor oružja ...

Svjetski moćnici nisu smjeli otvoreno kazati da bi bilo nezakonito braniti se i osloboditi svoju zauzetu kuću - ta znali su, da bi takvo stajalište za njih bilo kontraproduktivno. Pokušavali su to kazati na druge načine ...

Međutim, nisu odustali od svoje namjere da kazne Hrvatsku, koja se rodila protiv njihove volje. Milošević govori istinu, kada kaže, da su ga *"zapadne zemlje podržavale ..."* (Cfr. *Slobodan Milošević u intervjuu La Stampi: Haag - "nemoralna i ilegalna institucija"*, *Slobodna Dalmacija*, 4. II. 2001.). Ta nesretna okolnost, međutim, ni u kom slučaju ne može ozakoniti agresiju na Hrvatsku, baš kao što ne može ukinuti ili umanjiti pravo pojedinca i naroda na samoobranu!

Kada već nisu smjeli otvoreno tvrditi, da je hrvatska osloboditeljska akcija nezakonita, onda su se (u najnovije vrijeme) sjetili, da bi im mogla poslužiti - smicalica o *prekomjernom granatiranju*. To drugim riječima znači - na Knin je palo (npr.) 1005 granata, a bilo je dostatno samo 1000!

Valjalo bi, dakle, kazniti to *prekomjerno granatiranje*.

Ta najnovija teorija o prekomjernom granatiranju nije izmišljena. Nju je spomenuo dr. Ivica Kostović, potpredsjednik Zastupničkog doma Hrvatskog sabora, pa mislim, da mu smijemo vjerovati. Kostović kaže:

... Haag sprema optužnicu Hrvatskoj vojsci za navodno prekomjerno granatiranje Knina. U Dubrovniku je svaki dan okupacije bio i dan prekomjernog granatiranja.

(Slobodna Dalmacija, 14. I. 2001., str. 4-5)

* * *

Nije mi poznato, da je ikada netko od svjetskih čelnika, ili neka važna međunarodna ustanova kazala, da je za Drugoga svjetskog rata na Zadar palo previše bombi! Znači, da je grad morao biti uništen baš toliko, koliko je i bio uništen. Ni govora o prekomjernom bombardiranju Zadra - sve je bilo izračunato na "ljekarničkoj vagi"! Ne zaboravimo, da je slobodni svijet vodio obrambeni rat protiv Osovine. Kaznio je Zadar baš kao i Dresden i druge neprijateljske gradove, ali bez opravdana razloga - radilo se, dakle, o prekomjernom bombardiranju - o čemu se šuti već više od pola stoljeća!

U Domovinskom ratu imali smo obratnu situaciju: Zadar nije bio agresor, niti u agresorskoj državi. U okolici Zadra, odakle se grad granatirao, uz srpsko-četničke postrojbe, bile su i postrojbe Ujedinjenih naroda.

Nije mi poznato, da je ikad itko kazao, da je na Zadar palo previše granata. A nije smjela ni jedna. Postrojbe Ujedinjenih naroda nisu sprječavale granatiranje Zadra, niti ih je zanimalo, ima li Zadar struju i vodu ... nisu bile zabrinute zbog genocida nad civilnim stanovništvom Zadra ...

Dakle, u Drugom svjetskom ratu saveznička je vojska rušila i srušila Zadar, jer se branila, *ali nije bilo prekomjernog bombardiranja ...*

U Domovinskom ratu Zadar je napadnut i granatiran ... i opet *nije bilo prekomjernog granatiranja*. Valjda su i u tom slučaju doze točno izračunate ...

Međutim, u osloboditeljskom pohodu na Knin - bilo je prekomjernog granatiranja, jer je ispaljeno 5 granata više od *zamišljene pravedne doze ...*

Sjetimo se nekih nadnevaka, pa će nam sve biti još shvatljivije. Dana 23. siječnja 1993. oslobođena je Maslenica, 18. srpnja iste godine otvoren je pontonski maslenički most, a promet preko mosta započeo je 29. srpnja 1993.

Postrojbe Ujedinjenih naroda nisu htjele preko njega prolaziti. Svaki je komentar nepotreban!

* * *

Pročitajmo još jednom Ezopovu basnu. Sve je sadržano u posljednjoj rečenici: *iako obiluješ opravdanjima, ja ću te ipak pojesti.*

Za svoju utjehu, sjetimo se, da u povijesti uvijek postoji čimbenik nepredviđenog. Možda će neka sretna okolnost utjecati, da nas strašni vuk ne pojede ... Sjetimo se i Jeremije proroka, koji napisa:

Milost je Gospodnja, što nismo sasvim uništeni,
neiscrpljivo je njegovo milosrđe.
(Tuž 3,22)

Pavao Galić

Površno o Šufflayevu i ustaškom pokretu

U bilješci br. 18 na str. 69.-70. prvoga dijela teksta o dr. Milanu pl. Šufflayu (*Politika Zapada prema Hrvatskoj u člancima i knjigama dr. Milana Šufflaya*, Marulić, br. 1/XXXIV, Zagreb, siječanj-veljača 2001.) Željko Vegh polemizira sa stajalištima Darka Sagraka o Šufflayevu odnosu prema ustaškom pokretu. Iako u cijelosti ne dijelim Sagrakovo mišljenje, čini mi se da je Vegh u jednoj jedinoj, oštrim tonom pisanoj bilješci, objavio niz površnih i pogrješnih sudova, na koje je potrebno - zbog ugleda i utjecaja časopisa, ali i zbog njihove dalekosežnosti - reagirati ne čekajući svršetak članka. Možda se na taj način pripomogne bistrenju pojmova.

Dakle, očito držeći da Šufflay nije pripadao ustaškom pokretu i da to, s obzirom na svoj pacifizam i gnušanje prema svakom nasilju, nije ni mogao, Vegh piše: "...Svojim se intelektom Šufflay daleko izdiže iznad Ustaškog pokreta, koji je Hrvatsku nastojao isključivo vezati za Njemačku, zaboravljajući usklik jednog od svojih tobožnjih začetnika, dr. Milana Šufflaya: 'Uz Veliki Zapad!' Anglosaski Zapad Hrvatska treba pridobiti za sebe, za svoje ciljeve, i to jedino tako, da uvjeri Veliki Zapad da su hrvatski ciljevi istovjetni ciljevima Zapada. O ustaškom izručenju stotina tisuća Hrvata

Britancima u kobnom Bleiburgu, Britancima koje su Ustaše jedino uspjeli uvjeriti da su Hrvati smetnja Velikom Zapadu, ne vrijedi uopće trošiti riječi..."

Ako dobro razumijem što Vegh želi kazati, u navedenom su odlomku sadržane sljedeće teze: a) ustaški je pokret bio antiintelektualistički; b) s obzirom na svoj intelektualizam i pacifizam Šufflay tom pokretu nije ni mogao pripadati; c) ustaški je pokret Hrvatsku htio vezati uz Njemačku; d) Hrvati su pogriješili utoliko što nisu uspjeli uvjeriti Zapad u ispravnost svojih težnji i njihovu komplementarnost s interesima zapadnih velesila; te e) ustaški se pokret najprije konfrontirao sa Zapadom, a onda je predstavnicima tog Zapada, Britancima, izručio stotine tisuća ljudi u kobnome Bleiburgu.

O svakoj od tih teza vrijedi kazati koju riječ:

a) Ustaško-domobranski pokret nastao je na krilima hrvatskog nezadovoljstva položajem u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, nezadovoljstva koje je kulminiralo nakon umorstva hrvatskih narodnih zastupnika u beogradskoj Narodnoj skupštini. Odgovor hrvatske javnosti na taj zločin nije bio samo verbalni, a u kasno ljeto i jesen 1928. nastaju i jezgre oružanog otpora, poglavito unutar mladeži. U tim jezgrama okupljaju se pristaše različitih hrvatskih političkih stranaka, dakle, pojedinci različitih svjetonazorskih usmjerenja. Rame uz rame nastupaju, primjerice, radićevac Ivan Bernardić, pristaša HFSS-a Cvjetko Hadžija ili pravaši Branimir Jelić i Ljubomir Kremzir ("Jakobov, trg. pomoćnik, rod. i s prebivalištem u Zagrebu, neoženjen, izraelitske vjere").

Glavnina toga raznorodnog pokreta koji je okupljao sveučilišnu i radničku mladež ipak će se okupiti oko organizacije *Hrvatski domobran*, koju je s potporom Hrvatske stranke prava utemeljio dr. Ante Pavelić. Iako je na to utjecalo više čimbenika, vjerojatno odlučujuću ulogu igrao je Pavelićev dinamizam i činjenica da nitko iz vodstva HSS-a nije bio spreman na dodatnu radikalizaciju političkih i društvenih prilika. Pavelić će, skupa s Perčecom, 1929. otići u emigraciju, gdje će nastaviti s organiziranjem ustaško-domobranskog pokreta.

S obzirom na to da ustaška organizacija nije bila ni ministrantski susret ni večernji klub udruge umirovljenih sveučilišnih profesora, nego ilegalna, revolucionarna organizacija, koja je najavljivala da će svim sredstvima započeti borbu za razbijanje Jugoslavije i uspostavu neovisne hrvatske države, posve je logično da je okupljala primarno mlade ljude, pa je prosječni stupanj izobrazbe njezinih članova prije 1941. pogotovo u emigraciji bio relativno nizak. Međutim, u programskim dokumentima tog pokreta nema ni traga antiintelektualizmu, niti ima traga uskom strančarenju i izražavanju prezira prema "gospodi" (kao što je toga bilo u nekim drugim hrvatskim strankama). Kako potvrđuju jugoslavenska redarstvena izvješća i zapažanja stranih obavještajaca i diplomata, u godinama prije proglašenja NDH, na Pavelića kao na svoga političkog predstavnika (makar o njemu i ne znali puno) gleda znatan dio hrvatskih sveučilištaraca, inteligencije i srednjeg sloja. Nakon 1937./38., a pogotovo u doba Banovine Hrvatske proširit će se njegov utjecaj i među seljacima.

Je li Šufflayev intelektualizam bio u opreci s državnopravnim ostvarenjem ustaškog pokreta, tj. s Nezavisnom Državom Hrvatskom odnosno kulturnim pregnućima i dosezima polučenim u to vrijeme? O tome što se s hrvatskom kulturom i znanošću dogodilo nakon 10. travnja 1941., dosta toga se doznalo posljednjih godina. Danas svatko tko to želi, može doznati koliko je i kakvih školskih udžbenika tiskano, koliko je knjiga objavljeno, koliko je kazališnih predstava i izložbi upriličeno, na kojim su međunarodnim festivalima hrvatski umjetnici sudjelovali, jesu li hrvatski film, fotografija, enciklopedistika, slikarstvo, kiparstvo, radio-drama itd. nazadovali ili napredovali. Unatoč ratu, svenazočnoj pasci "saveznika" i autoritarnom režimu, duhovi poput Filipa Lukasa, Mate Ujevića, Mihovila Kombola, Oktavijana Miletića itd. radili su uglavnom nesmetano i stvarali neka do danas nedosegnuta djela koja bi bila dragocjena i u bogatijim kulturama.

b) Kako nema nepobitnih dokaza da je dr. Milan pl. Šufflay bio član ustaškog pokreta, priklanjam se tezi da on ustašku prisegu nije nikad položio. Čini mi se, međutim, pogrješnim tu tvrdnju konstruirati iz Šufflayeva intelektualizma i pacifizma. Iako je, na žalost, živio kratko, Šufflay je i kao povjesničar i prigodom povremenih izleta u "praktičnu politiku" pokazao, da se ne boji "graditi svoje gradove na Vezuvu". Međutim, za njegova je života ustaško-domobranska organizacija tek u nastajanju, čak i u emigraciji. Tu organizaciju nipošto ne valja poimati u stranačkom smislu, budući da je ona i po programskim dokumentima i po svojim zadaćama težila okupiti sve borce za neovisnu hrvatsku državu, bez obzira na njihovu stranačku orijentaciju i svjetonazor. Kao što treba znati da se Pavelić u drugoj polovici tridesetih godina protivio obnovi rada Hrvatske stranke prava, tako treba znati da su u ustaškoj "mitologiji" svoje mjesto imali i Zrinski i Frankopan, i Husein-beg Gradaščević i Eugen Kvaternik.

Stoga je za odnos Milana Šufflaya prema ustaškom pokretu esencijalan njihov zajednički cilj: hrvatska država. Šufflay je ubijen upravo zato što se nije odrekao te težnje i tog cilja. S velikom ozbiljnošću treba pristupiti tvrdnjama nekih suvremenika, da je Mačekovo priklanjanje jugoslavenskom reformizmu u uzročno-posljedičnoj svezi s atentatom na Šufflaya i Budaka, i pripremama atentata na Trumbića. Istodobno valja imati na umu, da - iako pacifist - Šufflay nikad nije dezavuirao onaj dio hrvatske mladeži koji se u obračunu s diktaturom ostavio molitvenika i posegao za oružjem. A između lipnja 1928. i veljače 1931. zbili su se desetci atentata i diverzija koje su poduzimali hrvatski nacionalisti. Nikad Šufflay nije izjavio ni napisao da je oružana borba za slobodu negacija njegovih pogleda.

c) Prema Veghu, težnja da se Hrvatsku "isključivo veže uz Njemačku" predstavlja jedno od ključnih obilježja ustaškog pokreta. Kad bismo htjeli cjepidlačiti, tom bismo prigovoru doskočili podsjećanjem da je Šufflay ubijen nešto više od dvije godine prije Hitlerova dolaska na vlast. To znači, da ustaška germanofilska orijentacija - da je ona doista relevantna - u to vrijeme ne bi bila pronacistička orijentacija. No, ustašku političko-propagandnu djelatnost u to doba uopće ne obilježava težnja za oslonom na Njemačku.

U to se doba Pavelić sa svojim pristašama, najčešće u sporazumu s mačekovskim emigrantima (Augustom Košutićem i Jurjem Krnjevićem), brojnim apelima i predstavkama obraća Društvu naroda. Ujedno, on pokušava priskrbiti pomoć u Parizu i Londonu, ne oklijevajući radi toga razgovarati i sa Svetozarom Pribićevićem. Iako su američke vlasti na jugoslavenski zahtjev protjerale prvog ustaško-domobranskog izaslanika u SAD, Stanka Hranilovića (koji je u emigraciju poslan 13. svibnja 1928.), Pavelić i njegove pristaše obraćaju se i Washingtonu. Tek kad u tome ne uspiju, i kad "demokratski Zapad" nedvoumno opetuje (baš kao Radiću 1923./24.), da mu je više stalo do krvave balkansko-opančarske diktature Aleksandra Karađorđevića, nego do ljudskih prava i prava narodnog samoodređenja, hrvatska će se nacionalistička emigracija okrenuti revizionističkim silama (u prvome redu Bugarskoj, pa onda Madžarskoj i potom Italiji).

Dakako, i u Njemačkoj se kušalo tražiti potporu. Prema svjedočenjima B. Jelića, za Hrvate su razumijevanja donekle imali njemački socijaldemokrati. Nacionalsocijalisti i njihov Führer preferirali su "balkanske Pruse", Srbe. To će pokazati i po dolasku na vlast, onemogućivši djelovanje hrvatskih emigranata i zabranivši izlaženje hrvatskoga emigrantskog tiska. Ne računajući London i Pariz, nigdje Hrvati nisu bili tako omraženi kao u nacističkom Berlinu. Kao remetitelje tadašnjega europskog poredka, nigdje ih zapravo nisu voljeli. Madžarska je zabranila djelovanje ustaške emigracije i raspustila logore u proljeće 1934., na temelju tajnog ugovora s Jugoslavijom. Italija je nakon atentata u Marseilleu Hrvate internirala, a Uskrsnim paktom iz 1937. i zabranila njihovo djelovanje, omogućivši jugoslavenskom političkom redarstvu nadzor nad njima, dok su ostale europske zemlje požurile uhititi (neke, poput Britanije i Francuske, i izručiti Jugoslaviji) istaknute članove ustaškog pokreta.

Ni u jednome dokumentu Pavelić ne poziva na naslanjanje na Njemačku. Istini za volju, on će se njoj pokušati obratiti u jesen 1936., također uzaludno. Međutim, treba znati čime je taj njegov korak bio motiviran. Naime, tijekom 1934. zabranjeno je djelovanje ustaškog pokreta u čitavoj Europi. Po izlasku iz torinske tamnice, gdje je tamnovao skupa s Didom Kvaternikom, Pavelić 1936. pokušava napustiti Italiju i otići u Švicarsku, gdje bi mogao slobodnije djelovati. Međutim, talijanske vlasti taj pokušaj onemogućuju. Budući da je djelovanje emigracije uslijed represije skoro paralizirano, Pavelić se preko izaslanika (M. Lorković, A. Sabljak i sl.) ili u razgovorima s istaknutim političkim ljudima (A. Trumbić) raspituje o stanju u domovini i o sadašnjim Mačekovim političkim pogledima. Doznavši pouzdano da se Maček odlučio ne na razbijanje, nego na reformiranje Jugoslavije, Pavelić sastavlja opširniji spis za njemačke vlasti. Dakle, taj je njegov pokušaj motiviran zabranom djelovanja emigracije s jedne, i projugoslavenskim Mačekovim zaokretom, s druge strane. Međutim, nacističkom je Berlinu preča Jugoslavija i tako će ostati najmanje do 27. ožujka 1941.

Dakle, sve do proljeća 1941. nema nikakva govora o tome da bi ustaški pokret išao za tješnjim oslonom Hrvatske na Njemačku. U ratno je doba doista došlo do zaokreta. Ali, onomu koji zna da zapadne velesile ni pod koju cijenu ne žele priznati razbijanje Jugoslavije i da politički, vojno i financijski podupiru projekt njezine obnove,

biva jasno da Hrvatskoj preostaje samo pomiriti se s tim da pripada Trojnom paktu, što podrazumijeva ne samo prava, nego i obveze (pa tako i obvezu objave rata SAD-u i Velikoj Britaniji u prosincu 1941.). Kako je jedan od "saveznika", Italija, unatoč hrvatskoj uklopljenosti u osovinski blok, nastavila s agresivnom imperijalističkom i protuhrvatskom politikom, zaštita se mogla tražiti samo kod drugoga, kod Njemačke. Nisu nacisti bili ni dobar ni lojalan saveznik, ali su jedini makar malo mogli olakšati hrvatski položaj.

d) Je li nesklonost Zapada posljedica hrvatske nesposobnosti davanja dokaza o "lojalnosti" i sukladnosti ciljeva Hrvatske i Zapada, kao što tvrdi Ž. Vegh? Onaj tko o tome hoće ozbiljnije razgovarati, morao bi se prisjetiti kako taj Zapad za hrvatske interese nije imao razumijevanja ni u drugoj polovici XIX. stoljeća, unatoč frankofilskoj orijentaciji Stranke prava, Starčevićevim pohvalama francuskoj građanskoj revoluciji i Kvaternikovu antišambriranju u europskim dvorovima. Nekoliko desetljeća kasnije, na slične su zapreke i slično nerazumijevanje čak i za svoju viziju jugoslavenstva naišli Supilo i Trumbić.

Desetak godina iza njih, Radić je obijao pariške i londonske pragove kao kakav probisvijet, a ne kao političar s plebiscitarnom potporom hrvatskog naroda. U doba karađorđevićevske diktature, vrata Društva naroda, Quai d'Orsaya i Foreign Officea nisu se otvarala ne samo Paveliću, nego ni Krnjeviću. Kad je mirotvorni, kolebljivi i krajnje "kooperativni" Maček molio da Francuska izvrši pritisak na Beograd, u Parizu su ga grubo odbili. Kad je od Velike Britanije molio "bilo kakvu zaštitu", u Londonu su ga denuncirali jugoslavenskoj diplomaciji, a u Washingtonu ocijenili kako je riječ o običnom farmeru koji je prilično sklon govoriti gluposti. A kad su htjeli spriječiti jugoslavenski pristup Trojnom paktu, pozvali su Hrvate da to spriječe, jer će u protivnome vječna sramota i krivica pasti - na njih, na Hrvate! (A bilo je jasno, da vanjsku politiku jugoslavenske države ne određuju Hrvati; oni su - što reče Maček - u kolima kojima upravlja netko drugi.) I već tada, u ožujku 1941. zaprijećeno je hrvatskim iseljenicima u Americi.

Nije to, dakle, imalo nikakve veze s ustaškim zločinima i "zločinima", niti s objavom rata. Imalo je veze samo i jedino s - interesima Londona i Washingtona.

Kad je Josip Mrmić u ime ustaškog pokreta preko Hrvatskoga krugovala nakon uspostave NDH pozvao SAD da i u hrvatskom slučaju poštuju Wilsonova načela, Churchill i Roosevelt su planirali obnovu Jugoslavije. Pokušaj Pavelića da preko američkoga konzulata u Zagrebu i poslanstva u Budimpešti, uz pomoć hrvatskog iseljeništva u Sjevernoj Americi, privoli Washington na priznanje NDH, sasječen je u zametku i nemilosrdno. Pouzdanik američke obavještajne službe u Europi, kasniji šef CIA-e, Allen Dulles, gospodujući u bernskoj Herrengasse 23, odbio je svaki kontakt s Hrvatima; na susret s Meštrovićem je pristao tek kad ovaj nije rezolutno otklonio obnovu Jugoslavije. I dok se Meštrović tim kontaktom hvalio, Dulles je u Washington o njemu i njegovim razmišljanjima izvješćivao podrugljivo.

Nikada, ni javno ni tajno, Zapad nije hrvatskim političkim čimbenicima, tj. onima koji su težili za spašavanjem hrvatske države, dao bilo kakav znak da bi prihvatio

prelazak NDH na stranu Saveznika (sve da je to i bilo izvedivo). Naprotiv, kad se 1943./44. s Pavelićevim nalogom pokušala uloviti veza preko švicarskoga konzulata u Zagrebu, stigla je izravna zabrana!

Kad je hrvatski katolički episkopat u ožujku 1945. pozvao Zapad i Istok, da poštuju plebiscitarno izraženu hrvatsku težnju za uspostavom i obranom hrvatske države, gluhi su ostali ne samo boljševici, nego i "demokrati". Oni isti, koji su idućih pola stoljeća održavali jugoslavensku komunističku tiraniju, oni isti koji su i 1990./91. dali srpsko-jugoslavenskim snagama zeleno svjetlo da u prah samelju svaki hrvatski pokušaj osamostaljenja.

O čemu onda Željko Vegh govori? O onome istom Zapadu, koji je 1939. započeo rat tobože radi zaštite tradicionalnog saveznika, Poljske, da bi onda šest godina kasnije tog istog saveznika predao na milost i nemilost Josifu Visarionoviču?

e) Posve zanemarujući ovdje spomenute neuspješne misije Eugena Kvaternika, Frana Supila, Ante Trumbića, Stjepana Radića, Jurja Krnjevića i Vladka Mačeka, on govori o tome, da je ustaški pokret konfrontirao Hrvatsku sa Zapadom, a onda na Bleiburgu izručio Britaniji stotine tisuća Hrvata. Ta Britanija je Zapad, zar ne? Hrvatska je 1941. bila preslaba da bi izabrala konflikt s Britanijom; ona taj konflikt nije željela, niti joj je trebao. Međutim, tim konfliktom nisu u odnosu na Hrvate prestala vrijediti pravila međunarodnog prava. A demokratski ih London nije poštivao. Ni u odnosu na Hrvate, ni u odnosu na Slovence, ni u odnosu na Ukrajince, ni u odnosu na crnogorske federaliste...

Tvrditi, dakle, da je ustaški pokret kriv za smrt stotina tisuća Hrvata u svibnju 1945. i kasnije, znači ekskulpirati one koji su zločin omogućili (Britanci) i one koji su zločin izvršili (jugoslavenski partizani). Ako se, pak, hoće braniti postavka da je u svibnju 1945. trebalo ostati u Hrvatskoj i nastaviti borbu (čemu se, prema nizu svjedočenja, među njima i Luburićevu, izvorno priklanjao i sam Pavelić), onda valja odgovoriti na nekoliko pitanja.

Prvo, koliko brojne bi bile hrvatske snage u trenutku kad je poraz postao posve siguran, a obnova Jugoslavije bjelodana činjenica? Drugo, kojim bi se oružjem hrvatske snage branile i kako bi spriječile savezničko bombardiranje, možda i atomskim oružjem? Treće, kojim bi strjeljivom bilo punjeno hrvatsko oružje? Četvrto, tko bi hranio 250.000 vojnika i možda milijun civila? Peto, gdje bi bili smješteni ranjenici i bolesnici na tako zgusnutu ratištu i tko bi ih i čime liječio? Šesto, koliki bi razmjeri stradanja civila i razaranja u takvim vojnim operacijama bili? Sedmo, zar nastavak ratovanja ne bi partizanima, u očima svijeta, dao i moralno pravo na pokolj Hrvata? Osmo, zar im pritom taj isti Zapad ne bi ponudio oružanu pomoć, kao što su Milanu Basti na Bleiburgu na raspolaganje stavljeni britanski tenkovi? I tako dalje, i dalje tako.

Sve to Željko Vegh očito nije imao na umu dok je pripremao za objavljivanje svoje literarne dosjetke o Šufflayu. A bolje bi bilo da jest. Jer, s činjenicama se nije igrati. A činjenice o politici Zapada prema Hrvatskoj, i naši ožiljci, govore puno rječitije nego članci (ne "knjige"!) briljantnoga Milana pl. Šufflaya o toj politici. Unatoč tome, njegove su misli i dalje inspirativne. One su, kao što sam i sâm javno kazao i napisao,

blistav izraz hrvatskog duha i jasna ilustracija hrvatske europske orijentacije i otvorenosti. Međutim, ta orijentacija i ta otvorenost bit će plodotvorni samo ako se ne odreknemo vlastitoga identiteta, ako se prestanemo samoponižavati i ako se - okanimo iluzija.

Tomislav Jonjić

Poštovanom uredništvu "Marulića".

Primio sam separat članka g. Stanislava Vitkovića, separat iz Marulića, 1/2001., a zatim Marulić (2001), br. 1- čitav broj. Najljepša hvala! U članku koji sam primio g. Vitković, pod naslovom "Druga strana istine o TDKS-u", citira i mene kao jednog od glavnih zastupnika i, moglo bi se čak reći, inicijatora osude TDKS-a od episkopata BKJ. Od toga nisam odstupio ni do danas, uz jedan bitan dodatak.

Naime, ja sam protegao na svojoj nadbiskupiji onaj "non licet" i onu sankciju, jedini od ondašnjih članova BKJ, na Staleško udruženje katoličkih svećenika ... dodavši kaznu "suspensio a divinis" za one članove splitsko-makarske nadbiskupije koji ne iziđu iz toga udruženja ili koji bi se nanovo upisali odmah nakon osude na hrvatskoj sekciji Radio-Vatikana od strane kardinala Šepera; dok je to isto učinila BKJ naknadno, tj. 4 godine kasnije, 29. rujna 1982. i na prijedlog nadbiskupa zagrebačkog mons. Kuharića, koji je odmah zatim imenovan kardinalom, a ne prije, jer je papa Ivan Pavao II. bio uvijek protivnik TDKS-a.Dakle, ja nisam nikada povukao svoju osudu TDKS-a.

Nisam pak javno povukao demanti o kojem piše g. Vitković, jer sam već bio umirovljeni nadbiskup pa se nisam htio izjasniti ni pojavljivati tim više što je moj nasljednik mons. Ante Jurić održao 1989. g. govor prije glasanja na BKJ, zalažući se odlučno za održanje osude "non licet" kojom je bilo osuđeno Staleško udruženje katoličkih svećenika.

Mons. dr. Frane Franić
Nadbiskup splitsko-makarski u miru

LICE KRISTA

To lice prikazivao je čovjek od nastanka kršćanstva. Recimo od rimskih katakombi, ili kao simbol Krista, ili kao dobrog pastira. Različito je prikazan Krist u različitim vremenima ljudske povijesti i povijesti svojih sljedbenika. Slikari su slikali Krista - čovjeka sebi blizog, sebi razumljivog. Ali i odmaknutog, npr. u bizantskim ikonama. U svakom dobu taj je lik prikazivan drugačije; u filozofskom i estetskom smislu. Čovjek iz vremena ranoga kršćanstva drugačije Ga je bilježio, isto tako u vrijeme romanike, gotike kada je prikazivano lice Krista kroz razumijevanje onoga vremena. Renesansa, vrijeme humanizma: možda je tadašnje dostignuće dugo vremena bilo vrhunac razumijevanja Krista kao Boga i kao čovjeka. Primjerom i samo jednog umjetnika, Michelangela, možemo pratiti duhovni rast čovjeka i na tom području. Kao primjer uzmimo mladenačko djelo spomenutog umjetnika: *Pietà*. Ta skulptura je djelo umjetnika kojem je bilo samo 25 godina. On još nije poznavao duboke ljudske boli, patnju, koja nekada graniči s beznađem. Mlada mati drži u naručju mrtva Sina, ali na njenom licu i na licu Krista nije zabilježena patnja - tek neki svečani mir i ljepota. U svojoj zreloj dobi isti umjetnik je isklesao *Skidanje s križa*. Na toj skulpturi kao da na Kristovom licu čitamo: "Svršeno je", ostali su samo tragovi patnje i boli Krista čovjeka. Duboko potreseni gledamo taj kameni lik - kamen, ali pun neke ljudske topline, razumijevanja, a time i opraštanja. Kao da nam govori: Čovječe, dao sam se za Tebe svim svojim ljudskim bićem, najdubljom boli koju je čovjek u stanju osjetiti. Isti umjetnik u pozno doba svoga života (bilo mu je blizu 90 godina) izrađuje *Pietà Rondanini*. Oslobođena je boli, ali puna vjere i nove nade. Na toj je skulpturi radio Michelangelo još dan prije svoje smrti. Nedovršeno je to djelo. Moguće je da je sam kipar unaprijed znao da "takvu osobnu, duboko proživljenu zamisao neće nikad moći dovršiti ni jedna smrtna ruka ni glava". Ta skulptura je *non finito*. Taj pojam možda nam u tome smislu govori najviše.

Dakle Krista su ljudi prikazivali na različite načine, ne samo u "kanonima" stilova, nego i po svome shvaćanju, po svome odnosu spram Spasitelja, po svojoj vjeri, nazoru na svijet, filozofiji. Ljudi su ukrašavali svoje crkve, oltare i zidove, pa i u svoje kuće unosili njegove slike ili kipove da bi mu se utjecali i molili. Međutim ne samo u slikarstvu i kiparstvu, ljudi su ga prikazivali u različitim oblicima i u arhitekturi. Tako primjerice lik Spasitelja možemo prepoznati u poznatoj španjolskoj crkvi Gaudijevoj *Sagrada familia*. Sagradio je Gaudi crkvu (ni danas nije dovršena) - "Odrešitelj, On u nama i mi u Njemu". Vitki se tornjevi vinu u modrinu nebeskog beskraja, a svaki element te građevine kao da je dio molitve i njena cjelina. I slikanjem prirode može se oslikati lice Krista, kao recimo na slikama Gabrijela Jurkića, koji prilazi toj temi s dubokim poštovanjem te joj daje božansku ljepotu molitve Svevišnjem koja u ljepoti oslikanog pejsaža vidi lice Boga. Svuda i svime čovjek vjernik može dočarati lik Krista, kako u slikarstvu, kiparstvu, arhitekturi, glazbi i mnogim ljudskim djelatnostima, tako i svojim odnosom spram bližnjega.

"Lice Krista" je zadana tema umjetnicima kojom je galeria Ars Sacra u Mariboru proslavila 10. godišnjicu djelovanja* Na poziv galerije odazvalo se 17 umjetnika, što slikara, što kipara. Sama galerija je mali izložbeni prostor, komornoga tipa. U tom su prostoru dobili mogućnost izlaganja prvenstveno umjetnici koji su se bavili ili se bave sakralnom tematikom (i prije 90-ih godina). Među ostalima ovdje je imao mogućnost izlaganja i hrvatski umjetnik, koji se tom tematikom bavi od svojih studentskih dana (1967), Josip Botteri Dini. Njegova želja da izlaže i u Mariboru ostvarila se tek nakon punih 17 godina zbog ranijih poznatih prilika. Susrećemo ga i na ovoj izložbi, gdje u svom prikazu prerasta realistične obrise reljefnošću autorskog rukopisa. Jože Bartol u svom djelu - *Obraz razapetog Krista* - nekako je zastrt, neodređen, prepustio je gledaocu slobodu maštanja i vlastitog viđenja. Tijelo Razapetog, slikano u realističnim proporcijama, uvijeno je u magličastu svjetlost. Mila Kumbatović u izloženom radu *Nebeska Mati* gradi lice svjetlošću, dok je plašt slikan širokim namazom i vehementnim potezima, u hladnim kontrastima zelene i tamne boje. Taj rad nekom osobitom svjetlošću iskače među izloženim eksponatima. Marta Jakopič-Kunaver likovnim jezikom, hladnim tonovima modrila, energičnim, ekspresivnim potezima crnila slika lice Krista u profilu.

Među izlagačima su i dva "naivna" umjetnika, otac i sin Repnik. Svaki slika ovu temu na svoj način. Otac Anton prikazuje Krista s teškim Križem na ramenima, lice mu je izobličio grč boli. Njegov sin Janez, naslikavši Krista na križu, priča o Čovjeku koji trpi. Mira Ličen-Krmpotić snažnom ekspresijom slika Krista u mukama umiranja. Matej Metliković je razigranim rukopisom, u laviranom tušu naslikao donekle eteričan a ujedno optimističan lik. Lojze Čezmar daje svoju viziju svetoga lika, koja nam je bliza i razumljiva. Lucijan Bratuš naslikao je izmučeno lice uokvireno tmovom krunom. Jožef Trontelj je u svom djelu ostao bliz tradicionalnoj anatomskoj pravilnosti uz vrlo reduciranu paletu. Marjan Tršar veoma racionalno pristupa likovnom rješenju u kojem nastoji prikazati Krista kao čovjeka i ujedno kao Boga. Krist Zore Vladen-Zavrnik shvaćen je na neki osobit, individualan način. Na crvenoj pozadini naslikan je lik koji nas podsjeća na ikone. Ovdje je Krist odsutan i dalek.

U kiparskom eksponatu Kristove glave Staneta Jarma, izrađene u drvu, uočavamo ekspresivnost i trpkost. Izmučeno tijelo Krista sa smirenom boli na obrazu prikazuje kipar Drago Tršar. Jozo Vrdoljak izradio je u bronci bistu u kojoj je nastojao pokazati bol ne samo jednog čovjeka.

Tako radovi nastali u ovo naše vrijeme prikazuju shvaćanje pojedinog umjetnika o pristupu toj temi koja nije nimalo jednostavna, odnos spram božanskog lika, razumijevanje njega kao čovjeka i kao slutnje božanskoga. Neki od prikazanih radova, bilo slike bilo

* Ideju za galeriju toga tipa predstavio je mariborskoj biskupiji dr. Ivan Štuhec, današnji ravnatelj obrazovne Ustanove A. M. Slomška, a prihvatio ju je biskup dr. Franc Kramberger.
Prvi ravnatelj te galerije bio je upravo dr. Štuhec. Vodstvo galerije kasnije je preuzeo dr. Stanislav Slatinek. Cijelo vrijeme tajnica i organizator je gda Milena Munda. (op.s.)

kipovi, izražaju duboke emocije, a rijetko samo *ratio*. Interesantno je slikarsko djelo Janeza Šibile, koji na žalost nije bio zastupljen na ovoj izložbi. Naslikao je Krista kao čistu svjetlost na treptavoj, i realnoj pozadini.

Maja Vetrih

DR. MIRO KAČIĆ
1946. - 2001.

Miro Kačić, hrvatski lingvist, ravnatelj Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje u Zagrebu i profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu, umro je u Zagrebu 5. veljače u 55. godini života; u kratku vremenu, nakon Vladimira Anića i Rudolfa Filipovića, izgubila je hrvatska lingvistika još jednog znanstvenika.

Rođen u Pučišćima na Braču 2. srpnja 1946., Kačić je studirao romanistiku (francuski i talijanski) u Zagrebu, a u Francuskoj je boravio desetak godina (1977.-1987.) uglavnom kao lektor hrvatskoga jezika na francuskim sveučilištima. Surađivao je mnogo s francuskim lingvistima, u francuskoj je sredini i magistrirao (1979.) i doktorirao (1987.). Nekoliko godina života (1988.-1992.) proveo je u Zadru, gdje je na Filozofskom fakultetu predavao na Odsjeku za francuski jezik i književnost, bio predstojnik toga odsjeka i prodekan za znanost. Izrazita dinamičnost karakterizira njegove godine provedene u zadarskoj sveučilišnoj sredini, a i u Zagrebu neobično je aktivan i u Zavodu za lingvistiku Filozofskog fakulteta i u Odsjeku za opću lingvistiku i orijentalne studije; na Katedri za algebarsku lingvistiku naslijedio je čuvenog profesora Lászla. Posebno izazovan bio je posao ravnatelja Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, koja je ustanova u doba njegova vođenja brigu o materinskom jeziku proširila i na opće jezikoslovlje.

Romanist po studiju, mnogo se bavio ne samo francuskim nego i hrvatskim jezikom, posebno hrvatskim glagolskim sustavom (usp. rad "Hrvatski glagolski sustav", *Suvremena lingvistika*, br. 37, 1994.), a u svem njegovu radu izvanredno je važan teoretski općelingvistički pristup. Posebno mjesto pripada tzv. događajnoj lingvistici koju prije svega karakterizira totalni pristup jezičnom fenomenu i stalni suodnos jezika i izvanjezične stvarnosti. Primjenjujući algebarske modele u lingvističkim istraživanjima, događajnu je gramatiku obrazložio u svojoj disertaciji *Teorija skupova i lingvistička analiza*. Disertacija je objavljena u Francuskoj (Lille) 1988. U cjelini je za hrvatsku sredinu vrijedno njegovo bavljenje osnovnim lingvističkim pojmovima i nazivima (usp. *Suvremena lingvistika*, 34, 1992.).

U kroatističkom radu dr. Mire Kačića istaknuti položaj pripada njegovoj knjizi *Hrvatski i srpski: zablude i krivotvorine* (Zagreb, 1995.); to je djelo objavljeno i na engleskom, njemačkom i francuskom jeziku. Tu se istražuje hrvatska jezična povijest, i to s težištem na rasvjetljavanju odnosa hrvatskoga i srpskoga jezika. Iz tog znanstvenog interesa proizišao je i njegov tekst "Zašto hrvatski ne može nikako biti hrvatskosrpski" *(Prvi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova*, Zagreb, 1997.), pa i njegovo bavljenje mjestom politike u znanstvenoj slavistici (*Croatica*, 45-46, 1997.). Svakako će tu raspravljena pitanja i u budućnosti biti predmetom učenjačkih raščlambi.

Miro Kačić proveo je svoj prekratki život između pitanja teoretske utemeljenosti jezikoslovlja i hrvatskoga jezičnog čistunstva, a otišao je ne rekavši ni približno sve što je mogao.

Josip Lisac

SJEĆANJE NA SVESTRANOG UMJETNIKA DRAGUTINA (DADU) VUNAKA (1925. - 2000.)

Sredinom prosinca prošle godine ispratili smo na vječni počinak svestrano nadarenog umjetnika *Dragutina (Dadu) VUNAKA*. Dado je već u ranoj mladosti pokazivao svoje umjetničke sklonosti i najprije se *okušao stihom*, a tijekom odrastanja i zrelosti prenosi svoju umjetničku nadarenost u niz uspješnih kratkih filmova po kojima je postao poznat. Volio je osim toga slikati te se češće okušao u crtanju i slikanju da bi svojim *originalnim slikama* i osebujnim tehnikama privukao ljubitelje slikarstva. Iz svih njegovih kreacija: stiha, filma ili slike, zračila je toplina, duhovitost, osebujnost i originalnost neponovljivog umjetnika.

Rođen je u Pitomači 1925. g., a kada obitelj prelazi u Zagreb Dado pohađa osnovnu školu i gimnaziju. Dvije godine bio je učenik drugog i trećeg razreda Dominikanske gimnazije u Bolu na Braču, ali se vratio u Zagreb, gdje je maturirao. Studirao je u Zagrebu *arhitekturu* na Tehničkom fakultetu i *književnost* na Filozofskom fakultetu.

Od 1945. radi kao pisac radio-drama na Radio-stanici Zagreb, gdje ujedno kao kroničar prati i komentira likovne izložbe. Pridružuje se skupini mladih pisaca među kojima su Boro Pavlović, Krsto Špoljar, Joja Ricov, Ante Jakšić, Miroslav Mađer i dr. "Krugovaši". Surađuje u časopisima *Izvor, Krugovi, Glas mladih* i *Literatura* te objavljuje zbirku pjesama "Lirika". Zapažaju ga zreliji pisci pa se priključuje njima u zbirci "Jesenas i Danas". U toj zbirci su Tin Ujević, Frano Alfirević i Slavko Mihalić i tada još mladi pisci Vladimir Rem, Boro Pavlović, Joja Ricov i Kazimir Urem. U društvu hrvatskih pjesnika sazrijeva i stvara mnogobrojne stihove, eksperimentirajući i unoseći humor u blagom obliku spiralnog nadrealizma, kao primjerice u pjesmi "Reći ćemo":

Reći ćemo, dakle dječaku
dobar dan!
Mi smo ti donijeli pregršti sanja:
Mi smo ti donijeli mnoštvo igračaka
načinjenih od zraka.
I to ćemo mu reći u šest dijelova
istovremeno
I dobit ćemo pritom šest cjelova
naizmjence.
I naš će dječak biti ipak radostan,
zar ne?!
I veselo će reći nama dobar dan.
I veselo će stresti obode šešira.
Učinit će dakle, da snijeg pada
još gušće nego sada.

Ohrabren pozitivnim kritikama skuplja svoje pjesme i u nakladi *Lykos* pod uredništvom Slavka Mihalića objavljuje samostalnu zbirku "Ptica i noć" (1957.).

Već od 1950. priklanja se svojoj velikoj ljubavi - *filmu* stvarajući kao scenarist i redatelj dokumentarne, animirane, edukativne i zabavne filmove. Kao vrstan crtač, duhovit i nadaren pjesnik, unosio je u svoje filmove originalnost ideja i animaciju pa je nagrađen zapaženim nagradama na domaćim i svjetskim

festivalima. Među njima najvažnije su: *Mali vlak* (Mannheim, London 1960.), *Krava na granici* (Oberhausen 1964. Glavna nagrada), *Između usana i čaše*, posvećen Frani Alfireviću (Mamaya 1970. - nagrada Srebrni pelikan), a proslavio se filmovima o kretanju u gradskom prometu, dobivši tri nagrade: zlatni, srebrni i brončani semafor (Berlin 1978.). Za film "Vampirija" dobio je Veliku zlatnu medalju u Beogradu, a u Ateni primio nagradu žirija i kritike (1981.).

Od domaćih nagrada i priznanja dobio je Nagradu grada Zagreba.

U konkurenciji s jugoslavenskim filmskim redateljima zahvaljujući vrhunskim ostvarenjima nije ga mogla zaobići Savezna nagrada za životno djelo "Mlado pokoljenje" (1984., Beograd). U zenitu svog filmskog stvaralaštva dokazao je svoje zanatsko znanje i umjetnički domet filmom *Zagreb iz davnine* (1988.). Na prijedlog hrvatskih filmskih djelatnika odlikovan je Ordenom rada sa zlatnim vijencem (1977.).

Bio je član i predsjednik Društva hrvatskih filmskih redatelja, Udruženja likovnih umjetnika primijenjene umjetnosti Hrvatske i Rovinjske umjetničke kolonije, Studija za element-film Filmoteka 16, suradnik Školske knjige i Studija za nastavni film Croatia-film.

Za vrijeme jednogodišnjeg boravka u Alžiru (1984.) izlagao je u gradu Milianu, bivšem francuskom ljetovalištu, a zatim na poziv Ujedinjenih alžirskih slikara na njihovoj skupnoj izložbi kao prvi gost stranac. U Zagrebačkom salonu izložio je crteže, "slike pozadine", i scenografiju iz crtanog filma Vampirija. Njegove slike i crteži sadržajno i tematski vrlo su raznoliki od marina, veduta, figura u pokretu (konac) do dinamičnih crteža osoba zatečenih u pokretu i zaustavljenih u crtežu kredom ili ugljenom.

Uspješno se okušao i dizajniranjem plakata i prospekata za Poduzeće za ekonomsku propagandu kao povremenim radom u predasima svoje glavne djelatnosti - filma.

Radeći na filmu uvijek je crtao, kombinirao i usavršavao slikarske tehnike. Zbog sklonosti slikarstvu studirao je arhitekturu. Uz rad na filmu i pisanje pjesama, krećući se u umjetničkim krugovima u Zagrebu i Rovinju odmarao se slikajući i pronalazeći nove teme i izazove. Izražava se klasičnim tehnikama, ali i eksperimentirajući u raznim slikarskim tehnikama od kolaža do aplikacija u bakru, a ponajviše crtežima perom, kredom, ugljenom pa i koncem. Svoje radove izlagao je na poznatoj rovinjskoj izložbi slika koja se u kolovozu priređuje u rovinjskoj ulici Grisia, pa je na godišnjoj izložbi Grisie dobio nagradu za svoje grafičke radove od predsjednika žirija, uglednog kipara Branka Ružića (1990.).

U povodu pedesete obljetnice umjetničkog rada i sedamdeset godina života izložio je sjenčane crteže ugljenom u dvorani "Lisinski" u Zagrebu (1995.).

Teška bolest spriječila ga je da objavi knjige *"Iza ekrana"* (smiješna povijest filma), *"Ogrtač duginih boja"* (zbirka izabranih pjesama) *"Abecedarka"* i *"Baladu o Podravini"*.

Na komemoraciji u Društvu filmskih radnika prikazan je kratak film o umjetničkom radu ovog svestranog i nadarenog umjetnika, dobrog prijatelja i čovjeka širokog duha i kreativnosti.

Stanka Pavuna

240. OBLJETNICA ROĐENJA ALEKSANDRA ALAGOVIĆA

Matica slovačka Zagreb na svom prvom ovogodišnjem skupu održanom 29. siječnja, obilježila je 240. obljetnicu rođenja zagrebačkoga biskupa Aleksandra Alagovića.

Obitelj Alagović pobjegla je pred Turcima iz Slavonije sredinom 16. stoljeća i nastanila se u mjestu Malženicama, nedaleko od Trnave. Danas u tom mjestu žive tek daljnji potomci Alagovićevih, pa ovoga prezimena nema. Alagovići su bili veliki kršćani, a nedaleko od Kulturnog doma još stoji veliki kip Djevice Marije, koji je 1711. godine podigao Mathias Alagovicz, djed Aleksandrov.

Aleksandar se rodio 30. prosinca 1760. godine u Malženicama, a umro je iznenada 18. ožujka 1836. u Zagrebu. Sahranjen je u zagrebačkoj katedrali sv. Stjepana do svog prethodnika Maksimilijana Vrhovca, također biskupa.

Osnovnu školu i gimnaziju Aleksandar je završio u Nitri i Trnavi, bogoslovni fakultet pohađao je u Budimu a doktorirao je 1784. godine u Požunu (Bratislava). Istakao se kao pročelnik na Bogoslovnom fakultetu u Bratislavi i 1784. god. postaje tajnikom biskupa u Nitri. Kao župnik djelovao je u Moncsonelu (1789.), Sladečkovcima i Galantu (1793.). Profesorom bogoslovlja postaje 1790. g. a upraviteljem je Bogoslovnog fakulteta u Pešti 1809.-1821. g., kada je djelovao i kao savjetnik Ugarske dvorske kancelarije. God. 1821. dolazi u Zagreb i postaje kanonik-prepošt te vranski prior a biskupom zagrebačkim 1829. god.

Već 1822. god. A. Alagović je kupio posjed u Novoj Vesi od obitelji Rafaj, a od graditelja Bartola Felbingera naručio je pregradnju stare prizemnice u vrtu u jednokatni ljetnikovac i dao podići zidanu ogradu prema Novoj Vesi. Posjed je pretvorio u uzoran engleski park s jezercima, staklenicima, rijetkim drvećem i gospodarskim zgradama uz ulicu. Osim uređenja zagrebačke katedrale, parka Ribnjaka i dijela Vlaške ulice, Alagovićevom je zaslugom obnovljena zapuštena crkva sv. Lovre u Požegi, te podignuta vojarna u Vlaškoj ulici 87. Alagović je posebnu pozornost poklanjao odgoju budućih svećenika te ih i novčano pomagao.

A. Alagović je dosta pisao ali je sačuvano samo nekoliko njegovih izjava i pastirskih pisama, a 1831. g. objavljena su "Čtenja i evangelium za vse nedelje i svatke celoga leta za potrebuvanje slavne biskupije zagrabačke", koja se čuvaju u arhivu HAZU.

Alagovića je naslijedio Slovak Juraj Haulík, prvi nadbiskup zagrebački i kardinal a 1853. god. zagrebačka je biskupija uzdignuta na nadbiskupiju i od tada djeluje Prvostolni kaptol zagrebački.

Osim odavanja spomena Aleksandru Alagoviću, na Skupu je obilježena i 180. obljetnica rođenja slovačkog pjesnika Janka Matúške, autora slovačke himne "Nad Tatrom sijeva". J. Matúška je rođen 10. siječnja 1821. god. a umro je 11. siječnja 1877. Iako je završio Bogoslovni fakultet, djelovao je kao odgajatelj i mnogo je pisao.

Članica Matice slovačke Zagreb gđa Paula Fištrek priredila je izložbu tridesetak svojih slikarskih radova u velikoj dvorani Češkog narodnog doma u Šubićevoj 20.

Zlatko Jevak

POVIJEST ŠKOLSTVA U PETRINJI

Knjiga Ivice Golca *Povijest školstva u Petrinji 1700.-2000.* (Petrinja 2000.) golemo je djelo ne samo po broju stranica (561), nego i po svojoj vrijednosti. Nakladnik joj je Matica hrvatska Petrinja (glavni urednik Davor Salopek, Uredivački odbor: Vladimir Krpan, Ivan Rizmaul, Davor Salopek). Sastoji se od devet dijelova i trideset i dva poglavlja. Omeđena je *Uvodom* i *Zaključnim razmatranjima*. U početku je *Riječ uredništva*, *Naglasci iz recenzija* (recenzenti prof. dr. Mira Kolar i prof. dr. Hrvoje Matković) i *Predgovor autora*. Na kraju su sažetci na hrvatskom, engleskom, njemačkom i francuskom jeziku te *Izvori i literatura*, *Popis slikovnih priloga*, *Bilješka o piscu* i *Kazalo osobnih imena*.

Uredništvo ističe, da je pisac "cjelokupni pregled školstva i pedagoške misli u Petrinji, kao i u ovom dijelu Hrvatske, sretno povezao s uistinu značajnom školskom obljetnicom - pojavom prve poznate škole u Petrinji koju od 1700. godine drže franjevci iz obližnje Hrastovice". Knjiga je stvarana "u teškom vremenu u kojem se nalazila Hrvatska nakon Domovinskog rata i teške gospodarske recesije", pa je time "i veće značenje i vrijednost ovog djela jer ova monografija nadilazi lokalne okvire i predstavlja povezanost petrinjskog školstva s osnovnim pravcima sveopćeg hrvatskog školstva".

Hrvatska nema moderne sinteze povijesti cjelokupnoga hrvatskoga školstva, pa će Golčeva knjiga *Povijest školstva u Petrinji* - kako sam auktor u *Predgovoru* s pravom kaže - "koristiti istraživačima i piscima buduće povijesti školstva u Hrvatskoj". Da bi njegova knjiga bila pristupačnija širemu krugu čitatelja a posebice prosvjetnih djelatnika, pisac tu i tamo odstupa od načela povijestne znanosti po kojima deskriptivno, pragmatično i genetičko "ne bi smjelo ići ravnopravno", a u pojedinim poglavljima knjiga nastoji "pomiriti znanstveno i popularno". U knjizi pisac donosi preko stotinu što neobjavljenih što djelomice objavljenih izvadaka iz arhivskih dokumenata i citata iz raznih tiskovina.

Unatoč kronološkomu načinu pisanja, pisac je gotovo svaku petrinjsku školu kao i cjelokupno petrinjsko školstvo razčlanio i u njihovu uzročno-posljedičnomu tijeku. U knjizi se nalaze objašnjenja i odgovori na niz pitanja u svezi s djelovanjem petrinjskih škola. To su ujedno i njihove svojevrstne kratke povjestnice, koje su opet povezane u cjelokupni školski sustav Petrinje. Posebice pisac podrobno piše o Učiteljskoj školi, njezinim profesorima i đacima i njihovu doprinosu u kulturnomu, javnomu i političkomu životu Petrinje i Hrvatske.

Prvu školu u Petrinji osnovali su koncem XVII. st. franjevci iz obližnjega samostana u Hrastovici. Franjevci su u Hrastovicu došli najvjerojatnije nakon osmanskoturskoga osvajanja Bosne god. 1463. u doba zagrebačkoga biskupa Osvalda Thuza (biskup od 1466. do 1499.). Iz Bosne su se povukli zajedno s dijelom tamošnjega katoličkoga stanovništva. Kad su došli u Hrastovicu, biskup Thuz im je podigao samostan i crkvu posvećenu Blaženoj Djevici od Navještenja. U samostanu je moglo živjeti dvanaest redovnika. U izpravama se spominje, da je na ukopu biskupa Thuza u Zagrebu bilo i devet franjevaca iz samostana u Hrastovici.

Djelovanje franjevaca u Hrastovici okrutno je prekinuo turski beglerbeg (vrhovni vojnički i građanski zapovjednik jedne velike pokrajine - u ovom slučaju Bosne) Hasan paša Predojević u rujnu 1591., spalivši Hrastovicu te pobivši i povješavši sve franjevce zajedno s hrastovičkim građanima koji nisu uspjeli pobjeći. God. 1595. Hrastovica je oslobođena i postaje sastavni dio Vojne krajine (Vojničke granice). Tijekom XVII. st. na prostore Banske krajine (Banovine) austrijske su vlasti naselile pravoslavno stanovništvo, davši im posebne povlastice. Međutim je zagrebački biskup Stjepan Selišević na svoje hrastovičke i topuske posjede naselio Hrvate katolike, a hrastovičku župu Sv. Duha predao je god. 1697. na upravu franjevcima Hrvatske franjevačke pokrajine sv. Ladislava kralja. Prvi upravitelj župe Sv. Duha god. 1697. bio je o. Đuro Čenčić, a od god. 1698. do 1705. župu je vodio o. Ljudevit Stančević.

U doba povratka franjevaca u Hrastovicu Petrinja je, zajedno s vojničkom posadom petrinjske tvrđave, imala oko 700 stanovnika. Dozapovjednik Petrinjske kapetanije Julije Balderoni već god. 1699. ističe se kao veliki štovatelj hrastovičkih franjevaca. Posjećivao je upravitelja hrastovičke župe o. Stančevića, odlazio na mise u hrastovičku franjevačku kapelicu sv. Josipa, kojoj je god. 1700. ili 1701. zajedno sa svojom ženom poklonio jedan crkveni kalež. Uz Balderonija su i neki viši častnici petrinjske tvrđave bili veliki zaštitnici i kolatori (pokrovitelji) franjevačkoga samostana u Hrastovici.

Takva blagonaklonost petrinjskoga dozapovjednika i dijela častnika potaknula je hrastovičke franjevce, da koncem XVII. st. utemelje i vode prvu školu u Petrinji. Ta prva pučka škola djeluje od godine 1700. Školsku nastavu u početku vodi jedan redovnik, koji je djecu poučavao u osnovama pisanja, čitanju poučno-pobožnih spisa, molitvi, računanju i crkvenomu pjevanju. Petrinjsku su školu hrastovički franjevci najvjerojatnije vodili do god. 1720., kada je utemeljena župna škola.

Prvi učitelj župne škole bio je upravitelj petrinjske župe sv. Lovre Andrija Švehar. Nakon nekoliko godina, zbog preopterećenosti, on je vodstvo škole prepustio orguljašima crkve sv. Lovre, braći Đuri i Ivanu Domitroviću. U doba školskih reformi, što ih od godine 1764. provodi carica Marija Terezija, župna škola u Petrinji tek životari. Nu ta je škola ipak za petrinjsku mladež obavila korisnu zadaću.

Nakon god. 1770. župna škola prestaje s radom, a god. 1774. u Petrinji je osnovana Normalna škola (Normalschule), kasnije prozvana Glavna škola (Hauptschule). Osnutak Normalne škole bio je veliko priznanje za Petrinju, kojoj su vrhovne vojničke vlasti u Beču namijenile ulogu gospodarskoga i prosvjetnoga središta i buduće gradske jezgre Hrvatske krajine (granice). Petrinji je god. 1777. dodijeljen pravni položaj vojničkoga komuniteta (općine) odnosno povlaštenoga krajiškoga (graničarskoga) grada, koji će zadržati sve do god. 1871. Normalna škola u Petrinji postala je središnja škola Banske krajine, posebnoga dijela Hrvatske krajine (današnje Banovine). U Petrinji, kao sjedištu II. banske pukovnije

i vojničkomu komunitetu, otada je imalo sjedište i Krajiško školsko ravnateljstvo (to se ravnateljstvo samo 15 godina, 1825.-1840., nalazilo u Bjelovaru), koje je nadziralo rad svih škola Banske krajine (Banovine).

God. 1850. u Petrinji je održana Prva učiteljska skupština za cijelo područje Hrvatsko-slavonske krajine. Na njoj se odlučivalo o nastavnom planu i programu, a istaknuta je i potreba, da se u krajiškim školama - umjesto na službenom njemačkom - nastava počne izvoditi i na materinskom, hrvatskom jeziku.

Uz Normalnu odnosno Glavnu školu, u Petrinji su djelovale i druge škole. Djevojačka škola, osnovana 1776., poučavala je djevojčice u ručnomu radu i svim koristnim poslovima neobhodnima za vođenje kućanstva. Geometrijska škola, osnovana 1775. a počela s radom 1777., školovala je mladiće za građevne obrtnike; ta je škola nakon preuredbe geometrijskih škola (1818.) nazvana matematička, a potom vojnička škola.

Učiteljska škola u Petrinji službeno počinje djelovati 1862. U zgradi te škole, u to doba jedinoj učiteljskoj školi Hrvatsko-slavonske vojničke krajine, održana je (1874.) II. obća hrvatska učiteljska skupština (prva je održana u Zagrebu 1871.) na kojoj je hrvatsko učiteljstvo, upravo u vrijeme donošenja prvoga hrvatskoga školskoga zakona, doneslo dalekosežne zaključke, koji su plodonosno utjecali na daljnji rad cjelokupnoga školstva u Hrvatskoj.

Normalna odnosno Glavna škola u Petrinji preuređuje se od god. 1860. do 1871. Tu školu Golec naziva maticom petrinjskoga školstva, jer su se iz nje ili pod njezinim nadzorom razvile sve školske ustanove u Petrinji. Ona se gasi god. 1871., kada postaje vježbaonicom Učiteljske škole.

God. 1860. osnovana je "mala realka", iz koje se razvila gimnazija. Ona je, uz Učiteljsku školu, održala stogodišnji kontinuitet i predstavljala nezaobilazni odgojno-izobrazbeni zavod mladih Petrinjaca i Banovaca.

I nakon ukidanja Vojne krajine (1881.) i uključivanja u građansku Hrvatsku Petrinja zadržava svoje gospodarsko značenje na ukupnomu ujedinjenomu hrvatskomu prostoru. Stoga je u Petrinji, kao važnom obrtničko-trgovačkom, ali i poljodjelskom središtu Banovine, god. 1887. osnovana Šegrtska škola, a god. 1893. i Vinogradarsko-voćarska škola, jedina te vrste u tadašnjoj Hrvatskoj i Slavoniji.

Od početka XIX. st. u Petrinji je s prekidima djelovala vjerska škola za djecu pravoslavnih petrinjskih stanovnika. God. 1900. u Petrinji je osnovana Ženska stručna škola, koje svrha je bilo osposobljavanje djevojaka za samostalno gospodarenje osobnim radom i davanje temeljitoga znanja u njihovoj pripremi za praktičan život u kući.

Petrinja je poznata i po Glazbenoj školi, osnovanoj god. 1841. pod jakim utjecajem ideja Hrvatskoga narodnoga preporoda. Upravo u to vrijeme te ideje prodiru iz građanske (civilne) Hrvatske i na područje Vojne krajine. Glazbena škola u Petrinji, koja ove (2001.) godine proslavlja 160. godišnjicu svoga djelovanja, bila je i ostala rasadište pjevača Hrvatskoga pjevačkoga društva "Slavulj" i glazbenika Gradske vatrogasne glazbe u Petrinji.

Nepodpuna Državna realna gimnazija u Petrinji pretvorena je u podpunu odlukom Ministarstva prosvjete Nezavisne Države Hrvatske od 11. ožujka 1944., zahvaljujući ministru prosvjete dr. Juliju Makancu, koji je bio profesor petrinjske gimnazije od god. 1927. do 1929.

Nakon II. svjetskog rata najvažniju ulogu u petrinjskomu školstvu zadržava Učiteljska škola, koja je uspješno djelovala do god. 1961. odnosno 1965. Tu su nadalje i osnovne škole izrasle iz nekadašnje realne gimnazije (I. osnovna škola, II. osnovna škola utemeljena god. 1960. i Osnovna škola "Mate Lovrak" utemeljena god. 1980.), petrinjska srednja škola osnovana god. 1961. (god. 1997. preuređena je u Visoku učiteljsku školu, jedinu visokoškolsku ustanovu u Petrinji i Banovini).

U doba velikosrpske agresije na Hrvatsku i okupacije Petrinje (1991.-1995.) petrinjske škole nisu prestale s radom, nego su sa svojim prosvjetnim djelatnicima i učenicima, koji su radi spašavanja svojih života privremeno morali napustiti svoj grad, uspješno nastavili djelovanje u progonstvu (Sisku, Rovinju, Mošćenici, Nebojanu i Zagrebu). Po završetku Domovinskoga rata i oslobođenja Petrinje (6. kolovoza 1995.) te povratka Petrinjaca na njihova ognjišta, Petrinja je ponovno postala školsko središte Banovine i jedno od važnih prosvjetno-pedagoških središta Hrvatske.

U desetom dijelu knjige Golec govori i o djelovanju osnovnih i pučkih škola na području Općine Petrinja od početka XIX. st. do danas. To su kratke povjestnice ovih škola (abecednim redom, s godinom osnivanja): Bačuga (od 1845.), Blinja (1820.), Budičina (1927./28.), Cepeliš (1926.), Češko Selo (1943.), Čuntić (1830.), Dodoši (1920.), Nova Drenčina (1942.), Dumače (1843.), Glinska Poljana (1860.), Gora (1772.), Graberje (1945.), Hrastovica (1842.), Jabukovac (1830.), Jošavica (1830.), Kraljevčani (poč. XIX. st.), Luščani (1928.), Mađari (1928.), Marin Brod (1897.), Mlinoga (1878.), Mokrice (1939.), Mošćenica (1940.), Moštanica (1914.), Nebojan (1954.), Pastuša (1923.), Prnjavor (1946.), Šušnjar (1934.), Tremušnjak (1830.).

Pisac je skoro u potpunosti rekonstruirao osnovanje i djelatnost svih petrinjskih škola, predškolskih ustanova, učiteljskih i učeničkih udruga, dobrotvornih udruga za podporu siromašnim a vrijednim učenicima, učiteljskih skupština i dr. Čitateljima je pružio i osnovne značajke družtveno-političkih odnosa koji su obilježavali petrinjsko školstvo u 300-godišnjem razdoblju od god. 1700. do 2000. "Pružanjem dokaza - kaže pisac - o tijesnoj suradnji franjevaca Hrvatske provincije sv. Ladislava Kralja, koji su boravili u svom samostanu u Hrastovici, s vojnim zapovjednicima Petrinje, djelomice uspijevamo odgovoriti na pitanje, zašto upravo franjevci iz Hrastovice osnivaju pučku školu u Petrinji, koja djeluje već 1700. godine."

U knjizi možemo naći i svojevrstnu povijest nastanka i širenja velikosrbstva u Petrinji i Banovini. Također i mučeničku povijest hrvatskoga jezika, koji se najprije borio da u školama zamijeni njemački jezik, a zatim i za svoje ime, jer su ga nazivali kojekako: hrvatsko-slavonski jezik, srpsko-hrvatski jezik, naš jezik.

Knjiga je obogaćena s 232 slikovna priloga, koji su presnimljeni u Ratnom arhivu u Beču, Hrvatskomu državnomu arhivu u Zagrebu, Državnomu arhivu Sisak - Sabirnomu arhivskomu centru Petrinja, Nacionalnoj sveučilišnoj knjižnici, Zagreb, Hrvatskomu školskomu muzeju u Zagrebu. Dio snimaka je iz ostavštine pok. Matije Filjka, a dio su ustupili brojni pojedinci.

Recenzenti su dali veoma visoke ocjene Golčevoj knjizi. Kako je u svojoj recenziji napisala prof. dr. Mira Kolar, Golčeva je knjiga "vrlo vrijedno znanstveno djelo", koje "sadrži sve što se moglo prikupiti o ovom problemu". Ona je "golemi rudnik i poticaj za dalja istraživanja" te "može poslužiti i kao nadomjestak i nastavak" knjige Antuna Cuvaja o školstvu u Hrvatskoj i Slavoniji". Svakako je "ne samo vrijedno već i jedinstveno djelo koje može poslužiti kao primjer kako bi trebalo dalje raditi na povijesti školstva u Hrvatskoj".

Prof. dr. Hrvoje Matković u svojoj recenziji kaže: "Knjigu Ivice Goleca treba pozdraviti kao vrijedan prilog hrvatskoj historiografiji, jer za nastajanje sinteze hrvatskog školstva nužno su potrebna prethodna znanstvena istraživanja regionalnih sredina...To je djelo temeljeno na izvornom materijalu obrađenom znanstvenom metodom, a sadržajno obuhvaća obradu svih škola koje su u Petrinji nastajale i djelovale kroz posljednjih 300 godina. Autor je obilno koristio izvornu građu pohranjenu u različitim arhivima...konzultirao suvremeni tisak, brojna tiskana godišnja izvješća, zbirke zakona, a također je proučio i brojne časopise, brošure, memoarsku građu, statistike i priručnike za političku upravnu službu. Taj golemi obujam materijala trebalo je proučiti, vrednovati, sistematizirati i uobličiti u tekst, što je autor uspješno obavio."

Osim rečene knjige *Povijest školstva u Petrinji 1700.-2000.* Ivica Golec je objavio još tri knjige: *Tiskarstvo, izdavaštvo i knjižarstvo Petrinje 1881.-1991.* (Zagreb 1992.), *Povijest grada Petrinje 1240.-1592.-1992.* (Zagreb 1993.) i *Petrinjski biografski leksikon* (Petrinja 1999.). Sve te četiri knjige fundamentalna su djela hrvatske historiografije, koja šire obzore obće hrvatske povijesti.

Mato Marčinko

GODIŠNJAK "POLJICA" 2000.

Jubilarni, *srebreni* Godišnjak poljičkoga dekanata "Poljica" (god. XXV., broj 25., Gata 2000.) počinje ovom porukom: "Poljičani i Poljičanke, sačuvajmo cjelovitu poljičku baštinu vjekovima stvaranu i branjenu vjerom, razborom, slogom, radom, krvlju i žrtvama."

U duhu ove poruke glavni urednik "Poljica" Frane Mihanović napisao je i uvodnik *Srebrni jubilej Poljica*. U njemu on iznosi, da je on sam uredio prvih osam brojeva "Poljica", dok je 9., 10. i 11. broj uredio don Mirko Skejić. Uredništvo je zatim preuzeo don Ivan Banić, koji je uredio 12.,13. i 14. broj. Daljnje brojeve, od 15. do 21., uredio je Frane Mihanović kao pomoćnik glavnog urednika, a od broja 22. do uključivo 25. kao glavni urednik. Zbroj stranica svih do sada izišlih "Poljica" iznosi 5922. Priloge je napisalo šezdeset suradnika. Od likovnih suradnika spomenimo Brunu Bulića, Petra Mihanovića, Zdenku Sertić, Vericu Sovulj i Matu Tijardovića. Svi brojevi "Poljica" mogu se naći i u Nacionalnoj knjižnici u Parizu, koja je dala i novčanu pomoć od 5075 francuzkih franaka.

Nakon Mihanovićeva uvodnika objavljena je slika novoga splitsko-makarskoga nadbiskupa mons. Marina Barišića s biografskim njegovim podatcima. Zatim slijede članci fra Karla Jurišića, Frane Mihanovića i Rudolfa Brajičića DI.

Karlo Jurišić u *Pogledu na "Poljica" u povodu srebrnog jubileja izlaženja (1975.-2000.)* iznosi povijest nastanka i života lista odnosno godišnjaka "Poljica" te ustanovljuje, da od preko 150 raznih suradnika "Poljica" u prva 24 broja (1976.-1999.) po broju bibliografskih jedinica prvo mjesto zauzima don Frane Mihanović s 85 objavljenih jedinica. Za njim slijede: Mato Marčinko (pseudonimom Tomislav Heres i T.J.H. Mar) 36 jedinica, prof. don Jure Marušić 20, don Danko Vlašić 19, prof. dr. Nedjeljko Mihanović 14 i dr. Jurišić svoj članak završuje riječima: "Danas je nama Hrvatima u našoj vlastitoj državi i te kako potrebna stara, poljička, poštena, mudra, ljudska, kršćanska, istinska i pravedna riječ, iz koje će slijediti djela istih atributa: NEKA MORE SVAK ŽIV BITI!"

Člankom *Poljička općina u svjetlu preustrojavanja lokalne uprave i samouprave* Frane Mihanović zaokružuje svoje dugogodišnje prijedloge, da se obnovi Općina Poljica na cijelomu Poljičkomu povijestnom prostoru, sa sjedištem u povijestnomu poljičkomu PRIKU.

Rudolf Brajičić u članku *Poticaji i ohrabrenja za kršćansko prihvaćanje i vrednovanje vlastitog života i života drugih ljudi* obnavlja ideju o *Poljičkoj bibliji*, koju je pokrenuo još prije dvadesetak godina. "Htio bih - kaže Brajičić - da se u Poljicima, koja su u prošlosti u žilavoj borbi za svoju samostalnost ostavila zlatno svjedočanstvo o volji Poljičana za životom...taj život razvije po mjeri, po kriterijima i standardima života Isusa Krista, Boga i čovjeka."

Obljetnice su posvećene glagoljaškomu sjemeništu u Priku. U prigodi 250. godišnjice otvaranja toga sjemeništa objavljene su razprava prof. don Ivana Pivčevića *Sjemenište u Prijeku* (napisana prije devedesetak godina) i rasprava dr. Ante M. Strgačića *Glagoljaško sjemenište u Priku kraj Omiša u Dalmaciji i njegovi posljednji đaci* (tiskana u Vjesniku Staleškoga društva katoličkih svećenika NRH, Zagreb, br. III./1956.). Pivčević i Strgačić se u nekim navodima sukladuju, a u nekima se koristno dopunjuju. Pivčević je sjemenište u Priku naglasio kao kulturnu ustanovu, dok je Strgačić više naglasio patnički ali častni život glagoljaša. Ivan Ugrin u članku *Zaboravljeni popovi glagoljaši* iznosi, da se u čestitki koju je papa Ivan Pavao II. poslao sudionicima proslave tristote obljetnice osnutka Nadbiskupskoga sjemeništa u Splitu - spominje i "bogata kulturna i duhovna baština Glagoljaškoga sjemeništa u Priku".

Tragovi prošlosti ispunjeni su povijesnim raspravama i pjesmama. U raspravi *Najnovija odkrića o hrvatskomu iskonu* Mato Marčinko piše o tajinstvenomu imenu Hrvat, o Poljicima kao etnogenetskomu odsliku iskonskih Hrvata te o podrijetlu Kačića. - 1. Današnje ime HRVAT(I) razvilo se od ranoarijskoga imena SaRasVAT(I), u kojemu je sadržan pučki izgovorni oblik hrvatskoga imena RVAT. Tijekom tisućgodišnjih selidbi iz Indije do Jadrana prvobitno prahrvatsko ime Sarasvati mijenjalo je svoj oblik, ali je u svim oblicima sadržano današnje ime Hrvat: Harahvaiti, Harahvatiš, Harahvatija, Arvat, Harauvat, Harahuat, Harahvat, Haruat, Horuat, Horvat, Harvat, Hrvat. Od svoje prve pojave na povijestnoj pozornici pa do VII. st. po Kristu Hrvati su utemeljili sedam velikih hrvatskih država i nekoliko manjih. Hrvatski jezik nije slavenskoga podrijetla - Praslaveni nisu uobće obstojali kao posebna imensko-jezična skupina. Izvor iz kojega je

potekao današnji hrvatski jezik je ranoarijski prajezik *sarasvati*. - 2. Poljica kao etnogenetski odslik iskona Hrvata simbolično u malenomu predstavljaju i povijestnu podunavsko-jadransku Hrvatsku i starokijevsku Ukrajinu. - 3. Vjerojatni praotac jadranskohrvatskih Kačića bio je iranohrvatski ban Marian Khadzon, koji je u VII. st. Hrvate morskim putem doveo na Jadran.

Hrvatski iskon također je tema članaka ukrajinskih znanstvenika Viktora Maslenikova (*Indoarijski korijeni Hrvata*) i Oresta Korčinskoga (*Hrvati u Prikarpatju*). Oba je članka s ukrajinskoga jezika na hrvatski preveo bivši hrvatski veleposlanik u Kijevu Đuro Vidmarović.

Ugledni suradnik "Poljica" Danko Vlašić ovaj je jubilarni broj obogatio prilogom *Neke vizitacije splitskih nadbiskupa župa Trnbusi i Srijane-Gornji Dolac u XVIII. st.* Na tragovima prošlosti je i *Legenda o kneginji Tugi* Tomislava Đurića. Legenda je popraćena crtežom slikara Ivice *Antolčića* (ispod crteža pogrješno piše *Dolenčić*) *Kneginja Tuga*.

Kronika - Ivan Ugrin u članku *Sv. Bogdan uz pradjedovske tragove* iznosi, da je sv. Bogdan Leopold Mandić potomak stare hrvatske plemićke obitelji Mandića iz Bosne. Nakon pada Bosne pod osmanske Turke Mandići su morali bježati, pa su se zaustavili u poljičkomu mjestu Zakučcu, gdje su stekli ugledno ime i posjede. Bogdan Ivan (redovničkim imenom Leopold) rođen je u Herceg-Novomu, kamo se je obitelj Mandića doselila u XVIII. st. Bogdan Leopold, ušavši u red franjevaca kapucina, proslavio se kao izpovjednik i zagovornik jedinstva kršćana. Jubilarne godine 2000. u poljičkomu Zakučcu službeno je otvoreno svetište posvećeno sv. Leopoldu Bogdanu Mandiću, pa se tako on "na simboličan način vratio u postojbinu svojih predaka". Sv. Leopold se nije nikada odrekao svoga hrvatskoga podrijetla. Podizanjem svetišta u njegovu čast možda se on "bori" i za općinu Poljica, veli Ivan Ugrin. "Vrijeme je da se isprave povijesne nepravde i da se obnovi Poljička općina u njenim prirodnim granicama, kojoj pripada i Zakučac i novoosnovana župa Priko na čijem je području i ovo Leopoldovo svetište."

Frane Mihanović u članku *Povijest jedne gradnje* opisuje kako je i uz kakve odpore izgrađena današnja župna kuća u Gatima. Prijašnju župnu kuću god. 1942. zapalili su srbočetnici uz zaštitu i pomoć talijanske okupatorske vojske i u toj prigodi u Gatima i susjednim Čišlima poklali 79 nedužnih mještana i popalili gotovo sve kuće. O tomu je Frane Mihanović obširno pisao u godišnjaku "Poljica" br. 4./1979. i br. 5./1980.

Djedovina u umjetnosti - U tom su odsjeku objavljeni *Ulomci iz pisama* slikara Brune Bulića i *Nacrt za portret kipara Mate Tijardovića*, koji je napisao Mato Marčinko ("Ono što je za sakralno hrvatsko slikarstvo Bruno Bulić, to je za sakralno kiparstvo Mate Tijardović").

Klement Lukin opisuje poljičke spomen-medalje: Veliki knez poljički, Književno silo u Poljicima, Lanac velikoga kneza-župana, Autoportret Bruna Bulića, Ponoćni ribolov u Poljicima, Spomen medalja Mile Gojsalić, U čast Mari Žuljević. Nakon Lukinova članka slijede pjesme Marije Milašin, Ivana Šarolića, Ive Cvitića (poznat je po pjesmi *Od stoljeća sedmog*, koju izvodi Dražen Žanko) i Ante (Tonka) Lučića.

Župska kronika neizostavna je i u ovomu jubilarnomu broju. Bogatim sadržajem ističe se kronika župe Donji Dolac (župnik don mr. Tomislav Topčić), župe Tugare (župnik don Bože Ćubelić), župe Gata s dijelom Čišala (župnik don Vlade Đuderija), župe Kostanje (župnik don Ante Matešan), župe Jesenice (župnik don Vjenceslav Kujundžić) i župe Priko sa Zakučcem (župnik don Ivan Delić). Objavljena je i Karta poljičkih župa sa selima, zaseocima i crkvama - stanje u 2000. godini. Župska kronika završava *Poljičkom pričom* Zorana Jurišića, koji je prošle godine objavio zapaženu zbirku pjesama pod naslovom *Lađa bez kormilara*.

Prikazi i osvrti - Uvodno je objavljena Predstavka o hrvatskom ljudskom dostojanstvu i pravu Hrvatske na slobodu izvanstranačkoga Hrvata dr. Nede Paveškovića, poslana Hrvatskom saboru, u kojoj on brani čast i dostojanstvo Domovinskoga rata i osuđuje međuhrvatske svađe.

Ivan Ugrin prikazuje *Dvije najnovije knjige Mate Marčinka* - prva je *Indoiransko podrijetlo Hrvata* (Zagreb 2000., nakladnik Naklada Jurčić d.o.o. iz Zagreba), a druga je autobiografsko djelo *Muka po Bleiburgu* (Eurocopy Pack d.o.o. Zagreb, Zagreb 1999., urednik dr. Hrvoje Šošić). Prva knjiga, kako je na predstavljanju naglasio dr. Anđelko Mijatović, "u podpunosti rezimira istraživanja o hrvatskim korijenima, hrvatskom jeziku i pismu". Za drugu knjigu kaže Ugrin, da "ovakva svjedočanstva, onoga koji ih čita iz pera Mate Marčinka, ne mogu ostaviti ravnodušna, jer su pisana od čovjeka koji je svoj život živio i živi za Hrvatsku, i samo zbog toga što ju je volio i za nju se Bogu molio, cijeli svoj vijek proveo na "Križnom putu".

O *Našim pokojnicima* piše Frane Mihanović (*U spomen don Mati Meštroviću, Zakašnjeli spomen na don Ivana Kuvačića*) i Ante Vojnović (Sjećanja na don Antu Škobalja).

U Dodatku je objavljena Bibliografija "Poljica" (god. 1996.-2000., br. 21.-25.), koju je sastavio Ivan Banić.

Ovaj jubilarni broj "Poljica" bit će predstavljen na poljičkoj proslavi blagdana sv. Jure, poljičkoga zaštitnika, koja će se održati 29. travnja 2001. na Gradcu (Gata) s početkom u 10,30 sati.

S likovnim prilozima u ovomu Godišnjaku sudjeluje 7 suradnika. Najviše priloga ima Mate Tijardović (9), za njim je Kažimir Hraste (3), potom Petar Mihanović (2), dok ostali imaju po jedan prilog (J. Biffel, Ivica Antolčić, Josip Botteri Dini). Od pokojnoga slikara Brune Bulića objavljena je uljena slika *Gospe od Poljica*. Treba zabilježiti i veliki broj fotografija, osobito u Župskoj kronici.

Tomislav Heres

ZBORNIK KRŠNI ZAVIČAJ BR. 33/2000.

U Zborniku *Kršni zavičaj* broj 33. (god. 31., Humac 2000.) naći ćemo, kako kaže uredništvo KZ u svomu uvodniku (glavni i odgovorni urednik Ivan Žarko Ilić), "razmjerno malo ovodobne građe, mnogo više prošle, dobrinjak razmišljanja o budućnosti i neuobičajeno više o Međugorskom svetištu". Zašto praznine o vijestima u sadašnjosti? "O nekim događajima nam je bilo nezgodno pisati, jer ni u crkvenoj zajednici nije lako naći uporište za uvjerljivo proročko kršćansko novinarstvo."

Sadržajno je Zbornik podijeljen na Prošlost, Sadašnjost, Mali zavičaj, Bu-

dućnost i Prigodni prilog o Međugorju. Na kraju je kalendar 2001. Osvrnut ćemo se na neke najvažnije priloge.

U prilogu *Davni franjevački samostani u Novom i na Bišću* prof. dr. Andrija Nikić iznosi podatke o dva srednjovjekovna franjevačka samostana, koji se računaju među najstarije u Bosni i Hercegovini. Franjevački samostan u gradu Novom na Neretvi kod Gabele sagradio je oko god. 1350. bosanski ban Stipan II. Kotromanić ili njegov nasljednik i sinovac Tvrdko I. "sa željom da se franjevci brinu za kršćane u Zahumlju i šire pravu vjeru u toj zemlji". Franjevački samostan u Bišću izpod Blagaja ("Bišće u Podgrađu" izpod brda na kojem je bio grad Blagaj) u izpravama dubrovačkih arhiva spominje se 22. srpnja 1426. i 5. travnja 1429. Spis od 25. siječnja 1424. potvrđuje, da je ovaj samostan pripadao Stonskoj kustodiji.

Tristota obljetnica Fra Filipa Lastrića prilog je dr. Andrije Zirduma o franjevcu Filipu Lastriću Očevcu (1700.-1783.), koji je "kroz pedesetak godina bio vodeći čovjek i intelektualac u BiH - a uz to najplodniji i najčitaniji stariji bosanskohercegovački pisac". Lastrić je "začetnik kritičke historiografije o Bosni i Hercegovini i uz dva opsežna rukopisna djela tiskao je devet knjiga na 1891 stranici". Najvažnije njegovo djelo je *Pregled starina Bosanske provincije*.

Mučenik Fra Lovro Karaula prilog je dr. Mire Vrgoča uz 200. obljetnicu Karaulina rođenja (1800.-1875.). Fra Lovro Karaula bosanski je franjevac, koji je gotovo cijeli svoj životni i radni vijek proveo u okvirima Otomanskoga Carstva u Bosni i u Franjevačkoj redodržavi Bosni Srebrenoj. Zbog toga što je "pokušavao štititi katoličku sirotinju od nasilništva turskih velikaša", ubila ga je družina Avdibega Čorbadžića u njegovu rodnom mjestu Žiroviću 20. srpnja 1875.

U prilogu Uspomene pod partizanskom vlašću objavljen je glavni dio Uspomena, što ih je napisao pokojni fra Vencel Kosir po svoj prilici oko 1968.-1970. Te je Uspomene sačuvao njegov najpovjerljiviji prijatelj. Kosir je rođen 1899. na Uzorićima, obavljao je svećeničku službu u različitim hercegovačkim župama kao vjeroučitelj, kapelan, župnik i gvardijan. Povremeno se bavio književnim radom. Bio je i suradnik KZ. Umro je 1984. na Širokomu Brigu.

Prilog *Mučenica Slava Ereš pola stoljeća poslije smrti* napisali su Luka Zorić i Žarko Ilić. Mladu djevojku Slavu Ereš zaklali su 21. lipnja 1950. na Vran planini. "Javna je tajna, jedan od živućih svjedoka veli da je komunistički bezbožni vrh, vjerojatno željan 'bratstva i jedinstva' naredio da se u ovim krajevima svakomalo ponekoga smakne, kako bi se ljudima utjerao strah u kosti."

Pod naslovom *Odoše pred nama* objavljeni su kratki životopisi biskupa don Pavla Žanića (1918.-2000.), don Vlade Puce (1940.-2000.), s. Bernardice Mucić (1910.-2000.), fra Vilima Primorca (1907.-2000.), fra Hrvoslava Bana (1924.-2000.), s. Maristele Jelčić (1937.-2000.), don Jakova Bagarića (1925. -2000.), fra Bonaventure Bone Krndelja (1934.-2000.), fra Ivana Bradvice (1944.-2000.). Nisu zaboravljeni ni pokojni suradnici i čitatelji KZ: Dragutin Kutle, Marko Oberan, Stojka Biško.

Iz *Sadašnjosti* izdvajamo priloge: Jubilarni križ na Humu; Naš suradnik dr. Andrija Nikić - redoviti sveučilišni profesor; Osnovna glazbena škola na Š. Brijegu; Sv. Nikola Tavelić i *Prvi hrvatski sabor* u Tomislavgradu; Zaštita Radimlje (Dani europske kulture u Stocu); Međunarodna umjetnička kolonija u Počitelju; Spomenik škriparima na brdu Mosoru; Kongorski križ; Dijamantna vrijednost časnih sestara; Knjiga o fra Miji Čuiću (napisao ju je dr. fra Ivo Bagarić); Vrijedna knjiga Slavka Grubišića *Nad ponorom pakla - Svjedočanstvo o komunističkim zločinima;* I mi smo umrli za domovinu (o Zborniku *Prešućeni grobovi i njihove žrtve*, koji je na slovenskom jeziku izdalo Društvo za uređivanje prešućenih grobova, Ljubljana-Grosuplje); Smrt prvog hrvatskog predsjednika (sažalnice što ih je nakon smrti dr. Franje Tuđmana urednik Kršnoga zavičaja Ivan fra Žarko Ilić poslao gospođi Ankici Tuđman i predsjedniku Hrvatskoga državnoga sabora akademiku Vlatku Pavletiću); Otvoreno pismo hrvatskih generala hrvatskoj javnosti (Zagreb, 28. rujna 2000.) i Zahvala za otvoreno pismo hrvatskoj javnosti fra Žarka Ilića.

Iz *Maloga zavičaja* izdvajamo pjesmu *Vrabac* Ivana Bonusa, članak Otac hrvatske književnosti Marko Marulić (1450.-1524.) i Razmišljanja ljubuških gimnazijalaca *Isus Krist u mom životu.*

Budućnost donosi: pjesmu Mate Marčinka *Kraljice mira; Molitvom dodirujemo izvor života* Tomislava Ivančića; *Čovjek - vječni val u moru postojanja* dr. Kvirina Vasilja; *Sudbonosan pokus u crkvi* (spor između mostarskoga biskupa i Hercegovačke franjevačke provincije); *Hrvatsko gnijezdo* (razmišljanja Riječanke Mirjane Banić o stanju na riječkom i istarskom području).

Iz prigodnoga priloga *Međugorje* izdvajamo: Karlo Vukoja Anđelkov i Janja r. Naletilić, *Put na Križevac* (pjesma); *Međugorska krunica u sarajevskom paklu* dr. Hedvige Benak; *Gospine poruke;* Ottavia Margotta iz Livorna, *Madonna Croata - Hrvatska Gospa* ("ona je za mene/ - reče -/ Madonna Croata,/ jer govori/ svakodnevno/ jezikom Hrvata."); *Međugorje - mistični fenomen u Crkvi* (razgovor s nadbiskupom dr. Franom Franićem); *Međugorje iz dana u dan* Branka Radoša; *Dr. fra Slavko Barbarić (1946.-2000.)* Žarka Ilića.

Upozorujem i na pjesme: M. Lukić *Dolazi proljeće u selo*, Dragica Oreč *Majka i Hercegovina*, Franjo Mikulić Jakić *Bijele ruže*, Ivan Herc *Uznički himan*, Antun Mladen Vranješ *Mrtvom hrvatskom vojniku* ("Ti samo misliš da sam mrtav Majko/ ovo ja samo spavam/ ništa mi nije/...nisam mrtav./ samo sam zemlju zagrlio/ i to je moja mjera i moja vjera..."), Ranko Primorac *U duši navijeke Kroacija*, Mile Musa *Sretno ti bilo, sine!*, Olga Princ *Proljeće*, Iva Nuić *Vidim*, Ivana Ćorić *Tvoja*, Marijana Mikulić *Gospodine, daj da budem kap.*

Tomislav Heres

TEŠKO KLISU JER JE NA KAMENU, A KAMENU JER JE KLIS NA NJEMU

U posljednjoj godini drugoga tisućljeća po Kristu legendarni je Klis ovjenčan jedinstvenom krunom - zbornikom poezije o Klisu pod naslovom: *Grad na kamenu* (Klis 2000.). Zbornik je priredio pjesnik Petar Vulić, a nakladnik mu je Općina Klis. Sliku na naslovnici knjige snimio je davne godine 1934. snimatelj časopisa *National Geographic* Ewing Galloway.

Knjigu-zbornik prireditelj je posvetio "Veleštovanom i dičnom Petru Kružiću, kapetanu senjskom i kliškom, knezu kliškom i trsatskom i 'Čuvaru grada

Klisa', kao i pokojnom djedu Petru Vuliću, te svim Klišanima koji su stoljećima ginuli za Klis i Domovinu".

Ovu je knjigu, "prvi po redu kliški pjesnički zbornik", prireditelj najprije zamislio kao "Antologiju poezije o Klisu", ali zbog "ne tako visoke kakvoće, tj. književne vrijednosti pojedinih ispjevaka-pjesama", tu je "nesuđenu antologiju preimenovao u zbornik". U zborniku su okupljene sve više-manje poznate pučke i umjetne epske i lirske pjesme koje govore o Klisu ili su nastale na kliškom području, u rasponu od XV. st. do naših dana. Zbornik počinje *Elegijom* Franje Božićevića Natalisa (o. 1480.-1530.), a završuje (izvan "službenoga" dijela) pjesmom *Klis* Zlatka Tomičića. Pjesmama je dodan Rječnik turcizama i drugih manje poznatih riječi.

Svoj pjesnički izbor prireditelj Petar Vulić popratio je veoma zanimljivim pjesničko-esejističkim pogovorom *Kliške pjesme*. Pogovor ima tri dijela. U prvom Vulić kaže, da je Klis "do danas zadržao u kućama i ljudima dva lica: europsko i tursko". Drugi dio počinje riječima: "Usnuh čudnovat san, koji bijaše toliko stvaran, da poslije njega više i ne umijem razlučiti san od jave." U tomu zoranićevskomu snu Vulić s Marjana gleda splitsku okolicu i tvrđavu Klis, pa se odjednom u vilinskomu kolu stvori u crkvi Gospe od Dobrića, gdje pribiva misi pokojnoga karizmatičkoga svećenika Poljičanina don Špirka Vukovića. Nakon toga se nađe u katedrali sv. Duje i prepisuje nadpis sa sarkofaga kćeri hrvatskoga i ugarskoga kralja Bele IV. Zatim spominje nevolje, što su ih Turci nanesli Klisu i sluša pjesmu kliškoga guslara o Petru Kružiću. Iz jedne stare prašnjave knjižurine saznaje kako je pao Klis i poginuo slavni kapetan Petar Kružić. U trećemu dijelu izpisuje redke u čast i slavu Klisa grada, putuje prema Senju i stiže na Trsat kao krajnji cilj svoga putovanja. Svoj pjesnički izlet završuje stihovima mučenika Stjepana Radića:

O, Klisu, vrletni visu,
Tvoje snage još izdale nisu...

Ocjenitelj Dr. Vicko Kapitanović OFM Vulićev zbornik smatra "vrlo vrijednom i raznolikom zbirkom poezije o Klisu", koja "zbog uloge kliške tvrđave u hrvatskoj povijesti nadilazi lokalno značenje".

S naše strane dodajemo, da zborniku podižu vrijednost crteži i slike kojima je opremljen: Tvrđava Klis (G. F. Camotio, 1571.), Portret generala Leonarda Foscola (nepoznati auktor, oko 1650.), Petar Kružić, General Juraj Lenković, Portret Stojana Jankovića (druga pol. 17. st.), Pogled na tvrđavu Klis sa sjeverozapada (J. Blaeu, 1704.), Grb Petra Kružića, snimka Klisa iz zraka (snimio Tonko Bartulović). Posebna su vrijednost vitraji Josipa Botterija-Dinija iz splitske crkve Gospe od Dobrića: Petar Kružić, Kliški uskok).

Tomislav Heres

EMILIJ LASZOWSKI SZELIGA 1868. - 1949.

Milovan Petković: Emilij Laszowski Szeliga (1868.-1949.) / - fotografije Damir Fabijanić - Zagreb: Družba Braća Hrvatskoga Zmaja, 2000. - (Biblioteka Posebna izdanja; knj. 1), str. 303

Pred nama je monografija velikog formata pod gornjim naslovom, vrijednog autora Milovana Petkovića. Nakladnik je Družba "Braća Hrvatskoga Zmaja", a recenzenti su dr. Lelja Dobronić i dr. Josip Kolanović.

Predgovor knjizi napisao je dr. Žarko Domljan, a sam autor u Uvodnom slovu tumači genezu ove knjige. Radi se o životu i djelu velikog Emilija Laszowskog Szelige, znamenitog arhivskog stručnjaka, istaknutoga povjesničara i zaslužnoga kulturnog pregaoca, koji je svoj život posvetio hrvatskoj prošlosti i baštini, promičući neumornim radom i mnogobrojnim djelima kulturnu baštinu i znamenja nacionalnoga i državnoga identiteta, kao i vrijednosti na kojima se zasniva i opstojnost Hrvata. Služio je znanošću i kulturom više od pola stoljeća svojemu narodu i domovini. Za života bio je poznat, priznat i slavan, a nakon smrti 1949. g. pao je u zaborav, te je nepravedno prešućivan. Nakon obnove Družbe "Braća Hrvatskoga Zmaja" 1990. godine, opet se u nas pojavilo zanimanje za Laszowskoga.

Naime, sam autor nam tumači: "Osnovna je, premda ne i jedina, svrha ove knjige da u sažetom obliku a na sustavan i pregledan način prikaže životni put i stvaralački opus Laszowskoga, pridonese boljem razumijevanju njegovih misli i pogleda, istakne njegove zasluge te pobudi zanimanje javnosti, posebice struke, za njegov opsežan i raznolik rad, kojim je zauzeo posebno mjesto u našoj kulturnoj povijesti. Knjiga je zasnovana na izložbi istoga naslova, postavljenoj u Kuli nad Kamenitim vratima u Zagrebu a održanoj od 23. ožujka do 26. travnja 2000." Autor i marni ostvaritelj te izložbe bio je također Milovan Petković. To je i razumljivo, jer se je krajem 1999. godine navršilo 50 godina od smrti Emilija Laszowskoga Szelige. Družba "Braća Hrvatskoga Zmaja" želi oživiti uspomenu na svoga utemeljitelja Laszowskoga i ispraviti nepravdu prešućivanja tako značajne osobe u kulturnom životu Hrvatske. "Ujedno izriče iskreno hvala svojem osnivatelju i Velikom meštru - Prazmaju Brloškom i Ozaljskom, te se odužuje čovjeku koji je svojim djelima zadužio Hrvatsku, napose grad Zagreb i znatno obogatio kulturno stvaralaštvo hrvatskoga naroda na kraju XIX. i u prvoj polovici XX. stoljeća."

Radi svega toga, autor Milovan Petković, Meštar protonotar Družbe i Zmaj Velikotaborski II., zamislio je ovu knjigu u dvije zasebne cjeline. U prvom dijelu prikazan je životopis Laszowskoga kroz osam tematskih poglavlja koja prati mnoštvo, u većini slučajeva prvi put objavljenih, slikovnih priloga, dok drugi dio sadrži katalog spomenute izložbe.

Dosljedno toj koncepciji, na prvih 120 stranica knjige nalazimo poglavlja o životu i djelu Emilija Laszowskoga Szelige: "Rođenje i podrijetlo", "Brlog, grad i vlastelinstvo", "Djetinjstvo, odgoj i školovanje", "Službovanje", "Stručni i znanstveni rad", te "Javno i kulturno djelovanje". Emilij Laszowski Szeliga rođen je u starom gradu Brlogu na Kupi 1. travnja 1868. od poljskog plemića i austrijskog časnika Sigismunda Laszowskoga Szelige i hrvatske plemkinje Sidonije rođene Šufflay Otruševečke. Otac mu je umro već 26. lipnja 1868. u bolnici u Grazu, gdje je bio na liječenju, pa je ostao na brizi svoje majke Sidonije i osobito "dobrom djedu Filipu Šufflayu", kako je sam zabilježio. I grad Brlog bio je u vlasništvu Filipa Šufflaya. On je svoga unuka Emilija učio da govori latinski, njemački i hrvatski, bio mu je primjer u moralnom i vjerskom životu sve do svoje smrti. Umro je u Brlogu 22. listopada 1882. u 89. godini života, a

pokopan je u gradskoj kapelici Brloga, uz zemne ostatke svoje supruge Barbare Babok Vukšinečke (1807.-1852.). Nakon njegove smrti Emilijeva majka Sidonija brine se za odgoj svoga sina i oko brloškog imanja. No, zbog obiteljskih razmirica i nasljedničke nesloge, grad Brlog i brloško imanje prodani su 1893. g. na dražbi, što je bio težak udarac i Emiliju Laszowskom i njegovoj majci Sidoniji. Od grada Brloga se do danas očuvalo veoma malo. Ostala je opisana povijest i fotodokumentacija, zahvaljujući Laszowskom.

Djetinjstvo je Laszowski proveo u Brlogu, u kojemu je neprekidno boravio do svoje petnaeste godine. Prve temelje odgoja i školovanja dobio je u obitelji, u gradu Brlogu. Prvu ispovijed i svetu pričest primio je 5. ožujka 1878. u kućnoj kapelici sv. Fabijana i Sebastijana u župnom dvoru u Kamanju. Školovao se kod kuće, zatim u Karlovcu i Zagrebu, gdje je maturirao s odlikom 28. srpnja 1887. Studira medicinu u Grazu, ali to prekida i vraća se u Zagreb, gdje studira pravo i počinje se zanimati za povijest. Nakon diplome na Pravnom fakultetu polaže tri državna ispita. Svoj radni vijek proveo je u Kraljevskom hrvatsko-slavonsko-dalmatinskom zemaljskom arhivu u Zagrebu (poslije Kraljevski državni arhiv, potom Arhiv Hrvatske, danas Hrvatski državni arhiv) 1891.-1939. g. Za NDH službovao je svega 5 mjeseci 1941. g. kao ravnatelj u Ratnom arhivu i muzeju Nezavisne Države Hrvatske. Njegovo revno i predano službovanje, kako to često u životu biva, bilo je prekinuto 1941. g. i "pomućeno ljudskom glupošću, zlobom i zavišću", a možda i strahom mediokriteta oko njega. Opsežan je njegov stručni i znanstveni rad o kojemu se isplati pročitati u ovoj knjizi, baš kao i o njegovom javnom i kulturnom djelovanju. Laszowski, Tkalčić, Smičiklas, Lopašić i drugi velikani, utkali su se u naše kulturno postojanje. Usporedo s arhivskim i historiografskim radom Laszowski je razvio opsežnu i raznovrsnu javnu i kulturnu djelatnost. Bio je prvi upravitelj Muzeja grada Zagreba (1907.-1925.) i Arhiva grada Zagreba (1907.-1939.), upravitelj Knjižnice grada Zagreba (1909.-1936.), privremeni predsjednik i tajnik Dobrovoljnoga društva za spasavanje u Zagrebu (1909.-1910.), kustos Arhiva Prvostolnoga kaptola zagrebačkoga (1914.-1939.), član Povjerenstva za historijsku izložbu kraljevina Hrvatske i Slavonije na ugarskoj Milenijskoj izložbi u Budimpešti (1895.-1896.), Zemaljskoga povjerenstva za nazivlje općina i prebivališta u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji (1908.-1923.), Zemaljskoga povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji (1910.-1923.), Geologijskoga povjerenstva za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju (1910.) i Povjerenstva za nazive ulica i trgova u gradu Zagrebu (1927.-1929.), te povjerenik Zemaljskoga arhiva (1903.) i Etnografskoga odjela Hrvatskoga narodnog muzeja (1921.). Laszowski je k tome bio član i dužnosnik i mnogih drugih kulturnih, znanstvenih, prosvjetnih i humanitarnih društava u zemlji i inozemstvu. No, svoje najvažnije javno kulturno djelovanje Laszowski je ostvario u okviru Družbe "Braća Hrvatskog Zmaja". Premda ga je boljelo nacionalno ugnjetavanje Hrvata i potlačeni položaj Hrvatske, nikada se nije aktivno bavio politikom niti je formalno bio član neke stranke, jer je držao da stranačke borbe siju u narodu neslogu te izazivaju napetosti i trvenja među ljudima. Političku borbu zamijenio je nepolitičkim sredstvima - za slobodu svojega naroda i državnu neovisnost svoje domovine borio se sredstvima prosvjete, znanosti i kulture. Tim idealima ostao je vjeran do svoje smrti u Zagrebu 28. studenoga 1949.

Na narednih stotinjak stranica ove knjige, autor prikazuje rad i djelovanje Emilija Laszowskoga u okviru Družbe "Braća Hrvatskoga Zmaja", koju je u doba velikih društvenih previranja u Hrvatskoj početkom XX. stoljeća osnovao 16. studenoga 1905. zajedno sa svojim prijateljem i pobratimom dr. Velimirom Deželićem st., književnikom i bibliotekarom, te drugim suradnicima. Nju je najviše cijenio i volio, te je i razumljivo zašto ga je duboko ranilo ukinuće Družbe od komunističkih "narodnih vlasti" tri godine prije njegove smrti. Ovdje autor, kao Meštar protonotar i jedan od glavnih obnovitelja Družbe 1990. g., detaljno to obrađuje i prikazuje u poglavljima: "Osnivanje Zmajske družbe", "Osnivanje kulturnih, prosvjetnih, znanstvenih i humanitarnih ustanova", "Bibliotekarski rad", "Muzejski rad", "Arhivski rad", "Humanitarni rad", "Konzervatorski rad", "Njegovanje kulta Zrinskih i Frankopana", "Zmajski muzej, arhiv i knjižnica u starom gradu Ozlju" i "Prestanak i raspuštanje Zmajske družbe" od komunističkih vlasti 1946. g. U ovim poglavljima se upoznaje sadržaj života Laszowskoga, ali i sadržaj i djelovanje Družbe "Braća Hrvatskoga Zmaja".

Potom dolazi poglavlje "Privatni život" s prikazom njegova života u obitelji i "Sinteza", koja na temelju svega daje odgovor tko je bio Emilij Laszowski Szeliga, što je posjedovao i što je bio i značio? Iza toga su Bilješke, Izvori i Literatura.

U drugom dijelu ove knjige autor Petković donosi "Katalog izložbe 'Emilij Laszowski Szeliga (1868.-1949.)'". Organizator izložbe je Družba "Braća Hrvatskoga Zmaja". Održana je od 23. ožujka do 26. travnja 2000. u Viteškoj dvorani Kule nad Kamenitim vratima. Autor ove monografije Petković, autor je i ove izložbe. Predgovor je napisao prof. dr. Tomislav Šola. Slijede Kataloške jedinice i Sažetci na stranim jezicima, na njemačkom i engleskom jeziku. Time ovi vrijedni sadržaji postaju dostupni i široj znanstvenoj i kulturnoj javnosti.

Ovo je prva temeljita i lijepo opremljena monografija o Emiliju Laszowskom Szeligi. Pisana je stručno i pregledno. Ima dobar znanstveni aparat. A sve je popraćeno obilnom i vrijednom fotodokumentacijom. Autoru Milovanu Petkoviću zahvaljujemo što je popunio jedno tako osjetljivo prazno područje, a čitateljima preporučujemo njegovu knjigu, kako bi na vjerodostojnim izvorima upoznali iznimna velikana naše kulturne baštine kakav je bio utemeljitelj Družbe "Braća Hrvatskoga Zmaja" Emilij Laszowski Szeliga.

Stjepan Kožul

KROATISTIČKI OBZORI U HRVATSKOM ISELJENIČKOM ZBORNIKU 2001.

(Hrvatski iseljenički zbornik 2001., ur. Vesna Kukavica, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb 2000.)

Hrvatski iseljenički zbornik 2001. sadrži 9 različitih tematskih cjelina. Premda su kroatističke teme predmetom razmatranja autorâ tekstova u različitim

tematskim cjelinama u Zborniku, jedna je cjelina u potpunosti posvećena kroatistici, a naslovljena je **Kroatistički obzori.**

Ta cjelina počinje tekstom američkoga Hrvata Vladimira P. Gossa o četvero uglednih književnika hrvatskoga podrijetla u Americi koji pišu na engleskom jeziku, premda dvojica od njih, a to su sveučilišni nastavnici Anthony Mlikotin i Josip Novakovich, govore hrvatski. Zagrepčanin Anthony Mlikotin već je u SAD-u gotovo pola stoljeća. Vladimir Goss karakterizira ga kao pisca svojevrsnih filozofskih ispovijedi. Živi u Los Angelesu. Daruvarčanin Josip Novaković živi u SAD-u četvrt stoljeća. Njegova djela karakterizira svojevrsni suvremeni naturalizam. Poznat je po ratnoj prozi vezanoj uz Domovinski rat. Vladimir Goss ističe da je u Novakovićevim djelima moguće prepoznati hrvatsko podrijetlo, a ponekad taj pisac i izravno spominje hrvatsko etničko ime. Smatraju ga i suvremenim Hyeronimusom Boschem, premda je riječ o umjetniku pera, a ne kista. Dobio je epitet najboljega američkoga pisca kratkih priča u posljednjem desetljeću 20. stoljeća.

Profesionalna novinarka i književnica Melissa Milich rođena je u SAD-u, a podrijetlom je iz Konavala. Odrasla je u kompaktnoj i brojnoj konavoskoj koloniji u Watsonwilleu u Kaliforniji. Nepoznavanje hrvatskoga jezika otežava joj komunikaciju s rodbinom u Konavlima, o čemu progovara i u svojim djelima. Ipak, običaji i zemlja predaka njezina su stalna inspiracija i uvijek im se iznova vraća.

Mary Helen Stefaniak pripada skupini Amerikanaca hrvatskoga podrijetla koje možemo smatrati dijasporom hrvatske dijaspore. Većina je takvih američkih Hrvata podrijetlom s gradišćanskohrvatskoga govornoga područja, a u SAD su stizali potkraj 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća. Malo je u nas poznato da je potkraj 19. stoljeća u Pittsburghu tiskano **Sveto pismo** na gradišćanskohrvatskom jeziku. Mary Helen pak svojim podrijetlom pripada skupini podravskih Hrvata kajkavaca u mađarskom dijelu Podravine, sjeverno od Virovitice, u blizini državne granice. Zapravo se Hrvati u tim selima, među kojima je i Novo Selo iz kojega je podrijetlom Mary Helen, smatraju autohtonima, a izvan Hrvatske su se našli administrativnom odlukom nakon povlačenja državne granice. Mary Helen Stefaniak rođena je i odrasla u četvrti različitih slavenskih etničkih skupina u Milwaukeeju, a taj svijet čini i tematsku okosnicu njenih djela. Ipak u svojim djelima često spominje Novo Selo i svoju rodbinu. Njene likove, koji su kao odrasli ljudi došli iz Novoga Sela u Ameriku, karakterizira silna sjeta i velika bol za starim krajem. Ta je čežnja ponekad opisana i na groteskan način, ali zato nije manje stvarna. Da Mary Helen nije ravnodušna prema svom podrijetlu pokazuju i njeni najnoviji romani čija se radnja djelomice događa u Milwaukeeju, a djelomice u Novom Selu.

Autor drugoga teksta u ovom dijelu Zbornika jest australski Hrvat dr. Boris Škvorc koji piše o najstarijem izvandomovinskom studiju hrvatskoga jezika koji je na sveučilištu u Sydneyju pokrenut 1983. g., a vodi ga prof. Luka Budak. Tome je bilo preduvjet priznavanje hrvatskoga kao samostalnoga jezika, što je u australskoj državi Novom Južnom Walesu postignuto nekoliko godina prije, tj. 1979. g. Naravno, u tome je odlučujuću ulogu odigrala tamošnja hrvatska zajednica. Prve je godine upisano 50 studenata kroatistike. Sljedećih godina taj broj nikada nije bio manji od 80, a često je bivalo i više od stotinu studenata godišnje. Zahvaljujući tom studiju mnogi australski Hrvati trećeg i četvrtoga naraštaja progovorili su hrvatskim jezikom, koji se inače u trećoj generaciji u pravilu gubi.

U sljedećem tekstu, iz pera Mladena Vukovića, također je riječ o jednoj australskoj Hrvatici. To je pjesnikinja Duška Crmarić-Salečić, rodom iz Solina, koja petnaestak godina živi u Sydneyju, ali je u stalnom kontaktu s Hrvatskom. Autor prikazuje njenih pet pjesničkih zbirki koje su sve na hrvatskom jeziku i tematski vezane uz hrvatski jug. Ta je povezanost osim na planu sadržaja, jasno izražena i na planu izraza, jer njen pjesnički jezik obiluje dijalektizmima koje mlađi naraštaji već pomalo zaboravljaju ili im ne znaju pravo značenje. Takva je npr. riječ *moškadur* koja označuje dio kućnoga namještaja koji je imao funkciju današnjega hladnjaka. Bio je to ormarić s mrežastim stijenama koje su omogućavale cirkulaciju zraka, a istodobno su štitile hranu od insekata. Osim tih idiličnih tema vezanih uz tradiciju, običaje i ozračje hrvatskoga juga, Duška Crmarić je u svojim pjesmama proživljavala i ratna zbivanja u Hrvatskoj koja su našla odraza u njenoj pjesničkoj zbirci *Ovjenčana Hrvatska*. Ta je knjiga pjesama dijelom i tužbalica nad ratom zahvaćenom domovinom.

Tekst Krešimira Bagića posvećen je ravnatelju Hrvatske matice iseljenika, pjesniku Borisu Maruni, u povodu nagrade "Goranov vijenac", koju je dobio jednoglasnom odlukom Prosudbene komisije 37. Goranova proljeća, u Lukovdolu 21. ožujka 2000. g. Analizirajući pet objavljenih laureatovih pjesničkih zbirki, Krešimir Bagić spominje i tri pjesnikova iseljenička desetljeća koja su se odrazila i u Maruninim književnim djelima.

Otkriće glasgowskoga Kodeksa s dosad nepoznatim pjesmana Marka Marulića ponukalo je Tamaru Gović, autoricu sljedećega teksta u Zborniku, da posumnja u uobičajeno poimanje Marula kao asketa. Naime, epigrami koje je pronašao prof. dr. Darko Novaković izrazito su satirični, a autorica teksta navodi brojne Marulove antičke uzore za takav tip pjesništva. Pretpostavlja da je Marulić takvu vrstu svoga stvaralaštva namjerno krio od javnosti.

U ovoj su tematskoj cjelini objavljena još dva teksta. Jedan je od njih nekrolog Vladi Gotovcu, dok je u drugom prikazan rad Sveučilišne škole hrvatskoga jezika i kulture u Zagrebu, u srpnju 2000.

Ovaj kratki pregled sadržaja jednoga dijela Zbornika još jednom je potvrdio poznatu činjenicu o velikom hrvatskom izvandomovinskom potencijalu što ga i ovogodišnji *Iseljenički zbornik*, kao i prethodni, želi povezati s matičnom zemljom.

Sanja Vulić

KORAK ZA OZBILJNU PJESNIČKU IGRU

(Vlasta Coha: Ples strasti, Književna udruga "Tin Ujević", Zagreb, 2000. godina)

Put od slikara do pjesnika nije dug niti trnovit. Posvjedočit će to i Vlasta Coha, slikarica koja je svoja umjetnička traganja proširila i na područje pjesništva. Rezultat te stvaralačke avanture jest knjiga PLES STRASTI koja je pod kraj drugog tisućljeća objavljena u nakladi Udruge "Tin Ujević" u Zagrebu.

Vlasti Cohi to je prva pjesnička knjiga. No, vjerujemo ne i posljednja, jer pjesnički prostor u koji se ugnijezdila, nudi obilje mogućnosti za ispisivanje novih stihova. Posebice zato jer pjesnikinja ne robuje određenom tematskom okviru već svoju pjesničku imaginaciju širi na nepregledne i nedovoljno istražene poetske prostore. PLES STRASTI, dakle, nije nastao kao produkt jezičke sintagme "plesala je samo jedno ljeto", već kao predložak za otkrivanje novih poetskih mogućnosti.

Pjesnički prvijenac Vlaste Cohe sadrži stotinjak pjesama različite sadržinske i estetske forme u kojima dominira urbana i emocionalna komponenta ljudskoga življenja. Zbirka nije strukturirana po ciklusima, što se može uzeti kao stanoviti knjiški nedostatak za djela većega obima. No pjesnikinja je ipak sve pjesme posložila po tematskoj određenosti, tako da je uspostavila podnošljiv red i sklad koji čitatelju ostavlja mogućnost da prati njezinu strukturalnu i razvojnu dinamiku stvaranja.

Čitanjem ponuđenih pjesama lako je uočiti da u poeziji Vlaste Cohe dominira urbana dimenzija stvaralaštva. Većina pjesama komunicira s prirodom i užim zagrebačkim okružjem. Malo je, zapravo, pjesnika koji su toliki broj pjesama posvetili rodnome gradu i kod kojih je veza sa životnom sredinom postala organskim dijelom njihova bića. Tome treba pridodati i zrelu ekološku svijest koja zrači iz desetaka pjesama što obrađuju ili dotiču prirodno okružje u kome pjesnikinja i slikarica živi i stvara.

Veza pjesnikinje s prirodom fizičke je i duhovne naravi i izvor je njezina životnog zadovoljstva. U prilog tome govore pjesme s naslovima: Povratak prirodi, List, Kesten, Jabuka, Rosa, Zvijezda, Pahulje, Proljeće...

Drugo važno tematsko područje u Cohinu pjesništvu jest ljubav. Ne ljubav kao fizički doticaj savršenstva življenja, već kao zvijezda pratilja koja nam osvjetljava svakodnevne trenutke trajanja. O ljubavi Vlasta Coha pjeva s toplinom. Ona je traži i nalazi u svakom kutku svoga bića i to isto očekuje i od drugih. Ljubav je antipod samoći i negativnom raspoloženju. Ona je pozitivna energija koja nas usmjerava na otkrivanje ljepote i njezina izričaja.

Majčinstvo je treći tematski okvir u kome pjesnikinja iskušava svoje poetsko umijeće. Kao dijete i majka, istovremeno, ona iz dna duše, poput ptice, vadi osjećaje i daruje ih pjesmi i svima koji će pjesmu čitati ili slušati. Tako u pjesmi "Sazrijevanje", izbijaju stihovi poput svibanjskog cvijeća, koji slikovito dočaravaju atmosferu odrastanja u rodnome domu... (Kada me vidite da sam poletjela preko zvijezda, to sam ja ispala iz majčina gnijezda.)

U poeziji Vlaste Cohe prisutna je i socijalna dimenzija koja naročito dolazi do izražaja u pjesmama o ljudima iz najnižeg društvenog sloja. Njihov je život ogledalo ljudskoga dna, gdje se najsavršenije živo biće ni po čemu ne razlikuje od najnižih životinjskih vrsta kakve su glodavci, strvinari i ini kopači u carstvu otpada.

Pjesnikinja Vlasta Coha svojim je širokim tematskim opusom popunila određene estetske nedostatke u pojedinim pjesmama, koje će daljim pjesničkim radom zasigurno eliminirati ili prikriti od oka i misli upućenijeg čitatelja. Svojom prvom knjigom nagovijestila je dobre pjesničke mogućnosti. Vjerujemo da je PLES STRASTI samo uvod u ozbiljne pjesničke igre u kojima će Vlasta Coha biti dostojan partner drugim hrvatskim pjesnicima. To joj iskreno želimo i pozdravljamo njezine prve pjesničke korake učinjene u PLESU STRASTI.

Ivo Mijo Andrić

HRVATSKE USKRSNICE*
Miroslava Vuka Croate

(Nakladna kuća: Dr. Feletar, Zagreb, 1998.)

Stare su popevke kak dobro vino. Čim duže skrito, bolše je dok se proba. Najbolše, ostavlja se za kraj gozbe, dok so gosti, kaj so samo radi reda došli, več odišli.

I kak je Jezuš vuskrsnul tak i marom našega dičnoga Miroslava Vuka Croate, prvoga denes kantora međimurskoga, vuškršnjovamo i mi kaj več nigdar naša duša nebo zagubljena. Vuskršnjavajo i kantori naši, stari i dični. I si smo pak skupaj. Kaj bomo svojim lepim popevkama, črez jezero let skupa metanima, išče dugo živeli na radost i diku Međimurja i cele horvatske domovine.

One su najlepše kantorske molitve, šteri se nisu niti drugač molili nego popevajući, z vižama, i to ne samo za orguljama v cirkvi, nego i v svakomo vremenu i mestu. Jerbo, dok čovek jemput prejde linijo kaj ga z Bogom razdvaja ili spaja onda on postaja samo njegva igračka. Kantori, ludi magistri, bili su Božje glazbene igračke, na jivo i našo sreču. Jedini kaj su črez stoletja puku to neizmerno lepoto davali i prenašali. Božek se prek njih z nami spominal, i išče se spomina, samo ako mi pravoga sluha za čuti imamo.

* Od crkvenih pjesmarica Miroslav Vuk Croata do sada je objavio: "Hrvatska crkvena pjesmarica", Mississauga, Canada 1990.; "Hrvatske božićnice", Zagreb 1995.; "Hrvatske romarske popijevke", Zagreb, 1996.

* * *

U teškom kulturnom kontekstu, davno prije škola, župnih kronika i kanonskih vizitacija, kantori *sriču na korošima* ton za tonom koji u provincijskim zabitima zvuče kao trublje anđeoske u grobnom mraku. Iza tih naših *bachovnjaka*, zaduženih za crkvenu, a i svaku drugu glazbu po malim hrvatskim mjestima, od Jadrana do Moravske, ostala je samo tu i tamo pokoja rukom pisana knjižica koja im je služila u praktične svrhe, a ne bi se ni to sačuvalo da nema marnih istraživača koji ih oživljuju. Ti kantori, bili su povlaštenici vjere i stvaralaštvom vjerovali u ljepotu i njezin smisao, brišući i danas granicu provincijalizma i metropole. U jednom još pomnijem poniranju u glazbenu, književnu, likovnu i arhitektonsku ostavštinu uvijek nacionalno svjesnog sjevernog dijela hrvatskog etničkog prostora, Vukove će pjesmarice biti nezaobilazno poticajno štivo za daljnje istraživanje starih i stvaranje novih djela, dajući ovom kraju još svjetlije mjesto u kontekstu hrvatske kulture. Popijevke i njihovi tekstovi svjedoče o intenzivnom duhovnom životu, ozračju ljepote svojih stvaratelja i podneblja u kojemu su nastale.

Bez lažnog sjaja samodopadne oholosti, plod su duboke vjere i molitava ljudi koji su godinama glazbom osjećali, proživljavali i spoznavali put Kristov, radosnu muku rađanja i plodovita umiranja. Samo takva umjetnost,

zapaljena civilizacijskim križem Kristovim, i stvaralačkim, bez obzira na vrijeme i mjesto nastanka, daje modernom vremenu nadu optimističkog humaniteta, jadnoj bezidejnosti usprkos. Samo ona garantira sigurnost uskrsnuća i vječni život narodu koji ih posjeduje.

Tih 226 popijevaka, sa zabilježenom melodijom i tekstom, raspoređenih u sedam dijelova: *Korizmene popijevke, Uskrsne popijevke, Svete meše, Evangelijumi, Molitveni dnevi, Svecom, Blažena Djevica Marija*, pisane uglavnom za liturgiju, dijelom harmonizirane, što za orguljsku pratnju, što za višeglasno pjevanje, postale su sveukupna tisućgodišnja književnoduhovna hrana, srkana nesvjesno kao i zrak koji udišemo. Bile su nositeljice estetske funkcije u neobrazovanu puku, a kantori i župnici, svjesni njihove vrijednosti, brižno su ih čuvali i njegovali u vjekovnoj golgoti, kao melem povijesnoj kukuti, ugrađujući ih u zajedničku podsvijest, pa ih i otkrivamo kao autentično naše, kao dio autohtone kulture. Kao i svakoj pravoj umjetnini, sve jače sjaji njihova ljepota svježinom patine, a mi, prenositelji njihovi u vremenu, smještamo ih u kulturno nacionalno svetohranište, njegujući ih u bogoslužju ali i na koncertnom podiju, da budu sidro bogatstva narodnog života, potentne jednako onda kao i sada, zahvaljujući nesvakodnevnom sakupljačkom maru pedantnog Miroslava Vuka Croate.

Jednostavne, male oblikom, bez kompliciranih harmonijskih prijelaza, bile su inspiracija najvećim svjetskim majstorima glazbenim. Lako je ući u strukturu njihovu, u glazbene rečenice, harmonije i refrene, no neprocjenjivo je njihovo kulturno značenje. Nekada *kruh nebeski*, danas su i nezaobilazna spona naše samospoznaje. Ne poznajemo im autore, ali zato spoznajemo sebe i svoj dom.

Svaki od dijelova knjige započinje kajkavskim popijevkama, dijelom zbog njihova porijekla iz Međimurja i sjevernih hrvatskih krajeva, a i zbog važnosti kajkavskog jezika za Hrvatsku sve do Gajeve jezične reforme. Zbog toga je i najveći dio štokavskih popijevaka datiran tek s početka 20. stoljeća, vremena intenzivnije standardizacije hrvatskog jezika.

Jezičnu pak sastavnicu njihove strukture, kajkavsku, čakavsku ili štokavsku, autor ne prilagođava suvremenom standardu. Ostavlja lokalni idiom, karakteristični mjesni govor u kojem se popijevka ostvaruje. Tome ostaje dosljedan i kada se odlučuje za jednu od inačica iste popijevke: *Budući da ni u jednoj popijevci nisam ništa prilagođavao, oduzimao ili nadodavao, ni u tekstu ni u napjevu, svi su zapisi autentični, tj. upotrijebljena je jedna autentična varijanta, bez obzira na to što svaka uvrštena popijevka ima i do desetak različitih inačica***. Zbog toga se u prevladavajućem kajkavskom jeziku (od 226 popijevaka iz pjesmarice 174 su na kajkavštini) javlja mjestimice neobičnost da tradicionalnu kajkavsku ekavicu, u popijevkama iz Hrvatskog Gradišća, zamjenjuje ikavica. Autor, težeći unifikaciji nestandardnih glasova i poštujući ortoepičnost i pravopjevnost izvornika, nudi grafijska rješenja specifičnih kajkavskih vokala međimurskih popijevaka***. Kod onih iz ostalih regija stavlja diftonge. Ovako složena pjesmarica ostaje trajni dokument i poticaj istraživanju mjesnih govora jezikoslovcima, dijalektolozima i povjesničarima koji, upravo

** Hrvatske uskrsnice, str. VI. predgovora
*** Pogovor, str. 353.

prema sukladnim jezičnim strukturama, mogu rekonstruirati povijesne seobe Hrvata.

Teme su uzete iz evanđelja, a nepoznate je autore vodio isti duh kao i drevnog splitskog začinjavca Marka Marulića, da ih razumije obični puk i da budu hrvatskom molitvom suprot tuđinskoj opasnosti, turskoj i drugih nepozvanaca. Po nekim se karakteristikama stiha i jezika može datirati i njihova starost u isto vrijeme kada je i dični Marul započinjao svoju *Juditu* u verse horvatske slagati. Ti, zapravo tendenciozno moralizatorski, molitveni i prepričani evanđeoski tekstovi, jedino štivo, lektira i seriozna glazba puku, čiji su identitet čuvali, ukorporirani su u hrvatsku književnu baštinu tradicionalnim arhaičnim dvostruko rimovanim dvanaestercem i šesnaestercem (što svjedoči o njihovoj starosti), koji već krajem 16. vijeka polako uzmiču pred kraćim stihovima. Stihovi im, budući pisani za melodiju, nemaju dotjeranu umjetničku strukturu, ali često, ne robujući formalnim konvencijama, zabljesnu punom ljepotom.

Poznavanjem početaka spoznajemo smisao. I zbog toga: *Kako bijaše na početku...*

I dok je Europa prolazila kroz vrijeme poetika 18. st. ili pak vrijeme romantičnih genija mi smo imali genij narodnog bića, kao potrebu održanja. Pjevali smo kada nam nisu dali hrvatski govoriti, slavili pjesmom Boga kada su nas zatirali.

Nenadoknadivo je što se svi ti napjevi, ovako otrgnuti zaboravu, ne mogu i čuti i sačuvati u punom i izvornom potencijalu, u izvedbi pjevača i kazivača koja je jedina i jedinstvena.

Ekumenskomoderna vremena teže prožimanju vjera i udaljenih kultura, ali to često znači i nestručno i nekritično prihvaćanje tuđega, a da se briga za vlastite starine ostavlja uskom krugu entuzijasta. Ako su oba puta nužna, prvi radi zbližavanja i razumijevanja, drugi radi čuvanja indentiteta, javlja se nasušna potreba obnavljanja i poštivanja kantorstva, ne više prigodničarski usputno, slučajno i priučeno, već kao struke koja će ponovno ucjepljivati glazbeno zajedništvo u bogosluženju i znati njegovati hrvatsku crkvenoglazbenu tradiciju. Vukov je cjelokupni opus neizmjerno vrijedan, jer nas osvježuje prošlošću, a potreban nam je kao stablu korijenje, kao izvorište novim domaćim duhovnim glazbenim mladicama. Jer smo još ljudi i HORVATI.

Jednoga dana kada se prijeđe granica Ljudskosti, Glasa, Znaka, Riječi, kada umjetnost konačno postane pragmatična bespovijesna igrarija, popijevke neće više biti potrebne, jer ćemo se kao roba ponovno, bezdušni, prodavati po trgovima. Bezosjećajni, bezsentimentni. Pijano roblje civilizacijsko. Ako će se tražiti barem pet pravednika prije sodomgomorske duhovne kataklizme, među njima će se, zbog dara ljubavi i marljive strpljivosti, svakako naći i ime Miroslava Vuka Croate.

Vlado Mihaljević Kantor

VRIJEDNA MONOGRAFIJA

(S. Dobroslava Mlakić, SCJ, Družba sestara Presvetog Srca Isusova. Povijesni pregled (1899.-1999.), Zagreb - Rijeka, 1999.)

Nakon više objavljenih, u zadnjih tridesetak godina, monografija o ženskim redovničkim zajednicama u Hrvata,

prošle je godine javnosti predstavljena monografija s. Dobroslave Mlakić o Družbi sestara Presvetog Srca Isusova, koju je 6. srpnja 1899. u Rijeci osnovala aktivna laikinja članica pobožne udruge Kćeri Presvetog Srca Isusova Marija Krucifiksa Kozulić, s programom skrbljenja za siromašnu i nezbrinutu žensku mladež i njezino poučavanje u vjerskom životu. Družba, sa sjedištem u Rijeci, danas djeluje u Riječko-senjskoj nadbiskupiji, Krčkoj biskupiji i Porečko-pulskoj biskupiji, te u Austriji i Njemačkoj i od g. 1992. pod direktnom upravom Sv. Oca.

Monografija "Družba sestara Presvetog Srca Isusova" podijeljena je u tri dijela, s posebnim dodatkom na kraju knjige. U prvom dijelu knjige govori se o društvenim, političkim i crkvenim prilikama, te o redovništvu u Rijeci u XIX. i u početku XX. stoljeća, o precima i roditeljima Marije Kozulić u Sušaku i Trsatu, o Pobožnoj udruzi kćeri Presvetog Srca Isusova u Trstu, riječkom ogranku Pobožne udruge u Rijeci, utemeljenju, g. 1895. u Rijeci, karitativne ustanove Zavoda Presvetog Srca Isusova - sirotišta za siročad, napuštene i nezbrinute djevojčice i žensku mladež općenito bez obzira na vjeru i narodnost, o osnutku Kongregacije kćeri Presvetog Srca Isusova u koju su ulazile sestre talijanske i hrvatske narodnosti, razvoju kongregacije i teškoćama u njezinu djelovanju. Prvu filijalu sestre su g. 1914. otvorile u Risiki u sjeveroistočnom dijelu otoka Krka, sirotište sv. Josipa za siromašne djevojčice i djevojčice bez roditelja, a g. 1915. sestre su preuzele sjemenišni konvikt u Kopru. Ratne prilike g. 1914.-1918. Družbi su nametnule mnoge neprilike u djelovanju. Te teškoće osobito su se pojačale g. 1918., nakon što su talijanski fašisti preuzeli vlast u Rijeci i na razne načine maltretirali sestre Hrvatice. Te teškoće osobito su do izražaja došle koncem g. 1919., kad su pod utjecajem fašista u Družbi kulminirale nacionalne napetosti koje su i pridonijele da su neke sestre Hrvatice pobjegle preko Riječine i u Crikvenici preuzele brigu o tamošnjem dječjem domu kojem je ravnateljem bio književnik Vladimir Nazor. U tom dijelu knjige dalje se govori o boravku sestara iz Risike u Vrbniku na Krku od g. 1923. do g. 1927., o kupnji kuće za Družbu u Crikvenici i o drugim problemima s kojima se Družba susretala.

U drugom dijelu knjige govori se o osamostaljenju sestara Hrvatica, otvaranju kuće i samostana Družbe u Crikvenici te i Zavoda Presvetog Srca Isusova u koji su smještavana djeca iz većine hrvatskih krajeva sve do kraja g. 1945. kad je komunistička vlast zabranila sestrama rad s djecom. Družba djeluje u više institucija i u Zagrebu od g. 1931., u Senju od g. 1933. i u Slatini od g. 1937. Dalje je prikazan rad Družbe nakon Drugoga svjetskog rata kad su sestre pred nasiljem komunističke vlasti morale prestati raditi s djecom i mladeži i sve više se morale uključivati u pastoral po župama, njegu bolesnih i umirućih te raditi po samostanskim kućama razne poslove, izradu crkvenog ruha i vezivanje misne odjeće i tako privređivati za život. Zatim je prikazan procvat novih zvanja šezdesetih godina, kad su sestre Družbe radile u skoro trideset župa, u samostanima u Crikvenici i Puli, pa i u Njemačkoj i Austriji, razvoj i rad samostana u Crikvenici sve do naših dana. Posebno je prikazan povratak sestara u Rijeku g. 1947. i uvjeti u kojima su radile i živjele sve do naših dana, odnosno ukupni rad sestara u bogoslovnom sjemeništu u Rijeci, u svećeničkom domu u Selcu, Nadbiskupskom domu u Rijeci, u župi sv. Jurja u Lovranu, Sjemeništu Družbe Isusove u Zagrebu, te u četrdesetak župa Like, Korduna, Gorskog kotara, Primorja i Istre, rad u socijalnim ustanovama u domovini i u više mjesta u Austriji i Njemačkoj.

Posebni tekstovi su o Vrhovnoj upravi Družbe u Rijeci i o izgradnji matične kuće "Nazaret" na periferiji Rijeke, u naselju Drenovi, te o duhovnom životu i pomlatku Družbe.

U trećem dijelu monografije, pod naslovom "Ususret stoljetnici i Družba papinskog prava" govori se o Družbi u slobodnoj domovini, o obnovljenim konstitucijama Družbe g. 1987. i papinskom odobrenju Družbe g. 1992., nekim slavljima i jubilejima Družbe, skrbi Družbe za prognane i izbjegle u Domovinskom ratu, o gradnji kuće novicijata u Zagrebu g. 1996., osnutku samostana u Otočcu g. 1997. i dječjeg vrtića "Nazaret" na Drenovi g. 1998. te proslavi 100. obljetnice Družbe.

U dodatku na kraju knjige nalazi se: Statut Družbe, prikaz grba Družbe, pregled sestara po zajednicama u deset samostana, šest ustanova, četiri župe i u dvije ustanove u Njemačkoj, popis 245 sestara s određenim osobnim podacima, popis 35 pokojnih sestara također s određenim podacima. Tu su i sažeti prikazi knjige na talijanskom, njemačkom i engleskom jeziku, pregled izvora i literature, te kazala imena i mjesta.

Monografija je opremljena s više od 700 bilježaka i s više od 200 fotografija u boji i crno-bijelih, crteža i faksimila, što čitavom sadržaju daje posebnu dokumentarnu vrijednost, ali i ukazuje s kojom je ozbiljnošću autorica s. Dobroslava Mlakić pristupila proučavanju povijesti i djelovanja Družbe.

Anđelko Mijatović

ZBORNIK RADOVA O VJEKOSLAVU KLAIĆU

U povodu 150. obljetnice rođenja i 70. obljetnice smrti (1849. - 1928. / 1998. - 1999.) održan je znanstveni skup i tiskan zbornik *Vjekoslav Klaić: Život i djelo* (Zagreb-Slavonski Brod 2000.).

Vjekoslav Klaić dovoljno je poznato ime u znanosti, a prema nakladama njegove *Povijesti Hrvata* može se s dosta sigurnosti kazati da je popularan i u širem čitateljskom krugu.

Njegov životopis otkriva ne samo obiteljsko ozračje i okolinu u kojima je rastao, nego nas nužno navodi i na razmišljanje o kontroverzijama političkih prilika, nacionalne integracije i regionalizma, o idejnim i znanstvenim poticajima i utjecajima, o svim sastavnicama koje su se prepletale i stapale u Klaićevu ljudskom, intelektualnom, znanstvenom i narodnom formiranju. Razgranatost pak njegovih učenjačkih interesa s temeljnom sklonosti prema povijesti i glazbi, neujednačena ali i dojmljiva karijera te golemo djelo, koje je svojim rezultatima, napose u povijesti i zemljopisu, nosiva podloga modernoga razvoja tih znanosti u nas, upotpunjuju našu predodžbu o Klaiću, učvršćuju visoku ocjenu njegova značaja i značenja. Ako uz to ne smetnemo s uma veliku ulogu njegova rada u jačanju narodne svijesti, imat ćemo pred sobom čovjeka koji je sretno spojio znanstvenost i rodoljublje svojim perom i postupcima.

Tekst *Biografija i bibliografija Vjekoslava Klaića* napisala je Maja Karbić, koja je ispravila nadnevak njegova rođenja i u bibliografiji dopunila onu Trpimira Macana iz Klaićeve obnovljene *Povijesti Hrvata* (1972).

Radovi o Klaićevu povijesnom radu u ovom zborniku nisu posljednja riječ i ne zaokružuju taj rad analitičkom i kritičkom ocjenom, ali su u dijelovima dobar prinos i poticaj.

Članak *Vjekoslav Klaić u okviru hrvatske historiografije u 19. i na početku 20. stoljeća* Marija Streche obavijest je (o Klaiću dvije stranice) napisana, na žalost - kako je pisac sâm rekao - "isključivo na temelju izjava Vjekoslava Klaića i drugih povjesničara, a ne na temelju procjene/analize njihovih radova".

Stoga je uredništvo dobro učinilo što je iz Historijskog zbornika (1988.) pretiskalo rad Dragutina Pavličevića *O metodološkim nazorima Vjekoslava Klaića*, koji se, doduše, kao i Strechin temelji na interpretaciji Klaićeva rektorskoga govora iz 1902., ali je znatno razrađeniji.

Analitičan je rad Stanka Andrića *Klaićev udio u rasprama hrvatske i mađarske historiografije*, napose o onoj o ranoj povijesti Slavonije i njezinoj državnoj pripadnosti, u kojoj je Klaić argumentirano zastupao jedinstvo Hrvatske i Slavonije i prije razdoblja zajedničke hrvatsko-ugarske države.

Tom je bloku pridružiti tekstove Borislava Grgina *Hrvatske velikaške obitelji u radovima Vjekoslava Klaića*, Anta Milušića *Radovi Vjekoslava Klaića o hrvatskoj pragmatičkoj sankciji*, Mata Artukovića *Vjekoslav Klaić u srpskoj kritici*, koji ističe kako je Klaić bio prvi hrvatski povjesničar koji se beskompromisno i dosljedno odupirao navalama dijela srpske historiografije u službi srpske ekspanzionističke politike, pa onda zbog toga bio žestoko kritiziran pa i klevetan, i Agneze Szabo *Glavni grad Zagreb u djelu Vjekoslava Klaića*.

O Klaiću geografu pisao je Dragutin Feletar, o njegovoj autorskoj i organizacijskoj glazbenoj djelatnosti Gorana Doliner i Sanja Mayer-Bobetko, o njemu kao književniku i književnom kritičaru Vinko Brešić, Stjepan Blažanović i Ivica Matičević, o radu u Matici hrvatskoj Josip Bratulić i Dubravko Jelčić, o Klaićevim školskim udžbenicima Ivan Biondić, o njemu kao sveučilišnom profesoru i rektoru Zdenka Janeković-Römer i Josip Milić te o njegovu političkom radu Stjepan Matković.

Uz još nekoliko različitih drugih članaka i prigodnih tekstova bio bi to ovlašan pogled u ovaj zbornik, nakon onoga o Matiji Mesiću drugi o rektorima zagrebačkog Sveučilišta. Očekivati je da se taj niz dostojno nastavi.

T. M.

BUTORČEV PERAST

U rukopisnoj ostavštini Pavla Butorca (Perast, 1888. - Dubrovnik, 1966.), povjesnika, kotorskoga i dubrovačkoga biskupa, ostala su dva sveska o povijesti Perasta, *Razvitak i ustroj peraške općine* i *Kulturna povijest grada Perasta*. Ovaj drugi je 1999. izašao u Perastu.

Butorčevo djelo sačuvalo je svoju vrijednost uza sva kasnija istraživanja (pisano je, naime, uglavnom prije drugoga svjetskog rata), u njemu je pisac temeljito obradio mjesne izvore, pa će poslužiti i budućim istraživačima prošlosti ne samo Perasta nego i Boke kotorske.

U ovom je svesku Butorac u cjelini zahvatio u kulturnu povijest. On kaže da se "kroz duga stoljeća formirala i kultura Boke kotorske, kao i svega hrvatskog primorja" te pri tome ističe tradicionalizam Bokelja, jer je "zemlja bez tradicije zemlja bez vrijednosti, a narod bez tradicije narod bez budućnosti". On bokeljsku kulturu karakterizira vjerski i socijalno, zavičajno iznad tijesnoga i zatvorenoga regionalizma te sintezno, što unatoč svim utjecajima nije "pogodilo narodnu dušu niti uništilo naš nacionalni značaj".

Obrađujući uglavnom XVI.-XVIII. st. - a prema građi poniruć i u ranija - Butorac je u trima dijelovima: trgovina i pomorstvo, društvo te književnost i umjetnost, prikupio, rasporedio i prokomentirao mnoštvo podataka o životu u Perastu, često prelazeći njegove granice i mjesnu tematiku. Izgled grada, kuća, gradska uprava, staleži, dužnosti i odnosi, položaj žene, crkve i običaji u svezi s crkvenim svečanostima i vjerskim životom, odnosi građanskih i crkvenih oblasti, bratovštine, međuvjerski odnosi, zločin, socijalna skrb, nošnja, oružje, obrtnici, običaji, zabave, istaknuti pojedinci, pisci, umjetnici, pustolovi i još dosta toga predmet su njegova zanimanja na stranicama napisanim kritički i s ljubavlju, potanko i savjesno, pa će ih rado pročitati ne samo čitatelj Bokelj.

Bokelja Butorac definira kroz "strogo shvaćanje obiteljskoga života, nesebičnu privrženost užoj domovini i svemu, što joj je slavu u svijetu moglo utvrditi i promaknuti, duboku odanost vjeri i molitvi, ukus za napredak i ljepotu" te kroz poduzetnost, smisao za stegu i red.

Napose se zadržao na odnosu vjere i narodnosti te narodnom osjećaju i pripadnosti. Butorac na temelju mnoštva podataka kaže da iz njih "jasno izbija izrazita svijest o etničkom kontinuitetu s Dalmatincima i s hrvatskim rodom", tj. "svijest o hrvatskoj narodnoj pripadnosti". Ocijenivši pak položaj bokeljskih Hrvata pod mletačkom vlasti i usporedivši tadanji njihov broj s kasnijim vremenima, jednostavno zapisuje: "Nadolaskom komunizma i Crne Gore (g. 1944.) katolički je element bačen posvema u pozadinu."

Butorac je pisac više knjiga i radova različita sadržaja, vjerskih, socijalnih, političkih i povijesnih, a među ovima su *Boka kotorska od najstarijih vremena do Nemanjića* (Split 1927.), *Zmajevići* (Zagreb 1928.) te rasprave *Boka kotorska prema narodnom pokretu u revolucionarnoj godini 1848.* i *Boka kotorska nakon pada Mletačke Republike do bečkoga kongresa* (Rad JAZU, 1938., 260., 264.-265.).

T. M.

ŽIVOT JE, IPAK, DVOSMJERAN

(Aleksandar Šandor Pavišić: *Zabok u jednom smjeru*, roman, Nakladnik: Grad Hrvatska Kostajnica)

Kada je odlučio napisati roman o svome životu i životnim iskustvima i patnjama, Aleksandar Šandor Pavišić nije podlegao općim spisateljskim shemama. U startu je odbacio sve romaneskne stereotipe i kao osvjedočeni realist okrenuo se izvornom ispisivanju vlastite prošlosti i prošlosti svoje obitelji, prijatelja, znanaca i inih životnih suputnika i supatnika. Bio je pritom svjestan opasnosti da, iznošenjem istine o ljudima pred sud javnosti, povrijedi drage osobe koje, neprijeporno, imaju ljepšu sliku o sebi od one kakva je u svagdanjoj zbilji. No, želja da sačuva autentičnost i autonomiju bogate prošlosti loze Pavišića bila je jača od svega pa i od

straha da će istinom možda ugroziti vlastitu i tuđu samobitnost.

Ušao je, dakle, u stvaralačke rizike svjestan svih mogućih posljedica. Zbog sebe, jer je uistinu takav, ali i zbog sina Filipa kome prenosi svoju životnu priču da bi ga podsjetio na korijene i osposobio za tegoban život. Zato se cijeli roman sa svojih 230 stranica može čitati i kao poduže pismo upućeno iz Zagorja na adresu Filipa Pavišića, mladog dirigenta i glazbenika, koji se i voljom očevom otisnuo u svijet umjetnosti s namjerom da tamo ostane do kraja života. Ocu je pritom ostala nada da će put Filipov biti lakši od onoga kojim je sam prolazio ili će prolaziti.

A težak put je iza Aleksandra Šandora Pavišića. Težak i opasan, ali u isto vrijeme drag, neizbrisiv i poučan. S pedesetak zima u kostima, proljeća u srcu, ljeta u rukama i jeseni u mislima, Pavišić je prošao bogatu životnu školu u kojoj je pragma bila uvijek ispred teorije. Pragmu je nametao život, a škola se učila da bi se lakše razumio zanat. Ili zanati, jer: pisac, glazbenik, slikar, zidar, stolar i svestrani meštar i umjetnik Šandor Pavišić nije nikada vjerovao u tzv. užu specijalnost, već je uvijek učio i radio novo, uzimajući to kao nadogradnju ranije stečenim znanjima i sposobnostima.

Te njegove sklonosti nisu urođene, koliko stečene majčinom željom da djeca što više nauče i urade te da vlastitim radom nadomjeste niska očeva primanja i česta izbivanja iz rodnoga doma. Otac mu Tomo nije bio velikih znanja i sposobnosti. Krasilo ga je poštenje i vjera da će svatko svoj križ nositi bez pomoći tuđih ruku i leđa. Čak i kada je bio u prilici ostvariti veći životni dobitak, bio je zadovoljan samo onim što je mogao opravdati vlastitim radom i umijećem.

Loše strane te i takve životne filozofije osjećala je majka Ika, a ispaštala su ih djeca. Majka je, dok su djeca bila mala i nejaka, vlastitim radom i odricanjem popunjavala praznine kućnoga proračuna i borila se da djeci, kada nema hrane, na stol servira knjigu koja se mogla bez većih ulaganja dobiti u školskoj i gradskoj knjižnici. Mogućnosti malih sredina, u kakve spada i Hrvatska Kostajnica gdje su Pavišići rođeni, odrastali i živjeli do domovinskog rata, i jesu u tome da igre i zdrav duh mogu, barem privremeno, nadomjestiti kruh i druge životne potrebe. Jer, tko ima dovoljno kruha ne treba mu previše duha. A igara će uvijek biti i za bogate i za siromašne. Naročito u djetinjstvu kome se Pavišić vraća u svojim ratnim i predratnim reminiscencijama.

Roman s naslovom *Zabok u jednom smjeru* nastao je kao plod piščevih promišljanja vlastite prošlosti u vremenu kad se našao u poziciji prognanika iz vlastitog doma i životne sredine. S užom i širom obitelji ratne je 1991. godine bio prinuđen napustiti rodnu Hrvatsku Kostajnicu pred najezdom sirovih i surovih ratnika balkanske ćudi i mentaliteta te se otisnuti u sjeverozapadni dio domovine. Sa sinom Filipom i kćerkom Jelenom skrasio se privremeno u Zaboku kod dobrih ljudi koji su mu toplim prijamom i bliskim odnosom pokušali nadomjestiti izgubljeno i ublažiti neugasivu tugu za zavičajem. Ostali su mu, braća, sestre, majka i rodbina, pronašli privremena obitavališta u drugim gradovima i mjestima diljem Hrvatske.

Nemirni duh Pavišićev nije se mogao lako pomiriti s autsajderskom ulogom pa je u traženju kakvog-takvog radnog i stvaralačkog angažmana prešao vlakom barem tisuću puta relaciju Zabok - Zagreb

i obrnuto. Na tom je putu smišljao i domišljao svoju potresnu životnu priču ratnog stradalnika i gubitnika. Rat je Pavišiću u materijalnom i širem smislu odnio sve što je za proteklih četrdesetak godina stvorio i oplemenio vještim rukama i dubokim umom. Srušen je i spaljen rodni mu dom, oštećene ili do temelja porušene crkve, stambeni i ini objekti koje je, što s braćom što s drugim ljudima, gradio i uljepšavao. Raspali su se zborovi koje je vodio, popucale su veze koje je uspostavljao. Sve je odjednom otišlo s dimom, u pepeo, prah i razvaline.

A valjalo je nastaviti živjeti sa slikama stratišta i raskola, koje su njegovu dušu pratile na svakom koraku. I dok je radio na gradilištima, dok je slikao i kada je mir i tišinu u snu tražio. Morao je crpiti unutarnju snagu, ne zbog sebe koliko zbog djece i drugih s kojima je dijelio dobro i zlo, a naročito njihove izlomljene i izmiješane dijelove. Trebalo je odbolovati i odlazak kćeri u tuđinu na studije i na vrijeme koje ničim nije određeno. Tek, nadom možda ili željom da se spase osobni integritet i obiteljsko jedinstvo, premda je vrlo teško u isto vrijeme spasiti i imati obadvoje na istom mjestu.

Šandoru je Pavišiću najbliža veza s prošlošću i sadašnjošću ostao sin Filip kome i piše, bolje reći ispovijeda svoje dugo romansirano pismo. Potresna su, a u isto vrijeme topla i smirujuća njegova kazivanja o proživljenome. Opterećen sumornom zbiljom on, u nekim dijelovima toga pisma ponavlja određene događaje iz vlastitoga djetinjstva, a sve s ciljem da sinu usadi u sjećanje istinu da je život teška društvena pojava, da zahtijeva stalnu borbu i odricanje i da ga treba trošiti poštujući i maksimalno primjenjujući deset Božjih zapovijedi i sva druga, kroz povijest utemeljena životna načela. On vlastitom djetetu želi time trasirati put zreloga čovjeka, ozbiljnijeg i sretnijeg od sebe samoga. Jer, njega je život tukao sa sve četiri strane, ali ga je u isto vrijeme gurao naprijed u prostore i nova pregnuća.

U završnome dijelu romansiranoga pisma sinu iz Zagorja, uz "laku noć" zbog prevelikoga umora, u *post scriptumu* poručuje: "Ako mi budeš dolazio u Zabok, obavezno uzmi povratnu! Nikako u jednom smjeru!!" Svoju kartu, ako bi se sudilo po naslovu knjige, meštar i pisac Aleksandar Šandor Pavišić uzeo je u jednom smjeru.

Život je oduvijek pisao romane, a životna tragika - drame. S lošim ili manje lošim završetkom. Život je sudac, tužitelj i optuženi istovremeno.

Zato vrijedi pročitati Pavišićevu knjigu koja je stvarana na tragu realistične proze Gorkoga i koja je istinita sama po sebi. U njoj fabula nije bitna koliko je bitan socijalni milje i životne situacije kroz koje svakodnevno prolazimo i s kojima se, svjesni toga ili ne, moramo nositi i boriti do kraja života.

A. Š. Pavišiću, uz zahvalu za iskreno i nadahnuto poetsko-prozno kazivanje o sebi i svojima, želimo da nastavi započetu priču i da nas u novoj knjizi obavijesti o drugim važnim činjenicama iz vremena provedenog u zabočkom kraju o kome smo u ovom romanu mogli čitati samo između redova. Zabok je to zaslužio, a ponajviše zaslužili su to dobri ljudi zabočkoga kraja s kojima pisac dijeli lijepe godine svoje zrele životne dobi.

Ivo Mijo Andrić

BOŽJI UGODNICI OBITELJI FRANJE ASIŠKOGA

(Bonaventura Duda: *"Sveci i blagdani franjevačkog kalendara"*, izd. *"Brat Franjo"*,
Zagreb 2000., str. 220, cijena 50 kn)

"Pravilo i život manje braće jest: Gospodina našega Isusa Krista sveto Evanđelje opsluživati" (*Potvrđeno pravilo*). Ugledni hrvatski bibličar i duhovni pisac dr. fra Bonaventura Duda pokazuje u svom djelu kako su *"toliki i tolike"* iz Franjine obitelji opsluživali u svom životu Isusovo Evanđelje.

Franjevaštvo se račva u tri Reda: Prvi red (manja braća, konventualci, kapucini, samostanski Treći red) pripada prosjačkim redovima (*mendicantes*); Drugi red (klarise) monaškog je - klauzurnog tipa; Treći ili Svjetovni red otvoren je svima i njemu su kroz povijest pripadali pape, biskupi, svećenici, kraljevi, znanstvenici, poljodjelci, očevi i majke obitelji... a ovamo se ubrajaju i brojne redovničke družbe, osobito ženske, koje se nadahnjuju karizmom Asiškog Siromaha.

Kršćanska je svetost, veli o. Bonaventura, u isto vrijeme i jedinstvena i mnogobrojna. U toj mnogoobličnosti, piše Sluga Božji franjevac o. Aleksa Benigar, sva se franjevačka duhovnost dade zgodno izraziti riječima apostola Pavla: *"A ja, sačuvaj Bože da se ičim drugim hvalim osim križem Gospodina našega Isusa Krista po kojemu je meni svijet raspet i ja svijetu"* (Gal 5, 14). Ili onim drugima: *"Živim, ali ne više ja, nego u meni živi Krist"* (Gal 2, 20). Kako su to pojedini Božji ugodnici nasljedovatelji Franje Asiškog ostvarivali i svjedočili pokazuje nam o. Bonaventura nizom svojih što dužih, što kraćih napisa.

Franjevački kalendar otvara se blagdanom Imena Isusova (3. siječnja). To je *"Ime nad svakim imenom"*, ime koje bijaše naviješteno Mariji (Lk 1, 31) i Josipu (Mt 1, 20-21); ime o kojem je apostol posvjedočio: *"Nema uistinu pod nebom drugoga imena dana ljudima po kojemu se možemo spasiti"* (Dj 4, 12). To je bogonosno ime, a znači: Bog je spasitelj!

Franjo je bio sav obuzet Isusom:
"Isusa je nosio u srcu
Isusa u ustima
Isusa u očima
Isusa u rukama
Isusa je u svim udovima tijela nosio."
(Toma Čelanski)

Uz osobu utemeljitelja vezana su tri blagdana: Sv. Franjo Asiški (4. listopada), Rane sv. Franje (17. rujna) i Porciunkula - Marija Anđeoska (2. kolovoza).

Blagdan sv. Klare slavi se 11. kolovoza. Papa Pio XII. ovako je veliča: *"Koliko se Klara više lišila zemaljskih stvari, toliko je više obilovala nebeskom mudrošću."* Najvjernija suradnica sv. Franje svojom upornošću i ustrajnošću ishodila je od pape *"povlasticu siromaštva"* za svoje *"siromašne gospođe"* koje se po njoj nazivaju klarisama.

Tu je i trolist franjevačkih crkvenih naučitelja: Antun Padovanski (13. lipnja), Bonaventura (15. srpnja) i Lovro Brindizijski (21. srpnja), pa nadahnuti duhovni savjetnik obnoviteljice Karmela i crkvene naučiteljice Terezije Avilske sv. Petar Alkantarski (19. listopada), širitelj pobožnosti Križnog puta Leonardo Portomauricijski (26. studenog), *"leteći svetac"* Josip Kupertinski (18. rujna), mučenik ljubavi prema bližnjemu Maksimilijan Kolbe (14. kolovoza).

Susrećemo i klarise Koletu, Janju Prašku, Veroniku Giuliani, mističarku

trećoredicu Anđelu iz Foligna, lurdsku vidjelicu Bernardicu Soubirous koja je položila vječne zavjete kao kordigera - nositeljica pojasa sv. Franje.

Sigurno najpoznatija franjevačka trećoredica je sv. Elizabeta Ugarska (17. studenoga), kćerka ugarskog kralja Andrije II, sestra Bele IV, supruga markgrofa Ljudevita Thürinškoga. Izdašno je pomagala sirotinju i brinula se za bolesnike, uz svesrdnu potporu svog ljubljenog muža. Ostavši rano udovicom, sva se posvetila dvorbi bolesnika, sama ih je čistila, prala, oblačila i hranila. Franjevački Svjetovni (Treći) red časti Elizabetu kao svoju zaštitnicu.

Franjevac je bio i sv. Ivan Kapistran, zaštitnik svih vojnih dušobrižnika; rođen u Italiji 24. lipnja 1386., umro je u Hrvatskoj, u Iloku, 23. listopada 1456.

Trećem redu sv. Franje pripadaju i dvojica velikih papa XX. stoljeća, sv. Pio X. (Giuseppe Sarto) i bl. Ivan XXIII. (Angelo Giuseppe Roncalli). Njihovi su spomendani 21. kolovoza, odnosno 11. listopada. Tu su još i mnoga druga, manje ili više poznata imena franjevačkih Božjih ugodnika.

Dostojno mjesto u Dudinoj knjizi dobili su hrvatski Božji ugodnici iz obitelji sv. Franje. Prvi hrvatski kanonizirani svetac, mučenik Nikola Tavelić, apostol ispovjedaonice kapucin sv. Leopold Mandić, bl. Jakov Zadranin, posljednja bosanska kraljica bl. Katarina Kosača (grob joj se nalazi u Rimu, u bazilici *Ara coeli*).

Bl. Alojzije Stepinac postao je franjevački trećoredac kao nadbiskup koadjutor 1935. godine, uzevši ime brat Augustin Kažotić, po slavnom zagrebačkom i lučerskom biskupu.

Biskup dr. Josip Lang (1857. - 1924.), prijatelj i dobročinitelj siromašnih, ušao je u Treći red sv. Franje u Asizu 3. kolovoza 1883. g., a zavjete položio u Zagrebu 1885. g. Već za života uživao je glas svetosti. Postupak za njegovu beatifikaciju pokrenuo je zagrebački nadbiskup bl. Alojzije Stepinac, a predsjednik nadležnog crkvenog sudišta bio je biskup dr. Josip Lach (1899. - 1983.). Sada, nažalost, spisi Langove kauze *"miruju"* na Kongregaciji u Rimu. Možda bi i tu mogla pomoći franjevačka generalna postulatura, kao što se svojedobno zauzela za kauzu bl. Alojzija Stepinca (dakako uz presudnu potporu kardinala Šepera i Kuharića). Petar Grgec napisao je svojedobno: *"Biskupa Langa ubrajat će budući naraštaji s pravom među najveće Hrvate svih vremena."*

Prvi provincijal i otac hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda o. Vendelin Vošnjak (1861.-1933.), podrijetlom Slovenac, već je na pragu beatifikacije. Kanonski postupak za njegovu beatifikaciju otvorio je 1963. g. po ovlaštenju tadašnjeg zagrebačkog nadbiskupa dr. Franje Šepera, njegov generalni vikar biskup dr. Josip Lach, a 18. prosinca prošle godine u nazočnosti Svetog Oca pročitan je službeni dekret kojim se priznaju herojske kreposti oca Vendelina.

O. Ante Antić (1894-1965.) ponos je franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja. Bio je dugogodišnji učitelj novaka, te prosvijetljeni ispovjednik i duhovni vođa mnogim dušama. Premda franjevac, osobito se oduševljavao karmelskom duhovnošću. I postupak za njegovu beatifikaciju bliži se sretnom svršetku.

O. Aleksa Benigar (1893-1988) rođen je u Zagrebu, od roditelja Slovenaca. Pravi sin sv. Franje, misionar u Kini, ispovjednik u Rimu u Lateranskoj bazilici, duhovni pisac, prvi sustavni

životopisac bl. Alojzija Stepinca. Prijatelj kardinala Šepera i njegov ispovjednik dok je ovaj boravio u Rimu kao pročelnik Kongregacije za nauk vjere (1968-1981.) Donosimo ovdje molitvu o. Alekse:

"O Isuse, koga je ljubila u djetinjstvu nedužnost moja,
koga je ljubila vesela mladost moja,
neka te ljubi i muževna zrelost moja.
U tebi neka se raduje, ako je doživim,
i starost moja,
tebe neka mi pokaže sretna smrt moja,
da u tebi uživa radosna vječnost moja!"

Želio bih pri kraju ovog prikaza naglasiti stav četvorice slavnih trećoredaca - dvojice papa i dvojice biskupa XX. stoljeća - prema idealu siromaštva Franje Asiškog:

- Sv. Pio X (1835-1914.), papa, piše u svojoj oporuci: *"Rodio sam se siromašan, siromašno sam živio, umirem siromašan."*

- Bl. Ivan XXIII (1881-1963.), papa. *"Zahvaljujem Bogu za milost siromaštva na koje sam se zavjetovao u svojoj mladosti, materijalnog i duhovnog, koje mi je pomagalo da za sebe i svoju rodbinu nikada ništa ne tražim - ni položaje, ni novac, ni povlastice."*

- Bl. Alojzije Stepinac (1898-1960.): *"Ja ne ostavljam nikakve imovine, ni pokretne ni nepokretne. Što god sam primao kao zagrebački nadbiskup, to sam upotrebljavao za siromahe i pobožne svrhe. Prema tome nemam poslije smrti što ostaviti..."*

- Biskup dr. Josip Lang (1857-1924.), svete uspomene, dijelio je siromašnima ne samo od svog suviška, nego se često lišavao i onoga što mu je bilo potrebno, da bi pomagao braći u bijedi. Vicepostulator o njemu piše: *"Svetog Franju nasljedovao je osobito u sv. siromaštvu, poniznosti i žarkoj ljubavi prema Raspetomu. Njegova ljubav prema Bogu i bližnjemu bila je serafski žarka."*

Discant episcopi...

Pročitavši knjigu o. Bonaventure, moramo zaključiti:

Divan je Bog u svojim svetima!

Stanislav Vitković

SMISAO ŽIVOTA

(Josip Kribl: "Smisao života"; drugo izdanje, Zagreb, HKD sv. Jeronima, 2001. - 55 stranica).

Na traženje većeg broja čitatelja, HKD sv. Jeronima izdalo je drugo izdanje knjižice, džepnog formata, *Smisao života* prof. dr. Josipa Kribla.

Pred nama je knjižica nabujala vjerom i sadržajnim mislima, koje su raspoređene u 14 manjih naslova. Već sami naslovi govore o sadržaju: *Život, Smrt, Psihologija života, Dublji smisao smrti, Pokušaji znanosti, Drugi pokušaji, Naše stanje, Krist i mi, Crkva i vjera, Vjera i život, Radost i nemir, Život i patnja, Grijeh i patnja, Utjelovljena ljubav* i *Zaključak*. Svagdje nalazimo ljudsko traženje, propinjanje ljudske misli kroz povijest, citate pisaca i filozofa o tim ključnim egzistencijalnim pitanjima; ali s druge strane nalazimo svjetlo objave, nauk vjere i Crkve, posebice kroz koncilski dokumenat *Gaudium et spes*. Sam autor u Predgovoru prvog izdanja kaže: *Misli iznesene u ovoj knjizi više manje prate svakog čovjeka. Nastojao sam ih staviti u jedan red: naše radosti i ugodnosti, ali i naše teškoće, nevolje i jade. Sve je to sadržano između početka i svršetka "života", između rođenja i smrti. Ovim mislima želimo proći kroz rezultate života, kroz smisao i zagonetku života i smrti, kako bismo mogli reći sa sv. Augustinom: "U rukama Spasitelja svojega živjeti hoću i želim umrijeti!"*

Ni jedan misaon čovjek ne ostaje indiferentan pred tajnom života i smrti, pred smislom postojanja, života i rada, patnje i umiranja. I filozofija i psihologija, i znanost i sva suvremena dostignuća žele dokučiti zašto čovjek čezne za srećom i smislom? Od filozofa i književnika, od mislilaca raznih profila do pjesnika; toliki žele ponuditi odgovor, toliki žele ukazati na pravo rješenje. Ne znamo odakle čovjek i koji je njegov smisao. Tu pojavu neznanja ili agnosticizam u odnosu na ljudski život već je Heine klasično izrazio:

U noći stoji kraj širokog mora
Mladić-čovjek
Prsa su mu puna tuge, glava puna sumnja,
Te mračnim usnama pita valove:
O riješite mi životnu zagonetku,
Zagonetku bolnu i prastaru:
Što je čovjek?
Otkuda je došao? Kamo ide?
'Ko je nad zvijezdama?
Valovi pljuskaju u svom vječnom šumu,
Vjetrovi viju, oblaci bježe,
Blistaju zvijezde mirno i hladno
A luda čeka odgovor!

Duhovito dodaje autor: *Luda da, ali kršćanin ne!* Otkuda, kamo i koji je smisao ljudskog života? Sve je materija, slučaj, besmisao, ništa ne znamo - odgovaraju. Pa je u tom smislu bila želja nekih da neprestano traže istinu, da je nikada ne nađu (Lessing). To je bila jedina njihova molitva. Nažalost strašno prisutna i kod tolikih lutalaca našeg vremena. No dobro je primijetio danski obraćenik na katolicizam Joergenson: *Ovo može zadovoljiti čovjeka u vruće naloženoj sobi. No životna se borba bije i izvan nje. Ljudi žive po siromašnim, tamnim škuljama, po zakutcima i opasnim putovima. U šumama i gorama i tamo na olujnom moru. Tu ipak dolaze trenuci u kojima se duh ne može smiriti, kada ova velika pitanja divlje nastupe pred čovjeka, strašna i silna kao smrt. Zato u takvim životnim situacijama daje odgovor na pitanje: Što je život i koji je njegov smisao? - samo i jedino: KRŠĆANSKO ŽIVOTNO EVANĐELJE!*

Zato u drugom dijelu knjižice autor sučeljava ta temeljna pitanja života s objavom, s osobom Isusa Krista, s darom vjere u Crkvi, s ljubavlju koja je utjelovljena u Bogočovjeku i koja treba biti utjelovljeno Evanđelje u našem životu! Ako moderno čovječanstvo ne želi propasti, morat će se vratiti Kristu, živoj vjeri u spas koji donosi Kristovo Evanđelje. Kristov vjernik pred ozbiljnim pitanjima života i smrti nalazi veliko svjetlo i smisao u vjeri, u osobi Isusa Krista. Citirani pjesnik Heine, koji je u životu mrzio vjeru, pisao je svojoj sestri prije smrti: *Smiono sam dizao svoje čelo prema nebu ... i stoga sad ležim na tlu kao crv po kome se gazi. Hvala i slava Bogu na visini.* Isti Heine koji je za života veličao samo tijelo, četiri godine prije smrti piše u svojoj oporuci: *Odrekao sam se svoje nadutosti i povratio sam se vjerskim mislima, jedinomu Bogu. Umirem vjerujući u Stvoritelja svijeta, čiju milost ponizno molim...*

Crkva na Drugom vatikanskom saboru postavlja pitanje: *Koji je smisao patnje, zla, smrti, što i nadalje traju, premda je ostvaren ovolik napredak? Čemu te pobjede koje su postignute uz*

tako veliku cijenu? Što može čovjek društvu dati, a što može očekivati? Što će biti od tog zemaljskog života? (GS) Crkva vjeruje da Krist, koji je za sve umro i uskrsnuo, po svojem duhu pruža čovjeku svjetlo i snagu da može odgovoriti svom vrhovnom pozivu. Crkva vjeruje, da se u Isusu Kristu nalazi ključ, središte i cilj sve ljudske povijesti. On je srce i središte, koje nas liječi i otkupljuje. On je Utjelovljena ljubav koja nas spašava od zla i grijeha, od raspadljivosti i smrti, i vodi evanđeoskim putem prema konačnom smislu i sreći uskrsnuća! Kroz vršenje dužnosti, kroz duhovni rast, kroz izgradnju i podnošenje križeva života; valja nam se vinuti do vječnog smisla u Bogu. Pa onda će i nad našim grobom pristajati ona prekrasna misao napisana na spomeniku glasovitog engleskog kardinala Newmanna: *Ex umbris et imaginibus ad veritatem - Otišao je da nakon sjene i simbola mogne gledati Istinu-Boga!*

Za ovo drugo izdanje tajnik HKD sv. Jeronima dr. Stanislav Vitković napisao je "Bilješku o piscu" dr. Josipu Kriblu, svećeniku, odgojitelju, rodoljubu, profesoru i autoru brojnih knjiga i članaka. Naveo je ukratko bitne oznake njegova života i rada, spomenuo je njegova važnija tiskana djela, ali nadasve njegov svećenički i crkveni profil, karakter i neupitnu dosljednost. *Bio je rijetko karakteran i dosljedan čovjek i svećenik, do srži crkven! Svako dodvoravanje bilo kome i "okretanje prema vjetru" bilo mu je neprihvatljivo. Zbog tih vrlina kardinal Šeper osobito ga je cijenio i imao u njega povjerenje. No, kasnije je poradi tih istih stavova često bio zapostavljen i nepriznat.* Prešućivanje od ljudi nanosilo mu je bol i nepravdu, ali nije nikada pomutilo njegovu dušu i ljubav prema Isusu Kristu i Crkvi. Živio je skromno, a svu svoju imovinu dao je Bogosloviji i siromasima! Znao je, što je životvorno evanđelje i spasonosno trpljenje! Zato je otišao početkom svibnja 1994., da nakon sjene zapostavljenosti i bola, ali kao uzoran i častan, najbolji od najboljih svećenika Crkve zagrebačke, mogne gledati Istinu - Boga! Takvi su postojali za života samo kao radnici i žrtve, potisnuti na stranu od vladajućih klanova, ali ostadoše plodni u življenom evanđelju, svjedočenju i dosljednosti, i crkvenoj i rodoljubnoj! Izgrađivali su sebe i druge, a ne svoju slavu i karijeru! Zato žive u našim srcima. Zato su ispit savjesti kao odgojitelji i svjedoci, koji ni danas ne trebaju reviziju povijesti, činjenica i događaja kako bi kroz razgovore sa svojim istomišljenicima sebe opravdali i sebe prikazali u drugačijem i boljem svjetlu! Knjižica *Smisao života* posljednje je napisano djelo dr. Josipa Kribla prije njegove smrti, pa zato zvuči kao njegova duhovna oporuka! Pisana je jednostavno i pregledno. Poželjna je i za pročitati i za pokloniti kao dar za dušu!

Stjepan Kožul

NOVI "TKALČIĆ"

("Tkalčić", godišnjak Društva za povjesnicu zagrebačke nadbiskupije, br. 4/2000, str. 574, cijena 300 kuna, Zagreb 2000)

Pred Božić jubilarne 2000. godine pojavio se opet "Tkalčić". Ovo je već četvrto njegovo godište. Predgovor je napisao mons. Josip Bozanić, novi pokrovitelj Društva za povjesnicu zagrebačke nadbiskupije. Podsjeća na poruku Ivana Pavla II. predstavnicima

kulture: "Kršćaninova je naime zadaća unositi svjetlo Evanđelja u različite stvarnosti društvenog života, uključujući i svijet kulture." Nadbiskup pokrovitelj ističe također marljiv i požrtvovan rad suradnikâ "Tkalčića", koji njeguje povijest i "čuva povijesno, kulturno i umjetničko blago našeg naroda".

U prvom prilogu pod naslovom "Oštećene crkve i crkveni spomenici u zagrebačkoj nadbiskupiji u Drugom svjetskom ratu i poraću" dr. Stjepan Kožul predstavlja javnosti pisana svjedočanstva o oštećenosti i porušenosti crkvenih zgrada u gore spomenutom razdoblju, do početka 1951. godine. Samo na području zagrebačke nadbiskupije (u njezinu tadašnjem opsegu) uništeno je, prema dostavljenim podacima, preko 250 katoličkih crkava i kapela.

Dr. Stjepan Razum priredio je dokumentiran životopis Franje Udovičića, nedavno preminuloga slatinskog župnika, člana Društva za povjesnicu. Zahvaljujući marljivu istraživanju dr. Razuma možemo pratiti najprije Udovičićevo školovanje od osnovne škole u Grubišnom Polju, preko srednje u sjemeništu na Šalati, do teološkog fakulteta. Među profesorima na KBF-u susrećemo i dr. Maksimilijana Lacha, zaslužna bibličara i duhovnog pisca, starijeg brata biskupa mons. Josipa Lacha, koji se danas više gotovo i ne spominje. Duhovno bogoslovlje predavao je Udovičiću ne Sakač (kako se pogrešno navodi) nego naslovni (privatni) docent dr. Josip Salač (1908.-1975.), kasniji biskup. Nakon svećeničkog ređenja (1968.) službuje kao kapelan u katedralnoj župi svete Marije u Zagrebu (župnici su, sve do 1975. godine, uvijek bili kanonici Prvostolnoga kaptola zagrebačkog; da spomenemo samo neke: mons. dr. Josip Lang, mons. dr. Milan Beluhan, mons. Nikola Borić) i u Slatini. Od 1976. do smrti bio je slatinski župnik, a od 1990. i dekan. Obnavljao je župnu crkvu sv. Josipa i druge crkvene objekte, izdržao napade srpskih pobunjenika i udomio brojne izbjeglice. Okušao se i u spisateljskom radu, objavivši tri samostalne knjige i veći broj članaka.

Dr. Milivoj Kovačić objavljuje pregledni rad pod naslovom "Vrbovečki i koprivnički župnik Stjepan Pavunić (1875.-1959.)". Pavunić je rođen u Virju, školovao se u Bjelovaru i Zagrebu. Za svećenika zaredio ga je zagrebački nadbiskup dr. Juraj Posilović, prije stotinu godina, 29. srpnja 1900. Mladu misu slavio je u rodnom Virju. Nakon desetak godina kapelanske službe imenovan je 1911. župnikom u Vrbovcu, a 1924. župnikom župe sv. Nikole u Koprivnici.

Već kao student teološkog fakulteta oduševio se mišlju oca domovine, dr. Ante Starčevića, i postao pristaša Stranke prava, a kasnije Frankove Čiste stranke prava. 1913. g. izabran je za pravaškoga narodnog zastupnika u Hrvatski sabor. Ponovo se pojavljuje kao zastupnik u Hrvatskome državnom saboru 1942. g., u NDH.

Bio je dekan Koprivničkog dekanata (od 1934. g.) i počasni kanonik čazmanski. Papa Pio XI. (a ne XII., kako pogrešno piše!) imenovao ga je 1938. apostolskim protonotarom, s pravom nošenja mitre i drugih insignija.

S dolaskom komunista na vlast 1945. g. mons. Pavunić bio je lišen slobode i osuđen najprije na smrt strijeljanjem, a poslije, na prizivnome vojnom sudu, na 25 godina zatvora s prisilnim radom, te gubitak građanskih prava. Robijao je u Velikoj Pisanici, Staroj Gradiški i u Lepoglavi, gdje je mogao posluživati bl. Alojziju Stepinca kod svete mise, zajedno

s kanonikom Boričem. Pomilovan je 1951. g., 75-godišnjak, i do smrti (1959.) živio je u Koprivnici kao nominalni župnik i dekan. Sprovod mu je vodio nadbiskup koadjutor "sedi datus" dr. Franjo Šeper. Mons. Pavunić napisao je i nekoliko knjiga duhovnog sadržaja, a svojim člancima surađivao je u nekoliko časopisa. Pokrenuo je u Koprivnici i župski list. Bio je također suradnik svetojeronimske "Danice".

Ing. Lojzo Buturac piše o prošlosti sela Hrastelnice, u okolici Siska, u povodu 300. obljetnice kapele sv. Ilije. Selo se prvi put spominje već u 15. stoljeću, a odigralo je značajnu ulogu pri obrani od turskog nadiranja u 16. stoljeću.

Stručni rad Ivana Huzjaka posvećen je Hrvatskom katoličkom kasinu, kulturno-zabavnom društvu osnovanu 1905. godine. Sjedište je imao na Kaptolu 27. Tu je razvio svoju bogatu kulturno--zabavnu djelatnost. Duša kasina bio je zagrebački kanonik dr. Kamilo Dočkal. S dolaskom komunističke vlasti kasino je 1945. g. ukinut.

Dr. Olga Maruševski autorica je preglednog rada "Grkokatolička katedrala Svetog Trojstva i biskupski dvor u Križevcima". Zaslugom i nastojanjem križevačkoga biskupa Julija Drohobeckog križevačku je grkokatoličku katedralu Herman Bollé 1894.-1897. g. obnovio u neogotičkom slogu, s dogradnjom predvorja i lađom na pročelju. Unutrašnjost je bogato ornamentirana, osobito je vrijedan ikonostas, zajedničko djelo hrvatskih umjetnika (Tišov, Čikoš, F. Kovačević, Medović) pod mentorstvom I. Kršnjavoga. Katedrala i biskupski centar potrebuju danas hitnu obnovu.

Dr. Lelja Dobronić predstavlja nam zagrebačku gornjogradsku crkvu sv. Katarine. Gradnju i opremanje te crkve potpomagali su kralj Ferdinand II. i mnogobrojni hrvatski velikaši. Zauzvrat su dali postaviti u crkvi svoj obiteljski grb, ili su im potomci postavili nadgrobne ploče. Uz sažeti povijesni prikaz gradnje i opremanja crkve, spisateljica nas vodi kroz crkvu, predstavljajući svaki pojedini umjetnički predmet u njoj.

Prikaze knjiga napisali su akademik Ante Sekulić (Martirologij Crkve zagrebačke i Terra combusta S. Kožula, Pisma fra Luke Ibrišimovića, J. Barbarića i M. Holzleitnera), dr. Olga Maruševski (Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja S. Kožula) i mr. Dražen Podravec (Spomenica župe Virje G. Kuzmića).

Pri kraju godišnjaka nalazimo Ljetopis Društva za povjesnicu zagrebačke nadbiskupije, te veoma opširno kazalo osoba, mjesta i pojmova, što ga je sastavio dr. Stjepan Razum.

Stanislav Vitković

JOJA RICOV, NEČASTIVOME UBRK!

Malo koji narod opstao je zahvaljujući jeziku kojim govori, a upravo to je unatoč svim jezičnim nasrtajima nama Hrvatima uspjelo. Sjetimo se samo Bašćanske ploče ili Marulićevih "versi arvackih". Jedan od tih naših, nazovimo ih tako, jezičnih bojovnika sasvim je sigurno i Joja Ricov, pa stoga nije nimalo čudno da njegova najnovija knjiga nosi naslov "Slovoslovi"!

I kad bismo se igrali zagonetača i postavili pitanje: tko u novijoj hrvatskoj književnosti "slovoslovi", uvjeren sam da bi nas većina odgovorila: Joja Ricov. Kako rekoh, tom našom "riči hrvackom" mi smo bili prisiljeni, ne samo stvarati književna djela, nego se njezinim održanjem boriti i za vlastitu opstojnost. I možda smo, statistički, narod s najvećim brojem ubijenih i zatvaranih zbog materinske riječi. Pa i sam Joja je zbog svoje pjesme, zbog svoje *Marabunte*, završio na "opekotini Zemlje", kako on naziva zloglasni otok Sv. Grgur. A zbog svoje radio-drame *Kanarinac*, bio je prisiljen emigrirati u Italiju. Jer je, vjerovali ili ne, bio nagrađen da bi bio uhićen! Ova dva bizarna detalja govore nam kako je bilo mukotrpno u zemlji Hrvatskoj hrvatskim jezikom govoriti! Ili "reći ime", kako pjeva prof. Grgec! I baš tim našim jezikom Joja se je borio! Pišući svoje pjesmotvore i čakavskom ikavicom, kaljskog govora, "kopao" je rudno blago našega jezika. Igrajući se jezičnim izričajem i služeći se fonetskim polisemantizmom, tj. govornim višeznačjem, u svojoj borbi protiv Belzebuba, Ricov je uistinu "slovoslovio" nudeći nam u svojim jezičnim zrncima skrivenu poetiku na svoj osebujan i unikatan način. Nu, da bi Jojino "slovoslovljenje" bilo potpuno, Joju treba i čuti! I to je njegova druga odlika, da je svojim govornim iskazom postigao uistinu osebujnu originalnost. Dakle, ne samo svojim govorom, nego i svojim gestama, prigodom kazivanja svojih stihotvora, Joja gotovo "olikovljuje" ono što nam govori. Mi ne samo da čujemo što nam on govori, nego imamo dojam da to i vidimo!

Kad se piše o djelu Joje Ricova svakako treba spomenuti već dobro nam znanu "hrvatsku književnu laž". Naime, ta je laž još uvijek dominantni vrijednosni literarni sud u našoj književnosti. I puno nas je njome ili progonjeno ili zaboravljeno ili prešućeno. To dobro znaju svi pisci literarnog kruga koji se okuplja oko "Marulića", pa ta zlosretna kob nije mimoišla ni Joju Ricova. Nu utjeha nam može biti spoznaja da je i velik dio tzv. popularne moderne svjetske književnosti također dirigiran iz nekakvih tajnih središta moći. Vidimo da je danas dovoljno pljunuti po pojedinim hrvatskim svetinjama i automatski vam je osigurana svjetska slava. Takva, na Jojin način kazano, (ne)djela odmah se prevode, a svi su mediji zatrpani likom i (ne)djelom prekonoćnog slavnog literata. O primjerima ne treba govoriti, jer vidimo ih svi oko sebe. Ali onome koji je u kamenu zapisivao svoje ime, nikakva Godina vodenjaka i nikakvo Novo doba ne mogu izbrisati njegovu povijesnu memoriju i svijest o sebi. Svojim djelom i svojim oštrim literarnim dlijetom po toj našoj kamenoj ploči "slovoslovio" nam je i Joja Ricov. A kako nam Joja "slovoslovi", opisat ću citirajući po vlastitom izboru pojedine njegove misli: *Do u sarkazam sam, ničijinac europskog radijusa!*

Pišući esej o Tinu Ujeviću, Joja Ricov započe svoj tekst pitanjem: Tko je?, pa tako i ja pitam: Joja Ricov, tko je? Rekoh, odgovorit će mi on sam, svojim stihotvorima:

"Broj 9, 29, 31, 1, rođen u Hrvatskoj, na jednom otoku sjevernoga Sredozemlja, sred pitomih uvala Jadranskoga mora... U ribarskom gnjezdašcu velebitno stamenih, samostojnih i neodstupivih glagoljaških Kali, na hridi obloj podno Zadra... *'buašćine Hrvuatov, školjimin ča izdišu...'*

Biografija nekog čovjeka, mjesto i ambijent iz kojega je potekao, polovina su putokaza u tajnu njegova izraza i opće stvaralačke određenosti... *'Čin san se izlega - teker san bi prvi put juoknu - i ne prestajin juokati...'*

Kozmički trzaj *sapiensa* nije tek odjek emocije, odsjaj čutilnog epitela...

Kolijevka: ishodište, meta, završetak. Jednako: gnijezdo, čežnja - lijes! Jednako: Domovina - San!... Volim domovinu mojih izigranih očeva, njen (gordi?) narod, Adamovo potomstvo silom poniženih Prometeja...

Evo nam ga nanovo u pohode - s koje li strane banu? - samotnik od iskona - strmoglavljen u čemertijek, u nevrijeme bez daha - sonetno uodoren u spoznajni vir prapočela, sućutnik svemore Hrvatorum, bugari bez predaha: *brizgam ti otrov pjesmo da kao zmiji ujed u samoobrani budeš!* Od pljuvački je sazdan ovaj svijet i nek me biju kandžijom, ja im vraćam ljubav...

Pjesništvo, to sam ja! Jer pjesnik je nenadomjestiv. Više od znanosti i mudroslovlja, on je bio i ostaje smjerokaz vremena u proboju. Njegov iskonski dah zračenje je Milosrđa na djelu: pričest poezije...

Kada splasnu Ushit i lipsa Pouzdanje, kada svisnu njegova tako harno, tako učestalo iznevjeriva, ljupka posestrima Nada, izmili odasvud uokolo, prizemljen i druželjubiv, pri-prost i dobrodošao /ne/ mili sup/a/utnik /H/umor, a njemu uz bok, ne rijetko, sebežderiva seka Ironija...

Iako čopor sledžija udara Table svijetu i samo volovi, ovdje, imaju pravo biti, a ti jer si ptica, ti ne možeš, ti ne smiješ moći...

Suvišna stvar si, Orfeju, prošlo zaboravljeno ime!

Sva su naša vremena - nevremena! Ljeta belzebubova i svatova pogreba Domovine...

Ali ima samo jedan nepriznati zakon, još uvijek jedina deviza spasonosna za čovječanstvo: ljubav i bratstvo... I trebalo bi već krenuti s postaje, pa makar i unazad!

Ja ustajem u ime milijuna ljudi i kažem: Na svijetu ima samo jedan zakon, samo jedno htijenje, samo jedna strast: živjeti slobodno...

Pauci užasa grizu obzorje, marabunta i smrtonosne gusjenice...

Vi koji skupljate žito, vi koji držite nož, vi koji kujete zakon: dajte nam ruku prijatelja! Ali ja dobro znam da se s vukom ne igra taktike ni argumenata, vuka se ujeda u tjeme!

Pjevam vama janjičari poezije u Nenadoknađeni spomen: Brizgam ti otrov pjesmo da mi budeš melem na rane, nektar u bunilu moje stekliške gorčine!

Taj kamikaza u svojoj skepsi, u svojoj gordosti i bezobzirju! Otklonik trivialija, pa i užitaka i putoslasti hedonizma... blizanac nezatajiv smjerno prigrljene patnje kada "jedino još bol te čini živim"... sućutnik svemore Hrvatorum, bugari bez predaha - Ikar ustrijeljena leta, strta, okovana krila... A oko njega kukavelj, mlakonje, sve namagarčeni i obezmuđeni rogonje, zaplotnjaci koji pijetliče i kukuriječu... A ja znam da imam samo jednu junost, samo jedan vijek na omeđenu kutku Terrae, da moja domovina ima vlastiti jezik: ovaj što je i moj: koji živim, besjedim i pišem... I kada me, maćuha bešćutna, bije i briše otrovno, odbacujući (svoje!) "kopile" - ne naučenom, ne školovanjem nametnutom - nego sisanom materinjom ri(je)či Priznajem:

Oduzeti mi možeš sve, ali ime ni mrtvom!"

Tako je *slovoslovio* Joja Ricov!

Stanislav Pejković

Vijesti

* * *

"Svesci", br. 100/2000, donose između ostaloga priloge pokojnih utemeljitelja (TD)KS-a *Josipa Turčinovića* (o Dobrili), *T. J. Šagija* i *Vjekoslava Bajsića*. Koliko god je Bajsić od druge dvojice vještiji peru i informiraniji na svom području i kad piše o suvremenoj "masovnosti" nevjere, mogli bismo primijetiti da se za naš jezični osjećaj "nevjera" često poistovjećuje s "nevjernošću", pa je možda bolje rabiti riječ "bezvjerje" ili "bezvjerstvo". Isto tako, kada Šagi, veliki poznavatelj kršćanske starine, govori o potrošenosti riječi "kraljevstvo", mogli bismo upozoriti da je metaforika i simbolika te riječi uvijek živa.

* * *

"Matica", br. 1/2001, donosi priloge naših suradnika: *Tome Podruga* o jeronimskoj knjizi *Ivana Damiša* (Franjevci provincije sv. Ćirila i Metoda - žrtve II. svjetskog rata, poraća i jugokomunizma), *Sanje Vulić* o hrvatskom tisku u dijaspori i o blagdanu sv. Vinka, *Lovorke Čoralić* itd.

* * *

Herder Korrespondenz, br. 1/2001, donosi prilog *Marianne Heimbach-Steins* i *Sabine Demel* "Theologinnen - eine Perspektive für die Theologie" (Teologinje - perspektiva za teologiju) o važnosti ženskog doprinosa suvremenoj teologiji.

* * *

U "Etudes", br. 1/2001, *Etienne Perrot* uspoređuje novu ekonomiju s engleskim pudingom kojemu TIC (tehnologija, informacija, komunikacija) predstavlja vanjski sloj.

* * *

U časopisu "Famiglia cristiana", br. 4/2001, *Mariapia Buonanate* piše u članku "Finestre sulla vita" (Prozori na život) o novoj knjizi *Susanne Tamaro* "Rispondimi" (Odgovori mi!). Susanna Tamaro jedna je od najčitanijih suvremenih talijanskih spisateljica, čiji se romani prodaju poput *Harryja Pottera*. Rođena je u Trstu 1957. a praktična je vjernica postala pod bakinim utjecajem. Živi u zaseoku kraj Orvieta.

* * *

U Francuskoj je veliku pozornost pobudila nedavno objavljena knjiga *"Notre Etat"* (Naša država), u kojoj se predlažu neka rješenja za poboljšanje opće situacije u Francuskoj.

* * *

U Londonu je pronađen *Célineov* rukopis romana "Putovanje do nakraj noći". Vrijednost mu se na dražbi procjenjuje na 2 milijuna franaka.

* * *

U povodu 85. obljetnice rođenja p. *Augustina Blazovića* članak o njegovu životu i djelu donose gradišćanske Hrvatske novine od 26. I. 2001.

* * *

Kod Cerfa u Parizu objavljen je dnevnik p. *Yvesa Congara* iz desetljeća

1946-1956. pod naslovom "Journal d'un théologien". Čini se da je tada p. Congar više cijenio isusovačke teologe od dominikanskih.

* * *

"Herder Korrespondenz", br. 1/2001, donosi prikaz *Paula Rotha* o sadašnjoj situaciji u kojoj se nalaze Židovi u Rusiji, u kojoj je antisemitizam još uvijek živ a broj se Židova sve više smanjuje.

* * *

"La Padania" od 12. XII. 2000. donosi članak *Giannija Bageta Bozza* o europskom nihilizmu, koji prema autorovu mišljenju očituju europske socijaldemokracije. Bozzo piše također o prodoru islama, ističući kako bez "memorije" o kršćanskoj civilizaciji nema Europe.

* * *

U subotičkom časopisu "Klasje naših ravni", br. 2/2000, *Dražen Pajtlar* piše o našem suradniku *Ljeposlavu Periniću*, argentinskom Hrvatu, i njegovoj zbirci lutaka u narodnim nošnjama.

* * *

U riječkim "Dometima", br. VII-XII/1999, *Zlatko Matijević* piše o djelovanju Hrvatskoga katoličkog pokreta do završetka 1. svjetskog rata.

* * *

"Školske novine" od 6. II. 2001. objavljuju prikaz o *Maruliću 6/2001*.

* * *

"Bosna franciscana", br. 13/2000, donosi prikaz posljednje knjige *Ivana Damiša*, o franjevačkim žrtvama, objavljene u nakladi HKD sv. Jeronima.

* * *

Vjesnik od 3. II. 2001. donosi izjave *Rade Perkovića* i *Ozrena Prohića* o rekordnom broju prijava za *Marulićeve* dane, koji će se održati u Splitu od 21. do 28. VI. 2001.

* * *

"Hrvatske novine" iz Gradišća od 2. II. 2001. izvješćuju o 80. rođendanu *Augustina Blazovića* i o protestu protiv zatvaranja Austrijskoga kulturnog instituta u Zagrebu te o "aferi Stojan" u Koruškoj.

* * *

U sarajevskom "Svjetlu riječi", br. 2/2001, Ignacije Gavran piše o bosanskom Hrvatu *Nikoli Šopu*, kao "najdražesnijem hrvatskom pjesniku".

* * *

"Hrvatsko slovo" od 9. II. 2001. donosi prikaz *Sanje Vulić* o govorima Hrvata u Mađarskoj i prikaz *Nevenke Nekić* o zborniku radova u povodu 150. obljetnice rođenja *Vjekoslava Klaića*.

* * *

U "Etudes", 1/2001, *Jean Mambrino* piše o letku "Péguy contre Petain" što ga je na poticaj *Edmonda Micheleta* širio Pokret otpora. Letak je sastavljen od citata iz *Péguyjeve* knjige "L'Argent suite". Te misli sada izlaze u Parizu u redakciji i uz komentar *Jeana Bastairea*. Kod Fayarda je pak objavljen prijevod knjige *Vidoslava Stefanovića* o *Miloševiću*.

* * *

"Op. a.", br. 1/2001, donosi prikaz knjige *Tatjane Kren* "Svjetski kalendar i kršćanska era".

* * *

Lovorka Čoralić u "Hrvatskom slovu" od 23. II. 2001. piše o hrvatskim tragovima u Mlecima. O tim tragovima pisao je i naš suradnik *Đuro Krasnov* (koji je preminuo 10. XII. 2001.), nažalost uz neke netočnosti. Ista autorica piše u "Mogućnostima", br. 4-6/2000, o iseljenjima sa splitskog i kliškog područja. U istom broju "Mogućnosti" objavljeno je i prigodno slovo *Milana Moguša* o *Marulićevu* "Naslidovanju", govor *Mladena Parlova* u povodu predstavljanja knjige *Marka Marulića* "Svarh muke Isukarstove" i drama *T. S. Eliota* "Domjenak" u prijevodu *Petra Opačića*.

* * *

U gradišćanskim "Hrvatskim novinama" *Josip Seršić* piše o 500. obljetnici *Marulićeve* "Judite" (1501-2001).

* * *

Na poticaj čabarskog poglavarstva *Marijan Kovač* imenovan je zbog zalaganja na humanitarnom području počasnim članom Crvenog križa.

* * *

U "Glasu Koncila" od 25. II. 2001. *A. Polegubić* piše o "Slovoslovima" *Joje Ricova*. Isti broj donosi i kratak prikaz knjige *Tatjane Kren* "Svjetski kalendar i kršćanska era" i registrira ostala jeronimska nova izdanja.

* * *

UNESCO-ovu prošlogodišnju nagradu za mir primio je za Zajednicu sv. Egidija 1. II. 2001. u Rimu njezin utemeljitelj *Andrea Riccardi*. Nagrada nosi ime "Felix Houphouet Boigny".

* * *

"Anzeiger für Seelsorge", br. 1/2001, donosi članak *Dietera Emeisa* "Vom Geist belebte Seelsorge" (Duhom oživljena briga za duše).

* * *

26. II. 2001. predstavljen je u dvorani "Vijenac" Zbornik hrvatskog ogranka Svjetske konferencije *"Religije za mir"*.

* * *

1. III. 2001. izvedena je na III. programu Hrvatskog radija radiodrama *Stanislava Pejkovića* "Prozor" prema motivima novele *Luigija Pirandella*.

* * *

I "Hrvatsko slovo" od 16. II. 2001. donosi prikaz zbirke lutaka *Ljeposlava Perinića* pod naslovom "Ujedinjene lutke svijeta".

* * *

"Imprimis" objavljuje članak *Marka Helprina* (br. 1/2001.) pod naslovom "The Way Out of the Wilderness" (Put iz divljine).

* * *

26. II. 2001. dodijeljen je doktorat "honoris causa" hrvatskom isusovcu iz Slovačke *Ferdinandu Takaču*, rođenom 1920. u Hrvatskom Grobu i autoru dirljivoga pogovora knjizi kard. *Jana Koreca* "Od one barbarske noći" što ju je u prijevodu *Dubravke Sesar Dorotić* objavilo HKD sv. Jeronima. U promociji su sudjelovali dekan Filozofskog fakulteta DI, provincijali DI iz Hrvatske i Slovačke, veleposlanici, isusovac *Vladimir Horvat* itd. U zahvali je p. Takač istaknuo kako

je veliku ulogu u njegovu životu imao *Josip Andrić* i Jeronimsko društvo.

* * *

Zbornik radova "Izazovi za kršćane i muslimane", objavljen u izdanju HKD sv. Jeronima, predstavljen je 26. II. 2001. u Zagrebu (u "Vijencu"). O predstavljanju piše u "Glasu Koncila" *A. Polegubić*. U istom broju od 4. III. donijet je i prikaz predstavljanja zbirke *Nevenke Starčević* u HKD-u.

* * *

15. II. na tribini MI-a u povodu 12. godišnjice smrti biskupa *Mije Škvorca* govorili su uz *Stjepana Kožula* i *Mate Krajina, Jozo Mario Tolj* i dr. *Udovičić* te tajnik HKD-a *Stanislav Vitković*, koji je 11. II. predvodio u katedrali koncelebriranu misu za hrvatske kraljeve.

* * *

8. II. 2001. održano je u franjevačkoj crkvi na Kaptolu predstavljanje CD-a *Kamila Kolba*. O tekstovima Kolbovih skladbi govorio je *Stanislav Vitković*, koji je istoga dana u HKD-u predstavio knjigu o sv. Nikoli.

* * *

1. III. 2001. u Vjesniku o *"Juditi" Mire Gavrana* piše *B. Džebić*, a u broju od 2. III. o izložbi "Hrvati u Slovačkoj" piše *V. Bojkić*.

* * *

"Hrvatsko slovo" od 2. III. 2001. donosi priloge naših suradnika *Emila Čića* (o koncertima u Lisinskom), *Anđelka Mijatovića, Josipa Lisca, Lovorke Čoralić* (o hrvatsko-mletačkim vezama), koja o istoj temi piše i u "Hrvatskoj reviji", br. 2-3/2000, i *Nevenke Nekić*, koja se također javlja prilozima u istom broju Hrvatske revije, u kojemu *Karlo Mirth* piše o svojoj korespondenciji s rektorom Horvatom. Tu se, uz popratne bilješke, spominju i naši nedavno preminuli suradnici *Luka Brajnović* i *Pavao Tijan*.

* * *

Repriza radiodrame *Nikole Šopa* "Nebula atomica" izvedena je 5. III. na HR-u.

* * *

U "Mariji", br. 3/2001, *Rozario Šutrin* piše o jeronimskom suradniku *Gabrijelu Cvitanu*.

* * *

U izdanju HKD sv. Jeronima izašla je zbirka pjesama naslovljena "Nikome", našeg suradnika *Mladena Jurčića*.

* * *

"Hrvatsko slovo" od 9. III. 2001. donosi pjesmu "Moji Bokelji" *Luke Brajnovića* (13. I. 1919. - 8. II. 2001.), našega suradnika.

* * *

U "Matici", br. 2/2001., objavljen je razgovor *Srećka Paponje* s biskupom *Perom Sudarom* "Daytonska Bosna je više od nepravde". U istom broju objavljeni su i nekrolozi o *Luki Brajnoviću* i *Franji Dujmoviću*, članak *Lovorke Čoralić* o Bašćanskoj ploči te članci *Sanje Vulić* o pravopisnim preradbama i o kalendaru Hrvata u Mađarskoj.

* * *

René Rémond dobio je nagradu "Aujourd'hui" za svoju knjigu "Le Christianisme en accusation" (Kršćanstvo pod optužbom).

* * *

"Večernji list" od 5. III. 2001. donosi razgovor *Zrinke Radić* s novim hrvatskim doktorom h.c. *Ferdinandom Takačem*.

* * *

"Vjesnik" od 8. III. 2001. donosi članak o otvaranju izložbe *"Marko Marulić*, o humanista croato" u Lisabonu.

* * *

"La Croix" od 5. III. 2001. donosi intervju s kardinalom *Lustigerom* i članak *Bruna Chenua* "Une date commune pour Pâques?" (Zajednički datum za Uskrs). Autor se pita kako udovoljiti želji kršćana da Uskrs slave u istu nedjelju. Kao što je poznato, Uskrs pada u nedjelju poslije proljetnog ekvinocija i poslije puna mjeseca. Budući da je razlika između julijanskog i gregorijanskog kalendara 13 dana, ako puni mjesec pada između ta dva datuma, razmak između oba uskrsna datuma može biti do 5 tjedana.

* * *

U Milanu je kod Ed. San Paolo nedavno objavljena knjiga kardinala *Josepha Ratzingera* "Introduzione allo spirito della liturgia" (Uvod u duh liturgije).

* * *

Thomas Bremer piše o situaciji pravoslavne Crkve u Jugoslaviji u Herder Korrespondenz (br. 3/2001.) u članku pod naslovom "Noch vieles ist unklar" (Još je mnogo nejasno).

* * *

Kod Lessiusa u Parizu objavljena je knjiga *Michela Rémauda* "Chrétiens et juifs entra le passéet l'avenir" (Kršćani i Židovi između prošlosti i budućnosti).

* * *

Alberto Bobbio u časopisu "Famiglia cristiana" od 11. II. 2001. piše o sukobima između Kosovara i Srba u Kosovskoj Mitrovici u članku pod naslovom "Okršaji u Berlinu Istoka"

* * *

3. III. 2001. Papa je imenovao *Đuru Džudžara*, rođenog 1954. u Vojvodini, pomoćnim vladikom Mukačevske eparhije u Ukrajini.

Sadržaj

Radovan Grgec: Uz rub (135) 217
P.R.: Štovanje sv. Nikole 221
P.R.: Predstavljanje novih jeronimskih izdanja 221
P.R.: Svjetski kalendar i kršćanska era 222
P.R.: Predstavljanje zbirke "Moj život pjesmom" 223
P.R.: Hrvatski katolički laici u XX. stoljeću 224
R. Grgec: Luka Brajnović (1919-2001) 225
***s. Marija od Presvetog Srca:** O, zjene su tvoje; Netko tajanstven 226
Tatjana Kren: Uskrs i pravoslavlje 227
***Stanislava Adamić:** Vrata 234
***Stanislava Adamić:** Nešto se osipa, pada 235
Lorenzo Valla: Govor u slavu sv. Tome Akvinskoga 236
Tomo Vereš: Lorenzo Valla i Toma Akvinski 242
***Radovan Toljanić:** Kroz godišnja doba 246
***Đuro Pišpek:** Starost 246
***Ante Tičić:** Zadarska vila 247
Mladen Jurčić: Nepouzdano obzorje 248
***Božo Kukolja:** Zaljubljenici 257
***Barbara Tanodi-Kukolja:** Očarana suncem 257
***Mladen Jurčić:** Columbus 258
Željko Vegh: Politika Zapada prema Hrvatskoj u člancima i knjigama dr. Milana Šufflaya 262
***Rajko Glibo:** Letak; Govor sivila 273
***Josip Jakov Planinić:** Razumijem tvoje suze 274
***Drago Maršić:** Pričin 274
Vladimir Vratović: Hrvatski latinisti Kotorani - pjesničke vrste i teme 275
***Nevenka Kauzlarić:** Bolesna rijeka 278
***Bernardina Crnogorac:** Ti svjetlo 278
Stanislav Pejković: Primitivne rode 279
***Zijad Duraković:** Biljeg 283
***Tomislav Maretić:** Jutarnji sedef 284
Stanislav Pejković: Ptičica 285
***Ante Toni Valčić:** Tužna je zima na školju; Ne truj dušu svoju 288
Husein Kadić: "Sirija - kolijevka civilizacije" - izložba za treće tisućljeće 289
***Ivka Kraljević:** Zimski dan u Komiži 298
Mato Marčinko: Posmrtni razgovor sa slikarom Brunom Bulićem 299
***Safet-beg R. Bašagić:** Čarobna kćeri 314
***Marija Pogorilić:** Spačo 314
Đuro Vidmarović: Čije je "Slovo o plku Igoreve"? 315
***Ivo Balentović:** Nikada više 323
Nikica Radoš: Satkani od zvjezdane prašine 324
***Mijo Miće Ušić:** Duševni mir 331
***Zijad Duraković:** Žižak 331
***Viktorija Z. Bjelobaba:** Virginija 331
Neven Bogdanić: Uz 40. obljetnicu jedne mature 332
***Barbara Tanodi-Kukolja:** Pozdrav zorama 336
***Frane Pervan:** Poeto 337
Zlatko Tomičić: Imotska krajina i mitsko vrijeme 338
***Albin Žic:** Po zemlji bez znaka tajno pogubljeni Hrvati 1945-1991 346
Hrvoje Čulić: Pjesme Zvjezdane Solomonović 347
***Zvjezdana Solomonović:** Pred vratima života 348
Predrag Daraboš: Bog je došao u utorak 353
***Ivana Radić:** Trakošćanu 356
***Milan Radić:** Vidljivi i nevidljivi teret 356
Slavica Žura Vrkić: Prva hrvatska etnografkinja 357
***Rajka Anđelka Maslovarić:** Potok kroz sarce mista 365
Ante Starčević: Šešir 366
Nove publikacije 367

Mišljenja i reagiranja

Ivan Biondić: Osporavanje hrvatske nacionalne povjesnice 368
Emil Čić: Uz odlazak Igora Mandića iz "Vjesnika" 377
Vladimir Vratović: Pabirci latinsko-hrvatski (1) 379
Pavao Galić: Sjećajući se Ezopove basne "Vuk i janje" 380
Tomislav Jonjić: Površno o Šufflayevu i ustaškom pokretu 383
Frane Franić: Uredništvu "Marulića" 389

Mozaik

Maja Vetrih: Lice Krista 390
Josip Lisac: Dr. Miro Kačić 1946-2001 392
Stanka Pavuna: Sjećanje na svestranog umjetnika Dragutina (Dragu) Vunaka (1925-2000) 393
Zlatko Jevak: 240. obljetnica rođenja Aleksandra Alagovića 395

Knjige

Mato Marčinko: Povijest školstva u Petrinji 396
Tomislav Heres: Godišnjak "Poljica" 2000 400
Zbornik "Kršni zavičaj" br. 33/2000 403
Teško Klisu jer je na kamenu, a kamenu jer je Klis na njemu 405
Stjepan Kožul: Emilij Laszowski Szeliga 1868-1949 406
Sanja Vulić: Kroatistički obzori u Hrvatskom iseljeničkom zborniku 409
Ivo Mijo Andrić: Korak za ozbiljnu pjesničku igru 411
Vlado Mihaljević Kantor: Hrvatske uskrsnice Miroslava Vuka Croate 413
Anđelko Mijatović: Vrijedna monografija 415
T. M.: Zbornik radova o Vjekoslavu Klaiću 417
Butorčev Perast 418
Ivo Mijo Andrić: Život je, ipak, dvosmjeran 419
Stanislav Vitković: Božji ugodnici obitelji sv. Franje Asiškoga 422
Stjepan Kožul: Smisao života 424
Stanislav Vitković: Novi "Tkalčić" 426
Stanislav Pejković: Joja Ricov, Nečastivome ubrk! 428

Vijesti

Iz domovine i svijeta 431

MARULIĆ - hrvatska književna revija. Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Urednički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.

ISSN 0350-4220